

Esko Vuorisjärvi

makten,
marknaden och
presidenterna

En biografi om

J.O. SÖDERHJELM

SLS APPELL

Makten, marknaden och presidenterna

En ung Johan Otto Söderhjelm.

Esko Vuorisjärvi

Makten, marknaden
och presidenterna

— EN BIOGRAFI OM —

J.O. SÖDERHJELM

Översättning
TOBIAS PETTERSSON

SLS *Helsingfors* | APPELL *Stockholm* | 2024

Denna bok är nr 874 i serien Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland och utges gemensamt av Svenska litteratursällskapet i Finland och Appell Förlag.

Boken utges med stöd av Ingrid, Margit och Henrik Höijers donationsfond II inom Svenska litteratursällskapet i Finland.

© Författaren och Svenska litteratursällskapet i Finland.

Detta verk är licensierat under [Creative Commons Erkännande-Ickekommersiell-IngaBeredningar 4.0 Internationell](#) (CC BY-NC-ND 4.0).

Originalets titel: *J.O. Söderhjelmns värikäs elämä. Presidenttien salaperäinen luottomies*,
Helsinki: Edita Publishing Oy 2019.

Översättning från finska: Tobias Pettersson

Omslag: Anders Carpelan

Grafisk form: Antti Pokela

Ombrytning: Christel Westerlund/Ekenäs TypoGraf

Omslagsbild: Minister J.O. Söderhjelm 1962. *Hufvudstadsbladet*, Journalistiska bildarkivet JOKA, Museiverket

Typsnitt: Interstate, Adobe Caslon

Pdf-utgåva 2025

ISBN 978-951-583-603-8 (tryckt utgåva, Finland) sls.fi

ISBN 978-91-988150-3-0 (tryckt utgåva, Sverige) appellforlag.se

ISBN 978-951-583-714-1 (epub), <https://urn.fi/URN:ISBN:978-951-583-714-1>

ISBN 978-951-583-715-8 (pdf), <https://urn.fi/URN:ISBN:978-951-583-715-8>

Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland

ISSN 0039-6842 (tryckt)

ISSN 2490-1547 (digital)

UDK 929 och 948.0

INNEHÅLL

FÖRORD	7
SÖDERHJELM BLIR FRIHETSKRIGARE	9
MED RIKSFÖRESTÅNDARE SVINHUFVUD TILL BERLIN	19
STEGET IN I ARBETSLIVET OCH POLITIKEN	28
SÖDERHJELM BLIR VD FÖR PETSAMON NIKKELI OY	42
SÖDERHJELM TRILLAR UR RIKSDAGEN MEN BLIR MINISTER	54
KRIGSÅR FYLDA AV ARBETE	67
FRED UPPNÅS OCH SÖDERHJELMS MINISTERPERIOD TAR SLUT	91
KAMPEN OM NICKLET I PETSAMO	109
TVÅ RESOR TILL MOSKVA	121
NICKELBOLAGET SLÄPPER INTE SITT GREPP OM SÖDERHJELM	133
SÖDERHJELM ENGAGERAR SIG I FREDSOPPOSITIONEN	156
SVENSKA FOLKPARTIETS RÖSTMAGNET 1945	166
FÖRBEREDELSE INFÖR KRIGSTJÄNSTENS SISTA STRID	175
VSB-FÖRHANDLARNAS SÖDERHJELM OCH KEKKONEN I STJÄRNROLLER	186
VSB-PAKTENS EFTERDYNINGAR	203
TRÄFÖRÄDLINGSINDUSTRIN BLANDAR SIG I POLITIKEN	217
KARRIÄREN SOM SKOGSMAN TAR SLUT	230
TRE ÅRTIONDEN I DEN SVENSKA KULTURENS TJÄNST	240

SÖDERHJELM NÅR KULMEN AV SIN POLITISKA KARRIÄR	251
DET SISTA RIKSDAGSVALET 1966	264
SÖDERHJELMS SVÄRFÅNGADE PERSON	269
BILAGOR	274
I. Söderhjelm's meritförteckning	
II. Finlands regeringar 1933-1966	
III. Finlands riksföreståndare och presidenter 1918-1985	
NOTER	279
KÄLLOR OCH LITTERATUR	298
BILDKÄLLOR	314
PERSONREGISTER	315

FÖRORD

ATT SKRIVA OCH GE UT EN BIOGRAFI över juris utriusque doktor Johan Otto Söderhjelm (1898–1985), justitieminister sex gånger under fyra decennier, på både finska och svenska har varit en lång process. Idén till biografen föddes redan på 1980-talet då jag forskade i den politiska betydelse nickelfyndigheterna i Petsamo kom att få. Detta blev även ämnet för min doktorsavhandling. J.O. Söderhjelm var verkställande direktör för bolaget Petsamon Nikkeli Oy under nästan hela dess existens, det vill säga 1934–1959.

Jag inledde arbetet med biografen redan 2005 då jag gick i pension från Kansallis-Osake-Pankki/Nordea. Skrivarbetet tog sin tid, och då manuskriptet blev färdigt 2018 var min önskan att boken ska ges ut på både finska och svenska. Söderhjelm betydelse och gärningar är av sådan magnitud att hans biografi förtjänar att ges ut på båda språken, inte minst på grund av hans mångsidiga kontakter med Sverige.

År 2019 gav Edita Publishing Oy ut boken på finska, och nu har Svenska litteratursällskapet i Finland (SLS) färdigställt den svenskspråkiga versionen. Jag tackar sällskapets utgivningsnämnd, mina anonyma granskare och alla de personer som varit med i olika skeden av processen. Utgivningschefen Jennica Thylin-Klaus, som outtröttligt drivit projektet framåt, förtjänar ett särskilt tack. Startskottet avfirades av kanslichefen Jonas Lång, medan projektet på olika sätt främjats av fackboksförfattaren, filosofie magister Tarja Lappalainen, som förkortat den finskspråkiga texten, och av historikern, filosofie doktor Victor Wilson, som i sin tur bidragit med

texten till kapitlet ”Tre årtionden i den svenska kulturens tjänst” om Söderhjelmns verksamhet som SLS mångåriga skattmästare. Det krävande översättningsarbetet har utförts av journalisten och historikern Tobias Pettersson och bildredaktör Nora Ervalahti står för det unika bildurvalet. Den svenska språkdirakten har noggrant granskats av förlagsredaktör Katarina Pihlflyckt, som också har redigerat och sammanställt texten till dess slutliga version. Deras arbetsinsatser har varit outhärliga, och jag vill rikta ett stort tack till dem alla.

Jag tror att J.O. Söderhjelm redan bortgångna dotter Mary skulle bli ännu gladare nu än hon blev 2005, då jag berättade för henne att jag ska skriva en biografi om hennes far. Jag förmodade att hon egentligen önskade en svenskspråkig person för jobbet. På detta svarade hon rättframt att det inte spelar någon roll, huvudsaken var att faderns livsgärning blir kartlagd och utvärderad av en opartisk forskare. Nu får utvärderingen göras av svenskspråkiga läsare i både Finland och Sverige, mitt tack för att detta möjliggjorts går till SLS och till Appell Förlag i Stockholm. I det finskspråkiga förordet uttryckte jag en förhoppning om att boken ska erbjuda läsaren aha-upplevelser. Detsamma önskar jag den svenskspråkiga läsekretsen. Händelser och personer i det förflutna stod ofta i ömsesidiga beroendeförhållanden till varandra, på sätt som inte framgått förrän långt senare.

I Helsingfors december 2023
Esko Vuorisjärvi

SÖDERHJELM BLIR FRIHETSKRIGARE

DET FINSKA INBÖRDESKRIGET bröt ut i januari 1918. Fientligheterna inleddes på tre olika håll i landet ungefär samtidigt. I Helsingfors tände det socialistiska röda gardet en röd lykta på taket till Folkets hus i arbetarstadsdelen Hagnäs och inledde en revolution enligt rysk förebild den 27 januari. De röda tog makten i Helsingfors, medan stadens övriga omkring 200 000 invånare fortsatte vardagslivet så gott det gick. För den 19-årige Johan Otto Söderhjelm var det däremot omöjligt att stanna kvar i ett Helsingfors som kontrollerades av de röda.

Johan Otto hade vuxit upp i en intellektuell Helsingforsmiljö, i ett vackert hem i Brunnsparken under modern Sigrid Söderhjelm (f. Lönnblad) trygga uppsikt. Fadern, Werner Söderhjelm, var professor i romansk filologi och från 1913 i inhemsk och allmän litteraturhistoria. Då Finland blivit självständigt utnämndes han till direktör för Finlands informationsbyrå i Köpenhamn och 1919 till Finlands minister i Stockholm. Johan Ottos faster Alma Söderhjelm var historiker och blev 1927 den första kvinnliga professorn i Finland. Familjens umgängeskrets omfattade personer ur landets bildningselit, ledande konstnärer och kulturpersonligheter. Johan Otto hade inlett sin skolgång i Annie och Berta Edelfelts förberedande skola 1905, samma år som storstrejken bröt ut. Att han till skillnad från sina två äldre bröder Stefan och Henning gick i svenskspråkig skola hade han sin svensksinnade och viljestarka mor

Sigrid Söderhjelm med sonen Johan Otto. Den svensksinnade Sigrid hade ett nära förhållande till sin yngsta son och hennes politiska åsikter hade en stor inverkan på honom.

att tacka. Fadern var politiskt orienterad mot de fennomanska ungfinnarna.¹ Tre år senare började Johan Otto på Brobergsska samskolan – från 1912 Läroverket för gossar och flickor – som var landets första samskola och en av sin tids mest framträdande privatskolor, och han skrev studenten där 1916.²

När inbördeskriget bröt ut hade Johan Otto studerat historia på universitetet i ett år, ett ämne han utmärkt sig i redan under sina yngre skolår.³ Förutom det historiska intresset kännetecknades hans ungdomstid av borgerlig, svensksinnad patriotism. Redan i januari 1914 när senator Leo Mechelin dött skrev Johan Otto i sin dagbok:

Det är så underligt att denne store man är död. Mitt under sitt lands svåraste tid har han farit hädan. Det är en så underlig och tryckande stämning över hela staden. [...] Här hemma gå alla och se så nedstämda ut. Jag har en så underlig känsla inom mig. Det är första gången jag känner den och då jag sedan spelade Sibelius nya Valsett var det nära att jag börjat gråta.⁴

Juridikprofessorn Mechelin hade tidigt gjort sig känd som publicist och politiker i det liberala lägret. Omkring sekelskiftet hade de svenskspråkiga och ungfinnarna grupperat sig kring honom till en konstitutionell front vars handlingslinje var passivt motstånd mot förryskningssträvandena. Mechelin företrädde Svenska folkpartiet (SFP) efter dess grundande 1906.⁵ Den moderat svensksinnade Mechelin kan mycket väl ha varit en av Johan Ottos politiska förebilder.

Efter den ryska februarirevolutionen 1917 deklarerade Johan Otto i en text med rubriken "Vårt framtidshopp":

Finlands fullkomliga självständighet är det mål, mot vilket vi alla böra sträva; klasskamp, nationalitetskamp m.m. borde sättas å sido så länge tills detta mål är vunnet. [...] Det är vi [de unga], som i en framtid skola bära det fria Finland högt, må vi rätt förtjäna denna oändliga lycka och rättighet.⁶

På annandag jul, några veckor efter Finlands självständighetsförklaring den 6 december 1917, höll Johan Otto ett tal inför 200 per-

soner på Snappertuna ungdomsförenings lokal i västra Nyland. Han var utsänd av Nyländska avdelningen som var hans studentnation vid universitetet. I sitt tal behandlade han bland annat socialismen och frågade sig vilka följderna kunde vara om socialisternas alla krav och drömmar skulle uppfyllas. Enligt honom hade följderna i Ryssland enbart varit anarki och våld, och nu när Finland äntligen ryckt sig loss från Ryssland borde man i stället förstärka sina band till sådana länder och folk som kunde vara Finland till gagn:

Se mot väster. Där hava vi närmast Sverige, bakom det Norge, i söder Danmark. Där hava vi våra blodsfränder, våra bröder, folk, som i stort och smått lever samma liv som vi. Närmast oss står naturligtvis Sverige. Därifrån hava vi fått kristendomen, vårt språk, våra lagar, våra seder. Varje steg som vårt folk tagit mot en högre utveckling har stött sig på Sverige.⁷

Emot denna bakgrund var det inte överraskande att Johan Otto bestämde sig för att delta i frihetskriget, som inbördeskriget kallades på den vita sidan. Den 31 januari 1918 meddelade han sina föräldrar att han ville göra "någonting dugligt", inte bara hålla sig undan och vänta. Följande morgon var hans säng tom och på eftermiddagen ringde telefonen. Det var fadern som svarade. En kvinnlig studiekamrat till Johan Otto berättade att han befann sig ute på landsbygden och inte skulle komma hem på ett tag.⁸ Han var borta hela februari, och när han slutligen återvände var det som en av de rödas fångar. Johan Otto var ändå alltjämt vid god vigör. Vad var det egentligen som hade hänt?

Då Johan Otto lämnat Helsingfors hade han lyckats ta sig till Sigurds gård i Kyrkslätt och den 3 februari ansluta sig till en nygrundad vit frikår som var verksam i området. I den så kallade Sigurds kåren fick han snart en position som gruppchef.⁹ Nästan hela februari var kåren inbegripen i ett slags katt-och-råtta-lek i Kyrkslättområdet, med numerärt mångfalt överlägsna röda styrkor hack i häl. Den sista sammandrabbningen ägde rum i Ingels i Kyrkslätt den 25 februari, varefter de vita sent på kvällen – utan att de röda märkte det – bröt sig ut och gav sig av mot Obbnäs i en lång slädkolonn. Där blev kåren emellertid slutligen omringad

och hade att välja mellan en ärofull död i strid eller kapitulation och fångenskap.¹⁰ Redan innan den 26 februari hade det emellertid stått klart att det bara var en tidsfråga innan de röda styrkorna på omkring 3 000 man skulle lyckas inringa den 500 man starka Sigurdskåren. Johan Ottos far var medveten om de vitas prekära situation och bestämde sig för att agera.

Werner Söderhjelm som befann sig i Helsingfors under hela inbördeskriget sammanställde efteråt sina anteckningar till en 56 sidor renskriven helhet med titeln "Helsingfors under röda tiden". Den 23 februari 1918 skrev han om händelserna i Kyrkslätt och nämnde att han hade varit i kontakt med *Svenska Dagbladets* chefredaktör Helmer Key i Sverige. Före kriget hade Werner Söderhjelm vistats längre perioder i Stockholm. Han var bekant med såväl diplomater som tidningsmänniskor i den svenska huvudstaden, och han skrev också själv artiklar om finska angelägenheter i den svenska pressen. Werner Söderhjelm var en av de i Sverige aktiva finländarna som gav den svenska allmänheten en uppfattning om förhållandena i Finland. I sina anteckningar berättar han att han utöver Key varit i kontakt med sjöministern Erik Palmstierna och bett om svenskt stöd. Han uppger att han berättat för svenskarna att även hans egen son Johan Otto ingick i den från omvärlden avskurna Sigurdskåren.¹¹ Den 27 februari skrev Werner Söderhjelm att om de vita kapitulerade kunde de föras till Helsingfors som fångar, och där komma under den svenska legationens beskydd. Han konstaterade vidare att barn till många kända helsingforsare ingick i Sigurdskåren.¹²

Insatsen för att undsätta Sigurdskåren, som då befann sig i Obbnäs, kom som en överraskning, och från en oväntad instans då den svenska legationen i Helsingfors ingrep. Legationen hade fört förhandlingar med de röda om kapitulationsvillkoren, och den 27 februari anlände legationens representanter till Obbnäs med en uppmaning till kapitulation. Redan samma eftermiddag nåddes ett kapitulationsavtal. En del av kåren gav sig visserligen ut i den närliggande skärgården för att fortsätta kampen, men lejonparten, 467 man, lade ned vapnen och kapitulerade. Fångarna fördes till Helsingfors och inkvarterades i Svenska lyceum på Elisabetsgatan.¹³ Werner Söderhjelm fick genast vetskap om att Johan Otto var

"Varje morgon då jag tittar ut genom fönstret står J.O. Söderhjelm huttrande med sin röda näsa och den ena handen i byxfickan, han har fyra gubbar med hagelgevär framför sig och skall nu få dem att på stället marsch trampa i takt, [...]. Entligen är han nöjd och stolt, som femte man framför armén tågar han backen utför och placerar vaktkommandot vid porten." Godsägarsonen Henrik Lindeberg gick med i Sigurds kåren samtidigt som Söderhjelm. Under fångenskapen i Svenska lyceum skrev han ner och tecknade sina upplevelser från inbördeskriget i en liten bok som han döpte till Sigurds saga.

välbehållen, och följande dag fick han höra att sonen internerats i skolbyggnaden tillsammans med de andra männen i Sigurdskåren. De goda nyheterna fortsatte: genom svenska legationens attaché fick han höra att fångarna "hade det bra och var vid gott lynne".¹⁴

Den 12 februari 1919 skrev Johan Otto i sin dagbok: "vi voro de enda vita fångar som kommo undan levande."¹⁵ Det är rimligt att anta att Werner Söderhjelm genom sina svenska kontakter kunde påverka Sigurdskårens öde i en för kåren fördelaktig riktning. I den biografi som Henning Söderhjelm skrev om fadern 1960 ingår inga uppgifter om att Werner hade varit i kontakt med sina svenska vänner för att försöka rädda Johan Otto. Att fadern var orolig för sin yngsta sons öde nämner Henning Söderhjelm förvisso, men det digra verket handlar nästan enbart om fadern. Johan Ottos namn nämns bara en enda gång i boken – i samband med händelseförloppet som skildrats ovan.¹⁶

Johan Otto inleder sina dagboksanteckningar den 12 februari 1919 med att konstatera att han åter börjat föra dagbok efter en paus på ett och ett halvt år, för att bevara en del av allt det som hänt i minnet. Enligt Johan Otto hade det röda upproret inletts tidigare än väntat och han hade tagit sig ut ur Helsingfors i sista stund. Johan Otto nämner att han skrev dagbok i början av kriget men sedan slutade med det eftersom dagboken bara innehöll hans egna tankar. Enligt honom skildras händelser bättre i riktiga historieböcker.¹⁷

I samma dagboksanteckning, som sträcker sig över några sidor, konstaterar Johan Otto att det var en ren slump att han klarade sig genom kriget utan att han "ej blevo träffad av de rödas kulor". Därpå beklagar han sig över att kåren inte haft någon helhetsbild av läget, och över att tröttheten och hungern varit hans ständiga följeslagare. Dagarna i fångenskap hade förflutit som i dvala. Misären förbyttes ändå snart i frihet, och i general Gustaf Mannerheims och den vita sidans segerparad den 16 maj 1918.¹⁸ Johan Otto hade uppenbarligen diskuterat helhetsläget med sin far, eftersom Werner Söderhjelm i sina anteckningar upprepade gånger klagade på att Helsingfors skyddskår knappt hade gjort upp några planer alls för den händelse att de röda skulle ta makten. De unga männen som ville göra något åt saken var tvungna att chansartat söka sig till

andra skyddskårer i Nyland. Också Sigurdskåren saknade enligt Werner Söderhjelm en riktig ledning.¹⁹

Fångarna på Elisabetsgatan hade två svenska underofficerare som sällskap. Deras uppdrag var att säkerställa att fångarna behandlades i enlighet med kapitulationsavtalet. Enligt vad Werner Söderhjelm erfor var förhållandena usla: fångarna var tvungna att sova på bara golvet, som inte ens hade rengjorts. Johan Otto berättar i sin tur att de röda vakterna åt upp all den mat som skickades till fångarna. Böckerna och kläderna som fångarna fick sig tillsända fick de ändå behålla själva.²⁰ En av böckerna Johan Otto fick – en fransk-svensk ordbok – använde han också för andra ändamål än språkstudier. Tyska trupper hade landstigit i Hangö den 3 april. Redan den 9 april stod tyskarna utanför Helsingfors och framförde det första kapitulationskravet till de röda som kontrollerade staden. Friheten var nära, och samma dag skrev Johan Otto in datumet 9.4.1918 och 2A på titelsidan i ordboken. På sidan intill finns ett trettioital signaturer, namnen på alla dem som var internerade i samma klassrum som Johan Otto – ett minne av en otäck, livsfarlig tid.

Männen i Sigurdskåren – av vilka en stor del torde ha varit minderåriga – befriades under den andra dagen av Helsingfors intagning, den 13 april. Dygnet som föregick fritagningen måste ha varit plågsamt för fångarna. De tyska trupperna hade redan erövrat merparten av Helsingfors, men i centrum kontrollerade de röda ännu ett antal byggnader, bland dem lyceet på Elisabetsgatan. De röda kapitulerade inte utan skottväxling. Situationen var mycket spänd, och de röda fångvaktarna hotade upprepade gånger avrätta sina fångar. Svenska legationens attaché Folke Malmar, som anlänt till platsen, lyckades ändå lugna ned det röda ledarskapet och till och med övertala dem till en överenskommelse om kapitulation då hela staden fallit i de vitas händer.²¹ För de röda var det emellertid oklart om de tyska trupperna redan tagit sig in i staden. Det var uppenbarligen av den här orsaken som skottväxlingen mellan de röda fångvaktarna och de vita som omringade byggnaden fortsatte ännu under förmiddagen den 13 april. Samma eftermiddag kunde de röda med egna ögon se tyskarna utanför skolhuset, och kapitulationen inleddes. Vid tvåtiden på eftermiddagen frigavs de totalt 509 fångarna.²²

Werner Söderhjelm skrev i sina anteckningar om hur Johan Otto, som alltså var i den vita arméns tjänst efter kriget, flera gånger anbefalldes olika slags vaktuppsdrag. I juni ålades han vakttjänst på Sveaborg. Det var inte hans eget val. Johan Otto hade, precis som en stor del av de andra fångarna i Sigurdskåren, fortsatt sin tjänstgöring i Helsingfors jägarbrigad, som bildats i slutet av april. Som medlem i brigaden fick Johan Otto vaktuppsdrag på Sveaborg, men de upphörde emellertid redan i juli då brigaden upplöstes.²³

På Sveaborg tvingades den unga Johan Otto utföra uppgifter jämförbara med dem som den blivande ministerkollegan och presidenten, Urho Kekkonen, ålades i Fredrikshamn våren 1918. Medan Kekkonen som medlem i Kajana skyddsskår tvingades leda en exekutionspatrull och ge eldgivningsorder, var Johan Otto i sin tur tvungen att bland fångarna hämta dödsdömda rödgardister som skulle skjutas. De fångar som skulle avrättas behövde inte längre ta med sig ryggsäckar eller något annat av sin ringa egen- dom. Då Johan Otto hämtat fångarna och fått frågan om ryggsäcken skulle tas med, hade han ändå svarat ”ja”. Därigenom fick fången uppfattningen att det bara handlade om en transport från ett ställe till ett annat. Johan Otto glömde aldrig det han såg och upplevde på fånglägret. Ännu på 1970-talet blickade han med sorg och förskräckelse tillbaka på förhållandena i vilka de röda fångarna tvingades leva och dö på Sveaborg.²⁴

Vakttjänsten på Sveaborg var en tung upplevelse också för många andra vakter. Då biskop Elis Gulin gratulerade Söderhjelm på hans 60-årsdag i september 1958, återkallade han nästintill bedrövad händelserna 40 år tidigare. Utifrån gratulationsbrevet hade Johan Otto någon form av ledarbefattning på Sveaborg. Biskopen skriver: ”Du, som var ledare bl.a. på Sveaborg, då vi hade den gränslöst trista uppgiften att bevaka fångarna.” Gulin räknar upp namnen på flera av dem som hade vakttjänst, däribland Ralph Erik Serlachius, senare kollega till Söderhjelm på Finska träförädlingsindustrier- nas centralförbund. I Serlachius fall kan man nästan tala om en barnsoldat: han var bara 17 år.²⁵

Söderhjelmssläkt – en känd juristsläkt – fick sköta uppgifter inom den egna branschen i efterdyningarna av inbördeskriget. I sina anteckningar från den 14 april 1918 berättar Werner Söderhjelm:

”tjugu grupper av jurister sitta redan för att undersöka fångarnas skuld. Min bror Karl, min son Stefan och min svåger, senator Nordgren äro med.”²⁶ Eftersom Johan Ottos bror Henning dessutom vaktade fångar på Svenska lyceum kunde Werner Söderhjelm säkerligen känna stolthet. Då en fest till general Mannerheims och hans mäns ära ordnades vid universitetet den 18 maj hölls två välkomst- och hälsningstal, det ena på svenska av universitetets rektor och det andra på finska av professor Werner Söderhjelm.²⁷

Johan Otto Söderhjelm's krigstjänst avslutades den 8 juli 1918. Vid det laget hade han befordrats till fältväbel inom infanteriet och plutonchef, samt uppvisat berömligt uppförande. Den egentliga värnplikten gjorde han senare. Nu var det dags att ta ledigt. Men semestern avbröts av ett erbjudande som Söderhjelm inte kunde tacka nej till.

MED RIKSFÖRESTÅNDARE SVINHUFVUD TILL BERLIN

I AUGUSTI 1918 VAR FINLAND en åtta månader gammal stat med en riksföreståndare som statsöverhuvud. I självständighetsförklaringen som godkändes den 6 december 1917 definierades statsskicket som "oberoende republik". Tyskland hade ändå bistått Finlands lagliga, vita regering på betydande sätt under inbördeskriget i början av 1918 genom att landstiga i Hangö och Lovisa. Den 12 april hade tyskarna befriat huvudstaden Helsingfors från de rödas styre.¹ Sammantaget hade Tyskland markant påskyndat inbördeskrigets utgång.

Den vanligaste, nästintill den enda, regeringsformen i Europa vid den här tiden var kunga- eller kejsardöme. Alla nordiska länder hade en kung som statsöverhuvud, Tyskland en kejsare, och inte ens i Ryssland hade revolutionen ännu i det här skedet cementerat sovjeternas makt särskilt starkt. Mot den här bakgrunden är det förståeligt att man i Finland kände en dragning till kungadömet som regeringsform. I synnerhet i borgerliga kretsar lyfte man fram tanken om att en tysksorienterad monarki skulle vara ett gynnsamt alternativ för Finland.

Senator Edvard Hjelt, Finlands sändebud i Berlin, var en ivrig förespråkare för monarkin. Redan i april 1918 tog Hjelt upp ärendet med den tyska hertigen av Mecklenburg, Adolf Friedrich, och hörde sig för om denne var intresserad av att bli Finlands kung. Hjelts initiativ föll inte den nyutnämnde utrikesministern Otto Stenroth i smaken. Men under sommaren fick kungstanken allt bredare stöd

i Finland, också av Stenroth själv. I en helsidesannons i *Helsingin Sanomat* den 12 juni 1918 propagerade flera medlemmar i Ungfinska partiet för en kung som statsöverhuvud. Bland de omkring 300 underskrifterna finns såväl Stenroths namn som Johan Ottos far Werner Söderhjems.²

Redan innan riksdagen fattat beslut om att godkänna en monarkistisk regeringsform hade man i Finland på bred front krattat manegen för tyska prinsar. Kejsaren Wilhelm II:s son, prins Oscar, var på väg att dra det längsta strået. Med Oscar som kung skulle Tysklands intresse för Finland växa, löd resonemanget. I Finland förstod man att den ryska grannen alltid skulle vara stark och utgöra ett hot mot Finland, oberoende av vem som hade makten. Tyskland uppfattades som den enda reella motvikten till Ryssland. Då Finland på allvar började leta efter en kung var hans nationalitet därför redan avgjord. Den 7 augusti godkände riksdagen lagförslaget som inbegrep en monarkistisk regeringsform. Därmed stod vägen officiellt öppen för en tysk prins.

I sin bok *Ett halvt år som Finlands första utrikesminister* berättar Stenroth att regeringen därefter måste vidta åtgärder för att välja en kung. Frågan om vilken tysk prins som skulle vara lämpligast var fortfarande öppen. Det var också oklart vem som över huvud taget var tillgänglig för uppdraget. Enligt uppgifter som sipprat ut från Tyskland var kejsaren nämligen inte villig att låta sin egen son utses till Finlands kung. Enligt Stenroth höll regeringen ändå fast vid prins Oscar, och ansåg att riksföreståndaren skulle resa till Tyskland för att diskutera frågan med kejsaren. I den händelse att prins Oscar trots det inte stod till förfogande beslutade regeringen att dessutom skicka en delegation till Tyskland med uppdraget att utse den lämpligaste bland de andra kandidaterna. Senator Onni Talas valdes till delegationens ordförande. Som medlemmar ingick senatorerna Alexander Frey och Ernst Nevanlinna samt legationsrådet Adolf von Bonsdorff.³

Det finns många studier om Finlands kungliga äventyr och kungaval. Till de här berättelserna vill jag lägga ytterligare en, sparsamt uppmärksammas episod. Riksföreståndaren Pehr Evind Svinhufvud reste verkligen till Tyskland för att försöka övertala Wilhelm II att gå med på valet av sin son Oscar till Finlands kung.

Med på resan följde studenten Johan Otto Söderhjelm, i egenskap av Svinhufvuds betjänt. De fick sällskap av utrikesminister Stenroth med Olof ”Olle” Sievers som betjänt.

Stenroth berättar om den här resan i sin ovannämnda bok som kom ut 1931, men i övrigt har besöket hos kejsaren fallit så gott som i glömska. Eftersom Finland trots allt inte fick någon tysk kung ville man sannolikt inte påminna om den här resan i offentligheten. Delegationens ordförande Talas nämner inte de båda inkognitoresenärerna Svinhufvud och Stenroth i sin 15 sidors berättelse om kungaäventyret, *Kuningaslähetystön matkalla*, som trycktes redan samma år, 1918.⁴ Det gör däremot Hjelt, men han talar i förtäckta ordalag om två ”regeringsledamöter” i sina memoarer *Från händelserika år från 1919*.⁵ Ingen av dem nämner att Söderhjelm och Sievers följde med på resan. Söderhjelm själv skrev däremot om resan i tidningen *Suomen Vapaussota* 1933, kanske inspirerad av Stenroths bok.⁶ Johan Ottos dotter Liva Söderhjelm citerar faderns dagboksanteckningar i sin skildring av resan i artikeln ”Med Svinhufvud till Berlin 1918” i *SFV-kalendern* 2009.⁷ Svinhufvuds Berlinresa har också kortfattat behandlats av diplomaten Carl Enckell, som senare blev mångfaldig utrikesminister, i hans memoarer *Politiska minnen I* från 1956.⁸ Enckell befann sig i Berlin samtidigt för att delta i de finsk-ryska fredsförhandlingarna.

Hur kom det sig då att Söderhjelm utsågs till Svinhufvuds betjänt? Johan Ottos äldsta bror, vicehäradshövding Stefan Söderhjelm, hade utnämnts till chef för den politiska avdelningen på den nybildade expeditionen för utrikesärenden, alltså det blivande Utrikesministeriet. I sina memoarer beskriver Stenroth sin underlydande som en ”begåvad, kunskapsrik och sympatisk man, som tyvärr skördades av döden redan följande år, en stor förlust för vår utrikesrepresentation”.⁹ Stefan Söderhjelm hade fått i uppdrag att hitta lämpliga reseassistenter åt Svinhufvud och Stenroth. Valet föll på hans egen bror Johan Otto, och på Olle Sievers som var sväger till den tredje brodern Henning Söderhjelm.¹⁰

Följande avsnitt grundar sig huvudsakligen på dagboken som Söderhjelm förde under resan till Berlin. I sin dagbok skriver han att han efter sin tjänstgöring hade varit ute och seglat i två veckor, och därefter begett sig till familjens sommarställe i Suoniemi i

Birkaland. Dit hade brodern Stefan ringt och frågat om Johan Otto kunde göra honom en tjänst och omedelbart resa till Helsingfors. Väl framme skulle ett intressant uppdrag vänta honom. "Jag måste genast utan en sekunds betänkande svara. Jag sade ja", skriver Söderhjelm i dagboken.¹¹

När Söderhjelm anlände till Helsingfors träffade han sin bror på Utrikesministeriet tillsammans med Sievers. Där fick de veta att de skulle avresa mot Danzig redan dagen därpå. Söderhjelm skulle fungera som "godsägaren Pehr Evind Perssons" personliga betjänt, medan Sievers var "direktör Ottos" betjänt. Allting skulle ske "i den hemligaste hemlighet". Söderhjelmns eget tacknamn skulle vara Juho Suoniemi. Inte ens i sin egen, 38 sidor långa resedagbok avslöjar Söderhjelm en enda gång att "Persson" var riksföreståndare Svinhufvud och "Otto" utrikesminister Stenroth. På en egen sida i dagbokshäftet har de involverades riktiga namn ändå senare skrivits med kulspetspenna. Under båtresan kände en del av personalen igen Svinhufvud, skriver Söderhjelm i dagboken, även om det uppenbarligen inte sades rent ut.

På dagen för avfärden, söndagen den 18 augusti, anmälde han sig hos "godsägare Persson" (som jag härefter kallar vid hans rätta namn) på Bergmansgatan i Helsingfors. Svinhufvud "tryckte min hand och bad mig fara till Habsburg, den väldiga oceanångaren, som vanligen går på linjen Hamburg–Rio de Janeiro", skriver Söderhjelm. Nu var fartyget i det tyska sjöministeriets bruk och transporterade tyska soldater på permission tillbaka till hemlandet.

Ombord på fartyget fick Söderhjelm sällskap av Svinhufvud, Stenroth, Talas, Frey, Nevanlinna och Sievers. Fartyget lättade ankar klockan sex på kvällen. Enligt Söderhjelmns skildring förflöt sjöresan i gynnsamt väder. Dock fick man se upp för minfält och drivminor. Redan på sin följande tur från Tyskland till Finland gick Habsburg på en mina och skadades svårt. Många ombord drunknade.¹²

Sina uppgifter som betjänt skötte Söderhjelm samvetsgrant. I sina anteckningar konstaterar han emellertid att Svinhufvud "ej behövde mig under hela [mån]dagen". Överlag verkar det som om Svinhufvud inte hade behov av några specialtjänster under resan. Söderhjelm berättar att han emellanåt "borstade kläder och kängor", och hängde kläderna på hängare. Utifrån instruktionerna de fått

skulle antingen han eller Sievers vara på hotellet ifall herrarna behövde något. I övrigt var de fria att göra vad de ville.

Söderhjelm berättar att fartyget stannade i Libau (Liepāja) på vägen för några timmar. Fartyget tvingades emellertid vänta på tillståndet för avresa "emedan hamnkaptenen sov och ingen vågade väcka honom". Den 20 augusti anlände de slutligen till Danzig och följande morgon fortsatte sällskapet resan till Berlin med tåg.

I Berlin tog Svinhufvud och Stenroth med sina betjänter in på det förstklassiga hotellet Eden. Ännu samma dag träffade de personalen på den finska beskickningen i Berlin, inklusive dess chef, minister Hjelt. Under mottagningen vid Zoologischer Garten i närheten av hotellet ignorerade man rollerna och tacknamnen. "Adolf v. B. föll Olle om halsen och pussade honom, medan de andra hälsade och presenterade i full fart. Ingen tanke på att hålla inne med högljudda rop, nämnande av olämpliga namn eller dylikt", skriver Söderhjelm. Kungadelegationen, alltså Talas, Frey, Nevanlinna och legationsrådet von Bonsdorff, hade större rörelsefrihet. De var på officiellt uppdrag för att skaffa fram en tysk kung åt Finland. Svinhufvud skulle däremot inte besöka den finska beskickningen. Stenroth som också kunde röra sig aningen friare än Svinhufvud skriver att han arrangerade mötet mellan kejsaren och riksföreståndaren, som ägde rum följande måndag, den 26 augusti, på slottet Wilhelmshöhe.¹³

Vad gjorde då Söderhjelm i Berlin? Och vad såg han? En iakttagelse han gjorde under sin första hela dag i Berlin lyder så här: "Persson [Svinhufvud] sitter på sitt rum. Han arbetar som en träl och herrarna springa där från morgon till kväll." Enligt Söderhjelm syntes det inte i stadsbilden att Tyskland befann sig i krig. Däremot fäste han sig vid att det måste råda brist på gummi eftersom "alla åkdon hava trä- eller stålhjul med de mest olika slags fjäderanordningar". Söderhjelm, som kunde tyska, talade också med flera av de soldater han träffade. De var alla eniga om att landet inte kunde hålla ut längre till. "Mat o. dyl. går det väl med, men människoförlusterna börja bli för stora, alla män hava i över 4 år varit soldater, ingen människa tror på en avgörande seger, amerikanerna hava givit den sista stöten åt segerförhoppningarna. Man kämpar ännu, men bolsjevikernas antal växer." Söderhjelm hade snappat

upp stämningen i Tyskland på ett häpnadsväckande skarpsinnigt sätt. Bara tre månader senare hade kejsaren abdikerat och Tyskland kapitulerat.

Berlinresenären Söderhjelm kunde också njuta av tillvaron, och varför skulle han inte ha gjort det? Omkring honom fanns den tyska storstaden, full av nöjesliv. En av hans mest minnesvärda upplevelser var besöket på Metropolteatern. Leo Falls operett *Die Rose von Stambul*, som också uppförts i Helsingfors, gavs där för 332:a gången. ”Krigstiden gjorde sig på teatern gällande i det alla betjänt- och yngre manliga roller spelades av fruntimmer.” Söderhjelm rörde sig gärna ensam i staden och njöt enligt egen utsago av att ”inte behöva frukta bekanta”. ”Just som jag tänkte därpå mötte jag naturligtvis Frey och Talas”, noterar han sedan.

Söderhjelm gjorde ett andra teaterbesök på Walhallateatern, där han såg ett ”förfärligt trevligt stycke skrivet av en soldat och spelat av soldater, mest rent skoj, litet fosterland i slutet”. Han gick också till Stadion, där krigsmästerskapstävlingarna, uppenbarligen i friidrott, ordnades. Redan i unga år, före första världskriget, hade Söderhjelm visat drag av att vara tävlingsmänniska och han tävlade framgångsrikt i skidåkning och femkamp. Söderhjelm beskriver även mångordigt luncherna han åt och kommenterar den tyska matkulturen, samtidigt som han noterar bristen som rådde på grund av kriget: ”Överhuvud är all mat så underbart god tack vare sin stora söthalt. Kött får man ej alls och till allting, främst bröd och potatis, behöver man kort.” Söderhjelm gillade de tyska vinerna, men ansåg att ”ölet är dåligt, sämre än kronpilsnern där hemma”.

Tiden i Berlin närmade sig sitt slut, och fredagen den 23 augusti berättade Sievers att han genom sin morbror, legationsrådet von Bonsdorff, hört att Svinhufvud och Stenroth skulle resa vidare, men snart återvända till Berlin och därefter anträda hemresan. På måndagsmorgonen när Söderhjelm och Sievers vaknade hade ”herrarna” avrest, men i sina anteckningar nämner Söderhjelm inte vart de åkt. Däremot beskriver han flera gånger hur oeniga ”herrarna” var om huruvida resans syfte kunde uppnås, och om hela resans nödvändighet. I synnerhet Svinhufvud verkar ha varit emot resan, men hade ändå anträtt den på grund av de förpliktelser hans ämbete som riksföreståndare medförde. Stenroth konstaterar i sin

tur i sina memoarer att Svinhufvud hade velat träffa kejsaren på tumanhand. Men det rann ut i sanden, eftersom tyskarna ville ordna mötet enligt protokollet med flera människor på plats.¹⁴ Då Söderhjelm morgonen efter audiensen hos kejsaren träffade Stenroth var denne ”på världens sämsta humör” och ”ytterst nervös på alla sätt”. Också de tyska adjutanterna som var med verkade stressade. Söderhjelm fick höra att han själv, Svinhufvud och greve Rüdiger Adelmann, adjutant till den tyska militärchefen i Helsingfors, som varit med ända från början, skulle resa tillbaka till Finland via Riga redan samma kväll.

Vad var det som hänt under Svinhufvuds och Stenroths resa? Tolkningen av händelserna och diskussionerna i Stenroths memoarer är hans egna, och Svinhufvud lämnade inte några skriftliga spår efter sig av resan. I sin bok beskriver Stenroth värtaligt besöket hos kejsaren Wilhelm II på slottet Wilhelmshöhe nära staden Cassel i Hessen. Ramverket hade varit överdådigt. Den kejsarliga prakten syntes både i salongsvagnen och på hovets bilar som ställts till de finska gästernas förfogande. Men besöket blev en krass besvikelse, vilket framgår av följande passage i Stenroths memoarer:

Till en början framförde riksföreståndaren sitt tack för det värdefulla bistånd, som kejsaren skänkt vårt land genom att sända tyska trupper till hjälp åt vår medborgararmé. Därefter övergick han till att tala om vår blivande monark och klarlade skälen för att Finlands regering önskade se kejsarens son, prins Oscar, på Finlands tron. Kejsaren svarade mycket kort, att detta vore omöjligt, enär han själv behövde alla sina söner.¹⁵

Riksföreståndare Svinhufvud hade gjort en ansträngande resa till Tyskland med precis det resultat han uppenbarligen både väntat och fruktat. Sannolikt upplevde Svinhufvud också att han hade satt sin egen prestige som Finlands statsöverhuvud på spel – till ingen nytta. Om Svinhufvuds nedstämdhet vittnar också Enckell som träffade denne inför hemresan till Finland. Svinhufvud hade uttalat sig med ”öppenhjärtig bitterhet över motgången” och rentav sagt till Enckell att han var redo att avgå, lämna politiken och slå sig ned som hovrättsråd vid Viborgs hovrätt.¹⁶

Avfärden från Berlin ägde som sagt rum redan samma kväll, tisdagen den 27 augusti. Vid det laget var riksföreståndaren på "ett lysande humör, drev med alla och pratade skräp, någonting som ju är ganska ovanligt", enligt Söderhjelm. Svinhufvud var uppenbart lättad över att det hela nu var över. Sällskapet åkte tåg genom Tyskland och Polen till Riga, där man bytte till en rysk tågagn på grund av den annorlunda spårvidden. "En stickmörk kupé, man såg ej hand för ögonen, ingen sovvagn, proppfullt", skriver Söderhjelm, och berättar att sällskapet fick tillbringa natten med svärande officerare omkring sig. "Efter en het kamp lyckades vi med stadskommendantens hjälp få två soffor lediga." De obekväma förhållandena fick emellertid Svinhufvud, som "varit trumpen hela dagen", att tina upp igen. "Han fick munlädret igång, började skämta, berätta historier från Sibirien m.m., allt på ett för honom fullkomligt främmande sätt. Mannen skymtade igen fram, som älskar att kämpa mot ödet, besegra svårigheter eller sätta sig över dem." Till slut somnade Söderhjelm, Adelman och Svinhufvud – den sistnämnda "säkert i den underligaste belägenhet en regent råkat i under en resa i främmande land".

Följande eftermiddag anlände sällskapet slutligen till Tallinn. Fartyget Eläköön som skulle avgå till Helsingfors hade emellertid inte ens anläpt Tallinn, vilket betydde att de tvingades övernatta i staden. De valde hotell Berlin som nattlogi, ett passande namn med tanke på varifrån de precis kommit. Det visade sig vara ett dåligt val: "En faslig, osnygg håla", skriver Söderhjelm i dagboken, och berättar hur Svinhufvud "med paraplyet i högsta hugg [stod] i skjortärmarna och dödade vägglöss, som kröpo längs väggarna. Han besatt en fenomenal skicklighet." Svinhufvuds goda humör var som bortblåst. "Nöjd var han dock med att Otto [Stenroth] ej var med. Det hade varit ett elände", skriver Söderhjelm. Utrikesminister Stenroth hade rest hem via Stockholm. Svinhufvud och Söderhjelm åt middag tillsammans, och riksföreståndaren bjöd på en flaska gott vin. På kvällen satt Söderhjelm inne hos Svinhufvud en stund till och lyssnade till hans historier. Hade hans roll mot slutet av resan förändrats från betjänt till adjutant, eller åtminstone till ett slags följeslagare? Söderhjelm fick i alla fall märka att han nu var en fullvärdig diskussionspartner.

Följande morgon, fredagen den 30 augusti, avreste sällskapet – med Svinhufvud som nu igen var på ”gott humör” – mot Helsingfors med en liten, fullastad torpedbåt ”där man absolut ej kunde komma in utan måste stå på det runda däckets eller sitta på postsäckar”.

Hur gick det då till slut med Finlands försök att hitta en kung? Då kejsaren Wilhelm II vägrat låta utnämna sin son till Finlands kung beslutade regeringen att i stället vända sig till kejsarens svåger, prins Friedrich Karl av Hessen för att fråga om han ville ta emot Finlands krona. Den 6 september fick kungadelegationen möjlighet att fråga Friedrich Karl direkt. Efter några dagars betänketid gick han med på förslaget, och den 9 oktober förrättades kungaval i riksdagen. Formellt valdes Friedrich Karl enhälligt, men Agrarförbundets ledamöter avhöll sig från att rösta, och de socialdemokratiska ledamöterna var i efterdyningarna av inbördeskriget antingen döda, fängslade eller annars förhindrade att sköta sina riksdagsuppgifter.

Den nya kungen väckte iver i landet. Han fick en grundlig introduktion i sitt ämbete, medan man i Finland förberedde en kunglig mottagning. Men den ägde aldrig rum. Hösten 1918 blev det oroligheter i Tyskland, kejsaren abdikerade, och landet, som ännu legat i krig, kapitulerade villkorslöst den 11 november 1918. De sista tyska styrkorna lämnade Finland den 16 december. Fyra dagar senare avsade sig Friedrich Karl den finska kronan.

Söderhjelmns resa till Berlin med Svinhufvud kom som sagt inte att få särskilt stor historisk betydelse. På det individuella planet tror jag däremot att resan var både intressant och betydelsefull, i synnerhet för Söderhjelmns personliga utveckling.

STEGET IN I ARBETSLIVET OCH POLITIKEN

DEN 3 SEPTEMBER 1918, fyra dagar efter återkomsten från Berlin, fyllde Söderhjelm 20 år. Han var fortfarande inte myndig, men hade redan hunnit se och uppleva åtskilligt. Han hade deltagit i inbördeskriget, blivit tillfångatagen av de röda och levt under dödshot i flera veckor. Därefter hade han gjort en topphemlig resa med högsta statsledningen till Berlin. Nu var det ändå dags att återgå till vardagen, som var kärv i det krigshärjade Finland. På fånglägren dvaldes tiotusentals röda fångar, många av dem döende av svält. Folket var delat enligt en ny skiljelinje: i vinnare och förlorare. Kvar fanns förstås också indelningen i svenskspråkiga och finskspråkiga. I det självständiga Finland skulle språkbalansen nu omformas. Det stod klart att ryskans ställning och betydelse skulle försvagas, kanske också svenskans.

De senaste årens händelser medförde en tid av anpassning och omvärderingar. Efter inbördeskrigets ”röda tid” hade Söderhjelm bestämt sig för en annan studiegång och karriär. Han skulle börja studera juridik. Det är mycket möjligt att denna idé formats under ”kungaresan” till Berlin. Herrarna som Söderhjelm hade rest med var alla rättslärda. Riksföreståndare P.E. Svinhufvud och utrikesminister Otto Stenroth var vicehäradshövdingar medan senator Onni Talas var så kallad doktor i de båda rätterna, en äldre juridisk examen som avsåg både den världsliga och den kyrkliga rättsläran. Det var samma, något ovanliga juridisk-filosofiska utbildningsbana

som Söderhjelm slog sig in på. Från och med den 20 januari 1919 var han inskriven vid Helsingfors universitets juridiska fakultet.¹

Innan han kunde fortsätta sina studier på allvar var han tvungen att göra sin militärtjänst inom flottan, den nyligen upprättade Havs-bataljonen. Förutom ett knappt års tjänstgöring i flottan var Söderhjelm även medlem av Helsingfors skyddsskår.² Han återupptog sin dagbok med en anteckning den 22 mars 1920, efter över ett års paus. Där nämnde han att hans bror Stefan hade dött, att han hade fullgjort sin militärtjänstgöring, och att han hade auskulterat vid tingsrätten i Salo.³

För dagboken avslöjar han även sin förlovning – det var för stunden ännu en hemlighet att han och Anna Brigitta ”Gittie” Ehrensvärd, var trolovade.⁴ Han hade träffat sin blivande hustru för första gången i juni 1919, i barndomshemmet i Brunnsparken. Brigitta var född 1899 i Kristianstad i Skåne. Hennes far, friherre Gustaf Ehrensvärd, var major i svenska armén. Modern, Mary Furuhjelm, hade dött när dottern var 11 år. Brigittas moster, journalisten och kvinno-saksförförinnan Annie Furuhjelm, hörde till familjen Söderhjelm umgängeskrets i Helsingfors, och då Brigitta var på besök från Sverige blev också hon inbjuden till dem. Tycke uppstod mellan henne och Johan Otto, och redan nästa vår flyttade Brigitta till Finland.⁵

Söderhjelm hade redan som ung en fallenhet för minutios planering och framförhållning. Han bedömde i december 1920 att han skulle bli färdig med studierna våren 1922, och därefter kunna gifta sig.⁶ Så blev det. Brigitta och Johan Otto gifte sig den 13 april 1922, nio dagar efter att han slutfört sin juris kandidat-examen. De vigdes civilt under enkla omständigheter hemma hos släktingarna Furuhjelm på Kaserngatan i Helsingfors – familjen Söderhjelm lutade åt det ateistiska hållet och Johan Otto hade aldrig gått i skriftskola. Paret bosatte sig därefter i Brunnsparken, nära makens barndomshem.⁷

Äktenskapet var inte det enda nya innehållet i den unge kandidats liv. Söderhjelm verksamhet inom såväl idrotten som förenings- och studentlivet ger bilden av en energisk, snudd på rastlös karaktär. Även om föreningslivet måste ha in-tecknat en stor del av Söderhjelm lediga tid är det även klart att han genom detta knöt för karriären ovärderliga kontakter till politiken och näringslivet.

Söderhjelm hade inlett sin seglingskarriär som den 12 år äldre industriledaren Henrik Ramsays gast, och han köpte sin första egna båt 1923.⁸ På 1930-talet nådde han eliten inom kappsegling och var känd som en kunnig, djärv och uthållig seglare. Söderhjelm och Ramsays gemensamma seglingsintresse fördjupades i en livslång vänskap. År 1929 blev Ramsay kommodor på Nyländska jaktklubben (NJK) och två år senare blev hans gast styrelseledamot.⁹ År 1934 bad Söderhjelm Ramsay med i styrelsen för Petsamon Nikkeli Oy och under kriget kom de också att dela erfarenheter

Segling var Söderhjelmns käraste hobby som han delade med både familj och vänner, av vilka många var viktiga samarbetspartner inom näringsliv och politik. Från vänster Nyländska jaktklubbens aktiva seglare Willy Grüne och Åke Ranko, Söderhjelm, rorsman Eric Tallberg, vd för byggvaruföretaget Julius Tallberg Ab, och Lars Langenskiöld, vd för Finska Ångfartygs aktiebolag. Båten Violet ägdes av Eljas Erkko, Söderhjelmns kollega i A.K. Cajanders regering 1939 och vd för tidningsbolaget Sanoma Oy. Besättningen fotograferades i samband med uttagningsseglingen den 21 juni 1948 inför de olympiska spelen. Efter förlusten uttalade sig Söderhjelm i lättam ton i tidningen *Västra Nyland*: "Gudskelov. I stället för några hektiska veckor i London får jag nu tillbringa sommaren i lugn och ro ute på Pörtö där jag har min sommarstuga och min nordiska folkbåt."

som några av Svenska folkpartiets mer framträdande politiker. Söderhjelm blev själv vice kommodor på NJK 1952, och han var ordförande för både Finlands seglarförbund och Skandinaviska seglarförbundet på 1950- och 1960-talen.

Seglingsintresset förde Söderhjelm vidare till Finlands olympiska kommitté. Ramsay var verkställande direktör för Finska Ångfartygs aktiebolag och hans kollega där, tillika företrädare som kommodor på NJK, Ernst Krogius, var ordförande för olympiska kommittén 1919–1926. Det var sannolikt Krogius som föreslog Ramsays gast Söderhjelm till sekreterare i kommittén. Söderhjelm tillträdde 1923 och hade som seglingsförbundets representant senare uppdrag som delegat och styrelsemedlem i kommittén ända fram till 1973. Han var också ordförande för den olympiska seglingskommittén inför de olympiska spelen i Helsingfors 1952, och han tog som jurymedlem för seglingen del i de olympiska spelen 1960 och 1964.

Segling var Söderhjelmns främsta intresse, men han fick senare även förtroendeuppdrag inom idrottsrörelsen på bredare front. Han var med om att grunda en takorganisation för de finlandssvenska idrottsföreningarna och -förbunden, Finlands svenska central-idrottsförbund, 1945 och var dess ordförande de första 13 åren.¹⁰ Vid samma tid var han mångårig ordförande för såväl styrelsen som delegationen för Solvalla stiftelse med uppdrag att stöda den svenskspråkiga ungdomens idrottsintresse.¹¹

Förtroendeuppgiften bjöd även på hårda erfarenheter. Samhället under 1920- och 1930-talen var genomsyrat av språkstrider och frågor kring de inhemska språkens roll. Detta märktes även inom olympiska kommittén där Söderhjelm upplevde att äkt-finska krafter ville bli av med honom och Krogius. Efter att ha tjänat som kommitténs sekreterare i tio år avgick Söderhjelm våren 1933 i korstrycket från en kampanj bland kommitténs övriga medlemmar. Konflikten nådde sin kulmen i behandlingen av löparen Paavo Nurmis avstängning från OS i Los Angeles 1932. I samband med denna affär kritiserades Söderhjelm offentligt också av Urho Kekkonen, som efter en egen framgångsrik friidrottskarriär på 1920-talet nu var ordförande för friidrottsförbundet.¹²

Vid universitetet hörde Söderhjelm till den Nyländska avdelningen och hade redan som ung student 1917 blivit suppleant i

Allmänna beredningsutskottet (senare kallat styrelsen).¹³ Han tog aktivt del i nationalslivet och ingick i den inre kretsen på Nyländska avdelningen, "De Hederliga Nylänningarna". Ur falangen, som leddes av förlaget Söderström & Co:s direktör Bertel Appelberg, kom många senare att höra till den ekonomiska och kulturella eliten i finländskt samhällsliv. Söderhjelm berömde särskilt sin avdelningskamrat Hugo E. Pipping, senare professor i nationalekonomi och ledamot i SFP:s centralstyrelse, som på olika sätt hjälpte honom då han inledde sin bana som studentpolitiker.¹⁴

Hösten 1920 blev Söderhjelm invald i styrelsen för studentkåren vid Helsingfors universitet. De följande åren i studentpolitiken var betydelsefulla för hans politiska åskådning. Under denna tid var språkfrågorna ständigt närvarande i studentpolitiken med häftiga dispyter kring studentkårens svensk- och finskspråkiga administration. De svenskspråkiga ville dela upp studentkåren enligt språk, vilket de finskspråkiga aldrig gick med på. Kampen fördes på såväl praktiska och administrativa som kulturella plan.¹⁵

I november 1923 blev Söderhjelm medlem i en kommitté på vars ansvar det låg att avgöra de bägge språkens roll och tyngd i studentkårsadministrationen. Kommittén förespråkade i princip tvåspråkighet, men dess förslag sköts ned av den sittande styrelsen. Kommittéarbetet rann ut i sanden.¹⁶ I stället grundades Helsingfors svenska studentkår ett år senare, en följd av att de svenskspråkiga studenterna ansåg att deras intressen inte beaktades i den finsknationella miljön på universitetet. Söderhjelm var inte med om att bilda den nya studentkåren. Han tog i själva verket länge avstånd från den – eventuellt för att den ansågs lagstridig av vissa i den finskspråkiga studentkåren.¹⁷

Vid 1930-talets ingång var Söderhjelm redan inne i arbetslivet och politiken, men han höll sig kvar inom studentnationernas och studentföreningarnas liv av rent intresse och var ordförande för just Helsingfors svenska studentkår 1932–1933. Om denna tid vittnar även stora meningsskiljaktigheter inom de egna leden. I ett tal han höll som avgående ordförande i samband med studentkårens årsfest den 24 november 1933 betonade han vikten av Finlands nordiska anknytning. Dessutom framhöll han att det är i kontakten med Sverige, "den levande, intima samverkan med den svenska kulturen,

med det bästa hos svensk ungdom, svensk vetenskap, svensk konst, svensk kultur, svensk folkbildning, det är där vi Finlandssvenskar och speciellt vi svenska studenter skola söka vårt stöd och det är där vi skola finna kraft för att gå vidare såsom ett – annex till den svenska kulturen” för att kunna hävda sig bredvid den allt starkare finska kulturen också i framtiden. ”Det är inte bara inom en stats gränser man lever, kulturen går utöver staternas rāmärken.”¹⁸

Söderhjem hade stāmplats som östsvensk av *Studentbladets* chefredaktör Göran Stenius och talet fungerade som bränsle i den debatt som Söderhjem, förutom med Stenius, också förde med bland annat Helsingfors svenska studentkårs sekreterare Torsten Aminoff och Finlands svenska studentkårsförbunds ordförande Gustav Adolf Donner.¹⁹ Det var ingen hemlighet att de tre tillhörde högerfalangen inom SFP och Söderhjem anklagade denna lilla klick för att förbehålla sig rätten att tala för alla finlandssvenskar. Östsvenskarna var en gruppering med främst unga svensksinnade akademiker som plāderade för ett närmande till Sverige. Vissa av dem uppfattade även att de svenskspråkiga i Finland var etniskt och rasligt olika den finskspråkiga befolkningen. Denna beskyllning kunde Söderhjem varken begripa eller acceptera:

Huru han ur mina ord kunnat läsa någon slags östsvenskhets (”riks-svenskar i förskingringen”) förstår jag ej. Viljan och nödvändigheten för oss att hålla fast vid den svensk-nordiska kulturkretsen var vad jag i mitt tal ville framhäva och att en dylik vilja, som icke äventyrar, utan tvärtom utgör förutsättningen och livsvillkoret för staten Finlands existens, skulle innebära det minsta spår av kompromissande med den ovillkorliga finländska rikstillhörigheten är för mig obegripligt. Ännu för femton år sedan fanns icke den rabiata finne, som skulle förnekat detta, nu betecknas ett understrykande av vårt delägarskap i den svenska kulturen (som annex, ett skāmtsamt valt ord, vilket ingen āhörare kunde missförstå) av de svenska studenternas eget organ som minst sagt brottsligt.²⁰

Redan under det osäkra āret 1917 hade den känsliga Söderhjem haft något av en identitetskris då några av hans vänner betonat sin svenskhets. Söderhjem skrev i sin dagbok att han nog ibland känt

sig svensk, eller östsvensk, men att den känslan gått om snabbt och han kunde inte hålla med sina vänner om att Sverige var deras hemland, att språket var det allra viktigaste och att deras uppgift var att "ringakta och förakta" allt finskt. I dagboken skrev han att han "sagt adjö åt östsvenskheten." – "Jag är i första rummet finländare, först i andra svensk."²¹

Söderhjelm blev det nygrundade Nyliberala studentförbundets första ordförande i mars 1937, en position han behöll fram till 1945. Till bakgrundskrafterna hörde även Nils Meinander, som samtidigt var aktiv inom SFP – han, liksom riksdagsmännen Söderhjelm och John Österholm och flera andra medlemmar i förbundet blev under fortsättningskriget involverade i fredsoppositionens verksamhet. Till förbundets uttalade syften hörde bland annat att jobba för rätten till universitetsstudier på svenska och att befästa Finlands förbindelser till Norden och i synnerhet till Sverige. Det grundades specifikt som en motvikt till det 1931 grundade Aktiva studentförbundet, en svenskspråkig extrem antidemokratisk förening, som delvis var inspirerad av den högerextrema och antikommunistiska Lapporörelsen.²² Bland frontfigurerna i Aktiva studentförbundet fanns kända namn på högerkanten, såväl författaren Örnulf Tigerstedt som de ovannämnda Appelberg, Stenius och Aminoff.²³

Söderhjelm intresserade sig för det nordiska samarbetet bar honom 1924 till posten som Föreningen Nordens (senare Pohjola-Norden) första sekreterare.²⁴ Att den nordiska inriktningen och värnandet om demokratiska frågor kom att bli något av en röd tråd i den Söderhjelmiska livsåskådningen var ingen slump. Nordiska relationer blev även en del av hans fortsatta studier. Den finska utrikespolitiken efter inbördeskriget var under många år märkt av den inflammerade Ålandsfrågan. I samband med kriget hade många ålänningar varit för en anslutning till Sverige, något som även fick stöd där. Ålandsfrågan blev en allvarlig förveckling mellan Sverige och Finland, samtidigt som ögruppen blev föremål för en internationell debatt om dess militärstrategiska ställning. Werner Söderhjelm fick i sin egenskap av finsk diplomat i Stockholm erfara det utrikespolitiska trycket på ett personligt plan. Det är därmed kanske ingen överraskning att sonen Johan Otto, då han sökte ett avhandlingsämne för sin doktorsgrad, fann ett sådant i den

historiska frågan om Ålands demilitarisering och neutrala ställning. Sedan "kungaresan" till Berlin 1918 var han även personligen bekant med Carl Enckell, Finlands representant i Nationernas Förbund 1920–1926 och en viktig förhandlare i Ålandsfrågan de kritiska åren 1920–1921. Även professor Robert Hermanson som var handledare för Söderhjelmns kandidatavhandling intresserade sig för Ålandsfrågan och hade deltagit i sessionerna på Nationernas Förbund.²⁵ Det är möjligt att också Enckell och Hermanson påverkade Söderhjelmns val av ämne.

Planerna på en doktorsavhandling hade tagit form redan innan Söderhjelm tagit sin kandidatexamen. Våren 1922, efter att ha avslarat sin examen och firat bröllop, reste Johan Otto och Brigitta till Paris, där de nygifta varvade nytta med nöje. De förkovrade sig båda i franska och Johan Otto läste in sig på doktorsavhandlingens tematik.²⁶ I augusti visade det sig att deras vistelse skulle förlängas med ett halvt år när Söderhjelm fick ett tillfälligt arbete på finska ambassaden som ersättare för den ordinarie attachén Eljas Erkkö. Jobbet arrangerades genom Enckell som var utrikesminister 1922.²⁷ Under resan tycks världen och framtidsutsikterna ha öppnat sig för den unge och ambitiöse Söderhjelmns ögon. Under en kort tid underhöll han även planer på att börja jobba för Nationernas Förbund i Genève. Till Brigitta Söderhjelm skrev han efter hemkomsten i januari 1923:

Ända till i går kväll fann jag saken självfallen, men så kommo invändningarna. En liten del är naturligtvis lust att förbli hemma när jag en gång kommit hit, att bo här i våningen och leva i hemstaden, men många andra skäl har jag funnit mot Genève. Främst: vad skall det bli av mig efter de tre åren. Fortsätter jag som diplomat är ju saken klar, men det vill jag ej. När vi komma hem efter de tre åren, vart skall jag då taga vägen? Följande möjligheter kunde tänkas 1) Utrikesministeriet och sedan vakta på en god plats, 2) direkt till affärlivet tack vare de i Genève förvärvade språkkunskaperna 3) advokatkontor, men vad minnes jag då mera av juridiken 4) Åbo Akademie, men jag är ej vetenskapsman. Voila tout! I grund och botten är det ju livet här hemma som intresserar mig. [...] Avhandlingen skulle gå bättre att göra hemma än ute. Och så kunde jag sakta nästla in mig i det politiska livet.²⁸

För sin hustru berättade han slutligen om den riktning han tänkte sig för sitt liv: han ville bli folkrepresentant i riksdagen, förhoppningsvis även minister en dag.²⁹ För att kunna bli advokat måste han auskultera, vilket krävde att han var i hemlandet ett år på ting – i Söderhjelm's fall blev det Åbo hovrätt och i december 1925 tilldelades han titeln vicehäradshövding.³⁰ Söderhjelm valde juridiken, politiken och hemlandet.

Själva Ålandsfrågan fick sin lösning sommaren 1922 då Nationernas Förbund den 27 juni beslutade att Åland tillhörde Finland. Frågan löstes inte på ett för Sverige tillfredsställande sätt, men ärendet var nu avslutat på en folkrättsligt säker grund. Under de närmaste åren var en viktig närliggande fråga den om det åländska självstyret. Nu låg vägen även fri för Finlands anslutande till nordiskt samarbete, till exempel med Föreningen Norden. Finlands medlemskap i föreningen, och därmed även Söderhjelm's engagemang, dröjde några år på grund av de nordiska ländernas avvaktande hållning mot den i Finland pågående språkstriden.

Under de följande åren skrev Söderhjelm på sin avhandling om de åländska öarnas demilitariserade status mellan Parisfreden 1856 efter Krimkriget och 1921 – *Démilitarisation et neutralisation des Iles d'Åland en 1856 et 1921*. Hösten 1926 tillbringade han två månader i London tillsammans med sin hustru för att studera arkiven där, som komplement till det franska källmaterialet.³¹ Efter som han skrev det 380-sidiga verket på franska föll det utanför den bredare allmänhetens intresse, och efter disputationen i maj 1928 fick avhandlingen endast sparsamt med uppmärksamhet i pressen. *Hufvudstadsbladet* var den enda tidningen som ägnade avhandlingen större uppmärksamhet.³² I den finskspråkiga pressen fick den knappt någon synlighet alls. Erkko, som 1927 blivit chefredaktör på *Helsingin Sanomat*, bad visserligen Söderhjelm skriva en kolumn om hur han såg på Ålands framtida utveckling, men Söderhjelm såg en sådan skrivelse som riskabel med tanke på den politiskt fortfarande eldfångda situationen och avböjde.³³ Inte heller i Sverige uppmärksammades avhandlingen. Genom avhandlingen fick Söderhjelm ändå en för framtiden användbar sakkunskap. Han blev ett slags expert på skärgårdsförsvar och därtill hörande folkrätt vilket kom till nytta under och efter kriget mot Sovjetunionen.

År 1926 inledde vicehäradshövding Söderhjelm ett tioårigt värv som sekreterare för Juridiska föreningen i Finland.³⁴ Under 1920-talets senare hälft tog Söderhjelm även klivet in i arbetslivet. Det första arbete han fick var vid Grenman & Freys advokatbyrå 1925. Därefter jobbade han växelvis under korta perioder vid andra advokatbyråer och från 1928 vid den mer kända Serlachius & Ryti. Den sistnämnda advokatbyrån hade grundats 1914 av den blivande presidenten Risto Ryti och Söderhjelmss syssling Eric J. Serlachius, som var justitieminister 1933–1936. Ryti hade emellertid avstått från sin andel i byrån redan 1919 sedan han blivit riksdagsledamot.³⁵ Söderhjelm fortsatte som delägare i Serlachius & Ryti ännu efter Serlachius död 1936. Den huvudsakliga orsaken till att han slutligen gav upp sitt delägarskap i den prestigefyllda byrån var sannolikt att han 1940 blev ombudsman på Finska träförädlingsindustriernas centralförbund.

Vid 1928 års ingång var den politiska karriären nära förestående för Söderhjelm. Trots att fadern Werner Söderhjelm var orienterad mot ungfinnarna, understödde modern Sigrid Söderhjelm Svenska folkpartiet och exempelvis hustrun Brigittas moster Annie Furu-hjelm var aktiv medlem i partiet. Den unge Johan Otto var i sin uppväxt- och studiemiljö i hög grad omgiven av personer som delade det svensksinnade partiets värderingar. Exakt när han blev medlem av SFP är oklart. År 1925 var han i vilket fall som helst redan medlem eftersom han följande år valdes in i partiets lokalstyrelse i Helsingfors.³⁶

I december 1928 blev Söderhjelm invald i Helsingfors stadsfullmäktige. I SFP:s kampanj beskrevs han som ”tills vidare okänd såsom kommunalman men däremot känd och uppskattad som jurist och i synnerhet som aktiv deltagare i det svenska studentlivet”.³⁷ Endast sex dagar efter kommunalvalet valdes Söderhjelm till riksdagens justitieombudsman och blev därför genast befriad från fullmäktigeuppdraget.³⁸ Perioden som övervakare av den offentliga makten blev dock kortvarig. Efter drygt ett år, i april 1930, återgick Söderhjelm till fullmäktige, där han verkar ha varit en förhållandevis passiv mötesdeltagare.³⁹ I kommunalvalet i december 1930 profilerade han sig som de ”akademiska kretsarnas och idrottsmännens” kandidat men han förde inte någon sär-

deles aktiv kampanj och rösterna räckte endast till en reservplats denna gång.⁴⁰

Inom SFP:s riksdagsgrupp ansåg man det vara en ”skandal” att Söderhjelm avgick från posten som justitieombudsman mitt under verksamhetsåret.⁴¹ Justitieombudsmannen var emellertid en för denna tid ny institution, vars uppdrag ännu inte till fullo definierats och dess innehavare stötte på många praktiska problem. I sin avskedsansökan den 23 mars 1930 nämnde Söderhjelm endast ”privata orsaker”, men han framförde i efterhand kritik mot såväl oklarheterna i uppdraget, som mot den korta mandatperioden och den låga lönen.⁴² Han hann i alla fall vara med om några betydande fall. Bland annat löstes ett fall kring mänskliga rättigheter under hans period, närmare bestämt om religionsfrihet. En icke-troende fånges klagomål kring den obligatoriska närvaron vid de dagliga bönestunderna i fängelserna utföll till dennes fördel. De mänskliga rättigheternas utformning i det finska juridiska systemet var länge ganska outvecklad efter inbördeskriget.⁴³

Man kan fråga sig varför Söderhjelm tog så många skenbara stickspår när han väl hade inlett sin politiska karriär. Vid årsskiftet 1928/1929 ställde han upp i inte mindre än tre val inom fem veckor. Förutom kommunalvalet och valet av justitieombudsman ställde han även upp i valet för Helsingforskooperativet Elantos fullmäktige, och han kom att förnya sin plats där ända fram till 1946. Andelslaget låg arbetarrörelsen nära, och genom det fick han stifta bekantskap med ett bredare nätverk av politiker från det socialistiska lägret.⁴⁴ Exempelvis Väinö Tanner var en betydelsefull kontakt som Söderhjelm fick praktisk nytta av i sin politiska framtid. Förmodligen var det just därför han outtröttligt deltog i olika sammanhang i närings- och fritidslivet – för att han insåg att det skulle betala igen sig senare. Därtill var han en utpräglad sällskapsmänniska.

Allt detta visade sig dock tärande för äktenskapet. Brigitta hade vid 1930-talets ingång fött två barn, Mary Brigitta (1924) och Johan Ulrik (1927) och dessutom haft ett närapå ödesdigert missfall. Sonen hade en funktionsnedsättning och fick plats på ett skolhem i Södermanland i Sverige 1937 – familjen ansåg att de finländska motsvarigheterna var alltför dystra anstalter. Paret fick ett tredje

barn, Sigrid Anna Olivia ("Liva") 1933, och sex år senare fick de ännu ett par tvillingpojkar, Erik och Gustaf, som dock båda dog samma år. Johan Ottos och Brigittas relation upplevde svåra perioder, inte minst på grund av makens konstanta arbetsresor, fritidsengagemang och misstänkta utomäktenskapliga affärer. "Johan Otto är borta" var en återkommande mening i makans brev. Hon fick lov att sköta barn och hushåll så gott som ensam, och uppenbarligen olycklig underhöll hon tankar om skilsmässa redan som tvåbarnsmor. Äktenskapet överlevde ändå denna svåra tid, Johan Ottos ambitioner och hektiska arbetsliv till trots.⁴⁵

Under 1930-talet hägrade en period i riksdagen för Söderhjelm, nästa etapp i hans politiska vandring. Han ställde upp i riksdagsvalet för första gången 1933 och blev invald. Söderhjelm ställde upp som kandidat i Vasa läns norra valkrets. Orsaken till att han ställde upp i Österbotten är oklar.⁴⁶ Förmodligen var han ännu alltför okänd för väljarna i Nyland, där man ofta ställde upp partiets främsta namn. Chanserna för inval ökade troligen betydligt genom att ställa upp i en mindre valkrets med mindre konkurrens.

Det föregående riksdagsvalet i oktober 1930 hade varit en dramatisk vattendelare i Finlands politiska historia. De borgerliga partierna hade då fått en knapp två tredjedelars majoritet och kunnat genomföra de så kallade kommunistlagarna, som blockerade kommunisternas (och andra så kallade misstänkta) offentliga verksamhet. Under denna tid genomfördes även Lapporörelsens värsta terror- och våldsdåd.⁴⁷ De påföljande åren präglades av en offentlig kamp mellan demokratiska och totalitära värderingar. Söderhjelm anslöt sig i ett tidigt skede till det förra lägret, och han gjorde det till en explicit del av sin politik.

Ett avgörande ögonblick för Söderhjelm's framtida politiska karriär avlöpte i maj då han höll ett brandtal under partiets årsmöte i Gamlakarleby. Det fanns ännu tydliga Lapposympatier inom SFP, och då Söderhjelm hade ordet var de föremålet för hans inlägg. Hans centrala argument gick ut på att en minoritet som finlands-svenskarna enbart hade att förlora på ett totalitärt samhällssystem. "Det bör sägas tydligt ut, att svenskar ej skola ge sig in på diktaturvägar", lydde de avslutande orden. Inlägget bemöttes med ljudligt bifall av partifolket.⁴⁸

De olika åsikterna om Lapporörelsen ledde även till att två grupperingar bildades inom SFP. Söderhjelm sällade sig till den liberala laglighetsgruppen, medan Lapposympatisörerna befann sig inom det så kallade svenska landsförbundet. Det fanns farhågor om att grupperna skulle konkurrera med varandra till nackdel för partiets valframgång, men så blev det inte. Partimötet i Gamla-karleby förbjöd intern konkurrens mellan grupperna, ett beslut som även i stort sett respekterades.⁴⁹ Söderhjelm's liberala ställningstaganden bidrog för hans del till det framgångsrika valet hösten 1933.

Under sommaren inför valet företog Söderhjelm en lång valkampanj i Österbotten. Enligt arkivmaterial från valkampanjen uppträdde han på 21 olika tillställningar.⁵⁰ Han uppträdde oftast ensam medan de andra SFP-kandidaterna i valkretsen uppträdde i grupper om två eller tre. I sina politiska dagböcker nämner Söderhjelm att Johan Emil Hästbacka uttryckligen ville föra kampanj tillsammans med Edvard Haga och Johannes Inbarr, och hålla de andra – såsom Söderhjelm – utanför.⁵¹ Sannolikt såg de honom som en farlig konkurrent, och Söderhjelm fick också näst efter Hästbacka flest röster i kretsen.

I sin valkampanj beskrev Söderhjelm sig som en fosterländsk person med ett ”kärnsvenskt sinnelag” och som ”den svenska ungdomens ledare och fostrare till rakryggad, oförskräckt svenskhet”.⁵² Generellt blev språkfrågan det som tydligast definierade hans politiska karriär i riksdagen. Söderhjelm fick – eller snarare tog – en framskjuten position inom SFP som opinionsbildare och förhandlare i alla ärenden som gällde svenskans ställning inom den offentliga förvaltningen. Om hans inflytande i sitt parti vittnar att han redan i februari 1934 blev vald till ersättare i de utskott han själv önskade: lagutskottet och grundlagsutskottet, samtidigt som han fortsatte som medlem i stora utskottet som han blivit invald i redan hösten 1933. I hans politiska dagbok från hösten 1933 kan man läsa att han ofta träffade såväl de två SFP-ministrarna Rolf Witting och Eric J. Serlachius som andra ledande personer inom partiet, inte minst sin gamla vän och mentor Henrik Ramsay.

Söderhjelm led aldrig av någon ribbskräck som ung riksdagsledamot. Han var frispråkig både offentligt och inom partiets egna led, där han öppet kunde kritisera partiets språkpolitiska riktlinjer.

I det privata – som vi känner genom hans dagboksanteckningar – fällde han stränga omdömen om det egna partiets tidvis fragmenterade ledarskap. Han kritiserade bland annat stora namn som Ernst Estlander, Ragnar Furuhielm, John Österholm och Rafael Colliander.⁵³ De var alla tongivande ”hövdingar” inom SFP men ingen av dem hade någon officiell ledarroll inom partiet. Söderhjelmns juridiska sakkunskap hjälpte honom att ta del i de viktigaste förhandlingarna och få en tydlig politisk profil när språkstriden var som intensivast under 1930-talet.

Auktoriteterna inom partiet sade dock skarpt ifrån de gånger de tyckte att Söderhielm tog sig för vida befogenheter. En sammandrabbning ägde rum under riksdagens behandling av språkens roll vid universitetet 1934. Bakom kulisserna försiggick ett spel som handlade om universitetslagens kärnfrågor, det vill säga de svenskspråkiga professurernas antal. Den nya partiledaren Ernst von Born översåg förhandlingarna för SFP:s del och Söderhielm ingick i hans lilla arbetsgrupp.⁵⁴ Söderhielm lovade att SFP skulle överväga det senaste förhandlingsförslaget om universitetets professorer under juledigheten. Det var dock för mycket för Ragnar Furuhielm, som tillrättavisade den unge partikollegan i sträng ton efter han hört om det inträffade. Enligt Furuhielm hade Söderhielm gått för långt som lovat att förhandla om saker man inte kunde kompromissa om. Resultatet var att Söderhielm, något harmsen, tog en mera tillbakadragen roll i de påföljande förhandlingarna.⁵⁵ Formellt avgjordes språkfrågan slutligen genom en ändring i universitetslagen våren 1937 som förpliktade Helsingfors universitet att upprätthålla 15 professorer med undervisning på svenska, medan universitetets administrativa språk skulle vara finska.

Språkstriden, så som den tog sig uttryck inom rikspolitiken, var oavsett den grund på vilken Söderhielm kunde bygga sin framtida politiska karriär. Hans juridiska bakgrund och sinne för rimliga kompromisser var något som var ägnat att vinna honom stöd både hos partifolket och hos den svenskspråkiga allmänheten. Vid sidan om den politiska karriären skulle hans yrkesroller snart även mångfaldigas genom uppdrag i affärlivet.

SÖDERHJELM BLIR VD FÖR PETSAMON NIKKELI OY

FÖR SÖDERHJELM VAR september 1933 i flera avseenden en spännande tid. Genom sina parallellkarriärer inom juridiken och politiken stod han vid denna tidpunkt på tröskeln till en framtid inom den internationella affärsvärlden. Som jurist vid Serlachius & Rytis advokatbyrå hade han redan kommit i kontakt med svenska företag som ville utreda sina möjligheter att träda in på den finska marknaden. Ett företag som konsulterat Söderhjelm var takpappstillverkaren Ab Svenska Icopal & Takpixfabriken.¹ Resultatet var att Söderhjelm tillsammans med moderbolagets direktörer 1931 grundade det finska dotterbolaget Oy Ikopal Ab, i vars styrelse han sedan även satt under flera årtionden.² Hösten 1933 blev Söderhjelm juridisk rådgivare åt det kanadensiska International Nickel Company (Inco) som utredde frågan om tillgång till Petsamoområdets nickelfyndigheter. Finländarna var i behov av utländsk kapacitet eftersom det statsägda gruvbolaget Oy Outokumpu Ab planerade ett koppar-smältverk i Imatra och därför inte ansåg sig kunna binda sina resurser till det krävande och riskfyllda projektet i Petsamo.³ Inco var vid den här tiden världens största gruvbolag, med en andel på 90 procent av den globala nickelmärknaden.

Kontakten mellan den finska statsmakten och Inco var redan upprättad då Söderhjelm genom en händelse blev en nyckelperson i detta samarbete.⁴ När vice direktören Jack Nicholls och bolagsledningen var på genomresa i Finland hösten 1933 för att utreda

Petsamos framtid, besökte de Risto Ryti, som var ordförande i Finlands Banks direktion. En av följderna blev att Ryti dirigerade herrskapet till sin gamla advokatbyrå Serlachius & Ryti på Glogatan 3 i Helsingfors och dess jurist Söderhjelm.⁵ Vi vet inte om Ryti verkligen avsåg att Söderhjelm skulle bli Incos ombud i de stundande förhandlingarna, eller enbart att han skulle kunna ge goda råd i ärendet. Mötet blev i alla fall avgörande för den unge advokaten som samma morgon, den 1 september, inlett sin första dag som riksdagsledamot.

Syftet med förhandlingarna var att träffa ett avtal som skulle säkra Inco tillgång till nickelfyndigheterna i Petsamo, men bara som reserv. Avtalet skulle inte förpliktiga företaget till industriell produktion förrän långt senare. Att inleda gruvdriften så fort som möjligt var däremot det främsta intresset för finska staten, Lapplands län och kommunen Petsamo. Finland höll ännu på att återhämta sig från den ekonomiska depressionen och arbetstillfällen behövdes. Dessutom var den fattiga landsändan Petsamo i nordost, som anslutits till Finland vid freden i Dorpat drygt tio år tidigare – då ännu utan vetskap om nickelfyndigheterna – i behov av alla slags vitamininjektioner och investeringar.

Söderhjelm anlätades som Incos förhandlare och fick den otacksamma uppgiften att försöka lösa en ekvation som tedde sig mycket svår. I sin memoarbok *Tre resor till Moskva* (1970) berättar Söderhjelm ingenting om de principiella svårigheterna med förhandlingarna. I stället skriver han att det ingalunda var juridiskt problemfritt att sluta avtalet, i synnerhet då det inte fanns något prejudikat i Finland – ”Men uppgiften fängslade mig omedelbart.” Hans förslag var att de internationella nickelintressena i Finland skulle drivas genom ett finskt dotterbolag. Ett av Söderhjelmns råd, som visade sig guld värt under krigsåren, var att avtalet mellan finska staten och det kanadensiska, från New York styrda Inco skulle ingås med Incos brittiska dotterbolag The Mond Nickel Company Ltd (Mond). Inco följde rådet, och det gjorde även den finska statens representanter.⁶

Söderhjelmns roll blev på många sätt konfliktfylld. Som sittande riksdagsledamot skulle han arbeta för statens och det finska folkets bästa, men som förhandlare samtidigt driva sin internationella uppdragsgivares intressen. Under koncessionsförhandlingarna

som fördes hösten 1933 och våren 1934 representerade Söderhjelm i första hand Inco/Mond, inte staten. I juli 1934 blev Söderhjelm dessutom partner och verkställande direktör i Monds nygrundade finska dotterbolag Petsamon Nikkeli Oy. Därmed agerade han också så att säga i egen sak eftersom värdet på hans privata egendom knöts till aktien i Petsamon Nikkeli. Söderhjelm's konfliktfyllda ställning accentuerades ytterligare i oktober 1939, då han blev justitieminister. Då han tog emot ministerportföljen gjorde han det på villkoret att han förbehöll sig rätten att kontinuerligt bevaka Incos/Monds intressen i Petsamo.⁷

Dubbelrollen som både sin arbetsgivares och den finska statens representant hade sina avigsidor. I den här positionen var Söderhjelm visserligen väl förtrogen med själva sakfrågan, och kunde agera på ett sätt som gynnade bägge parter. Söderhjelm blev för övrigt på kort tid en nyckelperson inom det finska näringslivet. Hösten 1940 blev han utnämnd till ombudsman för Finska träförädlingsindustriernas centralförbund, en strategisk post inom den finska exportindustrin som han kom att behålla i tjugio år.⁸

Söderhjelm's sits var verkligen inte avundsvärd våren 1934. Han var tvungen att "köpa" ett avtal av finska staten som hans uppdragsgivare inte ville ha. En rubrik i tidningen *Lapin Kansa* i januari 1934 berättar det väsentligaste om utgångsläget: "Nickeltrusten vill bara 'binda' Petsamo som en potentiell konkurrent." Nedtryckaren i tidningen förtäljer vidare: "Trusten erbjuder 3 miljoner mark för koncessionen, men ska inte ens inleda forskningsarbete i Petsamo." Mellanrubrikerna uttrycker i sin tur Finlands förhoppningar: "Utgrävningarna borde hur som helst inledas, eftersom de öppnar alldeles nya möjligheter för Petsamo." Den sista mellanrubriken slår fast att Petsamo åtminstone inte ska ges bort gratis: "Det bör övervägas om det över huvud taget finns skäl att överlåta malmfälten till utlännningar."⁹

Förhandlingarna pågick under en lång tid och fördes främst i Helsingfors, men också i London, eftersom Mondgruppens direktör Edgar Pam utsetts till en av huvudförhandlarna. I sin memoarbok berättar Söderhjelm att man till slut, under en enda dag, kväll och natt i juni 1934, lyckades lösa alla de öppna frågorna och nå ett avtal. Det är möjligt att lösningen underlättades av att hans parti-

kamrater, ministrarna Rolf Witting och Eric J. Serlachius – den senare också Söderhjelmns kompanjon i advokatfirman – representerade staten under förhandlingarna, tillsammans med inrikesminister Yrjö Puhakka.¹⁰

Den viktigaste detaljen i avtalet visade sig bli paragraf 12, som stipulerade vad som gällde i händelse av krig. Enligt den hade Finland rätt att tillfälligt ta kontroll över gruvan i krigstid – en möjlighet Finland också kom att utnyttja under mellankrigsperioden. Till det väsentliga i avtalstexten hörde att bolaget ålades att göra utgrävningar i området. Om malmfyndigheterna visade sig tillräckliga måste gruvdriften inledas senast 1942. Hyresperioden bestämdes till 40 år. Avtalet skulle betyda hundratals jobb, i byggnadsskedet rentav över tusen, i Petsamo och Lappland. Då gruvdriften inletts skulle staten inkassera royaltier på fem procent på all utvunnen malm.

Koncessionsavtalet har ansetts rätt gynnsamt ur statens synvinkel, och visade sig fungera också i krigstid. Det kan ha haft en viss betydelse att det var fyra juris doktorer, Söderhjelm dessutom på två stolar, som var med om att utarbeta avtalet för Finlands del. Söderhjelm själv tillskrev Monds direktör Pam en stor andel i att avtalet nåddes: han ”gav frikostigt efter i för Inco/Mond mindre väsentliga frågor, speciellt när de kom i kontakt med nationella finländska ambitioner” så att ”herrar ministrar icke anständigtvis” kunde säga nej till Pams förslag angående till exempel kontraktstiden eller royaltyn.¹¹

I sin ledare sällade sig emellertid *Lapin Kansas* chefredaktör Lauri Kaijalainen inte till gratulanterna. Han ansåg att de royaltier som skulle tillfalla staten var för små. Tidningen fick förvisso en annan ton i skällan mot slutet av decenniet, när den ekonomiska aktiviteten formligen exploderade i Petsamo. Bygget av infrastrukturen skapade jobb över hela Lappland – till stor del tack vare nikkelfyndigheterna i Petsamo.¹²

Avtalet förutsatte att ett finskt dotterbolag bildades. Det var det här bolaget som i praktiken skulle ha hand om gruvdriften. Därmed grundades bolaget Petsamon Nikkeli Oy den 12 juli 1934, och noterades i handelsregistret en dryg månad senare. Styrelse- och ägararrangemangen bottnade i dåvarande finsk lag. Enligt Söder-

hjelms måste minst två av aktierna i ett finskt dotterbolag till ett utländskt moderbolag stå utanför moderbolagets ägo. Därtill skulle styrelsen i det nya dotterbolaget ha finsk majoritet. De stiftande delägarna var tre till antalet: Mond-gruppen tecknade 248 aktier, medan Söderhjelm och vicehäradshövding Lorenz Silfverhjelms, som jobbade på advokatbyrån Serlachius & Ryti, tecknade varsin aktie. Pam valdes till styrelsens ordförande, Söderhjelm och Henrik Ramsay utsågs till styrelsemedlemmar. På valet av Söderhjelm gamla vän och partikamrat Ramsay invercade säkerligen att han vid den här tidpunkten var ordförande för Finsk-engelska handelsföreningen. Söderhjelm hade en stark ställning i bolaget och utsågs till tillförordnad vd, ett "tillförordnande" som varade under bolagets hela existens, alltså ända fram till 1959, bortsett från krigsåren 1940–1944.¹³

Sommaren 1934 utförde Geologiska kommissionen ännu borrhningar och andra sonderingar i Petsamo. Man upptäckte att nickelfyndigheterna i området var betydligt större och malmen rikare än man tidigare hade känt till.¹⁴ Med tanke på avtalet gjordes de här fynden för sent. Det är ändå onödigt att spekulera i om Outokumpu hade varit intresserat av Petsamo om man känt till malmrikedomen, eller om avtalet med Inco/Mond hade kunnat bli ännu fördelaktigare för Finland. Det står i alla fall klart att om britterna inte kommit till Petsamo före vinterkriget skulle Finlands politiska ställning och utveckling under andra världskriget ha sett alldeles annorlunda ut. De sista utgrävningarna Geologiska kommissionen hade utfört krattade sannolikt ändå manegen för undersökningarna som Inco/Mond inledde följande sommar. Resultaten bestyrkte fynden som kommissionen tidigare gjort. Följaktligen kunde *Lapin Kansa* den 7 september 1935 berätta att det nu bara var en fråga om några år innan gruvdriften kunde inledas i fjällen i Petsamo. Undersökningarna hade enligt tidningen gett så goda resultat att verksamheten med säkerhet skulle inledas.¹⁵

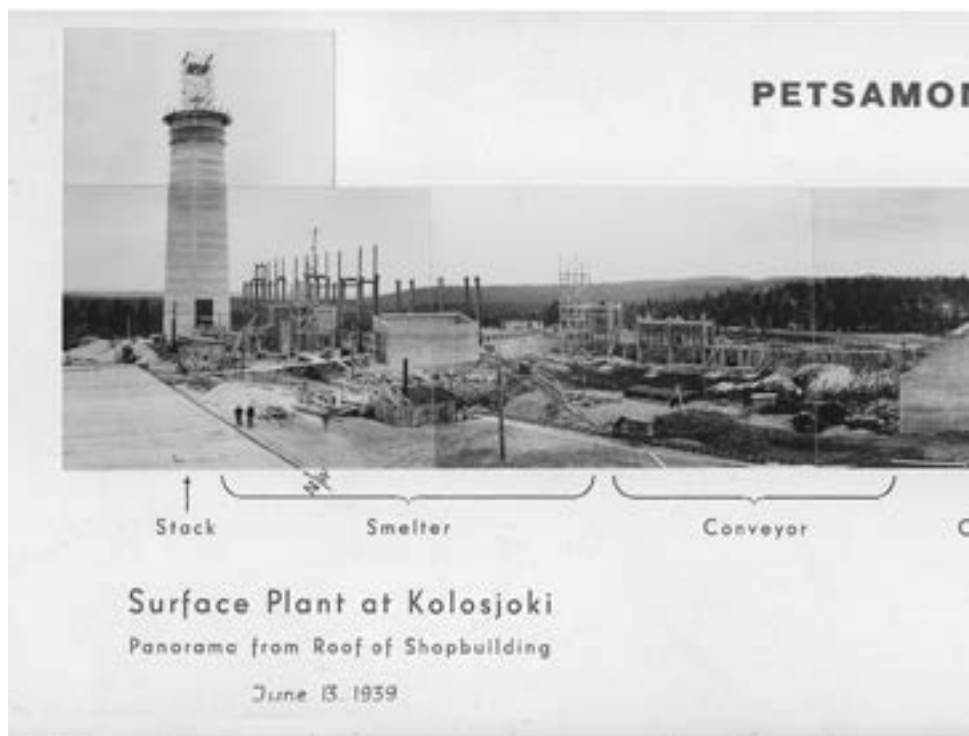
Som en nyansluten del av Finland fick Petsamo förstås stor uppmärksamhet. Regeringstjänstemännen och ministrarna som besökte Petsamo var särskilt intresserade av områdets nickelfyndigheter. Den mest prominenta gästen var republikens president P.E. Svinhufvud, som i juli 1935 var ända uppe i Kolttaköngäs.¹⁶

Även om de formella besluten ännu inte hade fattats skrev *Lapin Kansa* i maj 1936 att nickelbolaget skulle grunda en hel stad i gruvområdet. "Följande sommar utreds, förutom malmfyndigheterna, också den kommande industriverksamheten och kraftfrågan."¹⁷ Det sistnämnda gällde eltillförseln till gruvområdet – huruvida man kunde få tillräckligt mycket el till ett rimligt pris. Kolttaköngas var den största och närmaste forsen, men energin man kunde utvinna ur den borde i så fall ha delats med Norge, vilket hade inneburit svåra förhandlingar. Längre bort, men inom Finlands gränser, fanns forsen Jäniskoski i Pasvikälven i Enare kommun. Eftersom båda parterna – finska staten och nickelbolaget – var lösningsinriktade nåddes en överenskommelse. Petsamon Nikkeli lovade betala staten en miljon mark årligen för elen bolaget fick. Byggavtalet undertecknades den 5 mars 1938 och sommaren 1939 jobbade uppemot tusen byggarbetare på kraftverksbygget.

Kraftverksbygget var knutet till bolagets beslut om att anlägga ett smältverk i Kolosjoki. I augusti 1937 skrev *Lapin Kansa* att "Petsamos nickel är världens svåraste malm", och att frågan om förädlingen fortfarande var olöst.¹⁸ Om malmen skulle exporteras till Storbritannien eller Kanada för att förädlas hade transporten från gruvan till hamnen i Linhammar drygt 60 kilometer därifrån krävt en dyr järnväg över fjällen, och därefter hade dessutom en mödosam sjötransport återstått. Det slutliga beslutet om att bygga ett eget smältverk fattades sedan Nicholls och Pam besökt Imatra sommaren 1937 för att bekanta sig med Outokumpus kopparsmältverk. Där användes världens största eldrivna smältugn för att smälta malmen, en metod som också lämpade sig för behandlingen av malmen i Petsamo. Vid ingången av hösten 1939 var byggarbetena med smältverket redan på god väg. Man hade bland annat rest en 165 meter hög skorsten – den högsta av sitt slag i Europa.¹⁹

Hösten 1939 var bergsbrytningen och bygget av gruvtunneln långt hunna. Byggplanerna för smältverket och gruvan kom från Kanada, och det var Nicholls som översåg verkställandet. Samhället, "gruvstaden", bland annat byggnader, vägar och vatten- och avloppsnätverk, fick finländarna däremot själva planera – och förstås också bygga. På hösten stod 16 nybyggda hus med nästan 200 lägenheter på platsen. Det var en prestation som hette duga

med den tidens byggteknik långt ute i ödemarken, där det knappt ens fanns ett hyggligt vägnät.²⁰

Vilken roll hade då bolagets vd Söderhjelm i det hela? Min uppfattning är att han närmast fungerade som kontaktperson och koordinator, eftersom planerna härstammade från Kanada och Storbritannien, och sattes i verket i Kolosjoki under ledning av huvudsakligen kanadensiska och brittiska proffs. I egenskap av verkställande direktör var Söderhjelm naturligtvis informerad om allt som hände på byggsplatsen. Efter sommaren 1934 besökte han Petsamo åtminstone två gånger, somrarna 1935 och 1936, och gjorde även flera resor till London. Den viktigaste kontaktytan var ändå mötena Söderhjelm hade med Monds och Incos direktörer när de reste till Petsamo via Helsingfors.²¹ Söderhjelm höll också kontakt med den finska tjänstemannakåren, även om gruvprojektet omgavs av ett visst hemlighetsmakeri. Det kan bero på att bolaget betraktade många frågor som affärshemligheter, och därför inte var villigt att redogöra för sina planer eller åtgärder i särskilt stor detalj.

Panoramafoto av nickelgruvan i Kolosjoki i byggnadsskedet i juni 1939. Koncessionen ägdes av den kanadensiska nickeltrusten Inco, med huvudkontor och ägare i New York, men avtalet med finska staten ingicks med Incos brittiska dotterbolag, Mond. Söderhjelm som handhaft förhandlingarna blev 1934 verkställande direktör för Monds nygrundade dotterbolag Petsamon Nikkeli Oy, som hade i uppgift driva de internationella nickelintressena i Finland.

Det fanns ändå en instans inför vilken gruvbolaget i högre grad tvingades öppna upp sina planer. Det var den så kallade Lapplandskommittén, som tillsatts 1935 för att utveckla de ekonomiska förhållandena i Lappland. Denna parlamentariska kommitté fick tämligen stor betydelse och uppmärksamhet i offentligheten. Bland annat *Lapin Kansa* rapporterade ofta om kommitténs möten och åtgärder.²² Ett utkast till ett föredrag som Söderhjelm höll inför kommitténs medlemmar våren 1937 har bevarats i hans arkiv. I föredraget kunde han ändå inte berätta stort mer än att undersökningarna fortsatte och att man gjort upp flera alternativa planer. Föredragets viktigaste budskap var att det i praktiken stod klart att Inco/Mond skulle öppna gruvan, även om det officiella beslutet ännu inte fattats. För säkerhets skull uttryckte Söderhjelm en önskan om att den information han gav inte skulle delges utomstående. En intressant detalj i föredraget var uppgiften om att ”nicklet har stor betydelse vid framställningen av krigsmateriel. Vår östra granne har tillräckligt med järn, men inte nickel”.²³ Ännu under mellankrigs-

perioden lät ryssarna finländarna förstå att det förhöll sig på det här viset. Men det stämde inte, och det gjorde därmed inte heller den uppgift Söderhjelm framförde.

Förberedelserna för gruvdriften löpte ändå inte friktionsfritt. Det allt starkare Tyskland ville få fotfäste i Petsamo, och försökte sig på det genom fiskeriföretaget Wiking Fischreederei, som var ute efter fiskerättigheter i Petsamos vatten. Våren 1937 ville det tyska företaget köpa eller hyra Finska Fiskeri Ab:s fiskmjölsfabrik i Linhammar. Då Söderhjelm fick nys om planen underrättade han genast Mond. Hos Mond väckte planen stor oro, eftersom gruvbolaget gjorde bedömningen att det tyska intresset för Petsamo hade militärpolitiska skäl. Monds direktörer Edgar Pam och David Evans framförde omedelbart sina farhågor till Finlands sändebud i London, G.A. Gripenberg. Direktörerna meddelade att gruvbolaget skulle överge planen på att bygga ett smältverk i Kolosjoki om tyskarna släpptes in i Petsamo. Finländarna lyckades övertyga briterne om att så inte skulle ske, och därmed kunde arbetet med smältverket fortsätta.²⁴ *Lapin Kansa* var sannolikt ovetande om den diplomatiska lösningen på frågan eftersom man i en ledare med rubriken "Tysklands strävanden i Petsamo" i juli skrev följande:

Har manne de, som är ivriga i ärendet, alls kommit att tänka på de kontroverser som lätt uppstår om man utöver nickelbolaget också beviljar licens åt ett annat utländskt storföretag, i vars projekt man i det här fallet kan anta att också annat än rent ekonomiska strävanden ingår.²⁵

En intressant notering finns i Söderhjelmns kalender den 16 januari 1937: "Musikabend hos tyska minister Blücher." Inbjudan till en "musikafton" från det tyska Helsingforssändebudet Wipert von Blücher var sannolikt riktad till Söderhjelm i egenskap av vd för Petsamon Nikkeli snarare än i egenskap av riksdagsledamot. Troligen hade sändebudets intresse för honom att göra med det tyska försöket att få förädla den fisk man fångade på Ishavet i de finska anläggningarna.²⁶ I sina memoarer skriver von Blücher om fallet i sarkastisk ton och förundrar sig över att Finland inte kunde låta några enstaka tyska företagare starta en fiskmjölsfabrik i Petsamo,

då man nyss gett ett brittisk-kanadensiskt gruvbolag kontroll över stora områden i regionen. Enligt von Blüchers ”förstahands-informationer” bottnade beslutet i finländarnas rädsla för att relationen till Sovjetunionen skulle försämrats om tyskarna fick fotfäste i Petsamo.²⁷ Söderhjelm – eller någon annan – hade fullständigt lyckats vilseleda von Blücher. För att ge den här episoden rätt proportioner är det värt att nämna att de tyska sonderingarna i Finska Fiskeri Ab:s riktning inte var av sådan kaliber att företagets dåvarande direktör, Ragnar Nordström, ens nämnde dem i sina memoarer, *Voitto tai kuolema* (1996), som han nedtecknade direkt efter kriget.

Våren 1937 träffade Söderhjelm enligt sina noteringar i kalendern också den nyvalde presidenten Kyösti Kallio med fru, och utrikesminister Rudolf Holsti från Framstegspartiet, uttryckligen som deras inbjudna gäst.²⁸ Det tyder på att Söderhjelm:s politiska betydelse inte var ringa, och att den överskred partigränserna. Han var tämligen väl bekant med alla utrikesministrar under tioårsperioden 1935–1944. En del av dem var till och med hans personliga vänner. Serien började med Svenska folkpartiets Witting som var utrikesminister 1933–1936 och fortsatte via Holsti 1936–1938 till Eljas Erkko 1938–1939. Att Söderhjelm enligt sin kalender 1937 och 1938 ofta träffade *Helsingin Sanomats* dåvarande chefredaktör Erkko kan bero på att de två var gamla studiekamrater och båda dessutom engelsksinnade. Sommaren 1934, kort efter att koncessionsavtalet med Inco/Mond hade undertecknats, när paret Söderhjelm ordnade en middagsbjudning för sina brittiska gäster på Nyländska jaktklubben i Helsingfors fanns också Erkko med sin engelskfödda hustru Violet bland de inbjudna.²⁹ Efter Erkko kom Väinö Tanner, utrikesminister i fyra månader under vinterkriget 1939–1940. Därefter stod Witting igen på tur 1940–1943, och efter honom den gamla seglingskamraten och styrelsemedlemmen i Petsamon Nikkeli, Ramsay, som var utrikesminister 1943–1944.

Sensommaren 1939 var utsikterna gynnsamma på gruvområdet i Petsamo. Förberedelserna för att öppna gruvan höll tidtabellen: produktionen skulle inledas 1942, i enlighet med koncessionsavtalet. Men den 1 september 1939 fick byggarbetet en mer brådskande karaktär. Tyskland hade angripit Polen, och kort därefter förkla-

rade England och Frankrike krig mot Tyskland. Mond måste nu överväga hur man skulle gå vidare i Petsamo. Söderhjelm inbjöds till London för förhandlingar och reste dit via Stockholm i mitten av september. Eftersom statsminister A.K. Cajander och utrikesminister Erkko reste med samma flyg till Stockholm för att delta i de nordiska ländernas stats- och utrikesministermöte, fick Söderhjelm under flygresan höra Finlands regerings syn på framtiden. Cajander och Erkko bad honom hälsa att Finland ämnade hålla sig utanför all storpolitik och att regeringen hoppades att arbetet i Petsamo skulle fortsätta.³⁰

Monds och Incos direktörer var inne på samma linje som den finska regeringen. De bedömde att en gruva i Mondgruppens ägo i Petsamo var ett mindre lockande mål för Tyskland och Sovjetunionen. Man skulle hålla igång arbetet med minimibemannning, men nya arbetsobjekt skulle inte öppnas. Föresättningen för den här modellen var att Finlands regering försäkrade att Petsamon Nikkeli inte skulle tvingas till produktion till förmån för aktörer som står i konflikt till moderbolagets hemland.³¹

I sin memoarbok har Söderhjelm inkluderat regeringens skriftliga bekräftelse i sin helhet, jag väljer att citera dess avslutande del här. Jag gör det i tron att regeringens garanti gav Söderhjelm åtminstone ett visst juridiskt stöd, utifrån vilket han sedan kunde agera som han gjorde i nickelfrågan under mellankrigsperioden och fortsättningskriget, med resultatet att merparten av nickelgruvans produktion gick till Tyskland. Slutet av bekräftelsen, som undertecknades av handels- och industriminister Väinö Voionmaa den 10 oktober 1939 och riktades till Petsamon Nikkelis vd Söderhjelm – och vars ordalydelse Söderhjelm själv formulerat – lyder så här:

Regeringen kommer ej att tvinga bolaget till produktiv verksamhet till fromma för gentemot bolagets huvudbolag främmande intresser och icke heller medverka till att bolaget skulle överläta sin egendom till sådana intressenters disposition.

I varje fall förbehåller sig regeringen de rättigheter den är tillförsäkrad av finländsk lag och koncessionsavtalet.³²

Min bedömning är att Söderhjelm i London lyckades förhandla fram ett resultat som överträffade förväntningarna. Han hade redan varnat Monds direktörer för att tyskarna i något skede kunde göra anspråk på malmen i Petsamo, men trots det var bolaget redo att fortsätta arbetet med att öppna gruvan. Söderhjelm höll i sin tur sitt ord angående de statliga garantierna för att Petsamon Nikkeli inte skulle tvingas att agera på ett sätt som stod i strid med moderbolagets intressen.

Tre dagar senare, den 13 oktober, blev Söderhjelm själv justitie-minister i Cajanders regering. Regeringen tvingade ännu inte bolaget att sälja nickel åt någon. Det gjorde inte heller följande regering under Risto Ryti som tillträdde den 1 december, och där Söderhjelm också ingick. Rytis andra regering, som tillträdde den 27 mars 1940, var däremot tvungen att vidta de åtgärder som den enligt sin skriftliga bekräftelse hade rätt till.

Arbetet med att anlägga gruvan kunde alltså fortsätta, men fick ett abrupt slut den sista november 1939. Ryssarna hade landstigit i Linhammar. Människorna i området tvingades nu fly för sina liv, en del till Norge, andra söderut. Ett kompani frivilliga från gruvområdet i Kolosjoki intog försvarsställning vid sidan av de fåtaliga finska arméförband som anlände för att försvara Petsamo.³³

SÖDERHJELM TRILLAR UR RIKSDAGEN MEN BLIR MINISTER

I **BÖRJAN AV JUNI 1939** upplöstes riksdagen som hade valts i juli 1936. De flesta riksdagsledamöter inledde aktiva kampanjer för omval i valet som hölls bara en knapp månad senare.

Det gjorde också Söderhjelm. Han hade tänkt över sin ställning som invald ledamot från Österbotten redan efter valet 1936. Hans roll den gången hade varit att samla främst stadsbornas röster, och han hade bedrivit valkampanj med liknande teman som första gången men med en förhållandevis låg profil. Till sin besvikelse hade han blivit invald som fjärde och sista kandidat i sin valkrets.¹ I riksdagen blev han i alla fall vald till ordförande i det prestigefyllda lagutskottet med en klar röstmajoritet före Agrarförbundets Urho Kekkonen.²

Inom Svenska folkpartiet stormade det i samband med presidentvalet 1937, då partiets elektoror som inte enats om en gemensam kandidat i praktiken avgjorde valet. Åtta av elektorerna röstade på den sittande presidenten P.E. Svinhufvud och nio på landets första president K.J. Ståhlberg. Ståhlberg hade behövt en röst till i första omgången för att bli vald, och i den andra omgången segrade agrarernas Kyösti Kallio som fick socialdemokraternas röster. SFP var oroligt över att en finskhetsivrande kandidat vunnit valet, och Söderhjelm kritiserade hårt de åtta elektoror som röstat på Svinhufvud. Han såg det som ett klart ställningstagande för Kallio och mot den liberala Ståhlberg: ”Att valet skulle stå mellan herrar

Kallio och Ståhlberg kunde redan månader i förväg förutspå och att därvid, då utsikterna för Svinhufvuds val voro förlorade, den svenska befolkningen praktiskt taget enhälligt skulle hålla på Ståhlberg, måste man också veta.”³ Efter presidentvalet hamnade SFP i oppositionen och Söderhjelm s aktivitet i riksdagen och inom sitt splittrade parti verkar ha dämpats en aning, samtidigt som Petsamon Nikkeli Oy höll honom sysselsatt på annat håll.

Söderhjelm funderade – åtminstone formellt – ännu våren 1939 på sina alternativ. Att hans hustru Brigitta var i slutskedet av sin graviditet och den 11 mars födde tvillingpojkar kan ha bidragit till osäkerheten kring riksdagskandidaturen.⁴ SFP:s styrelse för Vasa läns norra valkrets konstaterade på sitt möte i Gamlakarleby den 14 mars att kretsens sittande riksdagsledamöter Edvard Haga och Johan Emil Hästbacka ställde upp för återval, medan Söderhjelm ännu övervägde. Festtalet Söderhjelm höll under kvällstillställningen gav ändå en fingervisning om hans beslut. I talet, som föll

Svenska riksdagsgruppen 1936-1939. Söderhjelm sitter i främsta raden längst till höger, bredvid honom partiets ordförande Ernst von Born. De kom att dela den tunga erfarenheten av att sitta i vinterkrigets regering, vilket bidrog till en förtrolig relation som höll livet ut.

i god jord, tog han upp såväl arbetet för svenskheten som handel-
serna i världspolitiken.⁵ Hans kandidatur bekräftades slutgiltigt på
kretsstyrelsens möte i Jakobstad den 7 maj.⁶

Den här gången förde Söderhjelm emellertid en annorlunda
kampanj än tidigare. Han verkar i själva verket ha besökt sin egen
valkrets bara en enda gång, för att hålla festtal på två tillställningar
i Jakobstadstrakten.⁷ Däremot ägnade han sig åt en hel del förtäckt
kampanjarbete. Mellan den 9 maj och den 10 juni skrev Söderhjelm
fem översikter i *Jakobstads Tidning* under rubriken "Vad nytt från
riksdagen?". I artiklarna tog han upp aktuella ämnen som behand-
lats i riksdagen. I den sista översikten skrev han om det kommande
valet. Även den här gången var hans analys häpnadsväckande träff-
säker. Då antalet mandat minskades med två i valkretsen gjorde
Söderhjelm bedömningen att förloraren skulle bli SFP, på grund
av splittringen inom partiet.⁸ Det han ännu inte visste var att det
skulle drabba honom personligen.

Valkampanjerna och den allmänna atmosfären präglades av de
redan påtagliga storpolitiska spänningarna. I den svenskspråkiga
pressen var det Ålandsfrågan som rönt flest rubriker. Kunde öriket,
som hade stor strategisk betydelse för Finlands försvar, befastas och
utrustas militärt? Följdfrågan lydde: kunde detta i så fall genom-
föras i samarbete med Sverige? Och behövdes då ett godkännande
av alla de stater som undertecknat den så kallade Ålandsöverens-
kommelsen? Frågan om också Sovjetunionens godkännande behöv-
des – även om landet inte varit med om att underteckna konven-
tionen om Ålandsöarnas icke-befästande och neutralisering 1921
– gjorde ärendet än mer komplicerat. Frågan förblev olöst, men
gav upphov till många spörsmål och överläggningar, i synnerhet
mellan Finland och Sverige.

SFP:s partidagar i Helsingfors i mitten av maj 1939 var en viktig
tilldragelse ur partiets synvinkel, och för Söderhjelm personligen.
Under tillställningen fick han hålla ett anförande om bruket av
svenska ortnamn i Finland. Söderhjelm var specialsakkunnig på
området sedan han föregående höst invalts i en kommitté tillsatt
av justitieministern, med uppdraget att utreda bruket av svenska
ortnamn i handlingar, på kartor och i olika slags texter.⁹ Frågan
reglerades inte i lagen, och myndigheternas sätt att använda ort-

namn var följaktligen både oenhetligt och brokigt. Arbetsgruppen, som leddes av regeringsrådet Olavi Honka, kom snabbt med ett tydligt och logiskt förslag: för tvåspråkiga orter skulle man använda både finska och svenska namn, för enspråkiga orter det dominerande språkets namn. Enligt politikerna var saken däremot inte alls så enkel, och frågan lades på is. Bakgrunden till denna språkstrid var äktfinnarnas vilja att minska bruket av svenskspråkiga ortnamn. Detta eftersom de svenskspråkiga tenderade att använda de svenska ortnamnen också för enspråkigt finska orter, om orten hade ett svenskt namn. Föredraget Söderhjem höll på partidagarna fick stor uppmärksamhet, både på själva mötet och efteråt i den svenskspråkiga pressen. Hans slutsats var att "den finska opinionens skullgång på de svenska ortnamnen är ett uttryck för en sådan nationalistisk politik, som allvarligt äventyrar samhällsfreden i vårt land". Mötet uppfattade budskapet som så viktigt att det fanns skäl att sprida det utanför Finlands gränser.¹⁰ Söderhjems anförande var så övertygande att han i den slutna omröstningen var på vippen att väljas in i partiets centralstyrelse, trots att han undanbett sig val.¹¹

Söderhjem lyfte fram kampen för de svenska ortnamnen i sin valkampanj, även om han också hade flera andra ännu viktigare frågor på sin agenda. Sin vana trogen hade han utstakat de teman som han skulle kämpa för i riksdagen. Det viktigaste var att främja den svenska kulturen och dess värderingar i Finland. "Jag ställer härvid som närmaste mål den svenska kulturautonomien", förkunnade han i sitt valprogram. Det blev dock något oklart vilken typ av kulturautonomi han avsåg. I sin valkampanj var Söderhjem en konsekvent förespråkare för västerländsk demokrati, han framhöll att Finland kunde undvika rollen som spelbricka i stormakternas inbördes kraftmätning genom att orientera sig mot Sverige och Skandinavien – en förhoppning som snart grusades av det europeiska storkrigets utbrott.¹² Valresultatet blev emellertid en smärre katastrof för SFP. Partiet fick bara 18 mandat, tre färre än i det föregående valet. Ett av mandaten förlorade partiet i Vasa läns norra valkrets, och den som föll ut var Söderhjem. Med 3 305 röster blev han ändå första suppleant.¹³ Det fick betydelse fem år senare när han fick Hagas plats i riksdagen då denne i juli 1944 blev direktör för Vörå Sparbank.

De farhågor Söderhjelm uttryckt i sin artikelserie i *Jakobstads Tidning* besannades med andra ord i valet. Den främsta orsaken var att antalet mandat i valkretsen minskade från tio till åtta. Söderhjelm personliga röster ökade visserligen med 400, men det räckte inte. En annan starkt bidragande faktor var sannolikt att Söderhjelm var bosatt i Helsingfors och därför inte kunde hålla kontakt med sina väljare på samma sätt som kandidaterna som bodde i valkretsen. Hans sätt att påtala splittringen inom partiet efter presidentvalet kan också ha kostat honom en del röster. I efterskott sett kan det emellertid ha varit hans livs största lyckospark att förlora platsen i riksdagen, även om den bedömningen förstås är ren spekulat.

Då Söderhjelm själv reflekterade över valresultatet lyfte han fram att han blivit tillfrågad om att ställa upp i Nylands valkrets, men avböjt: "ville icke frivilligt kapitulera efter de sex år österbottningarna så helhjärtat givit mig sitt förtroende." Framgången i Österbotten för den "rena helsingforsaren" i valet 1933, och återvalet 1936, berodde enligt Söderhjelm till stor del på hans motstånd mot Lapporörelsen. Sommaren 1939 var den frågan inte längre lika viktig, "nylänningen hade gjort sin plikt och fick gå".¹⁴

Navelsträngen till riksdagen klipptes ändå inte av helt och hållet. Den 22 september valde riksdagens elektorer in Söderhjelm i Folkpensionsanstaltens fullmäktige. Det var ett förtroendeuppdrag med sådan tyngd att Söderhjelm bland annat nämndes i förteckningen över riksdagens medlemmar och tjänstemän. Folkpensionsanstalten hade tolv fullmäktigeledamöter, av vilka två inte satt i riksdagen: Söderhjelm och den tidigare socialministern, Vasa läns landshövding Bruno Sarlin.¹⁵

För stunden var Söderhjelm hur som helst fri från dagspolitiken. Han trodde att han nu kunde koncentrera sig på sina uppdrag i företagsvärlden. Men där misstog han sig. Strax efter att han i slutet av september återvänt från den tidigare nämnda resan till London i Petsamon Nikkelis ärenden, informerade SFP:s riksdagsgrupp honom om att statsminister A.K. Cajander bett representanter för SFP och Samlingspartiet med i regeringen. SFP hade svarat jakande på Cajanders förfrågan, medan Samlingspartiet avböjt.¹⁶

Det utrikespolitiska läget var förstås spänt strax efter andra världskrigets utbrott. För Finlands del tog lägesbilden en dramatisk vändning den 5 oktober 1939 då en inbjudan till förhandlingar om "konkreta politiska frågor" anlände från Moskva. Regeringen hade redan ett brett underlag, men i det här läget såg man anledning till ytterligare utvidgning. Cajander tog därför kontakt med SFP:s riksdagsgrupps ordförande Ragnar Furuhielm. Partiets regeringsmedverkan var emellertid ingen självklarhet. Ärendet behandlades på riksdagsgruppens möte den 10 oktober, där många ledamöter uttryckte sina dubier. Cajander hade begränsat ministerkandidaterna till tre personer, av vilka riksdagsgruppen skulle välja två. Kandidaterna var partiets ordförande Ernst von Born, Otto Hjalmar Granfelt, professor i processrätt och justitieminister 1920–1921, samt Johan Otto Söderhielm, som fallit ur riksdagen.¹⁷ Tros sin inledande tvekan var SFP ändå snabbt redo att axla regeringsansvar. Redan den 13 oktober utnämndes Söderhielm till justitieminister och von Born till minister utan portfölj.¹⁸

Det finns två motsatta uppfattningar om den föregående justitieministern A.E. Rautavaaras avgång. Den dåvarande socialministern Karl-August Fagerholm berättar i sin bok *Talmannens röst* (1977) att han bevittnat hur Rautavaara före presidentföredragningen blivit inkallad till Cajanders rum. Där hade statsministern uppmanat Rautavaara att lämna in sin avskedsansökan, vilket enligt Fagerholm kom som en total överraskning för Rautavaara. Sakari Virkkunen skriver däremot i sin biografi över president Kallio att Rautavaara, som vårdats på Mehiläinens sjukhus hela september, själv hade bett presidenten om att bli befriad från ministerposten av hälsoskäl.¹⁹ I de officiella handlingarna angavs detta som orsaken till avgången, men i verkligheten åsidosattes Rautavaara, som var opolitisk fackminister, för att röja plats för SFP:aren Söderhielm när regeringen skulle breddas.

Den färiska ministern Söderhielm återupptog sin dagbok samma dag som han utnämndes, efter en paus på nästan ett år. Förutom själva utnämningen inverkade säkerligen också det volatila storpolitiska läget på att han började skriva dagbok igen. Den 9 oktober hade Furuhielm ringt och berättat för Söderhielm att Cajander erbjudit SFP justitieministerportföljen. Av statsministerns tre

kandidater erbjöd Furuhielm uttryckligen Söderhielm den ministerposten, och han tackade ja utan tvekan. I sin dagbok skriver han: "detta var dock en jätteuppgift och en jättechans till något som ju alltid lockat mig."²⁰

Hufvudstadsbladet rapporterade om utnämningen den 14 oktober. Utifrån de förtjänster som tillskrevs Söderhielm kan man sluta sig till vilka faktorer som avgjorde valet i hans favör. Stor betydelse torde i synnerhet hans mångåriga insatser för nordiskt samarbete ha haft. I flera olika sammanhang hade han betonat vikten av att stärka banden till Skandinavien, i synnerhet till Sverige. Bland många andra meriter lyfte nyhetsartikeln upp att han verkat som Föreningen Nordens sekreterare, vilket inte hade nämnts i en enda av hans valannonser. Artikeln konstaterade att Söderhielm var en av de främsta experterna på Åland, och att hans doktorsavhandling behandlat Ålandsfrågans juridiska aspekter.²¹ Söderhjelms kontakter med Storbritannien och hans arbete som vd för Petsamon Nikkeli kan också ha spelat en viktig roll. Tanken var kanske att Finland därigenom lättare kunde få brittiskt stöd i någon form.²²

Söderhjelms lämplighet för ministeruppgiften hösten 1939 var så uppenbar att han inte kunde förbises. Om han inte funnits till förfogande hade man varit tvungen att uppfinna honom, för att använda ett slitet uttryck. Även om det formellt var SFP:s riksdagsgrupp som fattade beslutet i oktober, lades grunden för Söderhjelms ministeruppdrag redan i mitten av september på flyget till Stockholm då statsminister Cajander, utrikesminister Erkko och Söderhielm diskuterat Petsamon Nikkelis roll i det nya politiska läget.²³

Dagen före Söderhjelms utnämning, alltså den 12 oktober, hade regeringsrådet J.K. Paasikivi träffat Sovjetunionens utrikesminister Vjatjeslav Molotov i Moskva. Molotov erbjöd Finland samma typ av biståndspakt som Sovjetunionen redan ingått med de baltiska länderna. Som nyutnämnd minister blev Söderhielm med andra ord rakt in i elden.

Söderhjelms arbete som minister inleddes med plenum dagen efter utnämningen. Statsminister Cajander satt i mitten, med finansminister Väinö Tanner på ena sidan och försvarsminister Juho Niukkanen på den andra. Niukkanen krävde 50 miljoner mark

Ministrarna Söderhjelm och Urho Kekkonen vid förhandlingsbordet strax före vinterkrigets utbrott den 30 november 1939. Den 41 år gamla Söderhjelm hade blivit justitieminister för första gången bara en och en halv månad före kriget.

av regeringen för att köpa krut av den svenska vapentillverkaren Bofors. Tanner konstaterade att sådana pengar inte fanns. En högljudd dispyt utbröt mellan dem, medan statsministern förläget satt stilla på sin plats. På det här sättet kunde regeringen inte fungera, ansåg Söderhjelm, och viskade till sin granne i raden att det här förmodligen skulle bli hans första och sista plenum. Grannen försökte lugna honom och förklarade att det var så här det gick till nästan varje gång. Det var bara att vänja sig. Utifrån Söderhjelmns beskrivning kan arbetsmetoderna i Cajanders tredje regering ändå inte betraktas som särskilt effektiva. Senare konstaterade Söderhjelm att hösten var tung, eftersom regeringen visste att Finland militärt inte kunde stå emot sin väldiga granne i öster. Samtidigt skulle varken folket eller riksdagen ha godkänt de nya gränserna som Sovjetunionen ville dra upp.²⁴

Under hösten 1939 besökte Paasikivi och den finska delegationen Moskva tre gånger för att förhandla om de sovjetiska kraven. Parterna möttes sammanlagt åtta gånger vid förhandlingsbordet.

Under sju av dessa möten var också generalissimus Josef Stalin närvarande. Molotov deltog i varje möte. Eftersom förhandlingarnas förlopp är allmänt känt går jag inte in på det i detalj. Utöver den nämnda biståndspakten krävde Sovjetunionen västra delen av Fiskarhalvön i Petsamo, en förskjutning av gränsen på Karelska näset, utöarna i Finska viken samt att arrendera Hangö som flottbas i 30 år. När dessa krav för första gången presenterades för Finlands regering den 20 oktober hade Söderhjelm varit minister i precis en vecka. Eftersom regeringsarbetet för honom dessutom framstod som ovan beskrivits måste den unge ministern (inom regeringen var det bara socialminister Fagerholm som tillhörde samma generation) ha känt sig förvirrad.

Nästan exakt 35 år senare, i ett föredrag om vinterkriget på Helsingfors Börsklubb, beskrev Söderhjelm diskussionerna och stämningarna den 20 oktober 1939. Enligt honom övervägde regeringen flera olika alternativ under överläggningarna om vilket svar man skulle ge Sovjetunionen. En majoritet inom regeringen lutade enligt Söderhjelm mot att ön Hogland och någon form av gränsförskjutning på Karelska näset kunde diskuteras. Men de övriga kraven, däribland utarrenderingen av Hangö, kunde man inte gå med på. Hans uppfattning om splittringen inom regeringen förstärktes sannolikt under sessionen den 20 oktober, då en liten minoritet bestående av utrikesminister Erkko, folkförsörjningsminister Rainer von Fieandt och inrikesminister Urho Kekkonen motsatte sig snart sagt alla eftergifter.²⁵

Officiellt var regeringen, inklusive Söderhjelm, redo att flytta gränsen 13 kilometer längre bort från Leningrad och mot ersättning avstå från några av utöarna i Finska viken. Med den här "vägkosten" åkte Paasikivi och Tanner till Moskva den 21 oktober. Tanner hade invalts i delegationen på begäran av Erkko, som bedömde att Tanner var tillräckligt resolut för att kunna stå emot Stalins och Molotovs orimliga krav.²⁶ I sina egna memoarer berättar Paasikivi däremot att det var han själv som föreslog för statsministern att Tanner skulle ingå i delegationen. Paasikivi skriver att han hyste stor respekt för sin gamla vän Tanners förhandlingsförmåga sedan freden i Dorpat 1920. Därtill ansåg Paasikivi att också en representant för det socialdemokratiska partiet skulle vara

med och bära ansvaret. Delegationen träffade Stalin och Molotov den 23 oktober och tillkännagav de eftergifter som finländarna kunde tänka sig att göra. Sovjetledningen höll emellertid fast vid sina krav, och för andra gången avslutades förhandlingarna utan resultat. När parterna skiljdes åt ställde Molotov delegationen en fråga att begrunda under återfärden till Helsingfors: "Vill ni låta denna sak gå till konflikt?"²⁷

Den 31 oktober ökade ryssarna pressen genom att offentliggöra sina krav. Omedvetna om det slog statsrådet samma dag fast de gränser man kunde sträcka sig till i förhandlingarna. På Kareliska näset kunde gränsen ännu förskjutas ett stycke västerut, men Hangö kunde inte utarrenderas eller ges upp under några som helst omständigheter. Förhandlarna, som ännu samma kväll åter begav sig till Moskva, hade därmed inte särskilt många nya kort att lägga på bordet. En bidragande orsak var att den finska regeringen trodde att Sovjetunionen bluffade för att pressa fram nya eftergifter, men inte att de skulle inleda ett krig. Förhandlingarna fortsatte under flera dagar i november, trots att båda parterna uppenbarligen redan insett att inget samförstånd om de nya gränserna skulle nås. Betraktat i efterhand borde varningsklockorna ha ringt när Molotov konstaterade att "då de civila myndigheterna nu behandlat frågan utan resultat måste avgörandet överlätas åt soldaterna". Visserligen fortsatte förhandlingarna om nya gränsjusteringar också efter Molotovs slutsats, men de hade inte längre samma pondus. Ett dödläge uppstod i synnerhet i frågan om Hangö udd och de omgivande öarna. De finska förhandlarna måste hålla sig till direktivet de fått: inga ryssar fick släppas in på området.²⁸

Att behålla kontrollen över Hangö var en knäckfråga i synnerhet för Erkko. Han ansåg att en utarrendering skulle få katastrofala följder, "jämförbara med total kapitulation". Erkko levde dessutom i tron att Sovjetunionen – om landet nu över huvud taget planerade ett angrepp mot Finland – åtminstone inte skulle inleda ett anfall enbart för att få kontroll över Hangö.²⁹ I arkiven i Moskva har historikern Ohto Manninen hittat uppgifter om att de sovjetiska anspråken på en flottbas i Hangö handlade om att övervaka inloppet till Finska viken, men också om att kunna använda basen för operativ verksamhet riktad mot Finlands område.³⁰ I sin bok

Finlands väg 1939–1940 (1950) konstaterar Tanner att han inte hade en aning om vad utrikesministern byggde sin förvissning på.³¹ Ingen annan verkar heller ha några säkra uppgifter om Erkkos källor eller rådgivare. I sin klassiska bok om vinterkriget, *Vinterkrigets diplomati* från 1955, framför minister Max Jakobson att Erkkonen kan ha missuppfattat den svenska statsministern Per Albin Hanssons och utrikesministern Rickard Sänders uttalanden om eventuell svensk hjälp i händelse av ett sovjetiskt angrepp mot Finland. Erkkonen trodde uppenbarligen att Sveriges stöd var starkt nog för att avhålla ryssarna från att gå till anfall. Enligt Erkkonen var det här tillika den gängse uppfattningen inom de internationella diplomatkretsarna.³² Han agerade sannolikt utifrån en intuition som visade sig vara felaktig. Eftersom Moskva uppfattade den svenska uppslutningen bakom Finlands sak som svag kunde Stalin verkställa det angrepp han planerat.

Eftersom ingen lösning nåddes lämnade Paasikivi och Tanner Moskva den 13 november utan vetskap om förhandlingarna alls skulle fortsätta, men de antog att de skulle göra det. Då Paasikivi på 1950-talet rekapitulerade sina minnen från vinterkriget och mellankrigsperioden konstaterade han att han agerade i tron att Stalin ville undvika krig hösten 1939. Stalins mål var inte att erövra Finland, trodde Paasikivi, och därför var Stalin också redo att lindra några av de sovjetiska kraven. Samtidigt konstaterar Paasikivi på 1950-talet att det inte var lätt att veta vilka sovjetledningens egentliga mål var. Kremls arkiv var ännu stängda.³³ Paasikivis reservation angående tolkningen av Sovjetunionens egentliga syften var befogad. Senare arkivfynd har visat att Stalin och Molotov hade andra mål än han antog.

Söderhjelm gjorde flitiga dagboksanteckningar hösten 1939. Han berättar i första hand om händelseförloppet, om de sovjetiska kraven och om vad Finland kunde gå med på. Sin egen ståndpunkt beträffande var gränsen för eftergifterna gick avslöjar han däremot inte. Uppenbarligen trodde inte heller han att Sovjetunionen skulle gå till anfall. Åtminstone framgår det inte av hans dagböcker. Det pressade läget kan förnimmas i hans anteckningar den 25 november, då han konstaterar att man inte hört någonting från Sovjetunionen, samtidigt som Kekkonen berättat att ryssarna

de senaste dagarna växlat stora mängder dollar till mark. Ännu den 29 november, då Sovjetunionen sagt upp nonaggressionspakten och kapat de diplomatiska förbindelserna, skrev Söderhjelm ”inget nytt i dag”. På kvällen sammanträdde regeringen hos Cajander för ett slags aftonskola, för att återigen diskutera situationen.³⁴ Samtidigt gjorde sig de sovjetiska styrkorna redo för start. Sanden i timglasets hade runnit ut.

Den 4 mars 1940, medan vinterkriget ännu pågick, berättar Söderhjelm att han diskuterat orsakerna till krigsutbrottet med T.M. Kivimäki, riksdagsledamot och en av den finska regeringens förhandlare. Kivimäki gjorde några anmärkningar om tiden som föregick krigsutbrottet. Han kritiserade särskilt Erkko, som redan hösten 1939 – enligt vad Kivimäki erfor – fått direkt besked om att Sverige inte skulle vidta åtgärder om Sovjetunionen anföll Finland. Den här informationen hade Erkko emellertid inte förmedlat vidare. Erkko hade enligt Kivimäki inte heller tagit fältmarskalk Gustaf Mannerheims varning om att ett krig sannolikt stod för dörren på allvar. Kivimäki ansåg att Finland begått ett stort misstag då man låtit förhandlingarna avbrytas.³⁵

Då diskussionen fördes visste Kivimäki och Söderhjelm inte det vi vet i dag. Sovjetunionen hade inlett krigsförberedelser redan året innan, och truppkoncentrationen till Finlands gränser hade börjat i mitten av september 1939. Truppkoncentrationen var som intensivast under den sista veckan i oktober. Transporterna av manskap och materiel till Finlands gränser fortsatte hela november. Den 26 november hade Sovjetunionen kommit så långt i förberedelserna att provokationen i Mainila i sydöstra Finland kunde iscensättas. Det ryska artilleriet besköt sina egna trupper och beskyllde finländarna för det. Fyra dagar senare, den 30 november, fällde ryska plan bomber över Helsingfors och flera andra orter, på försvarslösa civila. Samtidigt, på frontlinjen som sträckte sig från Terijoki i söder till Petsamo i norr, gick ryssarna över gränsen på flera olika ställen, men möttes av gevärseld. Vinterkriget hade börjat.

Sovjetunionens mål var att erövra och ockupera hela Finland, och göra landet till en sovjetrepublik. Sovjetledningen trodde att detta kunde genomföras i en handvändning, utan betydande motstånd. Viborg skulle intas inom fyra dagar, och inom två veckor

skulle man vara i Helsingfors.³⁶ Paradmarschen stoppades emellertid redan vid gränsen då "välkomstskotten" som finländarna avfytrade visade sig vara livsfarliga.

Enligt den ryska historikern Jurij Kilin var förhandlingarna bara en bluff från Sovjetunionens sida, avsedd att dölja det faktum att krigsförberedelserna hela tiden pågick på den sovjetiska sidan om gränsen. Ryssarna stötte ändå på otrevliga överraskningar: delar av Murmanskbanan fungerade inte så bra som den borde och vägnätet i synnerhet i Östkarelen var i uselt skick. Trupptransporterna kunde inte genomföras enligt tidtabellen. Därför passade det Sovjetunionen bra att de finska förhandlarna två gånger återvände till Helsingfors för att få ytterligare direktiv av regeringen. I slutet av november hade Sovjetunionen lyckats samla trupperna vid Finlands gränser. Därmed kunde erövringskriget inledas. Den slutliga anfallsplanen hade utarbetats i mitten av juli 1939, formellt för att "skydda gränserna och inleda ett motanfall mot Finland, om Finland angrep Sovjetunionen".³⁷ Detta "finska angrepp" iscensattes alltså med skotten i Mainila.

KRIGSÅR FYLLDA AV ARBETE

Vinterkriget var en traumatisk upplevelse för finländarna. I och med att Söderhjelm den 1 december 1939 utnämndes till justitieminister i Risto Rytis nya regering var han på sätt och vis i händelsernas centrum, även om han inte tillhörde den snäva, innersta kretsen. Han invaldes också som en av sex medlemmar i ministärens utrikesutskott.¹ Utskottet hölls kontinuerligt underrättat om krigshändelserna och den politiska utvecklingen, och dess åsikter beaktades när besluten fattades.

Morgonen den 30 november inleddes för Söderhjelm, som för många andra medlemmar av statsrådet, till ljudet av telefonsignaler. Under morgontimmarna hade de sovjetiska trupperna gått över den finska gränsen på flera olika håll. Regeringen sammankallades i stor brådska. Under dagen höll man flera rådslag om den akuta situationen och fattade en serie beslut, av vilka de viktigaste var att utlysa krigstillstånd och utse försvarsrådets ordförande, fältmarskalk Gustaf Mannerheim, till överbefälhavare. I slutet av dagen samlades riksdagen i Folkets hus i Vallgård till ett sista plenum i Helsingfors. Statsminister A.K. Cajander och utrikesminister Eljas Erkkö höll anföranden där de redogjorde för händelseförloppet. Riksdagen gav regeringen sitt enhälliga förtroende. Efter det förflyttade man sig till järnvägsstationen, där ett tåg väntade på att föra riksdagsledamöterna till Kauhajoki i Österbotten. Där verkade riksdagen ända fram till den 13 februari 1940.²

Som justitieminister i Cajanders regering deltog Söderhjelm självfallet i flera olika överläggningar under dagen. En detalj som

forskningen inte behandlat särskilt utförligt är att det inte var självklart att Mannerheim skulle acceptera utnämningen till överbefälhavare. Farhågorna om att Mannerheim skulle avböja framgång av den intervju Söderhjelm gav för professor L.A. Puntila 1965. I den berättade Söderhjelm att han inte alls var säker på fältmarskalkens svar. Mannerheim hade hela hösten varnat för att Finland inte skulle klara ett krig mot Sovjetunionen, och därför måste göra eftergifter – han hade rentav hotat med att flytta utomlands om kriget bröt ut. Mannerheim tog ändå emot uppgiften, enligt Söderhjelm övertalad därtill av president Kyösti Kallio. Mannerheim ställde emellertid ett villkor: han ville fatta besluten i personfrågor, det vill säga vid utnämningarna till den högsta militära ledningen. Hur diskussionen mellan Mannerheim och Kallio gick är inte känt, men problemet var att det enligt regeringsformen var presidenten som utnämnde och befordrade officerare. Eftersom justitiekanslern inte befann sig i staden vid den här tidpunkten vände sig Kallio till justitieministern för att fråga hur problemet kunde lösas. Söderhjelm berättar att han rådde presidenten att ge Mannerheim den fullmakt som behövdes. Då Kallio frågade om förfarandet var lagligt svarade han: ”när det är krig, så får väl justitieministern stå för det olagliga beslutet.”³ Frågan fick därmed en lösning som tillfredsställde Mannerheim. Söderhjelm berättade också om händelsen i *Hufvudstadsbladet* 1965, då han intervjuades i samband med 25-årsdagen för vinterkrigets slut, och artikeln fick rubriken ”Justitieministern fuskade med lagen”.⁴

I sina egna memoarer berättar Mannerheim däremot ingenting om sitt särskilda krav. Han skriver i stället: ”Jag meddelade [Kallio] att jag självfallet inför ett fientligt angrepp icke vidhöll min avsikt att lämna min post, såframt presidenten och regeringen ansågo att landet behövde mina tjänster. Efter att ha tackat mig härför bad presidenten mig övertaga befälet.”⁵

Episoden kan vara ett uttryck för den vikt som den lättstötta Mannerheim lade vid sin personliga prestige, och samtidigt för president Kallios strävan efter att i varje beslut ovillkorligen följa lagens bokstav. Enligt försvarsminister Juho Niukkanen hade man varit tvungen att göra en tämligen generös tolkning av lagen redan den 17 oktober, då Mannerheim utsågs till Försvarsmaktens

kommendör för att fungera som "högsta militära myndighet". Vad som ingick i denna "myndighets" befogenheter hade däremot inte tydligt definierats i lagen. Enligt Niukkanen tog utnämningen hur som helst käl på ryktet om att Mannerheim var på väg att stiga åt sidan eller rentav lämna landet.⁶

En annan central uppgift den sista dagen i november var att fatta beslut om att bilda ny regering. Många ledande politikernas åsikt var att Cajanders regering knappast skulle klara av att sluta fred med Sovjetunionen, då den redan misslyckats med att nå ett avtal om nya gränsjusteringar. Finansminister Väinö Tanner, som också var ordförande för den socialdemokratiska riksdagsgruppen, hörde till de aktivaste pådrivarna för ett regeringsbyte. Efter riksdagens sista plenum i Folkets hus sammanträdde regeringen. Mellan de här två mötena tog Tanner upp ärendet med Cajander. Enligt Tanners skildring kom frågan som en överraskning för statsministern, men han fann sig i situationen och tog upp frågan om regeringens avgång med ministären direkt efter diskussionen med Tanner. Formellt angav Cajander behovet av en bredare regeringskoalition som orsaken till regeringens avgång. Man ville få med också Samlingspartiet i regeringen. Förslaget godtogs enhälligt, och presidenten underrättades redan samma natt. Han lovade ombesörja regeringsskiftet så fort som möjligt.⁷

I sitt föredrag på Börsklubben 1974 berättade Söderhjelm att medlemmarna i Cajanders regering under det nattliga sammanträdet var eniga om att uppdraget att bilda en ny regering skulle anförtros Ryti, som då var chefdirektör för Finlands Bank. Tanner och folkförsörjningsminister Rainer von Fieandt, som också var på plats, uttrycker sig inte lika explicit i sina egna memoarer, men utifrån deras agerande dagen därpå är det tydligt att Rytis namn lyfts fram i diskussionen. Söderhjelm berättade att han sedan avlägsnat sig tillsammans med inrikesminister Urho Kekkonen, och att denne varit mycket missnöjd med valet av statsminister. Någon orsak till sitt missnöje angav Kekkonen emellertid inte för Söderhjelm, som å sin sida hade uppfattat Ryti som det bästa möjliga alternativet.⁸ Söderhjelm och Kekkonen åkte från Vallgård till Helsingfors centrum i Kekkoneus tjänstebil, och hade också sällskap av Kekkoneus goda vän Aaro Pakaslahti, chef för Utrikes-

ministeriets politiska avdelning. Enligt Pakaslahti körde bilen till statsrådsborgen, eftersom Kekkonen ville besöka sin arbetsplats på Inrikesministeriet för att städa sitt skrivbord, då han "uppfattat att han inte bereddes någon plats i den nya regeringen".⁹

Också Tanner ansåg att Ryti var den lämpligaste kandidaten. Tanner berättar att han genast på morgonen den 1 december begav sig till Rytis arbetsplats på Finlands Bank för att diskutera saken. Snart anlände president Kallio, som enligt Tanner utan tvekan instämde i att Ryti skulle bilda regering. Tillsammans försökte de övertala Ryti.¹⁰ Ryti skriver i sina memoarer att han inledningsvis förhöll sig avvisande till uppdraget, och först senare på kvällen hade Kallio i enrum lyckats övertala honom. Ändå var statsministerkandidaturen under inga omständigheter främmande för honom. Presidenten hade övervägt ett regeringsskifte redan flera dagar före Sovjetunionens angrepp, och vänt sig till Ryti med en förfrågan om regeringsbildning. Då hade Ryti ännu vägrat.¹¹ Till dem som stödde valet av Ryti till statsminister hörde också J.K. Paasikivi och von Fieandt, vilka liksom Kallio uppenbarligen fört behovet av ett regeringsskifte på tal med Ryti redan innan Tanner gjorde det. I sina memoarer tar von Fieandt emellertid inte åt sig äran. Han konstaterar tvärtom att han hade "ingen som helst andel" i valet av statsminister, och avser därmed uppenbarligen själva personvalet.¹²

Då Söderhjelm 1965 rekapitulerade händelserna under vinterkrigets första dagar konstaterade han att Tanner betraktade sig själv som den enda lämpliga kandidaten för utrikesministerposten då vinterkriget bröt ut. De borgerliga politikerna hade dåligt rykte i Moskva, ansåg han. I verkligheten var ju Tanner själv som ett rött skynke för ryssarna.¹³ Tanner hade sagt att han kunde fungera som tillfällig utrikesminister om Ryti gick med på att bli statsminister. Därefter hade man, enligt Tanners beskrivning, diskuterat de övriga ministerportföljerna, och tillsammans kommit fram till att de till stor del kunde förbli oförändrade. Man ville ändå uttryckligen få med Paasikivi i regeringen som representant för Samlingspartiet, eftersom han hade den bästa kännedomen om frågorna som skapat motsättningar i Moskva.¹⁴

För att komplettera bilden av de politiska händelserna den 30 november, eller snarare av den röra som uppstod, kan Kari

Hokkanens upptäckt om "tågordningen" den där dagen ännu nämnas. I sin biografi över Kallio berättar Hokkanen att Mannerheim hade dragit tillbaka sitt hot om avgång inför presidenten redan på förmiddagen, och Kallio hade bett honom ta emot posten som arméns överbefälhavare. Mannerheim hade redan då sagt att åtminstone Cajander och Erkkö måste stiga åt sidan.¹⁵ Mannerheims krav på ministrarnas avgång var en unik händelse. Senare under kriget var han konsekvent av den åsikten att presidenten skulle sköta rikets affärer och överbefälhavaren de militära operationerna. Den ena skulle inte klampa in på den andras revir.

Rydis regering utnämndes bara några timmar efter att han gett sitt samtycke. De flesta ministrarna fortsatte på sina poster. Återvalet av Söderhjelms som justitieminister torde inte ha kommit som en överraskning för någon. Samma faktorer som lett till att han utsetts till posten knappa två månader tidigare hade nu fått ännu större tonvikt.

Genast på morgonen den 1 december samlades Cajanders regering en sista gång i Oy Alkoholiliike Ab:s källare, i bolagets nya lokal på Sundholmen i Helsingfors. Där konstaterade man att den nya regeringen höll på att ta form, och att den gamla regeringens arbete var till ända. I intervjun för Puntila 1965 beskrev Söderhjelms hur K.-A. Fagerholm, Ernst von Born och han själv lämnade lokalen i samma bil. När bilen kom till Bulevarden ljöd ett flyglarm, och ministrarna sökte sig ned i källaren under Ekbergs kafé. Efter en stund hade Fagerholm konstaterat att trion egentligen borde vara på Finlands Bank på Snellmansgatan, där Ryti samlade den nya regeringen. Därefter lämnade Fagerholm källaren med polisens tillstånd för att bege sig till banken, medan Söderhjelms och von Born stannade kvar tills de fick tecken om att faran var över.¹⁶

Också Fagerholm har senare blickat tillbaka på händelseförloppet. Hans minnen kompletterar Söderhjelmns beskrivning. Fagerholm berättar att då larmet bara fortsatte ljuda föreslog han för sina kamrater att de till fots skulle bege sig till Finlands Bank. Han hade fått en inbjudan dit, men det hade inte Söderhjelms eller von Born och därför ville de inte följa med. Fagerholm trodde att det sannolikt var frågan om ett "tekniskt misstag". De kom överens om att de två SFP:arna i stället skulle bege sig till hotell Kämp några

kvarter från banken för att invänta information om sitt inval i regeringen. Fagerholm berättar i sina memoarer att han väl framme på Finlands Bank frågat Ryti om Söderhjelm och von Born inte alls skulle fortsätta i regeringen. "Naturligtvis", hade Ryti svarat, varpå Fagerholm förmedlade budet till Kämp. Fagerholm uppfattade episoden som så märklig och minnesvärd att han också berättade om den i en intervju för *Helsingin Sanomat* den 30 november 1964, på 25-årsdagen för vinterkrigets utbrott.¹⁷

Uppenbarligen nådde Fagerholms bud ändå inte Söderhjelm och von Born genast. Söderhjelm berättar att då de två hade satt sig ned vid ett bord i Kämp blev de uppvaktade av en grupp journalister som undrade varför herrarna inte var på Finlands Bank, där den nya regeringen tog form. Skulle inte SFP-duon vara med? Söderhjelm och von Born sade sig vara ovetande, varpå den svenska journalisten Bang (Barbro Alving) på *Dagens Nyheter* ringde Finlands Bank. Per telefon fick hon höra att man letat efter Söderhjelm och von Born. Då begav sig duon snabbt iväg till Snellmansgatan där de träffade Ryti som informerade dem om att inrikes- och justitieministerposterna reserverats för dem. Vem som tog vilken portfölj fick de avgöra sinsemellan. von Born fick välja först, och valde inrikesministerposten som han innehaft 1931–1932. Söderhjelm fortsatte därmed som justitieminister, en lösning han var nöjd med.¹⁸

I samma veva framgick orsaken till Kekkonens ilska natten innan. Söderhjelm och von Born mötte honom i Finlands Banks trappor, och då Söderhjelm frågade vart Kekkonen var på väg hade denne svurit högt och sagt: "inte hör jag till det där gänget." Av någon anledning uppfattade Ryti inte honom som en lämplig ministerkandidat, vilket Kekkonen verkar ha anat redan föregående kväll då det framgick att Ryti skulle tillfrågas om att bilda regering. I själva verket hade ju Kekkonen själv varit med om att utse Ryti till regeringsbildare, men en viss diskretion verkar ha hindrat honom från att utmana den i övrigt enhälliga regeringen. Enligt vissa uppgifter hade Söderhjelm försökt övertala Ryti att inkludera Kekkonen i den nya regeringen. Ryti hade emellertid vägrat och uttalat sig nedsättande om Kekkonens person.¹⁹ Den här diskussionen med Ryti ägde sannolikt rum i samband med att Söderhjelm och von Born sinsemellan köpslog om inrikesministerportföljen.

Man kan förundra sig något över Söderhjelm's vilja att stödja den äktfinskt sinnade Kekkonen precis då kriget brutit ut. Såg han i honom en beslutsam realpolitiker, en som inte skulle låta sig rubbas så lätt under krigsförhållanden? En kugge som därför skulle vara till nytta i regeringen? Även om Söderhjelm's försök att backa upp Kekkonen inte gav resultat knöt episoden en tråd i Söderhjelm's och Kekkonens väv av ömsesidigt förtroende. Detta förtroende konkretiserades flera gånger om under de kommande åren.

Juhani Suomi som skrivit en omfattande biografi över Kekkonen har reflekterat över orsakerna till att han åsidosattes. Enligt Suomi var socialdemokraterna redo att fälla Kekkonen, eftersom han i mitten av oktober låtit gripa närmare 300 medlemmar av yttervänstern som misstänktes kunna initiera sabotage. De flesta gripna släpptes snart på fri fot, men hos socialdemokraterna väckte åtgärden anstöt – inte minst då en del av de gripna var partiets egna medlemmar. Å andra sidan kunde Kekkonen redan utifrån motsättningarna mellan honom och Ryti dra slutsatsen att han själv inte skulle ingå den nya regeringen, konstaterar Suomi.²⁰

Det fanns förvisso motsättningar också mellan ministrarna i Rytis regering. Inte heller Söderhjelm gick fri. Hans beska kommentarer, i synnerhet om Paasikivi som utnämndes till minister utan portfölj, vittnar om detta. Söderhjelm tröttnade så till den milda grad på Paasikivis mångordiga tankegångar att han i protest uteblev från regeringens gemensamma måltider. Ömsesidig antagonism fanns också mellan Söderhjelm och folkförsörjningsminister von Fieandt.²¹ Då Paasikivi var president eller von Fieandt statsminister under 1940- och 1950-talen var dörrarna till statsrådsborgen stängda för Söderhjelm.

Som justitieminister i både den gamla och den nya regeringen kunde Söderhjelm följa händelserna den 30 november och den 1 december 1939 på paradplats. Iakttagelserna han gjorde stöder historikern Kauko I. Rumpunens teori om att mycket hade bestämts på förhand i en snäv krets, troligen bestående av Ryti, Mannerheim och Tanner, och att presidenten och riksdagen närmast fungerade som gummistämplor och kulisser när överenskommelsen verkställdes.²² Den 2 december sammanträdde den nya regeringen för första gången. Dess främsta uppgift var nu att återknyta kontakten

med sin sovjetiska motpart och få igång fredsförhandlingar. Till en början tedde sig uppgiften omöjlig. Makthavarna i Kreml grundade redan den 1 december den så kallade folkregeringen i Terijoki med den finska Kominternfunktionären Otto Wille Kuusinen, som hade flytt till sovjetstaten 1918, som statsminister. Efter det erkände Sovjetunionen bara Kuusinenes regering. Finlands samtliga försök att ta kontakt med ryssarna via Stockholm strandade. Också många andra länder, däribland USA, erbjöd sina tjänster. Men Sovjetunionen ansåg sig ha säkrat sin nordvästra gräns på ett tillfredsställande sätt genom det biståndsavtal man slöt med Kuusinenes regering den 2 december, och tog därför inte emot några medlingsbud. Finlands regering insåg att den enda chansen att bevara självständigheten var väpnat motstånd, och att försöka få hjälp varhelst man kunde finna den.

Det finska motståndet hårdnade snabbt, och de sovjetiska soldaterna – ovana vid vinterkrigföring och sträng köld – var snart illa ute. Sin första viktiga seger vann de finska trupperna vid Tolvajärvi den 12 december. Därefter klarade de utmattade soldaterna dessutom av att göra ett motanfall. De slagna ryssarna pressades tiotals kilometer tillbaka, hela vägen till Aittojoki. Där stabiliserades fronten ända till slutet av kriget. De finska soldaterna nådde en annan betydande seger i slaget vid Suomussalmi. Den sovjetiska 163:e divisionen, som intagit Suomussalmi kyrkby den 7 december, drevs på flykt. I Raate utanför Suomussalmi lyckades de finska trupperna i början av januari 1940 omringa och förintä den sovjetiska 44:e divisionen som kommit för att undsätta den 163:e divisionen.²³

Segrarna gav de finska politikerna tid att söka hjälp och stöd hos västländerna, framför allt från Sverige. Framgångarna ingav också tro på att det åtminstone på kort sikt var möjligt för Finland att värja sig. Ryssarna skulle inte marschera till Helsingfors på två veckor, Finland skulle inte delas itu vid höjden av Uleåborg och de ryska trupperna som trängt genom vid Salla skulle inte nå Torneå i en handvändning.

Finländarnas vilja och förmåga att försvara sig gjorde ryssarna osäkra. Kriget och erövringen av Finland hotade dra ut på tiden. Om det fortsatte på samma sätt skulle de grundläggande konstellationerna, och de politiska frontlinjerna som höll på att ta form,

kunna förändras på ett avgörande sätt. De allierade, alltså Frankrike och Storbritannien, signalerade sin vilja att bistå Finland. Stalin drog slutsatsen att man måste byta riktning. Kuusinens maktlösa marionettregering fick försvinna i historiens dunkel. Den 29 januari 1940 skickades ett meddelande till Finlands regering genom Sovjetunionens Stockholmssändebud Aleksandra Kollontaj. Den sovjetiska regeringen sade sig vara redo för fredsförhandlingar med Rytis regering.

Men innan de egentliga fredsförhandlingarna kunde inledas måste Röda armén ännu visa sin styrka. Den 1 februari inledde Sovjetunionen en storskalig offensiv på Karelska näset, som tio dagar senare kulminerade i slaget vid Summa. Ryssarna lyckades bryta sig genom, och kunde inte längre slås tillbaka med motanfall.²⁴ Det stod klart redan från början att Finland bara skulle kunna fördröja det militära avgörandet. Finländarna kunde ändå köpa sig tid för en politisk lösning genom militärt motstånd, och det gjorde de verkligen på bästa möjliga sätt. Trots att ryssarna brutit sig genom vid Summa var den finska armén fortfarande stridsduglig. Det här måste Stalin och hans generaler ta i beaktande under de kommande fredsförhandlingarna.

Söderhjelmns verksamhet under vinterkriget kan betraktas ur flera olika perspektiv. Regeringens nästan dagliga sammanträden tog sannolikt en stor del av hans tid i anspråk. Dessutom samlades utrikesutskottet flera gånger i veckan. I sin dagbok konstaterar han följaktligen gång på gång att dagen varit fylld av arbete. Söderhjelmns verksamhet kan också granskas i ljuset av de resor han företog under vinterkriget. Han var bland annat i Kauhajoki för att förmedla information till riksdagen som evakuerats dit då kriget inletts, och i Högkvarteret i S:t Michel för att inhämta militära underrättelser. Tre gånger reste han till Sverige för att be om hjälp – för visst är det så de resorna bäst kan beskrivas. Ärenden som berörde utländska frivilliga hanterades på flera nivåer, och det fanns många som var aktivare än Söderhjelm i att till exempel värva svenska frivilliga. Men Söderhjelm var den minister i statsrådet som hade hand om de ärendena.

Bristfälligt information var ett ständigt problem för riksdagen i Kauhajoki. I synnerhet efter kriget uttryckte många riksdagsleda-

möter sitt missnöje: de upplevde att väsentliga uppgifter hemlighållits. Visserligen besökte många ministrar och även presidenten Kauhajoki, men besöken var snarare hälsningsvisiter än egentliga arbetsbesök. Fagerholms och Söderhjells besök i riksdagen i december 1939 har därför inte fått särskilt stor uppmärksamhet. Syftet med besöket var att informera riksdagen om läget, men det verkar som om man just då inte hade särskilt mycket nytt att berätta om situationen vid fronten. Statsrådet hade ändå den 15 december fattat beslut om besöket, uttryckligen för att riksdagen önskade närmare kontakt med regeringen. Det var inrikesminister von Born som föreslog besöket, och det blev justitieminister Söderhjelm och socialminister Fagerholm som skickades iväg. Resan skedde den 19–20 december och i sin dagbok skriver Söderhjelm att ”stämningen i riksdagen var utomordentligt god”.²⁵

På sätt och vis företogs resan ”utanför protokollet” – riksdagshandlingarna 1939 nämner inte besöket med ett enda ord. Söderhjelm förberedde en förhållandevis grundlig redogörelse för regeringens dåvarande planer, som han uppenbarligen också presenterade för riksdagen. Redogörelsen nämns ändå inte i riksdagens protokoll. Där står inte heller att en av de fyra sessionerna som riksdagen höll i samskolan i Kauhajoki på kvällen den 19 december avbröts på grund av flyglarm. Fagerholm drog sig däremot senare till minnes hur larmet ljöd mitt under plenum, och hur riksdagsledamöterna och deras gäster sökte skydd för eventuella bombningar i en skogsdunge intill. Snart upptäckte man dock att det var ett finskt utbildningsflygplan som lyft från en närliggande flygplats som utlöst larmet.²⁶

Evakueringen av riksdagen från Helsingfors till Österbotten visade sig på många sätt vara en dålig lösning. Den 13 februari 1940 återvände riksdagen till huvudstaden. Under fortsättningskriget stannade riksdagen i Helsingfors.

Bara en knapp vecka efter besöket i Kauhajoki var Söderhjelm åter på resande fot, den här gången i Stockholm. Hans egna anteckningar är i stort sett de enda uppgifter som bevarats från denna resa. Kommenderingen att resa dit fick Söderhjelm på julaftonsmorgonen. Det var Ryti som ringde och bad Söderhjelm assistera handels- och industriminister Väinö Kotilainen, som skulle till

Sverige för att påskynda godsleveranserna från Sverige till Finland. I sitt föredrag på Börsklubben 1974 beskrev Söderhjelm resan i färgstarka ordalag. De två ministrarna hade gett sig av mot Åbo i en bil som Kotilainen bokat, med två militära rådgivare i sällskap. Det var kallt, och sällskapet var både hungrigt och törstigt. Man stannade i Salo för att gå på restaurang. Restaurangen var emellertid full, och sällskapet kom inte längre än tamburen. Vid midnatt var man framme i Åbo och den vänliga nattvakten på hotellet Hamburger Börs lyckades skaffa fram het glögg åt kvartetten. Flyget till Stockholm avgick inte på juldagen. På grund av bombningar och flyglarm tvingades sällskapet i stället tillbringa en stor del av dagen i hotellets skyddsrum. På annandagen lyckades man ta sig med båt från Nystad till Gävle, och därifrån vidare till Stockholm.²⁷

Inför resan hade Söderhjelm bett om att också få besöka Göteborg. Hans dotter Mary och mor Sigrid Söderhjelm hade flytt undan kriget och vistades tillfälligt hos brodern Henning Söderhjelm, som var bosatt i staden sedan 1920-talet. Den yngsta dottern Liva bodde i sin tur hos bekanta i Stockholm medan hustrun Brigitta hade stannat i Helsingfors.²⁸ Tanner hade inget emot resan, men Ryti ansåg att man inte skulle röra ihop privatlivet med statliga uppdrag. Söderhjelm reste hur som helst direkt från Stockholm till Göteborg. Syftet med besöket i Göteborg var ändå inte enbart att träffa familjen. Incos direktör I.J. Simcox hade också kommit till Göteborg från London, och med honom gick Söderhjelm igenom frågor som rörde Petsamon Nikkeli Oy. I det här skedet var gruvområdet ockuperat av ryssarna och framtiden oviss. Redan då Söderhjelm tog emot ministeruppdraget i oktober 1939 hade han förbehållit sig rätten att samtidigt sköta nickelbolagets ärenden.

Söderhjelm återvände därefter till Stockholm för att inleda sitt egentliga arbete. Medan Kotilainen fokuserade på materiel- och vapeninköp försökte Söderhjelm påskynda rekryteringen av svenska frivilliga för att så snabbt som möjligt transportera dem till Finland och till fronten. I det här ärendet träffade han åtminstone Sven Dahlman, ansvarig för upplysningsverksamheten vid Finlandskommittén, den svenska frivilligrörelsens centralorgan i Sverige – och en gammal vän redan från studietiden på 1920-talet.²⁹ Han

träffade också stabschefen för Svenska frivilligkåren, överstelöjtnant Carl August Ehrensvärd, och chefen för kårens operativa sektion, kapten Malcolm Murray. Genom handelsminister Fritiof Domö hade Söderhjelm kontakt med Sveriges regering. Söderhjelm berättar i sin dagbok att han förde långa, djupgående diskussioner med Domö och åt middag med honom den 28 december.³⁰

Söderhjelm återvände till Helsingfors den 30 december. Statsminister Ryti hade ändå inte tid att träffa honom förrän efter helgdagarna. Därför berättade Söderhjelm om resans resultat för Ryti och Tanner först den 1 januari. Samma dag sammanträdde statsrådet och utrikesutskottet. Söderhjelm verkar emellertid inte ha nämnt sin resa på någotdera möte. Inte heller Kotilainen, som återvänt till Helsingfors tidigare, informerade resten av statsrådet om resan.³¹ Orsaken till detta är okänd.

Ännu mindre är känt om Söderhjelm följande resa till Stockholm. I sitt föredrag 1974 berättade han att Ryti hade bett honom följa med då statsministern i slutet av januari ännu en gång begav sig till Stockholm för att personligen utröna hurdan hjälp Finland kunde få.³² Ryti ansåg säkert att Söderhjelm passade särskilt bra för uppdraget, och också till exempel Paasikivi beskrev sin ministerkollega som ”till hälften svekoman”.³³ I det läge som rådde vintern 1940 torde det snarare ha varit till gagn än till skada.

I Stockholm förde Ryti och Söderhjelm förhandlingar på varsitt håll, med det gemensamma målet att så fort som möjligt få fler frivilliga till fronten. Den 1 februari åt man lunch hos den tidigare utrikesministern Erkko som nu var chargé d'affaires i Stockholm. Eftersom lunchgästerna, utöver Ryti och Söderhjelm, utgjordes av den tidigare statsministern T.M. Kivimäki och överste Väinö Palojärvi, som båda var ett slags frivilligombud i Stockholm för den finska regeringen, torde man också under den här tillställningen ha talat om hur den svenska rekryteringsverksamheten kunde effektiveras.³⁴

På statsrådets sammanträde den 2 februari var det statsminister Ryti som förde ordet. Hälsningarna från Sverige – statsminister Per Albin Hanssons och försvarsminister Per Edvin Skölds löften om att den svenska regeringen allvarligt skulle överväga Rytis vädjan om fler frivilliga och vapen – fanns inte på föredragningslistan.³⁵

Och varför skulle de egentligen ha varit det? Sannolikt hade det åtminstone för Ryti själv gått upp att den svenska hjälpen bara skulle bestå av enstaka frivilliga och materiel, inte av reguljära svenska förband i någon form.

Uppgifterna om Söderhjelmns tredje resa till Stockholm är likaså knappa. Händelseförloppet som utmynnade i resan inleddes sannolikt när Ryti och Tanner besökte Högkvarteret i S:t Michel den 10 februari. Där lyssnade de till överbefälhavaren och generalerna, som i synnerhet beklagade sig över bristen på manskap och artilleripjäser.³⁶ Statsministern försökte sannolikt uppfylla Högkvarterets önskningar – inom möjligheternas gränser. Därför fick Tanner ge sig av till Stockholm dagen efter att han återvänt från S:t Michel, alltså den 12 februari. Syftet med resan var uppenbarligen att ta reda på om Hansson och Sköld lyckats övertala Sveriges regering till att ge Finland ett starkare stöd. Diskussionerna med Hansson och Sköld pågick hela följande dag, men resultatet var ännu klenare än då Ryti hade förhandlat. Det svenska svaret var entydigt: Sverige kunde inte sända reguljära trupper till Finlands hjälp. Frivilliga trupper var däremot en möjlighet. Med det här budskapet återvände Tanner samma natt till Helsingfors. Följande dag delgav han presidenten och statsministern de nedslående resultaten av sin resa.³⁷

Ryti gav ändå inte upp. Redan samma dag, den 14 februari, gav han Söderhjelm och krigsekonomichefen, generalmajor Leonard Grandell, i uppdrag att införskaffa vapen och artilleripjäser från Sverige. Orsaken till att valet föll på de här två var uppenbarligen att Grandell redan föregående höst varit i Stockholm för att införskaffa vapen, medan Söderhjelm i sin tur hade flera olika kommunikationskanaler öppna i Stockholm tack vare sina tidigare besök. Under resan kunde Söderhjelm dessutom än en gång försöka främja rekryteringen av svenska frivilliga. Bristen på artilleripjäser oroade verkligen Ryti, eftersom han därutöver gav Tanner i uppdrag att ringa Hansson och Sköld för att be dem driva frågan i Sverige. I sina memoarer berättar Tanner att han kontaktade dem, men att de inte kunde inge Finland särskilt stora förhoppningar.³⁸

Enligt Söderhjelmns anteckningar träffade han och Grandell den svenska arméns överbefälhavare, general Olof Thörnell, Försvarestabens chef, general Axel Rappe och andra högt uppsatta militärer.

Statsminister Hansson träffade de inte, men däremot träffade åtminstone Söderhjelm handelsminister Domö och justitieminister Karl Gustaf Westman, och förde långa diskussioner med dem. Westman, som före kriget förhållit sig synnerligen reserverad till samarbete med Finland, sade nu att artilleripjäslleveranserna fått ett enhälligt ja. Förhandlingarna fördes verkligen inte förgäves. Senare, i intervjun för Puntila 1965, berättade Söderhjelm att ”det var det mest storartade ögonblick jag har varit med om, när utrikesminister Christian Günther meddelade om, att 148 batterier svenskt fältartilleri ställdes till förfogande”. För Söderhjelm var den 16 februari en händelserik dag, som kulminerade i en lunch som Günther bjöd på, och som också Erkko deltog i. Därefter återvände Söderhjelm och Grandell till Helsingfors och rapporterade resans resultat till Ryti och generalmajor Rudolf Walden, som var överbefälhavare Mannerheims representant i statsrådet under vinterkriget.³⁹ Günther lovade uppenbarligen ändå för mycket, eftersom Sveriges regering en dag senare fattade beslut om att sända Finland 48 fältkanoner med tillhörande ammunition. De här pjäserna kom ändå att ha stor betydelse efter det sovjetiska genombrottet vid Summa. Den svenska regeringen var av allt att döma oenig om Finlands hjälps omfattning. I synnerhet Hansson verkar ha varit skeptisk till affären och gav uppenbarligen den inte heller sitt stöd.⁴⁰

Precis som Söderhjelm besökte Tanner Stockholm tre gånger under kriget medan de andra ministrarna, inklusive statsministern, gjorde färre besök. Sveriges statsminister Hansson verkar ha varit utrikesministerns viktigaste kontaktperson, medan Söderhjelm hade flera olika kontakter på ministernivå. Gemensamt för både Tanners och Söderhjelmsträvanden var emellertid det magra resultatet. Sverige aktade sig för att blanda sig i storkriget och betygade sin neutralitet. Reguljära svenska förband kunde därför inte skickas till Finlands hjälp. Sverige var inte heller redo att låta allierade trupper färdas genom landet från Norge till Finland. En orsak till linjen Sverige valde var rädslan för ett tyskt angrepp, eftersom aktiv svensk inblandning i vinterkriget kunde äventyra malmleveranserna från Kiruna och Gällivare till Tyskland. Farhågorna var befogade, men eftersom Sverige förhöll sig passivt besannades de aldrig.⁴¹

De svenska besluten kom som besvikelser för både Tanner och Söderhjelm. Tanner medger det öppet i sina memoarer från vinterkriget, medan Söderhjelm å sin sida verkar ha avhållit sig från att offentligt kritisera den svenska militära hjälpen. Men 1974 konstaterade Söderhjelm att det fanns inflytelserika krafter i Sverige som hade motsatt sig hjälpen till Finland.⁴² Därigenom lät han åtminstone indirekt förstå att den svenska hjälpen inte till fullo infriade de finska förhoppningarna. På en annan tillställning på 1970-talet hade han ändå förargad snäst av en person som förringat den svenska hjälpen med orden: "håll tyst, du vet inte vad du talar om."⁴³ I intervjun Söderhjelm gav för *Hufvudstadsbladet* 1965 konstaterade han också att den svenska hjälpen under vinterkriget var betydande, och mycket mer omfattande än man i allmänhet visste.⁴⁴

Till Söderhjelm:s västliga kontakter hörde överstelöjtnant Curt Kempff, svensk militärattaché i Helsingfors. Söderhjelm träffade Kempff varje vecka under vinterkriget, och gav honom veterligen mycket detaljerade uppgifter om hur den finska regeringen resonerade kring det militära läget, fredsutsikterna, de allierades biståndserbjudanden och den politiska utvecklingen överlag. Under deras första träff den 2 december 1939 berättade Söderhjelm också om tidigare händelser. Enligt Söderhjelm:s uppfattning hade Tanner velat upplösa Cajanders regering i slutet av november för att inleda en politik som gick ut på begränsade eftergifter. Det var förstås bara senkomna spekulationer i ett läge där kanonerna redan dundrade. Sannolikt ville han förmedla att den finska regeringen åtminstone inte varit fullständigt enig om politiken som föregick kriget. På ett möte den 3 december diskuterade han och Kempff Finlands belägenhet. De pratade i synnerhet om hur utrikesminister Erkkö åsidosattes.⁴⁵

Uppgifterna han fick förmedlade Kempff naturligtvis genast till Stockholm.⁴⁶ Detta var säkerligen också Söderhjelm:s avsikt. Var det till fördel eller nackdel för de finska fredssträvandena att informationen nådde Sveriges högsta militära och politiska ledning? Den frågan förblir obesvarad. Sverige hoppades hur som helst att Finland skulle sluta fred, och pressade rentav Finland i den riktningen. Sverige var inte heller villigt att göra särskilt stora militära uppoff-

ringar för Finlands sak. Det näst sista mötet mellan Kempff och Söderhjelm den 4 mars 1940 vittnar bland annat om det. Kempff sade då att Sverige inte kunde hjälpa, och att Finland måste gå med på fred. Söderhjelm hade själv fyra dagar tidigare hört Mannerheim säga att läget vid fronten var ohållbart och att Finland inte skulle klara sig utan utomstående hjälp. Också Söderhjelm, som hyst tilltro till Sveriges och västmakternas hjälp, började luta mot en snabb fred – till och med på hårda villkor.⁴⁷

Vänskapen mellan Söderhjelm och Kempff fortsatte länge efter vinterkriget. De hade särskilt aktiv kontakt under våren och försommaren 1941. Efter kriget blev deras möten färre, men enligt brevväxlingen höll de två männen kontakt med varandra ända fram till våren 1965. Då skickade Söderhjelm ett urklipp på den ovan nämnda artikeln i *Hufvudstadsbladet* till Kempff. I intervjun hade Söderhjelm kommit ihåg att tacka Kempff för de tjänster han gjorde Finland under vinterkriget.⁴⁸

Söderhjelms följande resa under kriget gjordes inte i tysthet på uppdrag av statsministern. Tvärtom var det statsrådet som den 28 februari beslutade att skicka en ministerdelegation till Högkvarteret i S:t Michel för att höra överbefälhavare Mannerheims översikt över det militära samläget och hans åsikt om fredsavtalets nödvändighet.

Utrikesminister Tanner hade återvänt från Stockholm föregående dag. Där hade han genom Aleksandra Kollontaj tagit del av Sovjetunionens senaste, ytterligare specificerade fredsvillkor. Tanner hade än en gång fått höra att Sverige under inga omständigheter skulle skicka reguljära förband till Finlands hjälp. De sovjetiska kraven motsvarade ungefär gränserna som dragits upp vid freden i Nystad 1721, vilket innebar att hela Karelska näset och området norr om Ladoga skulle avträdas. Därtill skulle Hangö udd utarrenderas i 30 år. Finlands regering måste nu fatta beslut om att antingen ingå fred på de här villkoren eller ta emot ett brittisk-franskt hjälpanbud. Mängden trupper som i det senare fallet skulle sändas till Finland hade hela tiden varierat, och skulle inte ens i sin maximala omfattning ha räckt till eller hunnit i tid. Det fördes en bred diskussion om frågan, och bland annat Söderhjelm ansåg att man ännu borde höra Mannerheims åsikt. Tanner var emot att rådfråga honom,

men presidentens och statsministerns åsikt avgjorde saken: i en så här viktig fråga måste överbefälhavaren höras personligen. Man kom överens om att Ryti, lantbruksminister P.V. Heikkinen, inrikesminister von Born, justitieminister Söderhjelm och socialminister Fagerholm skulle avresa till S:t Michel tillsammans med generalmajor Walden redan samma kväll.⁴⁹ Varför var det just de här ministrarna som åkte till S:t Michel? Enligt historikern Olli Vehviläinen bestod gruppen huvudsakligen av de ministrar som var på väg att ändra åsikt eller tvekade.⁵⁰ Jag tror snarast att det uttryckligen inom den här gruppen fanns en vilja att höra överbefälhavarens åsikt, delvis för att följa etiketten.

I nattens mörker, i bitande kyla, flög ett lok fram på rälsen mot S:t Michel med en enda vagn bakom sig. I vagnen satt fem ministrar som febrilt grubblade över hur Finland skulle överleva angreppet från det östliga grannlandets miljonarmé. Enligt Söderhjelm var resan i salongsvagnen synnerligen obekväm – vagnen gungade så häftigt att passagerarna knappt hölls i sina säten. Väl framme togs gästerna emot av överbefälhavaren. Man gick rakt på sak: den första lägesrapporten gavs av Mannerheims handgångne man Aksel Airo, som två dagar tidigare befordrats till general. Kärnan i Airos budskap var att Finland alltjämt hade krigsmateriel, men alltför fåtaliga trupper som dessutom redan var uttröttade till bristningsgränsen. Efter Airo höll generallöjtnant K.L. Oesch ett anförande, i vilket han redogjorde för styrkornas antal. Förstärkningar gick inte att få, och det rädde särskilt stor brist på befäl. Därefter hölls ett möte i Mannerheims arbetsrum som varade en timme. Överbefälhavaren betonade att det var omöjligt att hålla de nuvarande ställningarna särskilt länge, och att man inte kunde fortsätta kampen utan utomstående hjälp.⁵¹

Det råder en viss oklarhet kring händelserna natten mellan den 28 och den 29 februari och det finns något olika uppgifter om Mannerheims ställningstagande för fred. Enligt Stig Jägerskiöld, som skrivit en biografi över Mannerheim, hade de flesta av de närvarande generalerna varit emot att sluta fred på de villkor som erbjöds. Mannerheim, häpen över motståndet, hade lyckats övertala dem under pausen mellan förhandlingarna. Därmed kunde han meddela ministrarna att den militära ledningen var enig om

fredens nödvändighet, även om det alltså åtminstone till en början verkar ha handlat om en skenbar enighet.⁵² Det är förvånande om Mannerheim inte kände till sina generalers ståndpunkter sedan tidigare. I nationalupplagan av Mannerheims memoarer, som sammanställdes efter hans död, konstateras att Mannerheim sade: "Efter enskild överläggning med de tillstådesvarande generalerna kunde jag meddela regeringsdelegationen, att det icke förelåg någon åsiktsdivergens hos militärbefälet om nödvändigheten att snabbt sluta fred."⁵³

Forskare har efteråt inte ens varit helt eniga om vilka personer som befann sig i Högkvarteret vid tillfället. Heikki Ylikangas har exempelvis lagt till K.M. Wallenius och Johan Arajuri till kretsen av generaler som var på plats i Högkvarteret natten till den 29 februari 1940, med hänvisning till Söderhjelm's dagboksanteckningar.⁵⁴ Från hans anteckningar kan man emellertid inte tolka att de varit på plats. Åtminstone Wallenius var knappast där – han var i onåd hos Mannerheim och dessutom vid den här tidpunkten på väg att förflytta sig från Lappland till Viborgska viken. I sina anteckningar berättar Söderhjelm bara att han hörde Airos, Oesch's och Mannerheims redogörelser för läget vid fronten och för arméns prestationsförmåga.⁵⁵

Ministrarna och generalerna förde också någon form av allmän diskussion om det militära läget. Söderhjelm berättar att han frågade om det fanns några tecken på utmattning eller avtagande offensiv styrka på den sovjetiska sidan. "Nej!", lød det enhälliga svaret.⁵⁶ I intervjun för Puntila 1965 framställde han saken på samma sätt som Fagerholm gjorde i sina memoarer tolv år senare. Fagerholm skriver att Mannerheim sade: "Jag har redogjort för det militära läget. Det är herrarnas sak att dra de politiska konsekvenserna, inte min."⁵⁷ Då Mannerheim för andra gången undanbad sig att ge regeringen råd försökte Ryti få ett svar genom att fråga: "Nå, kan ni inte säga om läget är bekymmersamt, allvarligt eller inte?" Diskussionen hade förts på svenska, men nu svarade Mannerheim på finska så att också den finskspråkiga lantbruksministern Heikkinen säkert skulle förstå: "tilanne on huolehduuttava" – "situationen är oroväckande". Mannerheims språkfel (*huolehduuttava* i stället för det korrekta *huolestuttava*) levde vidare. Enligt Söderhjelm hade Ryti följande

morgon den 29 februari i Helsingfors upprepat marskalkens ord för sina ministerkolleger när de hörde sig för om nyheterna från Högkvarteret. ”Tilanne on huolehduuttava”, nöjde sig Ryti med att svara.⁵⁸ Cyniska ord av en trött man.

Söderhjelm berättar att han också hade en pratstund med Walden, som stannade i Högkvarteret. Han berättar inte vad de diskuterade, men sannolikt dryftade de hur man kunde få fler svenska frivilliga till Finlands hjälp. Samma dag hade svenskarna övertagit frontansvaret vid Märkäjärvi i Salla.

Besöket i Högkvarteret lämnade ingen i ovisshet om den förväntade militära händelseutvecklingen. Överbefälhavarens orakel-liknande svar tolkades entydigt, och på precis det sätt denne hade avsett: man måste med alla medel – och så fort som möjligt – försöka nå ett fredsavtal. På tåget tillbaka genom de snötäckta skogarna mot Helsingfors under efternatten den 29 februari verkar ministrarna ha fogat sig i tanken om att freden var ett måste, även på hårda villkor. Det kan man sluta sig till, eftersom Söderhjelm berättar att man under diskussionerna kommit fram till att folket måste hållas i styr efter fredsuppgörelsen. Regeringen fruktade att fredsvillkoren med sina omfattande landavträdelser kunde orsaka oroligheter. Samtidigt konstaterade ministrarna att man måste jobba hårt för upprustning och revansch.⁵⁹ Uppenbarligen hade de lyssnat noga på talet som Ryti hållit inför regeringen föregående dag. Statsministern hade då konstaterat:

Det är bättre att bibehålla en stridsduglig armé och bevara landet från förstörelse, så att vi vid en gynnsammare händelseutveckling är i sådant skick att vi även själva kan betyda någonting. Det är bättre att inleda återerövring av vårt land från Viborg än från Torneå.⁶⁰

Vad ministrarna exakt diskuterade under återresan har förblivit en hemlighet ända in i våra dagar. Då Jägerskiöld 1975 skrev boken *Fältmarskalken Gustaf Mannerheim 1939–1941* hade han tillgång till den promemoria Söderhjelm sammanställt om ministerbesöket i Högkvarteret. Han hade fått den av Söderhjelm på begäran. I boken citerar Jägerskiöld promemorian nästan ordagrant, med undantag

för dess slut, där diskussionerna under återresan behandlades.⁶¹ Antingen gav Söderhjelm honom aldrig den avslutande delen, eller också lät han med avsikt bli att publicera den. I andan som rådde efter den Europeiska samarbets- och säkerhetskonferensen (KSSE) i Helsingfors 1975 var det kanhända inte passande att nämna att en del ministrar – däribland den dåtida statsministern Ryti – redan före Moskvafreden hade bestämt att det skulle bli en ny dust med Sovjetunionen om det rätta tillfället uppenbarade sig.

Pratet om en "mellanfred" hade kommit igång redan innan Moskvafreden den 12 mars 1940 ens hade ingåtts. I praktiken började det redan på statsrådets session den 29 januari, samma dag som Sovjetunionen genom Kollontaj meddelat att man var redo att förhandla om fred. Försvarsminister Juho Niukkanen konstaterade att den förestående freden inte skulle bli bestående: "Vi betraktar den som en mellanfred." Statsministern instämde.⁶²

Ordet "mellanfred" fick spridning. Söderhjelm använde det till exempel den 9 mars under statsrådets sammanträde, samtidigt som den finska delegationen under ledning av Ryti förhandlade om fredsavtalet i Kreml. Enligt Söderhjelm skulle de hårda fredsvillkoren och "uppoftningarna" vara lättare att acceptera om den "på alla håll" betraktades som mellanfred: "Men om några betrakta [den] som slutlig så Estl[ands] öde."⁶³ Också Tanner talade om en mellanfred, men i något annorlunda ordalag. Han godtog Söderhjelm tankegång, men påpekade att man inte skulle säga det högt. Var och en tänkte ändå, bedömde Tanner, att de förlorade landområdena skulle tas tillbaka om det rätta tillfället kom.⁶⁴

Diplomaten Markku Reimaa har granskat uppkomsten av begreppet "mellanfred". Han konstaterar att det enda sättet på vilket framtidstron kunde upprätthållas var genom att intala sig att den uppkomna situationen inte skulle bli långvarig.⁶⁵ Sannolikt var det precis så de fyra ovannämnda ministrarna uppfattade saken i månadsskiftet februari–mars 1940.

Som nämnt försökte Söderhjelm under sina resor till Stockholm främja rekryteringen av svenska frivilliga till fronten i Finland. Frågan var synnerligen mångfacetterad, och engagerade många aktörer i både Sverige och Finland. I början var den svenska iver stor och en bred folkrörelse för att bistå Finland och värva frivil-

liga uppstod. Däremot bildades inget officiellt, statligt organ för att koordinera frivilligverksamheten. I stället bildades den så kallade Finlandskommittén den 5 december 1939 för att organisera värvningen och administrera hjälpen. Som mest fanns 123 kontor i Sverige där man kunde anmäla sig som frivillig. Arbetet bar frukt: 12 705 svenskar anmälde sig som frivilliga under vinterkriget. Av dem hann 8 000 anlända till Finland medan kriget pågick.

Männen samlades och utbildades på den finska sidan om gränsen i området kring Kemi och Torneå, och fick svensk militärutrustning. Svenska Frivilligkåren – förstärkt med 700 norska frivilliga – bildade Stridsgruppen SFK, som anslöts till Finlands försvarsmakt den 20 februari 1940. Den 28 februari tog SFK över frontansvaret vid Märkäjärvi i Salla. Mannerheim berättar att han fattade beslutet om att placera den svensk-norska gruppen i Salla

Svenska frivilliga i Torneå den 7 januari 1940. Söderhjelm var den minister som hade hand om ärendena som berörde de utländska frivilliga. Under sina tre resor till Stockholm under vinterkriget gjorde han med hjälp av sina svenska vänner sitt yttersta för att få Sverige att sända mer militär hjälp till Finland.

i samråd med kårens kommandör, generallöjtnant Ernst Linder.⁶⁶ Svenska Frivilligkårens verksamhet fyllde ett propagandistiskt syfte och höjde de finska truppernas humör. Men kåren hade också en konkret inverkan på situationen vid fronten. Den frigjorde fem finska bataljoner med stridserfarenhet för mer utsatta frontavsnitt vid Viborgska viken.⁶⁷

Enligt sin egen skildring blev Söderhjelm officiellt knuten till frågan om de utländska frivilliga då han utnämndes till chef för Högkvarterets Helsingforskontor. I sitt föredrag på Börsklubben 1974 konstaterade han att det i en del kretsar kunde väcka häpnad att en medlem i statsrådet ingick i Högkvarterets organisation. Men statsministern och general Walden hade avgjort saken i samförstånd. Arbetet förde med sig intressanta uppgifter, däribland umgänget och förhandlingarna med de svenska militärmyndigheterna. Det fanns emellertid också avigsidor. Mot slutet av kriget blev arbetet allt svårare då Mannerheim uttryckte sin oro för att de svenska frivilliga inte anslöt sig i den takt han önskade. Söderhjelm berättar att han nästan dagligen var i kontakt med Högkvarteret, bara för att få höra att Mannerheim ville påskynda de svenska frivilligas ankomst till Finland. Enligt Söderhjelm berodde fördröjningarna bland annat på att den svenska regeringen var noga med att ingen svensk medborgare skulle skickas ut i krig i ett annat land utan bästa möjliga utrustning. I likhet med andra konstaterar Söderhjelm att viljan att hjälpa Finland inledningsvis var stor i Sverige. Men var och en ville bidra på sitt eget sätt, och resultatet blev därför ett virrvarr. Frivillighjälpen blev aldrig så omfattande som de första dagarna av värvning indikerade, eller som man hoppades på i Finland.⁶⁸

Det tidigaste mötesprotokollet i Söderhjelm's arkiv som berör de svenska frivilliga är från den 20 februari 1940, drygt två månader efter att Finlandskommittén grundats. Söderhjelm och överste Oiva Olenius deltog i mötet som representanter för Finlands regering. Mitt emot sig hade de tre medlemmar i den svenska Finlandskommittén, generaldirektör Gösta Malm, major Nils Palme och förste sekreteraren Sven Dahlman. På mötet kom man överens om att svenska medborgare som ville ansluta sig till Finlands försvarsmakt skulle anmäla sig till Finlandskommittén.⁶⁹

I ett förslag riktat till Ryti konstaterar Söderhjelm den 28 februari att ärenden som berör rekryteringen av utländska frivilliga torde höra till Högkvarterets ansvarsområde, och att de hade skötts av en officer som Högkvarteret utsett. Enligt Söderhjelm borde man ändå samtidigt beakta att också politiska faktorer hade en avgörande inverkan på rekryteringsverksamheten. Ärendet borde därför underställas civila myndigheter, ansåg han. För ändamålet skulle man grunda en egen byrå, som kunde heta Frivilligbyrån. Denna byrå skulle ha i uppdrag att 1) leda värvningsverksamheten utomlands 2) registrera de frivilliga i Finlands tjänst (överenskommelser om förmåner och avtal) och 3) ombesörja transporten av frivilliga till Finland. Söderhjelm hade också en plan för hur byrån skulle ledas. Dess chef skulle vara en politiker, företrädesvis en medlem i statsrådet. Personen han hade i åtanke var han själv. Ledartrojkan skulle kompletteras av en representant för Högkvarteret och en annan för Försvarsministeriet, som byrån administrativt skulle vara underställd. I militära ärenden skulle byrån vara underställd Högkvarteret, men de viktigaste besluten skulle godkännas av det så kallade krigskabinettet.⁷⁰ Finland hade emellertid inte något egentligt krigskabinett. I Söderhjelmns modell borde man alltså också skapa ett sådant kabinett, eller åtminstone slå fast vem som skulle höra till det.

Enligt dokumenten i Söderhjelmns arkiv försökte man ända in i krigets slutskede effektivisera värvningen av utländska frivilliga för att förstärka den finska armén, men med klen resultat. Dels var tidtabellen stram, dels var motståndet inom vissa svenska kretsar kompakt. Både Sverige och Norge ville hålla fast vid sin neutralitet. De befarade att om man i större utsträckning skickade egna trupper till Finland – frivilliga inkluderade – skulle neutraliteten ifrågasättas och risken för att dras in i storkriget öka. Det vittnar Utrikesministeriets politiska upplysning den 20 februari 1940 om. Ett stycke under rubriken "Om Norges förhållningssätt till Finland" lyder så här:

Den norska regeringens rysskräck har försvårat rekryteringen av frivilliga i Norge. Det norska utrikesdepartementet har förbjudit annonser om Frivilligkontorets verksamhet och försvårat inrättandet av motsvarande kontor på landsbygden.⁷¹

Inom regeringen skyfflades hanteringen av ärenden som rörde värvningen av utländska frivilliga och deras ”anställningsförhållanden” över på Söderhjelmns axlar. Att det blev så berodde på hans goda västliga kontakter och hängde ihop med hans Stockholmsresor. Söderhjelm skötte uppdraget så gott han kunde under rådande omständigheter, vilket det ovan beskrivna förslaget till Ryti vittnar om.

FRED UPPNÅS OCH SÖDERHJELMS MINISTERPERIOD TAR SLUT

EN AV DE STORA PARADOXERNA för Risto Rytis regering var att den arbetade för fred, men samtidigt tvingades intensifiera Finlands krigsansträngningar till det yttersta för att Sovjetunionen skulle gå med på förhandlingar. Det lyckades, men priset blev högt: soldater stupade i tusental innan vapnen tystnade. Sovjetunionen höll fast vid Terijokiregeringen ända till den 29 januari 1940. Då hade kriget redan rasat i två månader. "Fredens fönster" öppnades via Stockholm, där utrikesminister Väinö Tanner var i kontakt med de svenska ministrarna, och genom dem med det sovjetiska sändebudet Aleksandra Kollontaj.

I Finland hade man redan från vinterkrigets början förstått att landet inte ensamt kunde stå emot den övermäktiga fienden någon längre tid. Hjälpens man fick från de andra nordiska länderna, huvudsakligen från Sverige, visade sig otillräcklig. Hjälpens som erbjöds från längre håll, från Frankrike och Storbritannien, kom däremot i synnerhet i slutskedet av kriget att få stor betydelse, om än indirekt. En del ministrar och medlemmar i utrikesutskottet trodde ända fram till det bittra fredsslutet att Finland kunde rädda sig genom att ta emot den västliga hjälpen, och därmed undvika större landavträdelser.

Kort efter krigsutbrottet tog två olika grupperingar form inom både regeringen och utrikesutskottet. Den ena gruppen var redo att sluta fred även på hårda villkor, medan den andra satte sin tilltro till

hjälp från väst. Utan kännedom om Molotov-Ribbentroppaktens hemliga tilläggsprotokoll, enligt vilket Finland hörde till Sovjetunionens intressesfär, hoppades den senare gruppen i början rentav på tysk hjälp. Söderhjelmns åsikt i frågan var rätt konsekvent under hela vinterkriget: Finland skulle inte sluta fred på dåliga villkor, utan hellre försöka få utomstående hjälp. Inom utrikesutskottet hörde han tillsammans med försvarsminister Juho Niukkanen och undervisningsminister Uuno Hannula till den senare gruppen, ”hökarna”, medan ”duvornas” grupp bestod av Ryti, Tanner och J.K. Paasikivi, som var minister utan portfölj. Meningsskiljaktigheterna inom regeringen verkar ha varit så stora att Söderhjelm i januari rentav övervägde att avgå. Det var också ett uttryck för någon form av bitterhet då han under Stockholmsresan i månadsskiftet januari-februari 1940 sade till Ryti att varken han själv eller hans partikamrat, inrikesminister Ernst von Born hade gått med i regeringen, ifall de blivit tillfrågade.¹ Det handlade kanske om efterklokhet från Söderhjelmns sida, men å andra sidan vittnar kommentaren om att vinterkrigets regering verkligen bildades på ett sådant sätt att de invalda hade föga möjlighet att tacka nej.

Då den sovjetiska regeringen gick med på fredsförhandlingar meddelade den samtidigt att erbjudandena som lagts fram föregående höst inte längre gällde. Tvärtom krävde Sovjetunionen ännu fler eftergifter och större landområden av Finland. Det hade förblivit något oklart vad Sovjetunionen egentligen ville i de hemliga förhandlingarna mellan Tanner och Kollontaj som fördes i början av februari via den svenska utrikesministern Christian Günther. Det hade ändå tydligt framgått att utarrenderingen av Hangö udd alltså hörde till Sovjetunionens primära krav. I det här skedet upprätthöll Sovjetunionen sannolikt kontakten med finländarna bara för syns skull, i väntan på att fronten skulle brista vid Summa och på andra avsnitt. Därefter skulle man inte längre behöva förhandla om någonting alls.

Eftersom hans diskussioner med Kollontaj åtminstone inte genast ledde vidare beslutade Tanner att regeringens utrikesutskott hur som helst måste underrättas. Det hade bara väckt onödig förvirring om kontakten han hade med ryssarna läckte ut på annat sätt. Den 12 februari tog utrikesutskottet ställning till ”fredståg-

ordningen” som Tanner presenterade. Samtidigt cementerades utskottets interna frontlinjer i frågan. I Tanners förslag var freden högsta prioritet, även om det innebar att Finland gav upp en flottbas vid Finska vikens mynning. Frågan väckte omfattande diskussion. Niukkanen, Hannula och Söderhjelm ansåg att man inte kunde gå med på ett fredsavtal som innebar en sovjetisk flottbas i Hangö. Tvärtom borde man fortsätta kampen, ansåg de.

Den bästa lösningen var enligt Söderhjelm att Finland tydde sig till västmakternas hjälp. Han bedömde att västmakterna ändå i slutändan skulle gå segrande ur storkriget. Då skulle Finlands självständighet åtminstone vara tryggad när freden i sinom tid ingicks, ”om inte förr”. Ryti sade sig vara av samma mening som Söderhjelm angående västmakternas slutliga seger, men kom med en motfråga: ”När kommer det att ske? Hur mycket har vi förlorat under den tiden?” Eftersom rösterna mellan ”hökarna” och ”duvorna” i utskottet föll jämnt kunde inget beslut om att inleda fredsförhandlingar fattas. Dessutom hade man ännu inte mottagit de exakta sovjetiska kraven. Utskottet var ändå enigt om att Tanner skulle göra en ny resa till Stockholm för att ännu en gång göra förfrågningar om Sverige kunde hjälpa Finland på ett effektivare sätt. Men svaret var detsamma som förr: inga reguljära trupper kom på fråga, men frivilliga soldater och krigsmateriel kunde sändas. Under den nya Stockholmsresan fick Tanner höra de specificerade fredsvillkoren: Sovjetunionen krävde Hangö udd, Karelska näset och området väster om Ladoga, det vill säga mer än Peter I krävt – och fått – i freden i Nystad 1721.²

Hälften av medlemmarna i utrikesutskottet kunde tänka sig att flytta gränsen några kilometer västerut på Karelska näset och avstå några utöar i Finska viken, men regeringen och riksdagen var knappt ens redo att gå så långt. ”Duvorna” hade ett digert medlingsarbete framför sig. Gordon F. Sander bedömer i sin bok om vinterkriget, *Taistelu Suomesta 1939–1940* (2010), att en spricka uppstod inom Finlands regering den 12–14 februari och att sprickan störde den slingriga fredsprocessen under krigets fyra sista veckor.³ Men var tudelningen i slutändan en nackdel för Finland? Eller rentav en fördel? Det finns inget entydigt svar på frågan. Man måste komma ihåg att det diffusa fredsfönstret var öppet bara under ett flyktigt ögonblick. Sovjetunionens mål var sannolikt alltså att sovjeti-

sera Finland. En fredsuppgörelse med Finland redan i mitten av februari 1940 hade kunnat främja detta mål.

Följande större milstolpe på vägen mot fred kunde resas den 25 februari. De nya gränserna som Sovjetunionen krävde hade då kommit till både Finlands och Sveriges regerings kännedom. Finlands regering beslutade att än en gång skicka Tanner till Stockholm för att redogöra för Finlands trängda situation. Samtidigt skulle han klargöra att Finland måste ty sig till västmakterna och ta emot stödtrupperna de erbjöd, ifall inte Sverige ville eller kunde ge Finland mer hjälp. Statsminister Ryti betonade situationens allvar med orden "Sverige måste ställas mot väggen!" Söderhjelm höll inte riktigt med. Han ansåg att det var bättre att använda förhandlingsteknik för att förmå svenskarna att ändra sig. Även denna gång gav utrikesministerns resa samma resultat: Sverige kunde inte skicka reguljära enheter, men tillät antalet frivilliga att stiga till 16 000.

Tanners resa hade ändå en viss betydelse. På sitt hotell träffade han redan vid midnatt den första resdagen det finska ombudet T.M. Kivimäki, som precis anlänt från Tyskland. Enligt protokollet från utrikesutskottets möte hade Kivimäki tre dagar tidigare, den 23 februari, meddelat Helsingfors att han hade viktiga nyheter att berätta. Han ville ändå inte göra det per telefon, eftersom han misstänkte att informationen i så fall skulle läcka ut.⁴ Som medlem i utrikesutskottet fick Söderhjelm också kännedom om detta. Samma dag skriver han: "Kivim. i dag hos Göring, viktiga meddelanden, reser genast hem."⁵ I Sverige förmedlade Kivimäki sitt budskap till Tanner, som i sin tur återgav det i sina memoarer om vinterkriget 10 år senare:

Alla som han träffat hade tillrätt oss att sluta fred även på stränga villkor. Det fanns i alla fall en möjlighet att efter stormaktskrigets slut återfå de avträdde områdena.⁶

Budskapet var entydigt. Med "alla" avsågs den tyska överbefälhavaren för Luftwaffe och Adolf Hitlers ställföreträdare, Hermann Göring. Hela regeringen fick höra Kivimäkis hälsningar från Tyskland den 28 februari. Kivimäki var själv på plats under regeringens sammanträde och delgav alla det tyska budskapet, men i något

modifierad form: Finland skulle sluta en snabb fred till varje pris. Efter storkriget "skulle allting återbördas, oavsett vilken sida som vann". I sina egna memoarer som utkom 1965 berättar Kivimäki att Göring ska ha sagt att Finland skulle "få tillbaka sina förluster med ränta när Tyskland vunnit kriget".⁷ Sannolikt hade Kivimäki kommunicerat även detta till sina uppdragsgivare Ryti och Tanner. I vilket fall som helst fanns det en slutsats som var lätt att dra utifrån Görings uttalanden: det var också i Tysklands intresse att Finland slöt fred, oberoende av villkoren. För att uppnå detta använde sig Tredje riket av både påtryckning och lockbeten, i form av loften som skulle visa sig grundlösa.

Heikki Ylikangas tolkning är att tyskarnas brådska med att pressa Finland till fred i februari berodde på att Hitler samtidigt beslutit sig för att påskynda planen på att ockupera Danmark och Norge.⁸ Ylikangas slutsats stöder sig på tyska källor och är säkerligen riktig. Den tyska operationen hade på ett betydande sätt försvårats – och ockupationen av Norge rentav torpederats – om vinterkriget förlängts och västmakterna sänt Finland hjälp via Narvik.

Den 29 februari 1940 fattades beslut om att Finland skulle acceptera Sovjetunionens villkor. De inom utrikesutskottet som ville sluta en snabb fred, alltså Ryti, Tanner och Paasikivi, kände sannolikt till att Göring också sagt att Finland kunde återfå sina förlorade områden "med ränta" senare. Den inre kretsen kunde emellertid inte uppge allt den visste. Regeringen och riksdagen måste övertalas till att godkänna fredsavtalet med andra argument. Dagen inleddes med ett möte i riksdagens utrikesutskott. Utskottet lyssnade allvarsamt till Tanners redogörelse för var man just då stod i fredssonderingarna. Utskottet informerades också om att Finland måste ge Sovjetunionen ett svar inom två dygn. Alla utom Urho Kekkonen var för att sluta fred på de villkor som erbjöds. Samma dag sammanträdde även regeringen. Ministrarna som besökt Högkvarteret delgav de övriga ministrarna i regeringen sin uppfattning om fredens nödvändighet. Både Ryti och Tanner hoppades att de andra ministrarna åtminstone preliminärt skulle godkänna de sovjetiska fredsvillkoren, som kanske ännu kunde bli något lindrigare. Det gjorde regeringen också, nästan enhälligt. Det var bara Niukkanen och Hannula som anmälde avvikande åsikter.

Av "hökarna" var alltså Söderhjälm nu för ett fredsavtal. Ännu den 12 februari hade han ansett att man kunde fortsätta kampen och långsamt dra sig tillbaka hela vägen till Torne älv, om det gällde. Uppenbarligen hade statsminister Rytis yttranden om behovet av att bevara en slagkraftig armé och om möjligheterna att återerövra områdena som skulle avträdas till Sovjetunionen fått honom att ändra åsikt. Men så mycket "hök" fanns det ändå kvar i Söderhjälm att han hoppades att förhandlingarna om stöd från västmakterna skulle fortsätta. Det kunde enligt Söderhjälm vid behov visa sig vara ett trumfkort. Som han själv uttryckte det: "man måste spela på två linjer."⁹

Senare samma dag filade man på formuleringarna i svaret till ryssarna under ett kvällssammanträde. Däremellan hade riksdagsgrupperna behandlat fredsvillkoren. En klar majoritet inom varje grupp stödde ett fredsavtal. Svarstexten till ryssarna skickades redan samma natt till chargé d'affaires Eljas Erkko i Stockholm, men med reservation: Erkko skulle inte förmedla svaret vidare förrän han fått uttryckliga order därom.¹⁰

Vägen till fredsförhandlingar borde nu ha stått öppen. Frankrike och England uppfattade emellertid övertagandet och övervakningen av järngruvorna i norra Sverige som en så viktig angelägenhet att de alltjämt försökte få Finland att anhålla om deras hjälp. Trupperna som i så fall skulle skickas till Finland utökades till 50 000 man. De skulle anlända till Finland redan i slutet av mars. Vad spelade det för roll att Sverige och Norge inte skulle ha tillåtit truppernas genomfärd, och att en stor del av soldaterna hade stannat i Gällivare och Kirunavaara för att övervaka gruvdriften? En ny front skulle ha öppnats i norr och Frankrikes premiärminister Édouard Daladier hade kunnat dra en suck av lättnad: den galliska tuppen skulle ha visat sin styrka och landets ledare sin dynamism.¹¹ Finländarna lyssnade till all lycka inte på de här sirensångerna.

Finlands svar till Moskva borde ha skickats före klockan 11 den 1 mars. Men i stället fick Erkko order om att skicka en förfrågan till Moskva, med en begäran om specificeringar till de nya gränser ryssarna krävde. Därpå följde en katt-och-råtta-lek som varade i flera dagar, medan finländarna ännu försökte utreda detaljerna

i hjälpen som Frankrike och England erbjöd. Det visade sig att hjälpen skulle ha varit otillräcklig och kommit alldeles för sent. Finland återgick därför till att sträva efter en snabb fred.¹²

Från Moskva hördes emellertid ingenting. Det framgick snart att Günther och Kollontaj aldrig vidarebefordrat den förfrågan de fått av Erkkö om specifikationer till fredsvillkoren. I Moskva väckte avsaknaden av ett finskt svar sannolikt inte särskilt stor oro i det här skedet. De sovjetiska pansarvagnarna rullade framåt och generalerna trodde på ett militärt avgörande inom de närmaste dagarna. Men Röda armén nådde inget omfattande eller slutgiltigt genombrott på ett enda frontavsnitt. Tiden gick, och även i Kreml lyssnade man till den alltmer högljudda västliga locksången avsedd för finländarnas öron.

Då det snabba militära avgörandet uteblev måste Sovjetunionen nöja sig med en politisk lösning. Kreml var redo att ta emot de finska fredsförhandlarna. Det här budet nådde Finland via Stockholm på morgonen den 6 mars. Redan samma kväll var en finsk delegation bestående av Ryti, Paasikivi, Högkvarterets representant i statsrådet, general Rudolf Walden och utrikesutskottets ordförande Väinö Voionmaa i Stockholm, redo att flyga till Moskva följande morgon. Delegationens sammansättning gav upphov till en lång diskussion. Oenighet uppstod i synnerhet kring Rytis avresa. Söderhjelm ansåg att det skulle vara en stor risk att låta statsministern resa till Moskva. Enligt honom fanns det en fara för att ryssarna inte skulle låta honom komma tillbaka. Paasikivi ville däremot att Ryti skulle vara med. Det avgjorde saken, i synnerhet då president Kallio överlät frågan åt Ryti själv att avgöra. Ryti ville då inte längre resa, men pliktkänslan avgjorde: han reser, ”om fosterlandets bästa kräver det”.¹³

I de sovjetiska kraven ingick fortfarande den militära biståndspakt som finländarna skydde, och som var av samma slag som Sovjetunionen ingått med de baltiska länderna. Å andra sidan hade Finland lyckats förskjuta den bakre tidsgränsen för att sända en begäran om hjälp till de allierade. Med det här ässet i rockärmen – hur anspråkslöst det än var – var den finska delegationen redo för fredsförhandlingar. Men Stalin hoppades in i det sista på ett militärt avgörande. Sovjetunionen gick inte ens med på vapenvila.

Mannerheim tolkade situationen helt riktigt och ringde till Tanner kort efter att delegationen anlant till Moskva. Mannerheim sade sig betvivla att Moskva eftersträvade en snabb förhandlingslösning. Kanske ville sovjetregeringen hellre förhala förhandlingarna, eftersom dess trupper avancerade.¹⁴

Den 8 mars fick delegationen höra de nya sovjetiska kraven. Följande dag kom de skärpta villkoren även till regeringens kännedom. Nu ingick också delar av Kuusamo och Salla i kraven. Å andra sidan fick man bekräftelse på att Sovjetunionen skulle återbörda det erövrade Petsamo till Finland, med undantag för den västra delen av Fiskarhalvön. Den mest betydande nyheten var ändå att ryssarna inte längre krävde en militärpakt. Sovjetunionen strävade nu på allvar efter fred.¹⁵ Att Sovjetunionen nöjde sig med Fiskarhalvöns västra del och återbördade resten av Petsamo hörde till de mest överraskande vändningarna under vinterkriget.

Historiker har under årens lopp presenterat många teorier om orsakerna till att Petsamo återbördades. De mest blåögda har sett det som välvilja från Stalins sida. I en redogörelse inför den högsta sovjetledningen omedelbart efter kriget hade utrikesminister Vjatjeslav Molotov framfört att området återbördades till Finland för att lämna finländarna en isfri hamn genom vilken de västliga handelskontakterna obehindrat kunde upprätthållas. Den norsk-kanadensiska historikern Hans Peter Krosby var delvis inne på samma linje i sin doktorsavhandling från 1966 om den diplomatiska konflikten som nickelfyndigheterna i Petsamo gav upphov till under mellankrigsperioden 1940–1941. Han skriver att Petsamo återlämnades för att området "inte var politiskt, ekonomiskt eller militärt viktigt för Sovjetunionen". Det är intressant att han drar den här slutsatsen, trots att han i samma kontext konstaterar att "fältmarskalk Mannerheim bedömde att Finland hade briterernas intresse för nickelgruvorna att tacka för återbördandet".¹⁶

Krosby tolkar fel i den här frågan. Mannerheim, som lade fram sin uppfattning i sina memoarer, är däremot inne på rätt spår.¹⁷ I Kreml ångrade man säkert återbördandet av Petsamo senast den 9 april, då de sista sovjetiska soldaterna lämnade området. Samma dag anföll Tyskland Norge, avancerade på några veckor in i Finnmark och stod 150 kilometer från Murmansk, Sovjetunionens

enda isfria hamn i norra Europa. Petsamo var viktigt för Sovjetunionen i synnerhet i militärt hänseende, men också ekonomiskt och politiskt.

Vad var det som fick Stalin att fatta ett så ologiskt beslut? Sannolikt handlade det om fruktan för att Storbritannien skulle bli uppjagat om landet berövades sin "bas", det vill säga Petsamon Nikkeli Oy:s gruvområde. Diplomaten Johan Nykopp, som deltog i fredsförhandlingarna i Moskva, berättade då jag intervjuade honom 1982 att Stalin uttryckligen konstaterade att både den sovjetiska armén och den allmänna opinionen krävde att också Petsamo skulle anslutas till Sovjetunionen, men att man som ett tecken på god vilja ändå skulle låta Finland få området. Nykopps egen, entydiga uppfattning var att Stalin fruktade den brittiska reaktionen och därför var redo att återlämna Petsamo.¹⁸

Ryssarna fruktade kanske även amerikanerna som de facto ägde Monds moderbolag, det kanadensiska nickelbolaget Inco, vars kontor låg på Wall Street i New York. Krosby skriver att han i november 1966 fick ett brev av Söderhjelm, där denne berättade att de ryska officerarna hade fått order om att återlämna "American property", alltså amerikansk egendom, orörd till finländarna. En förteckning hade gjorts upp över egendomen, samt ett protokoll som båda parter undertecknade.¹⁹ Enligt Mikko Uola, som studerat Petsamo under krigstiden, intygades i protokollet att Röda arméns befäl med alla medel skyddat Petsamon Nikkelis anläggningar och utrustning.²⁰ Det är en intressant formulering av den finska parten, troligen inskriven för att undvika större förvecklingar. Inte kunde ju finländarna i verkligheten stå som garantier för Röda arméns göranden och låtanden.

Samma sak framgår av Söderhjelm's anteckningar om Petsamon Nikkeli under vinterkriget och mellankrigsperioden. Han skriver att tillfångatagna ryska flygare uppgett att de hade förbjudits att åsamka gruvbolagets anläggningar skada.²¹ I sin memoarbok berättar Söderhjelm det han också meddelat Krosby: "Av allt att döma hade man i Sovjetunionen vid denna tid stor respekt för amerikansk, kanske också engelsk egendom och ville på allt sätt undvika friktioner åt det hållet."²²

Enligt Uola återbördade ryssarna Petsamo till Finland för att man redan den 10 februari 1940 lovat Norge att så skulle ske. Därigenom gav Sovjetunionen norrmännen en lugnande signal om att man inte var ute efter Finnmark. I sig är Uolas tolkning ändå inte ny. Den presenterades redan av utrikesminister Tanner på riksdagens utrikesutskotts möte den 29 februari 1940, då det stod klart att Sovjetunionen inte skulle kräva Petsamo.²³

Jag tror att Nykopps och Söderhjells uppfattningar kommer närmast sanningen. Säker vetskap går inte att få, eftersom Stalin knappast skriftligen motiverade sitt beslut. Det är också möjligt att Stalin ville näpsa sina generaler. För generalerna hade ju vinterkriget inte varit någon framgång. Nu krävde de dessutom Petsamo, där en handfull finska soldater hållit två sovjetiska divisioner stången. Oavsett vilka orsaker som låg bakom att Petsamo förblev finskt var detta ett av de mest betydande besluten Sovjetunionen fattade visavi Finland under hela den sovjetiska statens existens.

Beslutet innebar mycket arbete för Söderhjelm under både mellankrigsperioden och fortsättningskriget, även om han hösten 1940 lämnade posten som verkställande direktör för Petsamon Nikkeli. Statsminister Ryti hade förbjudit Söderhjelm att blanda in privata angelägenheter i statliga affärer, men hösten 1939 kunde inte heller Ryti veta hur det politiska läget skulle utvecklas. Trots att Söderhjelm var vd för Petsamon Nikkeli, och dessutom aktieägare och styrelseordförande, fick han många förordnanden gällande försäljning av Petsamonicket, både av Rytis regering under mellankrigsperioden och av Johan Wilhelm Rangells regering under fortsättningskriget. I Söderhjells arkiv finns åtminstone inga dokument som tyder på att statsledningen i det här skedet hade varnat honom för att röra ihop sina egna affärer med statens.

Men låt oss ännu för ett ögonblick återvända till fredsförhandlingarna i Moskva. Där fördes inte längre några egentliga diskussioner, eftersom det inte gick att pruta på de sovjetiska kraven. Det gällde att svara ja eller nej. Villkoren behandlades på två sammanträden i statsrådet i Helsingfors den 9 mars 1940, och det var då de i praktiken godkändes. Den finska delegationen i Moskva fick en fullmakt att acceptera också de reviderade villkoren, förutsatt att delegationens beslut var enhälligt. De skärpta sovjetiska villkoren,

som dessutom utökats med en förpliktelse att bygga järnväg mellan Salla och Kemijärvi, godkändes slutligen på statsrådets sammanträde morgonen den 12 mars. President Kallio ansåg att villkoren var förfärliga, och Söderhjelm var inne på samma linje. Något överraskande vacklade alltså Söderhjelm i sin hållning ännu i slutskedet av förhandlingarna. Han hade varit redo att fortsätta kampen, ifall regeringen varit med på det. Men eftersom regeringen var inställd på att sluta fred ville han inte ställa sig i opposition.²⁴

Efter sammanträdet skickades ännu en fullmakt att skriva under fredsavtalet till Moskva. Det skedde klockan två samma natt, även om avtalet är daterat föregående dag, alltså den 12 mars. Den 13 mars klockan 11 tystnade vapnen på alla frontavsnitt. 105 dagar av förövlan var till ända.

Budet om att fredsavtalet undertecknats nådde Helsingfors per telegram via Stockholm och gav upphov till livlig aktivitet i huvudstaden. Det gällde också Söderhjelm, som fick ett specialuppdrag. Han skulle assistera Tanner med att lägga upp en plan för hur medborgarna skulle informeras om de stränga fredsvillkoren. En av de första uppgifterna var att utarbeta en regeringsproklamation med anledning av fredsavtalet. Tanner bad förutom justitieminister Söderhjelm också socialminister K.-A. Fagerholm och lantbruksminister P.V. Heikkinen assistera honom i arbetet. Proklamationen godkändes på statsrådets sammanträde tidigt på kvällen. Senare samma kväll lästes den upp i radio, och trycktes i tidningarna dagen därpå.²⁵ Det är intressant att Tanner inkluderade Söderhjelm – som varit misstänksam mot fredsavtalet – i det här arbetet. Jag tror Tanner uppskattade honom, trots att de var av olika åsikt i många frågor.

Den 13 mars förberedde sig Tanner för att hålla ett tal i radio klockan 12. En timme före sändningen frågade Söderhjelm om utrikesministern också tänkte säga något på svenska, men det hade Tanner glömt. Söderhjelm och Fagerholm fick i uppdrag att snabbt översätta Tanners tal till svenska. Senare drog sig Söderhjelm särskilt till minnes hur sekreteraren som renskrev talet utifrån hans och Fagerholms diktering grät medan hon skrev, förfärad över de hårda fredsvillkoren. Översättningsarbetet pågick ännu då Tanner inledde sitt tal, men hann bli färdigt innan den finskspråkiga delen

Utrikesminister Väinö Tanner läser upp fredsvillkoren i radion den 13 mars 1940. Söderhjelm insåg i sista sekunden att talet inte var översatt till svenska, och han och K.-A. Fagerholm fick ta itu med uppgiften. Tanner hann redan börja läsa upp talet på finska innan de blev klara. Tanners ansikte återspeglar all den oro regeringen kände inför det som Söderhjelm och flera andra av ministrarna redan börjat kalla för mellanfreden.

var över. Då Söderhjelm 1965 berättade om episoden i intervjun för Puntila nämnde han att översättningen var den sista verkligt brådskande uppgiften han fick sköta under vinterkriget.²⁶

Det rädde spänd stämning inom regeringen inför Tanners radiotale. Man hade hållit folket i tron att läget vid fronterna var tillfredsställande och att Finlands armé haft framgång i avvärjningsstriderna. Då större delen av Karelen nu gick förlorat och Hangö udd dessutom skulle utarrenderas till Sovjetunionen oroade sig regeringen för om folket alls skulle godkänna en sådan fred. Och hur skulle det gå för fredsmäklarna, alltså ministrarna själva? Efter talet fick ingen minister gå ut, menade von Born, eftersom man inte kunde veta vad som skulle ske på gatorna. Söderhjelm berättade

att också han väntade sig en stark reaktion mot regeringen, till och med någon form av upprorsanda. Att ingenting sådant inträffade kom som en överraskning för ministrarna. Det fanns en förståelse för hur tungt allt detta varit för alla, såväl för beslutsfattarna som för folket.²⁷

Vad kan regeringens felbedömning av folkets reaktion ha berott på? Försvarsminister Niukkanen och undervisningsminister Hannula hade åtminstone under februari och mars förkunnat att varken folket, riksdagen eller armén skulle acceptera en fred på de villkor Sovjetunionen erbjöd. Kanske hade något slags fruktan för folkets reaktion även smittat av sig på de andra ministrarna. Hannula och Niukkanen lämnade regeringen i protest, men det hade inte längre någon betydelse. Hela regeringen avgick två veckor efter fredsslutet.

Situationen var så allvarig att också Mannerheim, Ryti och Kallio höll tal för att lugna folket. Även Söderhjelm blev lördagen den 17 mars uppmanad att tala i radio följande kväll.²⁸ Söderhjelm berättar inte vem som kom med uppmaningen, men han höll sitt tal, som riktade sig till landets svenskspråkiga befolkning. Han inledde på ett sätt som visar att han hade känsla för dramaturgi:

För fyra dagar sedan kommenderades eld upphör längs hela fronten från Finska viken till Petsamo och samtidigt inställde luft- och sjöstridskrafterna sina operationer. Om några dagar utväxlas freds-fördragets ratifikationsurkunder i Moskva. Finland har övergått från krig till fred.²⁹

I det känsloladdade talet rekapitulerade Söderhjelm krigets förlopp och fredsavtalets betydelse. I den senare delen av sitt tal konstaterade han att mycket gått förlorat och att lidandet varit stort, men att någonting också vunnits: man hade uppnått nationell enighet. Den svenskspråkiga befolkningen hoppades nu särskilt att språkstriden för alltid var begraven. Söderhjelm tal innehöll också vissa kritiska undertoner, snarast beträffande det nordiska försvarssamarbetet. Söderhjelm ansåg att samarbetet borde ha varit tätare både före och under kriget. Han riktade ett tack till Sveriges folk, som på ett enastående sätt bistått Finland både humanitärt och ekonomiskt,

och till de svenska frivilliga. Den svenska regeringen fick däremot inget särskilt tack. Talet föll i god jord, åtminstone enligt Söderhjelmns egen uppfattning. Det uppmärksammades också i Sverige.³⁰

Talet publicerades i sin helhet i *Hufvudstadsbladet* tisdagen den 19 mars, med rubriken "Vi få ej glömma vad Sverige gjort för vad det ej gjort". I början av artikeln lyfte tidningen upp Söderhjelmns uppfattning om att Finland kunde ha besparats krigets grymheter om landet föregående höst hade varit i försvarsunion med Sverige, och att en sådan union alltså skulle vara nödvändig.³¹ Det försökte man sig på redan i mars, så fort vapnen tystnat, men projektet strandade på grund av Sovjetunionens kraftiga motstånd.

Söderhjelmns fredskritiska hållning under kriget grämde och tyngde honom ännu länge efter fredsslutet. Paasikivi strödde dessutom mer salt i såren. Enligt vad Söderhjelm hört hade Paasikivi spridit ett rykte om att han, Niukkanen och Hannula hade stoppat fredsuppgörelsen i ett tidigare skede av kriget. Söderhjelm ansåg sig ha rent samvete i den här frågan.³² Det handlade sannolikt om händelserna den 12 februari, då de sovjetiska fredsvillkoren för första gången behandlades i regeringens utrikesutskott. I det skedet var villkoren ännu något oklara, men de inbegrep bland annat en flottbas på Jussarö i Finska viken, vilket Söderhjelm inte kunde acceptera. Det är svårt att säga varifrån ryktena härstammade. I sina memoarer skriver Paasikivi att Niukkanen, Hannula och Söderhjelm på det ovannämnda mötet i utrikesutskottet var starkt emot att inleda fredsförhandlingar på de villkor Sovjetunionen lade fram. Det hade emellertid ingen praktisk betydelse. Två dagar senare fick man enligt Paasikivi kännedom om de nya sovjetiska kraven. De hade utvidgats betydligt i och med den sovjetiska militära framgången på Karelska näset, och omfattade nu hela Karelska näset och Hangö. Det innebar ett annorlunda utgångsläge för fredsförhandlingarna.³³

I den tidigare nämnda intervjun i *Hufvudstadsbladet* 1965 lade Söderhjelm fram ett slags bokslut för vinterkriget. I artikeln avviker Söderhjelmns egen bedömning av sitt agerande under vinterkriget i viss mån från andra källor. Han säger sig ha hört till den majoritetsgruppering inom regeringen som balanserade dess arbete i schismen mellan trion Ryti–Tanner–Paasikivi och duon Hannula–Niukkanen.³⁴ I senare forskningslitteratur har Söderhjelm snarare räknats

in i den sistnämnda gruppen, vilket i synnerhet accentuerades i regeringens utrikesutskotts ställningstaganden. Att Söderhjelm i sista stund anslöt sig till fronten som flaggade för fred ändrar inte bilden.

Det var beklagligt, menade Söderhjelm i intervjun, att det dröjde flera dagar mellan ministergruppens besök i Högkvarteret och freds-förhandlarnas avresa till Moskva. Enligt Söderhjelm skedde inga förändringar i de ryska kraven under denna tid. Samtidigt förlorade man dagligen 1 500 män i stupade och sårade vid fronten.³⁵ Söderhjelm ville inte vidkännas att han själv var en av de ministrar som ända in i det sista ville syna det brittisk-franska kortet, vilket bidrog till att fredsförhandlingarna sköts upp. Då intervjun gjordes visste Söderhjelm uppenbarligen inte heller att hotet om att spela det här kortet sannolikt räddade Finland från sovjetisk ockupation. Fruk-tan för västmakternas ingripande och ett utdraget krig var troligen den främsta orsaken till att Sovjetunionen, på tröskeln till seger, gick med på att sluta fred med Finland.

I sina anteckningar från den 24 mars 1940 undrade Söderhjelm också varför regeringens inre krets – Ryti, Tanner och Paasikivi – hemlighöll en del information för de andra ministrarna under kriget. Folkförsörjningsminister Rainer von Fieandt fäste sig vid samma sak i sina memoarer tre årtionden senare. von Fieandt berättar att han inte förrän den 25 februari fick höra att Sovjetunionen redan den 29 januari signalerat beredskap att gå med på fredsförhandlingar med Finland. Som medlem i utrikesutskottet fick Söderhjelm mycket mer information i ett betydligt tidigare skede än många andra, men också han hade en känsla av att den innersta kretsen mörkade vissa uppgifter.³⁶

Tyngdpunkten i Söderhjelmns reflektioner den 24 mars låg ändå på den nya regeringens sammansättning, som han enligt egen utsago inte hade någon kännedom om. Han visste inte ens vem som skulle bli regeringsbildare. Den 21 mars hade han träffat Ryti, men ingendera hade nämnt den nya regeringen med ett ord. Söderhjelm hade ändå hört rykten, eftersom han skriver att Kivimäki och Tanner nämnts som statsministerkandidater, utöver Ryti. Utifrån tystnaden som rådde kring honom själv antog Söderhjelm att han den här gången inte skulle ingå i regeringen. Orsaken, trodde han,

var att hans oppositionella attityd retat både Ryti och Tanner.³⁷ Söderhjelm fick rätt: han lämnades utanför Rytis andra regering, som utnämndes den 27 mars 1940.

Regeringsbildningen omgavs även den här gången av ett visst hemlighetsmakeri. Förhandlingarna sköttes utan partiorganens eller riksdagsgruppernas medverkan. Då han tog emot uppdraget som regeringsbildare hade Ryti, som alltså fortsatte som statsminister, visserligen sagt att man skulle hålla fast vid det parlamentariska förfarandet. Med det menade han kanske snarare att de kommande ministrarna i regeringen åtminstone formellt skulle ha riksdagsgruppens stöd. Det rådde ändå bred enighet om behovet av att bilda en ny regering. Också Söderhjelm var aktiv i ärendet. Han tog ställning för ett regeringsbyte redan den 12 mars, på det sammanträde i statsrådet där Kallio skrev en fullmakt till förhandlarna i Moskva att underteckna fredsavtalet. Hannula, som avgick som undervisningsminister, drev en egen linje också i den här frågan. Han ansåg att de som slöt fred också skulle bära ansvaret för att implementera fredsavtalet.³⁸

Enligt Tanner var statsrådet den 18 mars rentav enigt om att regeringen skulle avgå då ratificeringsdokumenten utväxlats och fredsprocessen slutförts. I det skedet hade Hannula och Niukkanen redan stigit åt sidan. På grund av de rådande förhållandena skulle avgångsbeskedet ändå inte ges förrän det "i vederbörande kretsar träffats överenskommelse om den nya regeringens sammansättning". Den dagen stundade efter påskhelgen, onsdagen den 27 mars.³⁹ I sina memoarer nämner Tanner inte att han med "kretsar" avsåg sig själv och Ryti. Kallio följde händelserna på avstånd sedan han den 20 mars gett Ryti uppdraget att bilda regering. Den här bilden ger åtminstone Söderhjelm i sina anteckningar, även om han alltså enligt egen utsago inte visste någonting om händelserna.⁴⁰

Ryti tog emot uppgiften att bilda regering utan protest, men på villkoret att han fick göra det efter eget gottfinnande. I sina memoarer skriver Ryti en sida om hur han gick med på att bli statsminister i vinterkrigets regering, men om regeringssonderingarna i slutet av mars 1940 skriver han inte en rad. Orsaken till tystnaden är delvis höljd i dunkel. Men det finns också en annan version gällande Rytis beredskap att ta emot det otacksamma uppdraget.

I sin biografi över Ryti skriver Martti Turtola att Ryti egentligen inte var villig att bli statsminister i den nya regeringen, men gick med på det "efter allvarsamma uppmaningar från både president Kallio och marskalk Mannerheim".⁴¹

Oavsett om Ryti var motvillig eller inte hade utnämningen av honom förstås betydelse för Söderhjelm's ministerskap. Även om Ryti, precis som Söderhjelm, var anglofil måste han beakta att vinden nu blåste från söder, från Tyskland. De mest betydande förändringarna i den nya regeringen var att den engelsksinnade Söderhjelm steg åt sidan, medan den tysksinnade Rolf Witting från Svenska folkpartiet blev utrikesminister. Ryti och Söderhjelm träffades den 26 mars, dagen innan den nya regeringen utnämndes. Ryti informerade honom om den nya regeringen, och om att Söderhjelm inte ingick i den. Ryti var mångordig då han motiverade sitt beslut. Valet av utrikesminister var nyckelfrågan. Efter som Ryti dessutom ville ha den svenskspråkiga Karl-Erik Ekholm, vd för skogsindustriföretaget Kymmene Ab, som ledare i arbetskraftsfrågor, och SFP:s ordförande von Born inte kunde förbises då ministerportföljerna delades ut, var det Söderhjelm som fick stiga åt sidan. Ryti motiverade valet av Witting med att han inte varit i storpolitikens centrum den senaste tiden och var en man som kunde bevara hemligheter. Söderhjelm höll inte med om den sistnämnda egenskapen hos Witting. Han ansåg att det snarast förhöll sig tvärtom och konstaterade avslutningsvis att Witting var "ett rött skynke för SFP:s riksdagsgrupp".⁴²

I det här skedet hade Söderhjelm's åsikter förstås inte längre någon inverkan på valen Ryti gjort. Efter den viljestarka Tanner ville Ryti uppenbarligen ha den medgörligare Witting som utrikesminister, varvid han själv skulle kunna utöva ett större inflytande på utrikespolitiken.⁴³ Statsministerns blick var riktad mot Tyskland, och under de rådande förhållandena ansåg han att en professor med internationell erfarenhet, som talade tyska som modersmål och tänkte på tyska, var ett lämpligt val till utrikesministerposten. Dessutom hade många erfarna politiker och diplomater antingen blivit utmanövrerade eller avböjt, däribland Finlands Londonsändebud G.A. Gripenberg, som också Kallio och Mannerheim, förutom Ryti, försökt övertala.⁴⁴

I sina sista dagboksanteckningar om vinterkrigets regering den 12 april 1940 konstaterar Söderhjelm att västmakternas intresse för Finland på ett eller annat sätt måste ökas. Det kunde till exempel åstadkommas genom att skicka frivilliga till Norge, som tre dagar tidigare angripits av Tyskland. Han hade diskuterat frågan med Ryti, som i sin tur lovat diskutera den med Mannerheim och Walden, och därefter återkomma.⁴⁵ Det är oklart om Ryti någon gång återkom, men det verkar inte som om han gjorde det. Ryti ville knappast ha ett nytt krig med Tyskland då Finland precis slutit fred med Sovjetunionen.

Det kan nämnas att Söderhjelm inte var ensam i sina tankar på att skicka frivilliga till Norge. Direkt efter det tyska angreppet hade den norska regeringen hört sig för hos Finlands regering om ens några hundra frivilliga kunde skickas till Norges hjälp. Det hade gjort ett gott intryck i Norge. Våren 1940 var Finlands politiska ställning emellertid så känslig att man inte ansåg sig kunna starta någon offentlig kampanj för att stödja Norge. Redan den 13 april meddelade utrikesminister Witting Norges Helsingfors-sändebud Johan Michelet att privatpersoner förvisso kunde bege sig till Norge som frivilliga, men arméns personal kunde inte beviljas tjänstledighet för detta ändamål.⁴⁶

Söderhjelm visste troligen ingenting om Norges begäran om hjälp, och det verkar inte heller som om Ryti berättade något om den för honom. Sannolikt förstod Söderhjelm i alla fall att ett myndighetsbeslut om hjälp var svårt – om inte omöjligt – att fatta i det rådande politiska läget. I sina anteckningar beklagade sig Söderhjelm flera gånger över att han var ”utestängd” från alla frågor av betydelse sedan han lämnat ministerposten. Kanske hade hans initiativ gällande Norge att göra med en känsla av overksamhet. Halvåret som minister hade varit kronan på hans sex år långa sejour som riksdagsledamot. Uppdraget hade stärkt hans vilja att vara med och påverka gemensamma angelägenheter. Den chansen skulle ännu komma. Först gällde det att bemöta de anspråk som tyskarna och ryssarna snart gjorde på nickelfyndigheterna i Petsamo, och tackla de svårigheter som det nya krigsutbrottet medförde.

KAMPEN OM NICKLET I PETSAMO

PERIODEN SOM VERKSTÄLLANDE DIREKTÖR och styrelseordförande för Petsamon Nikkeli Oy var en av de mest betydande i Söderhjelmns liv. Med rollerna följde kontakter med Storbritannien, Sovjetunionen och Tyskland under mellankrigsperioden, och också med den finska statsledningen. Söderhjelm blev delaktig i ett spel där Finlands självständighet stod som insats. I det här sammanhanget skildrar jag inte processen i sig, utan närmar mig ämnet ur Söderhjelmns egen synvinkel: hur upplevde han situationen, och vilket var hans personliga bidrag?

Det här kapitlet, och det följande, grundar sig i första hand på de dagboksliknande anteckningar om Petsamon Nikkeli som Söderhjelm förde mellan den 1 juli 1940 och den 23 oktober 1944. De är skrivna för hand, förutom den första perioden, juli–september 1940, som renskrivits. Det är ett omfattande källmaterial, över 170 sidor. Med undantag av det första avsnittet är anteckningarna skrivna samma dag som händelserna ägt rum, eller senast ett par dagar senare. Därmed belastas källan inte av efterklokhet. Söderhjelmns analyser grundar sig på den information som fanns tillgänglig där och då. Som ytterligare källa har jag använt min egen doktorsavhandling, *Petsamon nikkeli kansainvälisessä politiikassa 1939–1944* (1990), med en allmän beskrivning av händelseutvecklingen under krigen och mellankrigsperioden som bakgrund.

Tyskland var starkt beroende av import beträffande många råvaror som var nödvändiga för krigsföringen. Till dessa hörde metaller

såsom nickel och koppar, för vilka Tysklands självförsörjningsgrad inte var mer än några procent. Nickel behövdes för att förbättra stålets hållfasthet. Tidigare hade Tyskland fått de mängder nickel landet behövde genom det amerikanskägda Inco, med produktionsanläggningar i Kanada. Men anfallet mot Polen i september 1939 betydde slutet för den tyska nickelimporten över Atlanten. Två dagar senare förklarade Storbritannien krig mot Tyskland, och då var Kanada, som en del av Brittiska samväldet, självklart inte längre villigt att leverera råvaror till moderlandets fiende.

De tyska krigsekonomerna insåg genast faran som avbrottet i nickelimporten innebar. De riktade nu sin uppmärksamhet mot Petsamo, där Europas största nickelfyndigheter fanns. Ovetande om villkoren i den tysk-sovjetiska nonaggressionspaktens hemliga tilläggsprotokoll tog de kontakt med Outokumpu Ab:s vd Eero Mäkinen för att, utöver leveranserna av kopparmalm, också höra sig för om möjligheterna att köpa nickelmalm. Mäkinen hade inga befogenheter att uttala sig om nickelfyndigheterna i Petsamo, och snart avbröt vinterkriget kontakten. I Moskva framförde tyskarna ändå en begäran till Sovjetunionen om att Outokumpus och Petsamon Nikkels anläggningar skulle besparas då Röda armén ryckte fram. Efter kriget hoppades tyskarna kunna köpa de här företagens produkter av ryssarna. Som nämnt rörde ryssarna inte heller – av olika skäl – gruvanläggningarna i Petsamo som ännu var i byggnadsfasen.

För de tyska krigsekonomerna kom vinterkrigets slut som en lättnad. Deras blickar vändes åter mot Petsamo. Karl Schnurre, chef för den östeuropeiska sektionen vid det tyska utrikesministeriets ekonomisk-politiska avdelning, gjorde en resa till Finland som omgavs av stort hemlighetsmakeri. I början av maj 1940 träffade han statsminister Risto Ryti. Deras förhandlingar gällde huvudsakligen nicklet i Petsamo, som tyskarna ville köpa. Enligt vissa uppgifter hade Schnurre velat få hela malmproduktionen under tysk kontroll, men det kunde Ryti naturligtvis inte gå med på. Man beslutade att skjuta upp de mer detaljerade diskussionerna till handelsavtalsförhandlingarna som skulle hållas i Berlin i början av juni.

Söderhjälm fick vetskap om Schnurres besök direkt efter att det ägt rum. Han frågade handels- och industriminister Väinö Kotilai-

nen om gästen visat intresse för nicklet i Petsamo. Det hade tysken gjort, men tappat intresset då han fått höra att produktionsanläggningarna inte skulle vara färdiga förrän om två år. I mitten av maj diskuterade Söderhjelm frågan med Ryti och utrikesminister Rolf Witting. Av dem fick han höra att man från tyskt håll gjort olika slags sonderingar gällande nickelfyndigheterna i Petsamo, men att inga anspråk ännu hade gjorts.¹

Det står klart att det verkliga händelseförloppet i det här skedet hemlighölls för Söderhjelm. Ministrarna ville inte att Storbritannien skulle få nys om det växande tyska intresset för nicklet. Därför utelämnade man vissa detaljer för Söderhjelm, som naturligtvis hade förpliktelser gentemot sin arbetsgivare. Sannolikt var det ändå i sista hand Moskva man ville hemlighålla informationen för. Statsledningen fruktade att den här sortens uppgifter om Tyskland skulle nå Moskva via London.

Petsamo omgavs av ett slags tystnad ännu i början av juni, då handelsförhandlingarna mellan Finland och Tyskland inleddes i Berlin. Nickelfyndigheterna i Petsamo fanns emellertid med på föredragningslistan. Tyskarna hade rentav tänkt att ett leveranskontrakt bolag emellan skulle skrivas redan i samband med de här förhandlingarna. Det hade finländarna ännu inte beredskap för. Därför beslutade man att separera förhandlingarna mellan bolagen från de egentliga handelsförhandlingarna. Bolagsförhandlingarna skulle senare föras i Helsingfors. Orsaken till att förhandlingarna flyttades var sannolikt att finländarna trots allt ville hålla fast vid den rätta tågordningen. Petsamon Nikkeli kunde inte börja sälja nickel till Tyskland utan att moderbolaget och dess amerikanska ägare underrättats. Därför måste nickelbolagets vd Söderhjelm invigas i hemligheterna.

Det låg sannolikt också i Tysklands intresse att skjuta fram nickelavtalet. Finland ingick alltjämt i Sovjetunionens intressefär. Hitler hade ännu inte fattat beslut om att anfalla Sovjetunionen. Tyskarna kunde inte heller veta hur Stalin skulle reagera om Tyskland trängde in på sovjetiskt intresseområde i Petsamo med ett avtal om nickelleveranser. Under våren och försommaren hade Tyskland i snabb takt invaderat Danmark, Norge, Nederländerna, Belgien och Frankrike. Men Storbritannien höll fortfarande stånd

och ett snabbt slut på kriget var inte i sikte, även om Tyskland planerade en landstigning på de brittiska öarna. Det fanns många frågetecken i luften, och Tysklands behov att göra upp ett nickelavtal var inte akut. Men Tyskland behövde utan vidare nicklet i Petsamo, och ju starkare landets militära position i Europa var, desto säkrare var tillgången till nicklet.

Söderhjem, som tillsammans med Petsamon Nikkelis styrelsemedlem Henrik Ramsay arbetade för tryggheten av nickelbolagets lagliga och ekonomiska rättigheter, förde flera olika diskussioner med Ryti och Witting. Riktningen hade stakats ut den 17 juni, då Ryti i Wittings närvaro meddelade Söderhjem att de tyska påtryckningarna beträffande nicklet i Petsamo var så hårda att Finland inte kunde motsätta sig dem. Finska staten skulle med stöd av krigstida undantagslagar själv kunna överta koncessionen för att tyskarna – som ”fordrade med hela tyngden av sitt inflytande på den dåtida finländska politiken, att nickelmalmen i Petsamo skulle reserveras för dem” – inte skulle överta alltsammans. Ett bättre alternativ vore om Petsamon Nikkeli kunde ta hand om gruvdriften och sälja varan, inte direkt till tyskarna, utan till finska staten, som i sin tur kunde sälja den vidare till Tyskland.²

Ryti bad Söderhjem förmedla detta budskap till Mond. Söderhjem vände sig också till USA:s Helsingforssändebud Arthur Schoenfeld i hopp om att de tyska kraven skulle väcka Incos amerikanska aktieägars intresse. Till hans besvikelse var Schoenfeld ändå inte villig att göra mer än skicka ett telegram om läget direkt till Incos huvudkontor i New York. Besöket förde därmed ingenting annat med sig än att informationen på ett pinsamt sätt först nådde Incos huvudkontor och företagets ledning, och först därefter Mond och dess direktörer.³

Finland förde samtidigt handelsförhandlingar med både Tyskland och Sovjetunionen. Moskva fick uppenbarligen snabbt kännedom om att tyskarna suktade efter nicklet i Petsamo. Den 23 juni bjöd utrikesminister Vjatjeslav Molotov in J.K. Paasikivi, som blivit sändebud i Moskva, och meddelade honom att Sovjetunionen var intresserat av nickelgruvan i Petsamo och ville ha koncessionen för den.⁴

Det fanns säkerligen flera orsaker till det hastigt uppvaknade sovjetiska intresset för gruvan. Söderhjelm och Ryti antog att det primärt handlade om att de brittiska diplomaterna, framför allt sändebudet i Moskva, Stafford Cripps, hade satt fart på ryssarna i hopp om att det skulle försvåra den tyska malmimporten från Petsamo. Det stämmer att Cripps åtminstone senare – utan det brittiska utrikesministeriets lov – framförde önskemål om att ryssarna skulle ta kontroll över nickelkoncessionen. Det här var emellertid inte orsaken till det ryska utspelet i juni. Förklaringen var förändringarna i det militärpolitiska läget. I en handvändning hade de tyska trupperna tågat in i Nordnorge, och var nu på god väg mot Petsamo. Hotet från de nya grannarna satte det tröga sovjetmaskineriet i rörelse.

Paasikivi svarade Molotov att koncessionen tyvärr inte kunde ges till Sovjetunionen, eftersom gruvan ägdes av ett brittiskt bolag. Men så snart gruvan var i produktion skulle man – i mån av möjlighet – försöka sälja nickelmalm också till ryssarna. Molotov meddelade strax därpå att Sovjetunionen egentligen var mer intresserat av själva området, och av att driva iväg britererna därifrån, än av nicklet i sig. Det försvårade förhandlingarna ytterligare. Paasikivi, som höll hårt på lagens bokstav, framhöll att Finland inte kunde hjälpa Sovjetunionen i ärendet om inte gruvbolaget Mond frivilligt avstod från sin koncession. Det gjorde bolaget inte.⁵ Förhandlingarna, som tidvis blev både pressande och hotfulla, pågick ända fram till följande vår, men ingen lösning nåddes.

I sin bok *Puun ja kuoren välissä* (1979) skriver Markku Reimaa att det sovjetiska inspelet var orsaken till att nickelfrågan separerades från de egentliga handelsavtalsförhandlingarna med Tyskland.⁶ Ramsay, som deltog i förhandlingarna i Berlin – officiellt som representant för handeln och sjöfarten i egenskap av rederichef – träffade det tyska köparbolaget I.G. Farbenindustrie A.G.:s (IGF) direktör Paul Häfliger redan den 20 juni. De två hade då nått samförstånd om de huvudsakliga riktlinjerna för nickelaffären. Det slutliga avtalet ingicks emellertid under förhandlingarna i Helsingfors i början av juli. Ryssarna var tre dagar försenade i starten. Den sovjetiska beslutsprocessen, centrerad kring Stalin, var långsam, passiv och ängslig. Sovjetunionen lyckades

inte ta in det tyska försprånget i nickelaffären under mellankrigsperioden.

I juni och juli 1940 var Söderhjelm inbegripen i många olika slags förhandlingar, eller snarare informationsutbyten, med Monds ledning. Den brittiska Helsingforsbeskickningen erbjöd den bästa kommunikationskanalen. Genom den kunde Söderhjelm också hålla det brittiska utrikesministeriet underrättat. I själva verket förde han och Ramsay direkta förhandlingar med beskickningens kommersiella sekreterare Eric Lingeman om hur man skulle gå till väga för att minimera skadorna som vållades Mond och Storbritannien. Det stod klart för dem alla tre att malmleveranserna till Tyskland inte gick att undvika. De drog också slutsatsen att Finlands regering inte skulle kunna stå emot de tyska och sovjetiska koncessionsanspråken om Mond drog sig ur. Genom att avstå från koncessionen skulle Mond och engelsmännen förlora möjligheten att övervaka gruvdriften och malmleveranserna till Tyskland. Dessutom skulle förlusten av koncessionen sannolikt bli permanent.⁷

Nickelpolitiken var en svår utmaning för Storbritannien. Det framgår av att landets utrikesministerium inledningsvis hann ge grönt ljus för att Mond skulle behålla koncessionen. Malmen skulle säljas till finska staten, som sedan kunde sälja den vidare – även till Tyskland. Det här beslutet, som fattades av det brittiska ministeriet för ekonomisk krigföring den 20 juni, kom till Söderhjelmns kännedom fem dagar senare. Under dessa dagar pågick emellertid en flitig telegramkommunikation mellan London, Ottawa och New York. På andra sidan Atlanten hade man börjat oroa sig för vad den allmänna opinionen i USA skulle anse om det amerikanskägda Inco producerade nickel för Tysklands behov.

Den 25 juni fattade Incos styrelse i New York beslutet att dess dotterbolag Monds dotterbolag Petsamon Nikkeli inte fick producera malm vars slutdestination var Tyskland. Styrelsen fattade detta beslut, även om det skulle leda till att nickelkoncessionen i Petsamo slutgiltigt gick förlorad. Enligt det besked Ramsay i januari 1941 fick av Monds styrelsemedlemmar var det emellertid den kanadensiska regeringen som stod bakom beslutet – Inco var registrerat i Kanada. Den 1 juli 1940 fick Söderhjelm i vilket fall som helst ett brev från det brittiska utrikesministeriet. I brevet

drog ministeriet tillbaka sin tidigare sanktionering av Monds medverkan i malmproduktionen i Petsamo. Brevet i sig var artigt formulerat, och Söderhjelm ombads informera Finlands regering om beslutet.⁸

Manuset måste nu skrivas om för både finska statens och Söderhjelmns vidkommande. För att avvärja det sovjetiska hotet ville man gärna alltjämt ta hjälp av den Mondägda koncessionen, som det inte skulle vara lätt att beröva britterna. Ännu den 3 juli förde Söderhjelm ett långt samtal med statsminister Ryti om hur man kunde sammanjämka Tysklands, Sovjetunionens och Storbritanniens rivaliserande anspråk, och om det fanns något sätt att samtidigt trygga företagskedjan Inco/Mond/Petsamon Nikkelis ekonomiska intressen. Både Ryti och Söderhjelm förstod att lösningen i första hand måste tjäna Finlands syften, och att det huvudsakliga målet var att hålla ryssarna utanför Petsamo. De fruktade att en offensiv mot Finland kunde börja från Ishavet. Men ingendera hade ett svar på hur man enklast skulle sätta stopp för det.

Följande dag blev Söderhjelm inbjuden till den brittiska beskickningen, där man visade honom ett telegram från den brittiska regeringen. I telegrammet presenterades följande lösning som den bästa: finländarna skulle grunda ett nytt bolag som tillfälligt skulle överta Monds koncession, inleda gruvdriften och sälja hela produktionen till Sovjetunionen. Det framgick att förslaget utarbetats av Linge- man på den brittiska beskickningen, sedan Ryti den 1 juli diskuterat frågan med sändebudet Gordon Vereker. Efter det här besöket blev frågan sannolikt något lättare att avgöra.

Finland skulle alltså inte få någon hjälp från London, men i och med det här förslaget kunde de brittiska intressena lättare förbigås. Samtidigt anlände IGF:s inköpsagenter till Finland. De uppsökte först Outokumpus vd Mäkinen, uppenbarligen av gammal vana. Mäkinen ringde Söderhjelm den 5 juli och berättade att han fått besök av sex tyskar som ville diskutera nicklet i Petsamo. Följande dag träffade Söderhjelm IGF-direktörerna Paul Häfliger och Clemens Brendel. De bemötte honom med översvallande artighet och frågade omgående hur det stod till med gemensamma bekanta såsom Incos direktör Robert C. Stanley och David Evans som hörde till Monds högsta ledning. I sina anteckningar berättar Söderhjelm

inte hur han svarade. Häfliger fortsatte med en detaljerad exposé över hur goda affärsförbindelserna mellan IGF och Inco varit före kriget. Han ville att samarbetet skulle fortsätta trots kriget. Efter kriget skulle situationen se annorlunda ut – Stortyskland skulle då kontrollera Centraleuropa, och nickelfyndigheterna i Petsamo skulle reserveras för dess behov. Samarbetet mellan IGF och Inco/Mond skulle ändå fortsätta. Häfliger stack inte heller under stol med att Tyskland då skulle ta över nickelkoncessionen i Petsamo, men betala ersättning för den.⁹

Utifrån den ironiska tonen i Söderhjelm's anteckningar kan man sluta sig till att han knappast trodde på riktigt allt han fick höra. Det är ändå intressant att tyskarna hoppades att Söderhjelm skulle förmedla det här budskapet direkt till Stanley. Söderhjelm svarade att han förvisso kunde göra det, men att kommunikationen gick via den brittiska beskickningen.

Efter detta första möte blev det paus i förhandlingarna. Det berodde på att tyskarna ville besöka Petsamo för att inspektera de lokala förhållandena, vilket finländarna inte hade något emot. Medan tyskarna var i Petsamo diskuterade Söderhjelm nickelfrågan, i synnerhet koncessionen, såväl med den brittiska beskickningens personal som med Ryti och Witting. Åsikterna gick isär. Den kommersiella sekreteraren Lingeman ansåg nu att Mond absolut måste få behålla sin koncession, medan Ryti kommit till att finska staten kunde överta den. Söderhjelm torde ha varit den som påverkat Lingeman i frågan, och därmed kom Rytis ändrade hållning som en chock för honom.

Den 17 juli bjöd Ryti in Witting, Ramsay och Söderhjelm för att ännu en gång grundligt diskutera nickelfrågan. Till Söderhjelm's lättnad framgick det att Ryti framfört sitt förslag om att förstatliga koncessionen på Sovjetunionens begäran, utan att själv vare sig tro på eller vilja att Mond skulle gå med på det. Det gjorde Mond inte heller. På mötet bestämdes att Petsamon Nikkeli skulle sluta ett nickelförsäljningsavtal med tyskarna så fort de återvände från Petsamo, och sedan göra upp ett motsvarande kontrakt med ryssarna.

Den 19 juli tog Petsamon Nikkeli emot två brev av Finlands regering. I det ena brevet uppmanades företaget effektivera sin

verksamhet och sälja den utvunna malmen till den köpare staten anvisade. I det andra brevet undrade regeringen på vilka villkor Mond skulle vara redo att avstå från sin koncession. Genom den brittiska beskickningen underrättade Söderhjelm genast Mond om brevens innehåll. Han fick svar nästan direkt. Inco/Mond kunde inte vara delaktigt i malmleveranser från Petsamo till Tyskland. Bolaget var redo att ge upp sin koncession temporärt, på villkor att det nya bolaget skulle sälja all malm som utvanns till Sovjetunionen.

Spelkortet var utdelade, och de finska korten Söderhjelm fått på handen var inte starka. De andra spelarna – Tyskland, Sovjetunionen och Storbritannien – satt däremot med trumf på hand. Spelet skulle börja så fort Häfliger och de andra var tillbaka i Helsingfors.

Tyskarna återvände från Petsamo den 18 juli. Följande dag började förhandlingarna med Söderhjelm och Ramsay. Inledningsvis var de kostnadsmedvetna tyskarna inte redo att betala priset finländarna begärde. Men Ramsays känslosamma tal övertygade dem om att finländarna inte begärde något överpris, utan en summa som med nöd och näppe täckte produktionskostnaderna för gruvdriften i de krävande förhållandena. Efter en lunch på den tyska beskickningen kom parterna närmare samsyn. Stämningen i förhandlingarna förbättrades men priset var ändå fortfarande en öppen fråga. Tyskarna erbjöd 600 mark för ett ton malm, medan Söderhjelm begärde 650 mark.

Den 22 juli besökte Söderhjelm den brittiska beskickningen och hörde briterernas senaste budskap: Bolaget var inte redo att ge upp sin koncession, inte ens om all malm såldes till Sovjetunionen. Mond ville ändå att Söderhjelm skulle fortsätta som Petsamon Nikkelis vd, även om britererna inte kunde godkänna att bolaget betraktades som finskt då alla aktier låg i Storbritannien. I sin memoarbok *Tre resor till Moskva* (1970) konstaterar Söderhjelm att hans och Ramsays situation i bolaget var svår på grund av de stora nationella intressena som stod på spel för Finland:

Formellt borde vi ju avgå från ett bolag, vars aktionärer hade från vår uppfattning helt avvikande åsikter. Men vi kom till det resul-

tatet att ingen annan fanns som kunde träda i vårt ställe, och att vi ändå bäst tjänade icke blott vårt eget lands, men alldeles särskilt Inco/Monds intressen genom att beslutsamt taga [Petsamon Nikkeli] öde i egna händer.¹⁰

Den 23 juli visade sig bli avgörande. På morgonen träffade Söderhjelm statsminister Ryti och gick ännu en gång igenom det kommande händelseförloppet med honom. Petsamon Nikkeli skulle svara Handels- och industriministeriet att bolaget inte behövde inleda malmbrytningen förrän 1942, och att bolaget inte accepterade ett statligt övertagande av koncessionen i syfte att sälja malm till Tyskland.¹¹ Samma dag fick bolaget ta emot ett tredje brev av Handels- och industriministeriet. I brevet konstaterades:

Med stöd av paragraf 22 och moment 2 i paragraf 32 i lagen om krigstillstånd, och moment 2 i paragraf 12 i avtalet mellan staten och The Mond Nickel Co. Ltd, ålägger statsrådet Petsamon Nikkeli Oy att anpassa sin verksamhet på sådant sätt att bolaget så snart som möjligt kan inleda malmbrytningen, färdigställa sitt smältverk och kraftverk, samt sälja sina produkter till av Handels- och industriministeriet anvisade köpare på de villkor ministeriet stipulerar.¹²

Då jag intervjuade Söderhjelm 1981 frågade jag hur det var möjligt att det brittiska bolaget gick med på att sälja nickel till Tyskland under kriget. Han svarade att allting skedde "lagligt", med vilket han uppenbarligen avsåg det ovan beskrivna arrangemanget.¹³ I sina anteckningar daterade den 26 juli 1940 skriver Söderhjelm: "Ryti var genast med på den linje jag hade tänkt mig, trots att jag betonade, att den juridiska sidan icke var alldeles oklanderlig."¹⁴ Med andra ord hyste Söderhjelm ändå en gnutta tvivel den där dagen i juli. Det handlade om stora saker, och Finland måste få till stånd ett aldrig tidigare skådat avtalsarrangemang så snabbt att det inte är konstigt om Söderhjelm åtminstone i någon mån ville dela det juridiska ansvaret med statsministern.

Redan samma dag, den 23 juli, kom Petsamon Nikkeli och IGF överens om priset på nickelmalmen, och på kvällen underteck-

nades själva leveranskontraktet. I det detaljerade avtalet garanterades Tyskland 60 procent av nickelproduktionen i Petsamo, medan resten reserverades för Sovjetunionen. För Petsamon Nikkeli del var det Söderhjelm och bolagets tekniska direktör Walter Nordin som skrev under avtalet, som senare skulle visa sig lukrativt. Politiskt kom avtalet emellertid att bli ännu mer värdefullt för Finland. Då ryssarna gjorde anspråk på koncessionen svarade finländarna att det i så fall krävdes ett tillstånd av tyskarna. Ingångna avtal kunde inte brytas.

Följande dag ordnade tyskarna en lunchtillställning för att fira kontraktet. Söderhjelm berättar att Häfliger höll ett ”smaklöst tal”. Han fick dessutom ”genomgå förödmjukelsen” att bli fotograferad tillsammans med Häfliger och Brendel, med glasen höjda i en skål.¹⁵ Fotografiet verkar emellertid inte ha fått särskilt stor spridning, eftersom det inte dykt upp någonstans.

I sin memoarbok skriver Söderhjelm att han och Ramsay ”i en svår situation räddat för våra uppdragsgivare, innehavarna av koncessionen och ägarna till anläggningarna i Petsamo, Mond/Inco, så mycket som i dåvarande läge var möjligt”.¹⁶ Jag anser att Söderhjelm gör rätt bedömning. Han försöker inte ens förneka att avtalet stod i strid med bolagets moderlands intressen. I det rådande politiska klimatet i Finland kunde ett företag som agerade i enlighet med finsk lag inte bevaka Brittiska samväldets intressen. I stället måste man försöka försvara Finlands intressen, i synnerhet då statsmakten i klara ordalag gav bolaget sådana direktiv.

I slutet av sina anteckningar den 26 juli konstaterar Söderhjelm att arbetet i Petsamo nu började på allvar, och att han i framtiden hoppades vara fri från politiken.¹⁷ Det skulle visa sig vara önsketänkande: Söderhjelm hade ryckts med i en malström av oönskade händelser. Nickelfyndigheterna i Petsamo var på väg att hamna i de finska utrikesrelationernas brännpunkt. Som verkställande direktör och styrelseordförande för Petsamon Nikkeli Oy måste han bära sitt ansvar.

Avtalet om malmleveranserna som ingicks den 23 juli 1940 var ytterst viktigt för Tyskland. Därigenom tryggade Tyskland sitt alltmer kritiska behov av nickel för de närmaste åren. Genom avtalet trängde sig Tyskland också för första gången in i Sovjetunionens

intressesfär i Finland. Därefter ingicks ett vapenhandelsavtal, ett genomfartsavtal och flera andra avtal som svetsade samman Finland och Tyskland i ett allt tätare samarbete.

Nickelavtalet var viktigt också för Finland, även om man uppenbarligen inte insåg dess fulla betydelse vid undertecknandet. Men senast vintern 1942 gick dess roll upp för åtminstone Söderhjelm. I samband med handelsförhandlingar berättade nämligen det tyska legationsrådet Hilger von Scherpenberger för honom att "från detta moment [23.7.1940] hade den tyska militären ställt sig på standpunkten att ryssarna under inga förhållanden fick släppas till Petsamo".¹⁸ I praktiken betydde det att Tyskland inte skulle tillåta ryska trupper på andra håll i Finland heller. Många som inte kände till detta hann ändå få gråa hår under de kommande månaderna då Sovjetunionen utövade påtryckningar och Tyskland uttryckte sig knapphändigt.

TVÅ RESOR TILL MOSKVA

I BOKEN *TRE RESOR TILL MOSKVA* skildrar Söderhjelm i själva verket fem resor han gjorde till den sovjetiska huvudstaden 1940–1948. Det här kapitlet handlar huvudsakligen om de två resor han gjorde till Moskva hösten 1940, och även till viss del om Berlinresan som Sovjetunionens utrikesminister gjorde i november 1940. Resorna hänger ihop med varandra, om än indirekt.

Det finska sändebudet i Moskva, J.K. Paasikivi hade som nämnt redan i juni 1940 förhandlat med Sovjetunionen om nicklet i Petsamo. Ryssarna var emellertid långsamma i starten, eftersom de planerade andra, betydligt radikalare åtgärder för Finlands vidkommande. Stalin och hans stab hade som mål att ställa Finland under sovjetisk kontroll. Vid behov skulle Röda armén gå över gränsen och ockupera Finland. Också nickelfrågan skulle vara underställd det här målet.¹ Eftersom erövringsplanen trots allt inte verkställdes måste ryssarna nöja sig med ett fotfäste i Finland, någon form av brohuvud i Petsamo.

I sina anteckningar skriver Söderhjelm att han den 1 augusti 1940 genom utrikesminister Rolf Witting fått höra att ryssarna gjort förfrågningar om en sakkunnig från Finland kunde komma på besök för att diskutera nickelleveranser. Enligt Witting borde Söderhjelm resa till Moskva så fort som möjligt. Men Söderhjelm svarade att arbetet i Petsamo i så fall skulle försinkas avsevärt.² Det är oklart hur Witting svarade ryssarna, om han alls gav dem något svar. Men någon ny inbjudan verkar inte ha kommit i det här skedet.

Utöver byggarbetena vid gruvan, smältverket och kraftverket var Söderhjelm sysselsatt med – och bekymrad över – frågan om var man skulle hitta pengar för investeringarna i Petsamo. Penningkranarna i London hade strypts, av förståeliga skäl. Statsminister Risto Rytis vän Rainer von Fieandt, obunden folkförsörjningsminister under vinterkriget och styrelsemedlem i Nordiska Föreningsbanken, aktiverade sig i ärendet. von Fieandt hade goda kontakter i Tyskland, på flera nivåer. I juni hade han varit ordförande för Finlands handelsdelegation i Berlin. Därigenom blev han medveten om, och till viss del inkopplad på, främjandet av de tyska nickelintressena i Petsamo. von Fieandt var delaktig i den så kallade Staatliche Briefwechsel, den statliga brevväxlingen. I den här topphemliga operationen, som inledningsvis undanhölls Söderhjelm och även Paasikivi, förband sig finska staten till att leverera nickel till Tyskland också i händelse av att man på Sovjetunionens begäran tvingades säga upp handelsavtalet.³

I denna egenskap började von Fieandt arbeta för att trygga finansieringen av Petsamon Nikkeli Oy:s investeringar, och förbigick därmed dess verkställande direktör Söderhjelm. De två männen, varandras antagonister, försökte nu på varsitt håll och med sina egna befogenheter skaffa fram finansiering. Resultatet blev ett låst läge och mycken förtret för Söderhjelm. Man försökte rentav lösa frågan med Wittings och Rytis hjälp, och lyckades åtminstone nå samförstånd om att Petsamon Nikkelis styrelsemedlem Henrik Ramsay, som då var på besök i Berlin, skulle lyfta ett lån av Tyskland. Motsättningarna mellan Söderhjelm och von Fieandt kan ha haft flera orsaker. En faktor som sannolikt bidrog var att Söderhjelm var genuint svensksinnad, medan von Fieandt var öppet finsksinnad.⁴ Tuppfäktningen mellan Söderhjelm och von Fieandt kom att fortsätta hela krigstiden, bland annat inom den viktiga delegationen för utrikeshandel.⁵

Augusti förflöt utan att ryssarna visade vilja att göra nickelaffärer. Den 17 augusti skickades en promemoria om Petsamogruvans produktionsmöjligheter, utarbetad av Söderhjelm, till Moskva. De sovjetiska myndigheterna kom sedan med ett par preciserande frågor. Därefter hördes ingenting. I Kreml grubblade man ännu över hur villkoren i det hemliga tilläggsprotokollet till Molotov-

Ribbentroppakten skulle tillämpas för Finlands del. Vinterkriget hade ju lämnat arbetet ofullbordat. Röda arméns generalstab förblev inte passiv. En detaljerad plan för att erövra Finland utarbetades och undertecknades den 18 september 1940. Dokumentet fastställde bland annat erövringsstyrkans numerär. De här trupperna skulle enligt planen inta Helsingfors på 25 dagar och övriga Finland till och med Uleåborg på 45 dagar.

Tysklands försök att erövra Storbritannien kom under tiden bara halvvägs. Tyskland försökte trots allt inte genomföra en landstigning, utan nöjde sig med massiva flygbombningar, den så kallade blitzen, från september 1940 till maj 1941. Däremot ”landsteg” Tyskland i Petsamo och Finland – på flera olika sätt. Den tyska koncernen I.G. Farben hade som sagt lyckats ingå ett avtal om malmleveranser med Petsamon Nikkeli den 23 juli 1940. En månad senare, den 18 augusti, kom den tyska riksmarskalken Hermann Görings specialsändebud Joseph Veltjens med ett intressant budskap till Finlands högsta ledning. Veltjens frågade om Finland skulle tillåta tyska underhållstransporter och så kallad permittenttrafik av obeväpnade soldater på permission genom Finland till Kirkenes i Norge, och tillbaka. Som gentjänst skulle tyskarna sälja vapen till Finland och leverera dem i hemlighet via mellanhänder. Den 12 september nåddes en teknisk överenskommelse om transporterna. En vecka senare stävade tre tyska transportfartygen mot Vasa. De var framme den 21 september, och följande dag ingicks ett statligt avtal om tysk genomfart.⁶

Kreml fick sannolikt inte omedelbar kännedom om Finlands och Tysklands överenskommelser, utöver nickelavtalet. Transportfartygen på Östersjön lade man förstås märke till, men uppenbarligen gick deras destination och syfte inte genast upp för Kreml. Sovjetunionen tvekade också i sin reaktion på den nya lägesbilden. En befogad fråga är om de tyska transportfartygen som tog i land i Vasa den 21 september avstyrde den sovjetiska anfallsplanen som undertecknats tre dagar tidigare. Om Sovjetunionen ville bevara kontaktytan till Petsamo måste man gripa halmstrået, det vill säga fortsätta handelsförhandlingarna med Petsamon Nikkeli. Bollen var nu hos ryssarna. Den hade börjat rulla redan den 11 september då handelsorganisationen Sojuspromexport i ett telegram bad

Petsamon Nikkeli att så fort som möjligt skicka sina representanter till Moskva. Söderhjelm informerade förstas Witting om det sovjetiska telegrammet han mottagit. Han fick uppmaningen att resa till Moskva, och den 19 september flög han och nickelbolagets tekniska direktör Walter Nordin till Stockholm. Följande dag reste de vidare via Riga och Velikije Luki till den sovjetiska huvudstaden.⁷

Söderhjelmns första Moskvaresa blev nästan tre veckor lång. I memoarbokens 10 sidor långa kapitel om de två resorna han gjorde hösten 1940 har Söderhjelm ägnat själva förhandlingarna mycket litet utrymme. Hans skildring är ändå nästan det enda som finns bevarat från resan. I sina memoarer nämner inte Moskvasändebudet Paasikivi med ett enda ord de möten och diskussioner han hade med Söderhjelm, trots att de träffades nästan dagligen. Förhandlingarna verkar förvisso inte ha varit huvudfokus för deras diskussioner. Söderhjelm skriver att "vår mission var ju ur diplomatisk-politisk synpunkt icke mycket betydande, så om den talade vi ganska litet". Efter "kortare och längre introducerande samtal om aktualiteter" fick han i stället lyssna till Paasikivis ställvis över två timmar långa monologer i olika frågor – "givande, ofta högtintressant underhållning".⁸ I sina telegram till Utrikesministeriet berättar Paasikivi ändå om mötena med Söderhjelm. Det var tillika genom Paasikivi som Söderhjelm skickade sina rapporter om förhandlingarnas utveckling till Helsingfors.⁹

Den verkliga orsaken till Paasikivis förtegenhet var kanske att han inte trodde att Söderhjelmns affärsförhandlingar kunde få en lycklig utgång. Det stod snart klart också för Söderhjelm själv att förhandlingarna inte skulle utmynna i ett avtal förrän frågans politiska dimensioner benäts ut. Förhandlingarna måste ändå föras i enlighet med förordnandet, och sett i efterskott kom de trots allt att ha en viss betydelse. Förhandlingarna är beskrivande för sovjetledningens dåtida tillvägagångssätt, och vittnar samtidigt om hur rådvilla ryssarna var hösten 1940. Avtalet mellan Petsamon Nikkeli och IGF hade tagit Sovjetunionen på sängen. De tyska soldaterna som färdades genom Finland och Petsamo till Nordnorge representerade x:et i ekvationen. Nickelbolagets vd fick gärna hållas kvar i Moskva, för åtminstone gav det Tyskland, Storbritannien

och USA bilden av att ryssarna var ute efter nicklet i Petsamo, inte efter att ta kontroll över Petsamo eller Finland.

Söderhjelm och Nordins förhandlingar med representanterna för det sovjetiska köparbolaget Sojuspromexport inleddes strax efter ankomsten till Moskva. De träffade de sovjetiska representanterna en handfull gånger under en dryg veckas tid. Förhandlingarna kretsade bland annat kring malmens nickel- och magnesiumhalt, lastningshamnen, anrikningen och priset. Förhandlingarna försinkades av att den sovjetiska parten inte hade någon klar uppfattning om vad man var på väg att köpa. Den metallurgiska biten behärskade ryssarna något sänär, men de kände inte till Petsamomalmens egenskaper. Det var i och för sig förståeligt, för finlän-darna hade inte heller exakt kunskap på området. Den 30 september nådde parterna ett slags samförstånd om allt utom grundpriset på malmen och rabatten som grundade sig på dess magnesiumhalt. Följande dag kom man överens om dessa två återstående frågor. Men den sovjetiska huvudförhandlaren Migunov dök aldrig upp på det avtalade mötet. Hans assistenter meddelade bara att sovjetiska experter fortfarande utredde frågan om priset. Det gavs emellertid inget besked om hur länge det här arbetet skulle pågå. Söderh-jelm stannade i Moskva för den händelse att frågan inom kort skulle få en lösning.¹⁰

Den 1 oktober 1940 avslutades Söderhjelmns över sju år långa sejour som nickelbolagets verkställande direktör, då han efterträddes av sin kusin, industrimannen Gustaf Wrede. Själv inledde Söderh-jelm sitt över 20 år långa värv som ombudsman för Finska trä-förädlingsindustriernas centralförbund. I praktiken fortsatte det mesta som förr inom Petsamon Nikkeli, eftersom Söderh-jelm fortsatte som styrelseordförande. I den egenskapen fick han ännu sköta många uppdrag som styrelsen anförtrrodde honom under kriget. Den petnoga juristen Söderh-jelm, som återfick posten som vd efter kriget, konstaterade i ett brev till gruvans tidigare chef Paavo Haapala 1958 att han hade varit bolagets vd från dess grun-dande ända till dess nedläggning. Söderh-jelm ansåg att Wrede bara fungerade som bolagets krigstida verksamhetsledare, tillsatt av bolagets förvaltningsnämnd. Enligt Söderh-jelm var det för-

valtningsnämnden som ansvarade för verksamheten under kriget, medan det egentliga bolaget inte var i funktion.¹¹

Under den första veckan i oktober framskred förhandlingarna inte alls. Ryssarna höll ingen kontakt med finländarna. Nordin återvände till Helsingfors för att rapportera om förhandlingarnas förlopp, men Söderhjelm stannade kvar i Moskva. Den 9 oktober då hans visum höll på att gå ut måste också han återvända till hemlandet. Innan dess meddelade han i ett brev till Migunov att han stod till förfogande om Sovjetunionen trots allt ännu ville köpa nickel.

Det blev med andra ord ingen affär den gången. Däremot vidgades Söderhjelm's världsbild ytterligare. Under nästan tre veckors tid fick han bekanta sig med den östliga metropolens under. I sina anteckningar och i sin bok berättar han färgstarkt om sina intryck. Hans gamla vän från den belgiska beskickningen i Helsingfors, legationsrådet Harold Eeman, befann sig samtidigt i Moskva. Eemans ställning hade försvagats efter den tyska erövringen av Belgien under våren, men han hade allttjämt diplomatstatus. I Moskva representerade han nu den del av Belgien som fortfarande var fri, nämligen Belgiska Kongo. Eeman erbjöd rentav Söderhjelm logi i sin lägenhet, och han flyttade dit från det oroliga hotellet National. I Eemans diplomatbil som gav honom ett skydd från milisen gav sig vännerna ut på åkturer i Moskva med omnejd under vilka Eeman med "barnslig förtjusning" bröt mot otaliga förbud och restriktioner – "Jag hade all möda i världen att förklara för honom, att jag icke såsom han var skyddad av diplomaträttigheter, också om jag hade diplomatpass." Om kvällarna stod kulturella upplevelser i tur, i form av teater och opera. Vännerna såg såväl Döda själar som Kårsbärsträdgården och Furst Igor.¹² Vänskapen och brevväxlingen mellan Söderhjelm och Eeman fortsatte ända in på 1970-talet.

I Eemans kölvatten blev Söderhjelm samtidigt bekant med många av diplomaterna i Sovjetunionen. Den kanske viktigaste kontakten var Storbritanniens Moskväsändebud Stafford Cripps, som precis tillträtt sitt ämbete. Bland finländarna blev Cripps känd för att han gav Sovjetunionens utrikesminister Vjatjeslav Molotov och sitt eget utrikesministerium olika budskap gällande överlåtan-

det av nickelkoncessionen i Petsamo. Det underlättade å ena sidan Finlands ställning, men skapade å andra sidan en oklar situation. Cripps bjöd in Söderhjelm på lunch till den brittiska beskickningen i Moskva, men Söderhjelm avböjde med hänvisning till sin känsliga ställning. Däremot gav han på Cripps begäran britterna information om förhandlingsläget, som vidareförmedlades till Mond och Inco. Sina tätaste kontakter hade han uttryckligen med den brittiska beskickningen. Enligt sin egen skildring träffade han den brittiska flottattachén, kapten Henry Clanchy flera gånger. De samtalade bland annat om vinterkrigets lärdomar. I Moskva hann Söderhjelm också göra iakttagelser av estetisk karaktär. Överallt såg det grått, nedgången och ovårdad ut, ansåg han. Det gällde såväl byggnaderna som gatorna. Längs gatorna vandrade uttryckslösa, tystlåtna och illa klädda sovjetmedborgare. Det stora antalet miliser var iögonfallande, likaså människorna som överallt stod i kö för olika slags tjänster.¹³

Så fort Söderhjelm återvänt från Moskva redogjorde han förstås hos många olika instanser för förhandlingarna han fört. Det stod nu klart för alla att förhandlingarna hade varit en bluff från stormaktens sida – de hade inte förts med genuin avsikt att nå ett avtal. Söderhjelm hade ändå varit tvungen att delta – hans uppdragsgivare var ju Finlands statsminister och utrikesminister. Den 15 oktober framförde Söderhjelm hälsningarna från Moskva till Ryti och Witting. Han hade egentligen inte särskilt mycket att berätta. Förhandlingarna hade ju inte gett något resultat, tvärtom hade ryssarna avbrutit dem utan motivering. Ändå var ryssarna fortfarande ute efter malmkoncessionen och ett fotfäste i Petsamo. Detta faktum måste Petsamon Nikkelis styrelsemedlemmar Söderhjelm och Ramsay leva med. Om koncessionen gavs till ryssarna var det osäkert om den gick att återfå efter kriget.

Enligt sina anteckningar diskuterade Söderhjelm samma dag frågan också med den brittiska kommersiella sekreteraren Eric Lingeman. På Söderhjelmns önskan skickade Lingeman och sändebudet Gordon Vereker hans förslag till London, enligt vilket Cripps skulle ombes meddela ryssarna att Mond inte skulle avstå sin koncession. Motiveringen skulle vara att det inte längre gick att hindra tyskarna från att få tillgång till malmen i Petsamo.¹⁴

I Moskva förberedde Molotov sin resa till Berlin för att träffa den tyska rikskanslern Adolf Hitler. Huvudtemat för deras diskussion skulle vara "finis Finlandiae", Finlandsfrågans slutliga lösning. Eftersom en lösning inte hade nåtts på politisk väg skulle det säkert gå att avgöra frågan militärt, även om vägen då var något längre. Petsamon Nikkeli och dess förhandlare Söderhjelm fick nu hur som helst träda i bakgrunden, kanske helt försvinna från scenen. Åtminstone var det den signalen de sovjetiska förhandlingarna gav då de abrupt avslutade förhandlingarna utan avskedshälsning.

I november 1940 förhandlade Molotov två gånger i Berlin med Hitler. Finlandsfrågan var den enda olösta frågan bland villkoren i den tysk-sovjetiska nonaggressionspaktens hemliga tilläggsprotokoll från 1939. Ryssarna vill nu äntligen nå en lösning. Hitler framhöll att fred i Finland behövdes för nicklets och träets skull, och att en konflikt på Östersjön avsevärt skulle anstränga relationerna mellan Tyskland och Sovjetunionen. Finland hade "simmat" in under Tysklands beskydd. Helt tryggad var Finlands ställning inte, men landet hade lyckats gripa tag i en livboj på vilken "Petsamos nickel" stod skrivet. Trots att Hitler försäkrade Molotov att nonaggressionspakten i övrigt alltjämt var i kraft, förstod man nu i Kreml att så inte alls var fallet. Åtminstone kunde man inte längre gå in i Finland militärt.

Det är inte fullständigt klarlagt när eller i vilken form de här lugnande beskeden nådde de finska beslutsfattarnas öron. Moskvasändebudet Paasikivi, som stod i frontlinjen för den politiska kampen, fick inte vetskap om det tyska "paraplyet" förrän följande vår – och också då av misstag. Han utsattes ännu för många utfrågningar av Molotov och Sovjetunionens biträdande utrikesminister Andrej Vysjinskij. Visserligen var frågan nästan alltid densamma: varför kunde finländarna inte överlåta nickelkoncessionen till ryssarna och släppa in dem i Petsamo? Även svaret var nästan alltid detsamma: finländarna kunde inte kränka koncessionsinnehavarens juridiska rättigheter eller bryta avtalen med Tyskland. Om Sovjetunionen utverkade dessa parter samtycke kunde Petsamon Nikkeli ge upp sin koncession. Finlands Berlinsändebud T.M. Kivimäki fick däremot redan den 18 november lugnande rapporter av tyskarna om diskussionerna mellan Molotov och Hitler. Han förmedlade

förstås omedelbart den viktiga informationen till Utrikesministeriet i Helsingfors. Det är något oklart hur omfattande spridning uppgifterna fick, men de åstadkom åtminstone inte inledningsvis någon nämnvärd lättnad i den politiskt ansträngda atmosfären.¹⁵

Ur Söderhjelmns synvinkel hade oktober som helhet betraktat varit en stillsam månad vad nickelfrågan beträffade. Men i början av november började det hända saker. Sannolikt förberedde sig ryssarna på att Hitler skulle avslå Molotovs begäran om en slutlig lösning på Finlandsfrågan. För den eventualiteten återupplivade man handelsförhandlingarna. Till sin överraskning fick Söderhjelm den 4 november ett telegram från Sojuspromexport, i vilket ryssarna beklagade att förhandlingarna avbrutits. Enligt Sojuspromexport hade orsaken till avbrottet varit att bolaget ville göra en noggrannare analys av malmen i Petsamo. Nu var analysen slutförd, och man hoppades att förhandlingarna kunde fortsätta. Sojuspromexport undrade också vilket pris Petsamon Nikkeli i nuläget begärde för malmen.¹⁶

De följande dagarna förhandlade parterna om malmpriset. Enligt Söderhjelm kom det begärda priset och anbudet så nära varandra att han var redo att resa till Moskva på nytt. I det preliminära avtalet kom man överens om ett pris på 10,50 dollar per ton, men frågan om rabatten på grund av malmens magnesiumhalt var alltså öppna. Den 12 november lämnade Söderhjelm in en visumansökan för resan hos den sovjetiska ambassaden. Enligt sina anteckningar fyra dagar senare hörde Söderhjelm ingenting alls från ryssarna på ett par dagar. Han misstänkte att ryssarna kanske inväntade resultatet av Molotovs Berlinresa först. Den 15 november kom ett telegram från Moskva, enligt vilket Sojuspromexport gjorde allt för att påskynda hans visum.¹⁷

Söderhjelm hade rätt i sitt antagande: det var Molotovs resa som försinkade hans egen avfärd. Men det drama som just då utspelade sig i Berlin kunde han knappast föreställa sig. Sojuspromexport hade sannolikt fått brådskaande order direkt från Kreml om att återuppta nickelförhandlingarna. I brist på bättre metoder bedömde Molotov och hans kolleger att man kunde vinna tid och dölja sina slutliga mål genom att återuppta köpsläendet med Petsamon Nikkeli. Söderhjelm fick göra en andra Moskvaresa, trots att han

lämnat posten som verkställande direktör. Hans nya arbetsgivare, Finska träförädlingsindustriernas centralförbund, fick genast bevilja sin färska ombudsman tjänstledigt.

Söderhjelm kom iväg på resan efter flera dagars dröjsmål. Den här gången tog resan till Moskva dessutom nästan tre dygn. På grund av dåliga väderförhållanden kunde det ryska planet inte flyga till Bromma flygplats i Stockholm på två dagar. Medan han väntade på sitt plan i Stockholm träffade Söderhjelm sin goda vän, handelsminister Fritiof Domö, och åt middag med honom. Genom Domö kunde Söderhjelm samtidigt också informera den svenska regeringen om Finlands svåra belägenhet under pressen från Sovjetunionen. Den tredje dagen anlände planet, och flygresan till Moskva blev oförglömlig. Planet klarade av mellanlandningen i Riga, men landningsbanan i Velikije Luki på den sovjetiska sidan lyckades planet – som med nöd och näppe höll sig ovanför trädtopparna – inte alls lokalisera. Kaptenen meddelade att planet i stället skulle fortsätta direkt till Moskva.

Innan han träffade ryssarna hann Söderhjelm diskutera nickelfrågan med Paasikivi. Sändebudet Paasikivi, som var bäst förtrogen med de sovjetiska kraven och vad de bottnade i, trodde att Sovjetunionen hade både ett leveransavtal och själva koncessionen i kikanren. De närmaste dagarna visade ändå att han den här gången misstog sig: Sovjetunionen var uttryckligen ute efter koncessionen. Paasikivi berättade också för Söderhjelm att Molotov fått tyskarnas samtycke till att nickelkoncessionen kunde överlåtas till ryssarna, eller till ett rysk-finskt bolag. Det här var en bluff från Molotovs sida i ett läge där han stött på patrull i sina försök att få Hitler att godkänna en sovjetisk invasion av hela Finland. I själva verket diskuterades nickelkoncessionens överföring till Sovjetunionen inte alls i Berlin. Däremot blev det sällsynt klart för Molotov att Tyskland ovillkorligen behövde nicklet i Petsamo, och inte skulle ge upp det som landet redan tillskansat sig genom avtal.

Som grund för förhandlingarna hade Söderhjelm utarbetat ett avtalsförslag, som först granskades på den finska beskickningen. Ryssarna godkände förslaget redan under de första förhandlingarna den 25 november, med undantag för tre mindre detaljer. Följande dag nådde man samförstånd också om dem, men det beslutades

att avtalet inte skulle undertecknas förrän dagen därpå. Då kom ett nytt uppskov. Den sovjetiska huvudförhandlaren Migunov ville ännu gå igenom texten innan avtalet kunde undertecknas.

Den 27 november var i stället full av andra slags händelser. Söderhjelm åt lunch med sina gamla vänner Eeman och Clanchy, varefter han besökte Paasikivi på den finska beskickningen. Det råkade vara Paasikivis 70-årsdag, och Söderhjelm berättar att han gratulerade Paasikivi å hela det finska folkets vägnar. I sina anteckningar skriver han: "Efter lunch uppvaktning hos Paasik. som fyllde 70 år. Ingen fest, han lär bråka mot allt sådant, han satt i sitt arbetsrum med [sin medhjälpare P.J.] Hynninen och diskuterade nickel."¹⁸

Ryssarna sköt fram undertecknandet av avtalet ytterligare en gång efter detta. Slutligen skulle avtalet undertecknas på kvällen den 29 november. För att hedra avtalet ordnades en festlig tillställning i hotell Nationals kabinett, där ryssarna bjöd på en riklig middag med tillhörande drycker. På grund av olika slags fördröjningar hann den 29 november övergå i den 30 innan avtalet kunde skrivas under. Då konstaterade Söderhjelm att det skulle vara ett dåligt omen att ingå avtalet på årsdagen för vinterkrigets utbrott. Ryssarna godtog hans argumentation. Avtalet daterades därför den 29 november 1940, och Söderhjelm skrev under. När det blev ryssarnas tur att underteckna visade det sig att de inte hade med sig det tillbörliga sigillet. Söderhjelm bad Migunov underteckna dokumenten. Stämplarna kunde läggas till senare. Då framgick det att Migunov inte hade den erforderliga befogenheten att skriva under. Ryssarna skulle i stället sköta formsakerna genast dagen därpå, och därefter skicka avtalspappren direkt till Petsamon Nikkeli i Helsingfors. Sojuspromexport skickade emellertid aldrig några papper, och därmed trädde avtalet aldrig i kraft.

Var det Stalin eller Molotov som regisserade den här komedin? Och vem hade skrivit manuset? Svaren ligger dolda i Moskvas arkiv, om de över huvud taget står att finna. Söderhjelm fick i vilket fall som helst uppträda på en rätt stor scen. Om det var så att han hade reserverats narrens roll behövde han dock inte iklä sig narrens dräkt. Enligt direktiven från Finlands regering hade han två gånger förhandlat med det ryska bolaget om ett leveransavtal av samma typ som ingåtts med den tyska koncernen IGF. I en otacksam verk-

samhetsmiljö var det inte alls en dålig prestation. I sin memoarbok konstaterar Söderhjelm: ”Härmed avslutades min direkta befattning med det diplomatiska spelet om [Petsamon Nikkeli] mellan Finland, Tyskland och Sovjet.”¹⁹

NICKELBOLAGET SLÄPPER INTE SITT GREPP OM SÖDERHJELM

I DECEMBER 1940 hade profiteringen av nickelfyndigheterna i Petsamo organiserats visavi Tyskland och Storbritannien. Samma månad avgick det första fartyget lastat med malm från Kirkenes i Norge till Tyskland, utan att Storbritannien kunde förhindra det. Sovjetunionen hade i sin tur försökt tränga sig in i Finland på många sätt, bland annat bakvägen genom Petsamo. Eftersom det på grund av Adolf Hitlers intervention inte gick att ta kontroll över Finland gjorde Sovjetunionen ännu ett försök, med tillgodogörandet av nicklet i Petsamo som täckmantel. Det betydde fler och ännu strängare krav på Finland om att lösa nickelfrågan på ett sätt som tillfredsställde Sovjetunionen.

Den 26 november, medan Söderhjelm ännu var i Moskva, gav Utrikesministeriet Moskväsändebudet J.K. Paasikivi direktivet att återkomma till den blandade bolagsmodell som Sovjetunionens utrikesminister Vjatjeslav Molotov föreslagit i juni. Paasikivi agerade enligt direktivet och föreslog för Molotov att man skulle inleda förhandlingar om att bilda ett blandbolag.¹ Sovjetunionen var egentligen inte intresserad av det här projektet – landet var fortfarande ute efter själva koncessionen – men gick ändå med på att sätta sig vid förhandlingsbordet.

På den finska sidan lyckades man locka med folkförsörjningsminister Rainer von Fieandt i delegationen. von Fieandt hade viss kunskap i nickelfrågan efter de tysk-finska handelsförhandling-

arna. I delegationen ingick även metalltillverkaren Oy Vuoksen-
niska Ab:s verkställande direktör, bergsrådet Berndt Grönblom.
Av Söderhjelm's dagboksanteckningar framgår att han själv gärna
hade deltagit också denna gång, sannolikt för att han var bäst insatt
i nickelfrågan och det trots allt handlade om företaget han ledde.
Frågan avgjordes i sista hand av statsminister Risto Ryti. Ryti tänkte
uppenbarligen att då Söderhjelm under sina två tidigare handels-
resor till Moskva inte rott något avtal i hamn skulle han knappast
lyckas med det på det tredje försöket heller. Söderhjelm träffade hur
som helst Ryti den 18 december. Tillsammans gick de igenom dele-
gationens förhandlingsinstruktioner, som Söderhjelm godkände.
De förde också en grundlig diskussion om såväl nickelfrågan som
andra ärenden.² Följande dag, den 19 december, valdes Ryti till
president och nickeldelegationen avreste till Moskva.³

Två gånger under vintern 1940–1941 var von Fieandt och Grön-
blom i Moskva för att förhandla om ett finsk-ryskt blandbolag,
men med dålig framgång: inget avtal skrevs.⁴ Sovjetunionen krävde
aktiemajoriteten i det nya bolaget, och ville också utse dess verk-
ställande direktör. De här kraven kunde finländarna inte acceptera.
Den 15 februari 1941 avbröts förhandlingarna för gott.

Under de här dagarna nådde den så kallade februarikrisen sin
kulmen. Först lämnade överbefälhavare Gustaf Mannerheim in sin
avskedsansökan till Ryti den 10 februari, eftersom han trodde att
Finland gjorde för stora eftergifter gentemot Sovjetunionen i fråga
om nicklet och Petsamo – eftergifter som enligt Mannerheim för-
svagade försvarsberedskapen. Bakom avskedsansökan fanns också
ett bredare missnöje hos Mannerheim med den nyvalda presiden-
tens utrikespolitik. Överbefälhavaren förargade sig särskilt över att
Ryti och den nya statsministern J.W. Rangell två veckor tidigare
avslagit hans krav på partiell mobilisering. Motiveringen Manner-
heim angett var den hotfulla sovjetiska aktiviteten i närheten av
finska gränsen.

Bara en dryg vecka senare, den 19 februari, meddelade Moskva-
sändebudet Paasikivi att också han tänkte lämna sin post – men
av motsatt anledning. Enligt Paasikivi skulle Finlands styvnackade
hållning i nickelfrågan sluta i katastrof, och det ville han själv inte
vara delaktig i. President Ryti, som innehaft sitt ämbete i två måna-

der, visade sig uppgiften mogen. Han lyckades lugna ned både Mannerheims och Paasikivis upprörda känslor, och bägeg fort-satte på sina poster.

Samtidigt rullade historiens hjul vidare, även den här gången på ett sätt som gynnade Finland och lade band på beslutsfattarna i Kreml. Den 10 februari hade Tysklands Moskväsändebud Friedrich von der Schulenburg träffat Molotov, och lagt fram Tysklands villkor i nickelfrågan. Enligt villkoren måste de tysk-finska avtalen beaktas. Vidare måste Sovjetunionen gå i god för att Tyskland fick 60 procent av nicklet i Petsamo utan tidsbegränsningar, samt för att produktionen snabbt skulle nå upp till en nivå som till-godosåg den tyska krigsekonomens behov. De här villkoren kunde Sovjetunionen inte acceptera. Dessutom hade nickelfyndigheterna i Petsamo seglat upp som en prestigefråga mellan Sovjetunionen och Tyskland. I tysthet erkände Sovjetunionen fakta och upphörde med påtryckningarna på Finland.⁵

Söderhjelm fick sköta ärenden för nickelbolaget också våren 1941, även om hans huvudsakliga arbetsgivare då var Finska träför-ädlingsindustriernas centralförbund. Eftersom även statsrådet gav Söderhjelm uppdrag hade han minsann ingen brist på arbetsupp-gifter. Den 5 september 1940 inkallades han som medlem i utrikes-handelsdelegationen och den 31 oktober dessutom som medlem i traktatkommissionen.⁶

I anslutning till de här uppdragen reste Söderhjelm den 10 februari till Köpenhamn. Där mottog Söderhjelm emellertid snart ett tele-gram i vilket han ombads resa till Berlin den 17 februari. Där skulle I.G. Farben och Petsamon Nikkeli Oy förhandla fram ett föräd-lingsavtal för nickelmalmen, ett så kallat skärstenskontrakt. Skärsten framställdes genom att smälta nickelmalmen. Produkten hade en hög nickelhalt på över 50 procent, medan nickelhalten i själva malmen var under 5 procent. Det var därför mycket lättare och lönsammare att transportera skärsten än malm från Petsamo till Tyskland.

I underhandlingarna i Berlin som inleddes den 18 februari del-tog också den nya vd:n för Petsamon Nikkeli, Gustaf Wrede. För-handlingarna pågick i två dagar och gav det resultat Söderhjelm hoppats på. Enligt det nya avtalet skulle tyskarna betala ett högre

pris för skärstenen än de ursprungligen varit villiga till. Det innebar ett tillskott på flera miljoner mark per år.

Under Berlinbesöket var Söderhjelm hela tiden i kontakt med sändebudet T.M. Kivimäki, och höll sig därigenom underrättad om hur von Fieandts och Grönblooms förhandlingar i Moskva förlopte. Genom Kivimäki fick Söderhjelm också höra vad tyskarna ansåg om Finlands belägenhet och om de sovjetiska påtryckningarna. Enligt beskedet från den tyska utrikesministern Joachim von Ribbentrop hade Finland ingen orsak till oro. Det här budskapet nådde emellertid inte Paasikivi i Moskva, vilken som nämnt samtidigt lämnade in sin avskedsansökan.

I början av april besökte Söderhjelm Kolosjoki i Petsamo och Kirkenes i Nordnorge. IGF:s högsta ledning, som Söderhjelm samtalat med i Berlin i februari, hade då trott att kriget med Storbritannien skulle vara avslutat på våren. Förhandlingarna om priset hade också beaktat tiden efter kriget. Under besöket i norr stod sådan optimism emellertid inte längre att finna. Åtminstone skriver Söderhjelm ingenting om det i sina anteckningar. Däremot berättar han att Petsamon Nikkelis förvaltningsdirektör Thorvald Petersen ringde honom den 10 juni för att meddela att över 200 av bolagets anställda inkallats i krigstjänst, och att fler inkallelseorder var att vänta.⁷

Tre dagar senare åt Söderhjelm lunch med sin goda vän, den svenska militärattachén i Helsingfors, Curt Kempff, och fick då höra det senaste om Tysklands avsikter. Innan Hitler inledde ett fullskaligt krig mot Storbritannien ville han enligt uppgift "frigöra sig från det ryska hotet". Söderhjelm höll också i övrigt tät kontakt med Kempff under de här intensiva junidagarna. Midsommarmhelgen, då fortsättningskriget bröt ut, tillbringade Söderhjelm hemma hos Kempff, medan hans familj var på sommarstället på Pörtö ca 30 kilometer öster om Helsingfors.⁸ Tack vare sin position hade Kempff tillförlitliga uppgifter om händelseutvecklingen, och var därmed en god samtalspartner för Söderhjelm. Uppenbarligen hoppades Söderhjelm att han genom Kempff kunde förmedla sina tankar till Sveriges politiska beslutsfattare.

Söderhjelm använde sig också av andra, mer direkta kanaler. Den 16 juni åt han middag med Karl Westman, Sveriges nya envoyé i

Helsingfors, som tillträtt posten i april. De andra middagsgästerna var Kempff och socialminister K.-A. Fagerholm.⁹ Söderhjelm och Fagerholm hade för övrigt tät kontakt under hela krigstiden och träffades regelbundet.

Den 22 juni 1941 gick Tyskland till angrepp mot Sovjetunionen. Tre dagar senare gick Finland med i kriget, sedan hundratals sovjetiska plan inlett bombardemang på flera olika håll i Finland. I sina anteckningar beskriver Söderhjelm mångordigt stämningarna i Finland strax före och efter krigsutbrottet. Smått överraskande skriver han att han själv hade velat delta på ett mer konkret sätt än genom att "bara" fungera som ombudsman för Finska träförädlingsindustriernas centralförbund, vilket befriade honom från krigstjänst. Enligt sin egen skildring hade Söderhjelm ännu på midsommarafton fört saken på tal med försvarsminister Rudolf Walden – som också var ordförande för Träförädlingsindustriernas centralförbund – men denne hade förbigått hans önskan med "ett par fraser".¹⁰

Ett samtalsämne vid ett frukostbord ger en liten inblick i det allmänna stämningläget i juni 1941. Samtalet hade enligt Söderhjelm gått över styr så till den grad att han var tvungen att fatta pennan och sätta sina känslor till pappers. Den 27 juni – två dagar efter krigsförklaringen – hade han ätit frukost tillsammans med tre styrelsemedlemmar i Arbetsgivarnas i Finland Centralförbund (AFC). Det centrala samtalsämnet mellan AFC:s direktör Antti Hackzell och två bergsråd hade varit Finlands gränser. Tron på tysk seger i kriget var urstark och det fanns en övertygelse om att den gamla tanken om Storfinland kunde förverkligas. I det nya Storfinland skulle bland annat Kolahalvön ingå. Söderhjelm kunde inte dölja sitt förakt:

när man har allt vinna med frihetens principer, allt att förlora genom nazism o. dyl., då skall man kasta sig i Hitlers armar! Och när man har en enda vän i världen, Sverige, som med tålmod och lugn kan vinnas, men som med Hakzells metoder [...] säkert förloras, då skall man naturligtvis välja denna väg. Fy fan, sådana statsmän, gudskelov att de betyda ingenting utom vid vissa krogbord.¹¹

Hackzell var inte ensam med sina drömmar om Kolahalvön – Kaarlo Hillilä, landshövding i Lapplands län, anmälde statsminister Rangell sitt intresse för posten som Kolahalvöns landshövding den 2 juli. Att ansluta Kolahalvön till Finland var också ett mål för många frändefolksaktivister.¹²

Söderhjelm berättar att han redan föregående kväll känt motvilja då han lyssnat till president Rytis tal i radion. Enligt Söderhjelm var talet i övrigt sakligt, men han tyckte det var ”onödigt med den gläfsande tonen” – Adolf Hitler och Winston Churchill kunde använda ett sådant tonläge, men inte Finlands president. Söderhjelm irriterade sig särskilt på den beundran för Tyskland som Rytis tal gav uttryck för. ”Likheten med hundvalpen som skäller mellan sin herres ben är litet för påfallande”, skrev han.¹³

En pinsam episod som väckte stor häpnad i Sverige inträffade i början av kriget, då överbefälhavare Mannerheim den 10 juli utfärdade sin så kallade Karelska dagorder. En delegation från östra Finland fick Mannerheims stöd för sina planer att skicka fälttågs-exkursioner för att befria Fjärr-Karelen och han utvidgade dessutom planen till att beröra även Olonets-Karelen. Dagordern innehåller formuleringar som för tankarna till en utvidgning av Finland till ett Storförland, långt bortom den gamla gränsen.

Mot slutet av 1941 höll Söderhjelm enligt sina anteckningar tät kontakt med den svenska majoren Gustaf von Stedingk, som återgått till sin tjänst som militärattaché i Finland. De delade en oro för att Finland och Sverige fjärmades från varandra.¹⁴ Utöver von Stedingk diskuterade Söderhjelm den uppseendeväckande dagordern med Ryti. Enligt sina anteckningar träffade han presidenten två gånger, den 17 och den 19 juli. Redan under det första mötet berättade Ryti att han inte hört om dagordern förrän han läste om den i tidningen. Ryti sade sig vara mycket överraskad över överbefälhavarens utspel i en fråga som inte ens var hans att avgöra. Ryti uppfattade ändå det inträffade som ett faktum som inte längre gick att påverka.¹⁵ Ännu på hösten vållade dagordern osämja inom regeringen. Väinö Tanner som nu var handels- och industriminister, krävde ett förtydligande av arbetsfördelningen mellan regeringen och Höghvarteret.

Det huvudsakliga samtalsämnet mellan Söderhjelm och Ryti var ändå Finlands politiska läge och relationerna till Sverige. I många frågor var Ryti inne på samma linje som Söderhjelm, men inte när det gällde att utnyttja svensk hjälp för att återuppbygga Östkarelen. Det var en tanke som utformats av Söderhjelm och hans svenska vänkrets. I stället undrade Ryti om inte svenskarna kunde bistå i återuppbyggnaden av det egentliga Karelen, den del som hört till Finland också tidigare. I Finland skulle det väcka mycket större sympatier än byggnadsarbeten i Östkarelen. I sina anteckningar nämner Söderhjelm inte hur han svarade.¹⁶

Ryti ansåg emellertid inte heller att de finsk-svenska relationerna fick försummas på grund av Finlands nära band till Tyskland. För Söderhjelm blev värnandet om goda relationer till Sverige den viktigaste politiska uppgiften under fortsättningskriget. Han agerade förstås inte ensam i det här ärendet, utan var en av flera betydande personer. Sin vana trogen arbetade han ändå mer i kulisserna än i rampljuset. I förenklad form kunde Söderhjelm politiska hållning under krigstiden beskrivas så här: medan många andra tittade österut, bortom den nuvarande och den äldre riksgränsen, och hoppades kunna förverkliga sina drömmar med tysk hjälp söderifrån, höll han blicken fäst mot väster.

Då kriget fortsatte var Söderhjelm i flitig kontakt med personalen på den svenska beskickningen och med sina svenska vänner i Stockholm. Han besökte själv Stockholm flera gånger och förde diskussioner om Finlands framtid och möjligheterna till fred. I Stockholm höll han också föredrag om Finlands situation, det första redan i slutet av februari 1942. Ett manus till talet, med rubriken "Stämningar i Finland", finns bevarat i hans arkiv. I talet gav Söderhjelm en bred översikt över de politiska konstellationerna efter vinterkriget, och berättade förstås också om vilka sinnesstämningar fortsättningskriget hade väckt. I Finland var man enligt honom särskilt beklämda över Storbritanniens fientliga hållning, som utöver den brittiska krigsförklaringen den 6 december 1941 tog sig uttryck i dagliga missvisande finskspråkiga radiosändningar. Helhetstonen i talet var ändå försiktig. Det var förstås befogat, eftersom man i det här skedet varken kunde veta eller förutspå hur

kriget skulle sluta. Sin nordiska inriktning och samarbetet mellan Sverige och Finland höll Söderhjelm ändå fast vid i vått och torrt. I talet konstaterade han:

Trots politikens skiftningar hoppas man fortfarande, att den dag skall komma, då Sverige och Finland skola kunna fritt och intimt samarbeta, även politiskt och militärt.¹⁷

Söderhjelm, 43 år gammal, hade inte glömt sin ungdoms nordiska idealism. För åhörarna, som representerade Högerens riksorganisation i Sveriges riksdag, blev det synnerligen tydligt att talarens sympatier låg hos Sverige. Även som privatperson hade Söderhjelm åsikter en viss tyngd. Det var uttryckligen honom svenskarna bjudit in för att tala om Finlands belägenhet, och genom Henrik Ramsay, som var minister både i Utrikesministeriet och i Folkförsörjningsministeriet, hade han fått tillstånd av statsminister Rangell och utrikesminister Witting att hålla talet.¹⁸

Tysklands anfallskrig mot Sovjetunionen var inte över till hösten. De finska soldaterna kom inte heller ”hem till jul”, för att inte tala om att de skulle ha återvänt redan till skördetiden, vilket man också hoppats på. Förutom bristen på arbetskraft försvarades höstarbetet 1941 av ogynnsamma väderförhållanden. Många tvingades svälta under vintern. Däremot rådde ingen hungersnöd i Petsamo eller vid nickelgruvan. Tyska soldater strömmade in med vapen och förnödenheter. De två tyska divisionerna som kontrollerade trupperna i nordligaste Norge och Finland, Armeoberkommando Norwegen, var i särskilt behov av dessa leveranser. Deras avsikt var att anfälla Murmansk från Petsamo i Operation Silberfuchs. De tyska trupperna avancerade tiotals kilometer på bara några dagar, över nästan väglös tundra, ända till Litza (Litsajoki). Där stannade anfalllet emellertid upp och gick slutgiltigt i stå i september. Det sovjetiska motståndet hårdnade och kraften i den tyska offensiven visade sig otillräcklig. För tyskarna blev Litza dödens flod – åsnorna man fraktat från Kreta för servicetransporter förfrös liksom soldaterna i vinterns isande köld. Hitler ansåg emellertid att Tyskland inte kunde vinna kriget utan nicklet i Petsamo. Anfallsstyrkans huvudsakliga uppdrag blev i stället defensivt. Den skulle

skydda nickelgruvan och avvärja en potentiell allierad landstigning i Nordnorge och Petsamo.

Till historiens paradoxer hör att Stalin sommaren 1941 begärde en hjälpoperation av sin allierade Storbritannien mot tyskarna efter att de gått till anfall från Petsamo. Enligt Stalin skulle en sådan operation ha underlättat de sovjetiska styrkornas försvarskamp, vilket förstås var alldeles sant. Britterna genomförde också det begärda "avlastningsanfallet". Det verkställdes av 18 bombplan, skyddade av sex jaktplan, som lyfte från två hangarfartyg den 30 juli 1941. Bombplanen styrde ändå inte kosan mot den brittisk-ägda nickelgruvan i Kolosjoki, och inte heller mot de tyska truperna, utan mot hamnen i Linhammar. Där lyckades planen sänka ett litet norskt fraktfartyg som låg förtöjt vid kajen. Därutöver fick hamnanläggningarna lindriga skador.¹⁹

Britterna betalade ett högt pris för räden: tyskarna lyckades skjuta ned tre plan och skada fyra andra. Det politiska priset var ännu högre. Direkt efter angreppet skyndade sig finländarna att förstatliga Petsamon Nikkeli med dess produktionsanläggningar. Därmed gick det brittiska bolagets teoretiska möjligheter att förhala malmleveranserna till Tyskland förlorade. Visserligen hade statsrådet i enlighet med paragraf 12 i koncessionsavtalet, alltså krigsparagrafen, och med stöd i lagen om ransonering inom näringslivet vid undantagsförhållanden, annars också rätt att ta bolaget i besittning i krigstid. Men de engelska bombplanens räd på finskt territorium mot ett finskt mål både påskyndade och underlättade processen.

Redan den 5 augusti tillsattes en förvaltningsnämnd för att leda och övervaka bolagets verksamhet. Handels- och industriminister Tanner utsågs till nämndens ordförande, och Söderhjelm och Ramsay, som satt i Petsamon Nikkelis styrelse, till medlemmar i nämnden. Övertagandet av bolaget och bildandet av en förvaltningsnämnd gick inte riktigt i linje med styrelseordförande Söderhjelmns önskningsar, men han kunde ändå acceptera proceduren. Söderhjelm föreslog att staten, med stöd av krigsparagrafen, skulle ta bolagets aktier i besittning och utse ett eget ombud i stället för ägarbolagets representant, britten Edgar Pam.

I egenskap av jurist hade Tanner själv övervägt frågan, och också rådfrågat de andra experterna i statsrådet. Därtill hade man hört

justitiekanslern i ärendet, och sedan dragit slutsatsen att finska staten inte kunde ta över aktierna, men däremot nog ta kontroll över bolagets produktionsanläggningar medan kriget pågick. Staten skulle därefter tillsätta en särskild förvaltningsnämnd med uppgift att övervaka bolagets verksamhet och staka ut de viktigaste riktlinjerna. Så blev det också, men skillnaden gentemot den lösning Söderhjelm föreslog torde närmast ha varit kosmetisk.

Nämnden höll sitt första möte en dryg vecka senare, den 13 augusti. På mötet beslutades att nämnden skulle samlas enligt behov, och att man på mötena skulle behandla frågor som tidigare hade legat på bolagets styrelses ansvar. Vidare bestämdes att Söderhjelm skulle sammanställa mötesprotokollen. Antingen skrev han dem undantagsvis på finska, eller så har de översatts till finska i renskrivningsskedet, kanske på Tanners begäran. Under de följande dryga tre åren sammanträdde nämnden 23 gånger. Ibland var också statsministern och utrikesministern närvarande. Sitt sista möte höll nämnden den 29 september 1944. Då konstaterades att evakueringen av området förlöpt planenligt och att verksamheten vid gruvan avslutats. I sina egna krigstida anteckningar tar Söderhjelm knappt alls upp de ärenden nämnden behandlade.

I början av november 1941 reste Söderhjelm till Petsamo tillsammans med Tanner. Under återresan var de med om en middag som landshövding Hillilä stod värd för. Söderhjelm satt bredvid befälhavaren för de tyska styrkorna i Norge som inlett offensiven, generalöverste Nikolaus von Falkenhorst, och lyssnade till dennes långa "föredrag", bland annat om behovet av att bygga järnväg från Rovaniemi till Petsamo. Tågbanan till Petsamo var von Falkenhorsts käpphäst – han tog upp frågan om och om igen med alla inflytelserika personer han träffade. Tågbanan antogs vara Hitlers egen idé. Fritz Todt, riksminister för vapen och ammunition och chefsplanerare för de tyska järnvägsprojekten, hade redan i september besökt Rovaniemi för att utreda frågan. Uppenbarligen blev Todt inte särskilt förtjust i projektet, och det var inte heller Söderhjelm. Också von Falkenhorsts stabschef, generalmajor Erich Buschenhagen var närvarande vid middagen. Söderhjelm:s samtal med Buschenhagen kretsade i sin tur kring nickelfyndigheterna i Petsamo och problematiken kring nickelutvinningen. Enligt sina anteckningar sade

Söderhjälm till generalerna att ingrepp i nickelbolagets organisation och verksamhetsmodell skulle betyda långsammare produktionstakt vid gruvan.²⁰ Mötet med de båda tyska generalerna fick ingen särskild historisk betydelse, men det är ändå värt att nämna, eftersom generalerna på operativ nivå var med om att påverka händelseutvecklingen som förde Finland in i kriget mot Sovjetunionen vid Tysklands sida.

Under resan hade samtalsämnet mellan Tanner och Söderhjälm uttryckligen varit tyskarnas krav på en dominerande ställning vid gruvan. Bäst skulle detta enligt tyskarna verkställas genom att grunda ett aktiebolag med tysk majoritet som skulle överta Incos koncession.²¹ Under nästan hela fortsättningskriget förenades Tanner och Söderhjälm, som båda alltså satt i Petsamon Nikkelis förvaltningsnämnd, i sin strävan att mota det tyska kravet i grind.

Under kriget besökte Söderhjälm Kolosjoki flera gånger. Tre gånger var han i Berlin i ärenden som berörde nickelbolaget, medan IGF:s representanter gjorde ännu mer frekventa besök i Finland. De frågor som Söderhjälm förhandlade om med tyskarna hade stor betydelse för både nickelbolaget och finska staten. Det handlade i grunden om tyskarnas försök att uppnå en dominerande ställning i Petsamo, och frågan bar därmed likheter med de motsvarande förhandlingarna med ryssarna under mellankrigsperioden. Eftersom förhandlingarna med tyskarna ändå inte innebar ett hot mot hela Finlands existens behandlar jag inte dem lika ingående som förhandlingarna med ryssarna. Söderhjälm var emellertid en av nyckelpersonerna också i förhandlingarna med tyskarna.

Genom avtalet mellan Petsamon Nikkeli och IGF i juli 1940 hade tyskarna säkerställt sin tillgång till nicklet i Petsamo. Det var ändå inte tillräckligt för de tyska behoven hösten 1941, då pansarvagnarna rullade mot Moskva, och Tyskland på Hitlers order på allvar förberedde en nyordning i Europa. President Ryti blev nu inkopplad på frågan. Den 24 oktober 1941 riktade Karl Schnurre, chef för den ekonomisk-politiska avdelningen vid det tyska utrikesministeriet, en förfrågan till Ryti om "ett arrangemang varmed nicklet i Petsamo skulle reserveras för de europeiska behoven". Ryti avfärdade tanken, men han gjorde det i så finkänsliga ordalag att

Schnurre fick uppfattningen att Ryti gick med på att tyskarna skulle överta Inco/Monds koncession.

I Berlin trodde man uppenbarligen till en början att Sovjetunionen kunde krossas på några veckor. Då skulle man inte längre behöva föra separata förhandlingar om nicklet i Petsamo, utan i stället avgöra frågan i samband med den fred som i sinom tid skulle ingås med Storbritannien. Lägesbilden förändrades under hösten 1941 då de tyska pansarvagnarna sjönk allt djupare ned i lervällingen på de ändlösa ryska stäpperna. Tyskarna kom fram till att Sovjetunionen trots allt inte skulle gå att besegra förrän nästa sommar. Det innebar också ändringar i de tyska krigsekonomernas planer för Petsamo. Tyskarna måste nu på ett eller annat sätt snabbt ta nickelproduktionen i egna händer, eftersom den var av avgörande betydelse för den tyska krigsföringen.

I det tyska finansministeriets arkiv finns en förbluffande mängd planer som gjordes upp hösten 1941 för att nå det här målet. Utifrån skisserna gjorde det tyska utrikesministeriets ekonomisk-politiska avdelning upp en slutgiltig plan för hur produktionen skulle organiseras. I grunden gick planen ut på att man skulle beröva briterne koncessionen och bilda ett helt nytt tysk-finskt blandbolag. 70 procent av aktierna i det nya bolaget skulle ägas av ett tyskt konsortium bestående av IGF, Kruppkoncernen och industrikonglomeratet Metallgesellschaft AG, resterande 30 procent av den finska staten. Inco/Monds koncession skulle övertas av det nya bolaget, som tyskarna redan hunnit ge namnet Nordland Nickel Oy.²²

Under höstens lopp träffade Schnurre president Ryti och flera andra personer med inflytande över Finlands ekonomiska politik. Han presenterade sin plan för dem och distribuerade en promemoria som beskrev planen i detalj. I början av hösten hade det förts en del förhandlingar om övertagandet av koncessionen och om omorganiseringen av produktionen som Söderhjelm inte deltagit i. Nu fick han åter chansen att påverka nickelfrågans lösning, och fann snabbt en gemensam linje med Tanner. På Tanners begäran sammanställde Söderhjelm en skriftlig utredning om varför det inte var nödvändigt att bilda ett blandbolag, för att inte tala om att det nya bolaget skulle ha övertagit Inco/Monds koncession. Enligt Söderhjelm var nicklet ett av Finlands ekonomisk-politiska trumf-

kort som man borde hålla fast vid. Det andra argumentet han lade fram var att en överföring av koncessionen bara skulle medföra en hel drös svåra juridiska frågor, utan att den tyska nickeltillgången i Petsamo ökade.²³ Tanner godtog Söderhjelm's motiveringar och skrev de här raderna på baksidan av promemorian:

1. Vi avviker inte från rättslinjen. 2. Den utländska propagandan intensifieras. Tysklands inverkan på Finlands självbestämmanderätt. 3. Lamslår de inhemska sinnesstämningarna. Ett sämre avtal än ryssen krävde. 4. Lovar tillfredsställa Tysklands nickelbehov och tar emot goda råd.²⁴

Handels- och industriminister Tanner slog därmed fast de principer som Finland under hela krigstiden följde i nickellaffärerna med Tyskland. Varför idkade då inte Tyskland, som i det här skedet kontrollerade nästan hela Kontinentaleuropa, starkare påtryckningar på Finland? Det kan delvis ha att göra med den ovannämnda europeiska nyordningen. I den visionen såg Hitler och hans hantlangare Finland som en del av den stortyska federationen. Det fanns inte anledning att förarga en av moderlandets blivande delstater – åtminstone inte i förväg.²⁵

Då Söderhjem i slutet av januari 1942 utförde en ny utredning om argumenten för att avvisa de tyska kraven, kunde han knappast ens föreställa sig alla de planer det tyska finansministeriet gjort upp för Petsamos vidkommande. I alla alternativ han såg framför sig skulle Inco/Mond behålla koncessionen och finländarna bestämmanderätten. Nickelfrågan behandlades ingående i Helsingfors den 10 februari, under ett möte i samband med de tysk-finska handelsförhandlingarna. Den tyska delegationen leddes av Schnurre. På den finska sidan av förhandlingsbordet var hela Petsamon Nikkelis förvaltningsnämnd närvarande.

I Söderhjelm's anteckningar ingår flera sidor om de diskussioner som fördes. Enligt Schnurre hade tyskarna ända från början velat ha själva koncessionen, och Ryti hade inte heller sagt nej då de våren 1940 diskuterat frågan. Tanner svarade att han inte ens hade hört att tyskarna tidigare gjort anspråk på koncessionen, och att det fanns flera juridiska aspekter att ta i beaktande vid ett

sådant överlåtande. Schnurre menade å sin sida att arrangemanget för Petsamon Nikkeli kunde fungera som modell för motsvarande upplägg i övriga Nordeuropa, och att dess verkställande därför inte brådskade. Man beslutade att fortsätta diskussionerna några dagar senare. Frågan togs upp på nytt den 16 februari. Då föreslog Tanner på Söderhjelmns inrådan att tyskarna skulle erbjudas en plats i Petsamon Nikkelis förvaltningsnämnd. Det tillfredsställde givetvis inte tyskarna, men de var tvungna att nöja sig med det. I sina anteckningar sätter Söderhjelm stort värde på Tanners beslutsamhet. Han utnämner rentav Tanner till den som slutgiltigt lyckades avvärja de tyska koncessionskraven.²⁶

Följande gång Söderhjelm hade att göra med tyskarna var på ett besök i Berlin i början av juni 1942, samtidigt som Hitler besökte S:t Michel för att gratulera Mannerheim på 75-årsdagen. Resan till Berlin väckte stor förundran hos Söderhjelm, eftersom tyskarna också bett Wrede och Ramsay följa med. Även ämnet för diskussionerna kom som en överraskning: det handlade om Finlands framtida andel av den malm och skärsten som skulle utvinnas i Petsamo. I några diskussioner som von Fieandt fört hade man kommit överens om 20 procent, men sådana mängder kunde tyskarna inte tro att Finland behövde. Efter en omständlig diskussion beslutade man att avgöra saken under förhandlingarna i Helsingfors i augusti.²⁷

I sina anteckningar beskriver Söderhjelm mångordigt det krigstida Berlin och gör intressanta iakttagelser. Det var svårt att få mat och dryck i restaurangerna, och butikerna var alldeles tomma. Stadsbilden gav honom ett intryck av att tyskarna i juni 1942 var förberedda på ett långvarigt krig, och att krigsmobiliseringen drivits till det yttersta. Varje åtgärd han kunde se syftade till att tjäna de militära målen, ingen fick göra något annat än statligt krigsförnödenhetsarbete. Folk verkade ändå mycket beslutsamma och segervissa.²⁸

Söderhjelm återvände den 5 juni till Helsingfors via Stockholm. I Stockholm träffade han två av sina svenska vänner, legationsrådet vid den svenska beskickningen i Washington, Sven Dahlman, och historikern och tidigare pressattachén i Helsingfors, Stig Jägerskiöld. De samtalade förstås om kriget, och om hur läget såg ut från Berlin och Washington. I sina anteckningar beklagade sig Söder-

hjälm över att samtalet urartade till "en strid" med den tyskvänliga Jägerskiöld på ena sidan och Söderhjelm och Dahlman med sympatierna hos de allierade på den andra. Men samtidigt njöt Söderhjelm av att han för en gångs skull kunde föra en fri diskussion och "få sjunga ut, och med ackompanjemang, om allt det jag tycker om nazistisk maktpolitik".²⁹ Kanske såddes fröna till Söderhjelm's kommande arbete i fredsopposition under de här diskussionerna. Följande sommar träffade han Dahlman på nytt. Då kom arbetet för att lösgöra Finland från kriget på allvar igång.

Tyskarna anlände till Helsingfors i augusti som överenskommet, under ledning av IGF:s direktör Paul Häfliger. Under förhandlingarna som varade i en vecka diskuterades nickelfrågan i hela dess omfattning, inte bara den andel av produktionen i Petsamo som i framtiden skulle tillfalla Finland. I efterhand ter det sig absurt att också den här frågan behandlades. Finländarna förhandlade alltså med tyskarna om hur stor andel de själva skulle få av produktionen vid sin egen, statskontrollerade gruva som huvudsakligen drevs med finsk arbetskraft. Tyskarna, som avsevärt hade lindrat alla sina tidigare krav, föreslog nu att det nya, samägda tysk-finska bolagets förvaltningsråd ändå skulle ha tysk majoritet. Förvaltningsrådet skulle fatta besluten om bolagets verksamhetsprinciper. Men förhandlingarna gav inga konkreta resultat. Tyskarnas sätt att i smickrande ordalag betona nicklets betydelse för de tyska krigsansträngningarna bet inte på finländarna. Också under de här förhandlingarna hade Söderhjelm en central position. Han antog en försiktig hållning: om det gamla bolaget behöll koncessionen kunde ett nytt bolag bildas tillsammans med tyskarna, men då måste bestämmanderätten inom bolaget förbli i finska händer. Söderhjelm hade redan kommit på ett namn för det presumtiva bolaget: Kaulatunturi Oy. Kaulatunturi var namnet på platsen där nickelmalmen utvanns.³⁰

En intressant episod som nästan fallit i glömska hade att göra med utbyggnaden av det nedre loppet av Pasvikälven. Älven bildade gräns mellan Finland och Norge, vilket innebar att bygget av ett kraftverk måste ske i samförstånd mellan de båda staterna. Redan då det eldrivna smältverket i Kolosjoki planerades hade man fäst avseende vid att gränsälvens forsar, bland annat Kolttaköngäs, låg

Jäniskoski Power Plant

15. 5. 1939

Forsen Jäniskoski i Pasvikälven i Enare kommun erbjöd en plats för ett kraftverk inom Finlands gränser. År 1944 färdigställde tyskarna skyddsbygget vid kraftverket, bara för att själva förstöra det ett par månader senare under sin reträtt från Lappland. Fotografi av byggnadsarbetena vid forsen i maj 1939.

betydligt närmare. Men eftersom elkraften från de forsarna i så fall måste delas med Norge hade den varit otillräcklig för smältverkets behov. Därför beslutade man att bygga kraftverket vid älvens övre lopp, vid Jäniskoski på finskt område.³¹ Med ett tyskkontrollerat Norge antog man att det skulle vara lättare att nå ett avtal om fördelningen av elkraften. Projektet lyftes fram mot slutet av 1942. Tyskarna planerade en utvidgning av gruvdriften, varvid energin från Jäniskoski inte skulle räcka till. I protokollet från Petsamon Nikkelis förvaltningsnämnds möte den 21 november konstateras att "herr Söderhjelm redogjort för förhandlingarna med Norge/Tyskland den 3–7 november, under vilka man i huvudsak kommit överens om det gemensamma nyttjandet av vattenkraften i Pasvikälvens nedre lopp". I protokollet förklaras att statsrådet den 19 november godkänt att nickelbolaget bar huvudansvaret för projektet, och att det i praktiken anförtröddes Söderhjelm, Wrede och Petsamon Nikkelis tekniska direktör Walter Nordin.³²

På nämndens möte den 16 januari 1943 berättade Söderhjelm att förhandlingarna mellan Finland och Norge utvecklats så långt att ett avtal sannolikt kunde undertecknas. Elen skulle fördelas jämnt mellan Finland och Norge. För Finlands del skulle avtalet undertecknas av det nya bolaget man ville bilda, Kolttaköngäs Oy. Söderhjelm skulle bli ägare med en aktie, och han skulle också ingå i bolagets styrelse. Bolaget grundades, och ingick ett avtal med det norska Harefossen Kraftaktieselskap om att bygga kraftverket. Men bygget blev aldrig av. Trots sin skenbara samarbetsvilja ville norrmännen sannolikt skjuta upp det slutliga avgörandet. Troligen förmodade också norrmännen vintern 1943 att Tyskland inte skulle ockupera deras land för evigt. Den slutsatsen kan man dra utifrån Söderhjelm's anteckningar den 13 mars 1943. Han skriver: "Detta [kraftverksbygget] skall behandlas vid ett sammanträde med norrmännen, vilket dock gång på gång av dem uppskjutits."³³

Energin Jäniskoski gav fick räcka, och det gjorde den också. Tyskland omdirigerade sina krympande resurser till andra, viktigare mål. Till dessa hörde att säkerställa att produktionen vid gruvan i Petsamo fortsatte utan störningar. Eftersom Tyskland enligt Hitler inte kunde vinna kriget utan nicklet i Petsamo måste produktionsprocessen tryggas på ett "bombsäkert" sätt. På samma möte där man fattade beslut om Finlands medverkan i utbyggnaden av Kolttaköngäs, eller åtminstone om Finlands samtycke därtill, beslutade man att ge grönt ljus för det tyska projektet som gick ut på att skydda kraftverket i Jäniskoski och smältverket i Kolosjoki med en 3–4 meter tjock betongmatta. Någon arbetskraft eller finansiering för projektet skulle däremot varken den finska staten eller bolaget bevilja. Tyskarna skulle själva få stå för byggandet och kostnaderna. De här elementen – finansieringen av investeringarna som gruvan i Petsamo krävde samt bristen på arbetskraft – dök upp på många av nämndens möten. Utmaningarna stoppade inte skyddsbygget vid kraftverket i Jäniskoski, men betongskalet som planerades för smältverket kom inte längre än ritbordet.

I augusti 1942 var det tyska storanfallet på östfronten, som inletts i juni, på väg att ebba ut – igen. Offensiven hade aktiverat tyskarna till att än en gång försöka lägga vantarna på koncessionen. Men då anfallet trots allt inte verkade ge resultat måste tyskarna nöja sig

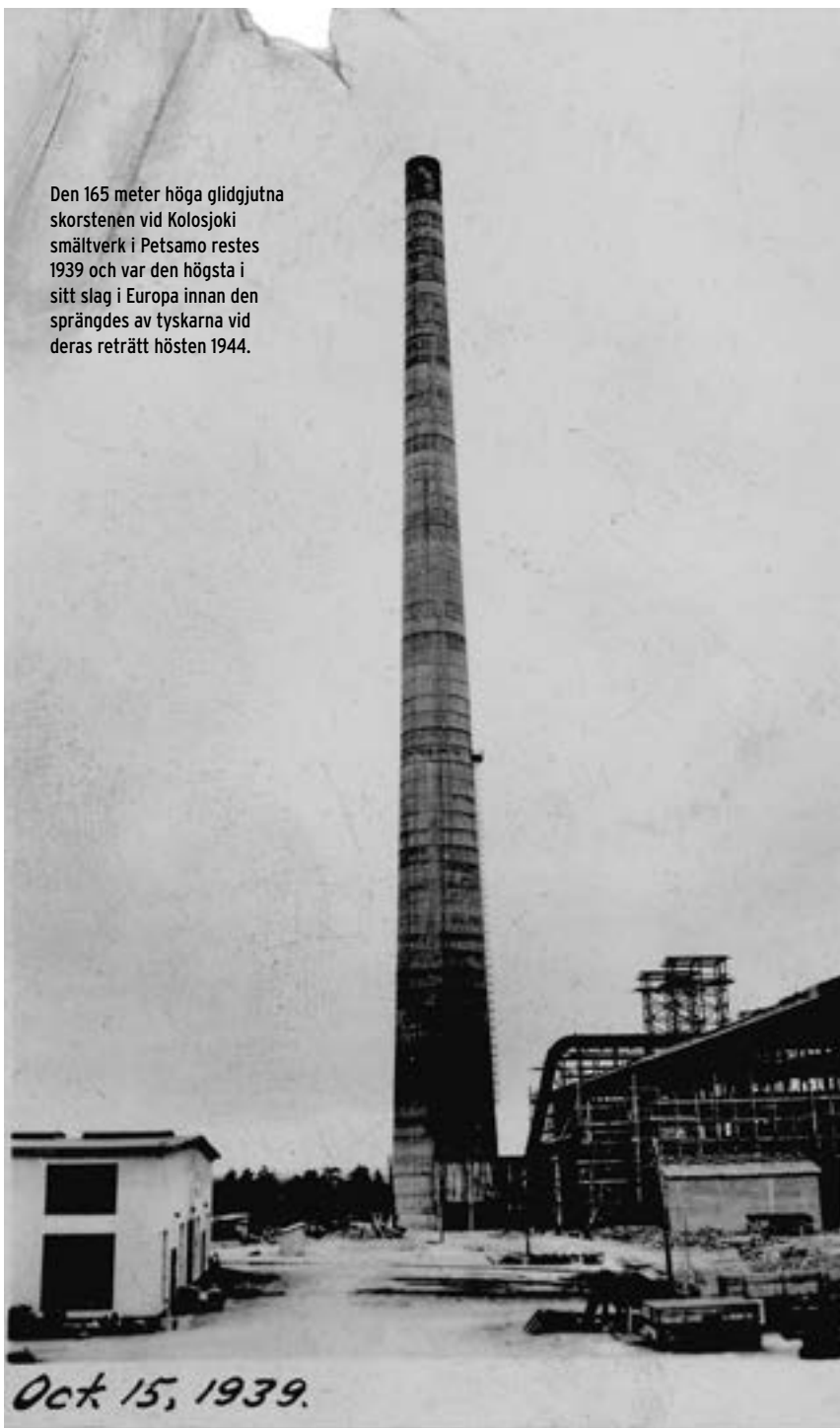
med det som erbjöds, det vill säga själva malmen utan makt över produktionsprocessen. Efter förhandlingarna i Helsingfors i augusti återkom tyskarna inte längre på allvar till frågan om överförandet av koncessionen. Produktionsarrangemangen återkom tyskarna däremot ännu till flera gånger. För Söderhjelm del betydde det ännu ett besök i Berlin. Det är oklart om besöket föranleddes av mer omfattande orsakssamband, men det kan ha haft en koppling till det tyska nederlaget i Stalingrad i januari–februari 1943. Eftersom kriget ytterligare verkade förlängas måste tyskarna säkra tillgången till nicklet i Petsamo ännu effektivare.

I början av mars 1943 fick Söderhjelm en inbjudan till Berlin av IGF för att förhandla om nickelpriset och leveransvillkoren. Kanske hade tyskarna redan siktet inställt på tiden efter kriget, eftersom leveransavtalet mellan Petsamon Nikkeli och IGF nu förlängdes ända till 1964. Prisförhandlingarna avgjordes i enlighet med Söderhjelm's förslag: bolaget fick det begärda priset. Överförandet av koncessionen diskuterades inte längre. Däremot tog tyskarna upp skyddsbyggnaderna vid kraftverket i Jäniskoski och smältverket i Kolosjoki. Tyskarna uppfattade frågan som mycket viktig. Männen inom Nazitysklands militärt ordnade bygg- och ingenjörsgorganisation, Organisation Todt, hade redan börjat lägga fundamenten vid kraftverket, enligt uppgift på Hitlers order.³⁴ Tyskarnas attityd hade förändrats, liksom Söderhjelm's framtidsutsikter.

I april 1944 besökte Söderhjelm Petsamo för sista gången. Det handlade synbarligen om ett kontrollbesök av allmän natur, med koppling till den tyska rustningsministern Albert Speers visit i Kolosjoki i december 1943. Speer hade påtalat brister i skyddet av nickelproduktionen, och rapporterat problemen till Hitler. Hitler hade i sin tur genast kallat in Schnurre, som fick i uppdrag att resa till Finland för att informera vederbörande beslutsfattare om vilka slags skydd tyskarna tänkte bygga. Tyskarna skulle bygga och finansiera allting själva, men bad finländarna främja projektet. Finländarna gav tyskarna "fria händer" att sätta sina planer i verket. Men då Söderhjelm besökte Kolosjoki i april hade nästan inga av de planerade byggena påbörjats. Tysklands krafter höll på att tryta.³⁵

Den 165 meter höga glidgjutna
skorstenen vid Kolosjoki
smältverk i Petsamo restes
1939 och var den högsta i
sitt slag i Europa innan den
sprängdes av tyskarna vid
deras reträtt hösten 1944.

Protokollet från förvaltningsnämndens nästsista möte den 7 augusti 1944 vittnar om hur den politiska situationen förändrats:

Under rådande förhållanden konstateras att inga festligheter kommer att ordnas med anledning av att det den 9 augusti gått 10 år sedan bolagets konstituerande möte. 10-årsdagen uppmärksammas inte heller på annat sätt. Personalen uppmärksammas ändå med en penningbelöning i förhållande till antalet tjänsteår.³⁶

Det fanns verkligen ingen anledning för bolaget att fira. Överbefälhavare Mannerheim som ett par dagar tidigare utsetts till president hade meddelat att Finland strävade efter att sluta fred. Framtiden var höljd i dimma, såväl för gruvan i Kolosjoki som för hela Finland. Tyskarna lyckades färdigställa skyddsbygget vid maskinrummet i kraftverket vid Jäniskoski i augusti 1944, precis samtidigt som den finska politikens riktning skiftade. Bara ett par månader senare totalförstörde tyskarna bygget under sin reträtt från området. Smältverkets öde var lika dystert. Tyskarna sprängde den 165 meter höga skorstenen, som en gång varit Europas högsta. Skorstenen syns på många fotografier och var gruvområdets mest kända landmärke.³⁷

Sammanfattningsvis kan konstateras att Söderhjelm spelade en avgörande roll då de tyska koncessionsanspråken avvisades, trots att han själv ger Tanner äran. Även om Söderhjelm inte hade beslutsbefogenheter var det han som för ministrarna presenterade de motiveringar och synvinklar genom vilka överförandet av koncessionen kunde förhindras. Det var både i Inco/Monds och i den finska statens intresse. Inco/Mond tackade Söderhjelm för hans skickliga agerande under kriget, men av staten fick han inget tack. Om koncessionen överförts på IGF eller något annat bolag med tysk majoritet hade det av allt att döma fallit på finska staten att betala Inco/Mond koncessionsersättningen på 20 miljoner guld-dollar. Nu blev det Sovjetunionen som betalade.

I sina memoarer skriver varken president Ryti eller statsminister Edwin Linkomies något om de tyska koncessionsanspråken på Petsamon Nikkeli. Keijo Kulha är lika förtegen om ämnet i sin biografi över statsminister Rangell. Före sin död 1982 hann Rangell

berätta för mig att nickelfyndigheterna i Petsamo inte hade någon särskild betydelse under hans sejour som statsminister: "Andra saker var viktigare då."³⁸ Förtegenheten kan också tolkas så att Söderhjelm, som på uppdrag av flera olika ministrar ännu under fortsättningskriget förde mångskiftande förhandlingar med tyskarna om nickelfyndigheterna i Petsamo, hanterade uppgiften så bra att den högsta politiska ledningen inte såg anledning att ingripa. Även om statsminister Rangell inte tillmätte nicklet någon särskild vikt för Finlands del, betydde frågan desto mer för Tyskland – åtminstone enligt Hitler.

Man kan också spekulera i om de redan i sig tunga fredsvillkoren hade varit ännu tyngre om Finland hade upplåtit en "bas" åt Sovjetunionens fiende Tyskland alldeles i närheten av den sovjetiska gränsen. Under mellankrigsperioden fick Paasikivi till lust och leda lyssna till Molotov som beklagade sig över att Finland gett Storbritannien och USA en "bas", det vill säga Inco/Monds koncession. Strax därpå blev emellertid både Storbritannien och USA Sovjetunionens allierade.

Drog Söderhjelm någon personlig fördel av att Mond behöll koncessionen? Möjligtvis, men det var ingen betydande faktor. Han lämnade posten som verkställande direktör redan hösten 1941, då han började som ombudsman för Finska träförädlingsindustriernas centralförbund. Då Söderhjelm förhandlade om koncessionen var Petsamon Nikkeli inte längre hans arbetsgivare. Han gjorde ändå comeback som vd, men under radikalt förändrade omständigheter. Inco/Mond hade förlorat sin koncession och Finland hade förlorat Petsamo. Bolaget Petsamon Nikkeli Oy existerade fortfarande, men idkade ingen gruvdrift längre.

Söderhjelm blev bolagets "terminalvårdare" i mars 1945, sedan Wrede lagt fram bokslutet för det föregående året och begärt avsked från posten som vd. Söderhjelm skötte Petsamon Nikkelis ärenden vid sidan om sin huvudsyssla på Träförädlingsindustriernas centralförbund. I bolagets styrelse ingick, förutom Söderhjelm, en representant för moderbolaget och ekonomen Mauno Jalava. Jalava hade verkat som bolagets kontorschef redan i Petsamo, och han skötte de praktiska arrangemangen kring bolagets likvidering. Uppgifterna handlade främst om bokföring, då bolaget skulle fullfölja

sina ekonomiska förpliktelser. Bolagsstämorna höll Söderhjelm ändå mestadels ensam, med moderbolagets fullmakt.

Ersättningar som skulle betalas till markägare vid Enare träsks stränder innebar mycket arbete. Åren 1942–1944 hade markägarna lidit skada då uppdämningen av Jäniskoski höjt vattenytan in på deras marker. För att kunna betala ersättningarna deponerade bolaget 32 miljoner mark i Lapplands länsfond. Det räckte gott och väl: kommissionen som leddes av landshövding Hillilä beräknade skadorna till 5,2 miljoner mark, som bolaget ”i godo” betalade några tiotal markägare.³⁹

Nedläggningen av Petsamon Nikkeli Oy gick ändå inte bara på rutin. I september 1947 fick Söderhjelm ett brev från en schweizisk advokatbyrå, i vilket han ombads redogöra för hurdant samarbete han haft med IGF-direktören Häfliger. I sin till tyska översatta ”Erklärung”, redogörelse, riktad till militärtribunalen i justitiepalatset i Nürnberg, vittnade Söderhjelm om att det fyra år långa samarbetet med Häfliger varit sakligt och enbart kretsat kring företagsekonomiska uppgörelser. Petsamon Nikkeli hade inte tvingats in i någon annan slags verksamhet. Rättsfallet handlade om att I.G. Farben – utöver flera andra brott – anklagades för att ha använt slavarbetskraft utomlands.⁴⁰

Petsamon Nikkelis verksamhet skars ned ytterligare vid ingången av 1950-talet. Det penningstinna bolaget hade ändå ingen brinnande brådskas att avveckla återstoden av sina funktioner. På bolagsstämman den 9 maj 1957 togs slutligen beslutet att bolaget skulle upplösas. Beslutet verkställdes på en extrainsatt bolagsstämma den 14 december 1959. Alla aktieägare var närvarande, det vill säga The Mond Nickel Ltd. med 248 aktier, och L. H. Cooper från London och Söderhjelm med en aktie var. De bägge förstnämnda hade emellertid gett Söderhjelm en fullmakt, så han torde ha hållit mötet ensam – precis som då bolaget grundades. Två dagar senare lämnade han in en anmälan till handelsregistret om verksamhetens upphörande.⁴¹

Den sista åtgärden var att skicka bolagets arkiv till Mond i London. Då bolaget lämnade Kolosjoki i september 1944 hade arkivet omfattat 170 stora lådor, över 10 billaster med mappar, verifikat, rapporter, malmanalyser och annat material. Till kontors-

chefen Jalavas sista uppgifter hörde att gallra i arkivet. Han var synnerligen effektiv: till London skickades bara knappa 15 lådor arkivmaterial.⁴² I London var gallringen ännu effektivare. När jag besökte Monds huvudkontor i mars 1986 fanns inget material från Finland längre kvar i bolagets arkiv. Mond hade slutgiltigt lagt Petsamo bakom sig.

Söderhjelm behöll sin ägarandel, det vill säga en aktie i Petsamon Nikkeli Oy, under bolagets hela 25 år långa existens. Ägarandelen hade ändå sannolikt ingen inverkan på hans agerande. Det är oklart om de ryska eller tyska parterna visste att de förhandlade med en av nickelbolagets aktieägare då de satt vid samma bord som Söderhjelm – att han ägde en aktie i bolaget är därför kanske snarast en kuriositet i sammanhanget. Men vad hände sedan med aktien? Under 1958 förhandlade Söderhjelm med Monds direktör R.A.R. Hill om ersättningen han skulle erhålla i egenskap av aktieägare i bolaget som skulle läggas ned. Ersättningen bestämdes till 100 aktier i Inco, som på Söderhjelmns begäran nästan genast såldes i New York. Han fick ett hyggligt pris för aktierna, och dessutom en extra bonus för ”ett väl utfört arbete i en tung tid”, som Mond formulerade det i sin motivering. Sannolikt var också lönen som det internationella konsortiet betalade sitt dotterbolags vd och styrelseordförande minst sagt skälig. För Söderhjelm var jobbet och ägarandelen en lönsam affär.

Historien om Petsamon Nikkeli Oy är mångfacetterad och fascinerande. Jag tror att den utgjorde ett ansevärt gupp på Söderhjelmns levnadsbana. Det började med en rask uppgång, som snabbt blev allt brantare. På toppen av krönet, åren 1942–1943, stod bolaget en stund på ärans tinnar. Sedan kom ett hastigt ras, som fortsatte i en lång, sluttande nedförsbacke. Innan backen var slut hann Söderhjelm liv ta många andra betydelsefulla vändningar.

SÖDERHJELM ENGAGERAR SIG I FREDSOPPOSITIONEN

I **SINA ANTECKNINGAR** den 13 mars 1943 konstaterar Söderhjelm: "De f.d. nyliberala ungdomarna [Nyliberala studentförbundet] med Nils Meinander i spetsen hade kort före presidentvalet [den 15 februari] sammankallat ett möte av likasinnade äldre och yngre 12–15 personer för att dryfta situationen."¹ I boken *Pettureita ja patriootteja* (2009) skriver Osmo Apunen att en grupp på tolv personer, bestående av riksdagsledamöter för Svenska folkpartiet och andra inflytelserika personer, i slutet av januari 1943 sammanträdde för att diskutera främjandet av fredsfrågan. I strategin ingick att vara i kontakt med andra, likasinnade partigrupperingar om hur man skulle förhålla sig till det annalkande presidentvalet och hur fungerande kontakter till väst skulle upprättas. Söderhjelm ingick i den här kretsen, och invaldes tillsammans med Meinander och tidningen *Svenska Pressens* redaktionssekreterare Ragnar Ölander i en grupp som fick i uppdrag att utarbeta ett mer detaljerat handlingsprogram. Gruppen sammanträdde för första gången den 29 januari 1943 på SFP:s partikansli, och möttes sedan regelbundet fram till hösten 1944. Deltagarna upplevde ändå sitt syfte som så pass känsligt att de alltid angav "stipendieärenden" som den formella orsaken till träffarna.²

Politiskt sett hade det inom riksdagsoppositionen redan en tid funnits ett starkt stöd för en separatfred med Sovjetunionen. Fredsoppositionen var en löst sammansatt men aktiv gruppering,

som hämtade sitt ideologiska ursprung ur det tidiga 1930-talets motstånd mot högerextremism och Lapporörelsen. Fredsfrågan var därmed ägnad att engagera även Söderhjelm, som deltog i den organiserade fredsoppositionens diskussioner. Många av de mest inflytelserika SFP-politikerna hade vunnits för separatfredens sak, och Söderhjelm var inget undantag i det här skedet av kriget.

Söderhjelmns aktiva deltagande i gruppen blev emellertid kortvarigt. Orsaken var konflikter på personnivå. Fredsoppositionen skulle skicka en permanent representant till Stockholm som kontaktperson, och Meinander föreslog lektor Laurin Zilliacus för uppdraget. Söderhjelm uppfattade däremot sin syssling Zilliacus som en opålitlig äventyrare. Då Meinander trots Söderhjelmns motstånd förordade Zilliacus, valde Söderhjelm att lämna den aktiva verksamheten.³ Det fanns också en annan anledning till Söderhjelmns sorti. Han var ombudsman för det inflytelserika Finska träförädlingsindustriernas centralförbund som var livsviktigt för landets export. Tyskland var Finlands viktigaste handelspartner, och de viktigaste exportprodukterna var trä och papper i olika former. Det kunde ha gett upphov till pinsam publicitet i Tyskland om Söderhjelm på ett framträdande sätt engagerade sig i en rörelse som strävade efter att lösgöra Finland från Tysklands inflytande. Detta var Söderhjelmns budskap, även om det inte var så han ordagrant uttryckte sig då forskaren Heikki Mikko Viitala i slutet av 1960-talet intervjuade honom om hans deltagande i fredsoppositionen.⁴ Söderhjelm återanslöt sig till gruppens verksamhet i juni 1944.

Fredsoppositionen var en synnerligen mångfacetterad och heterogen rörelse, vars betydelse kan bedömas ur flera vinklar. Det gör inte saken lättare att man också talade om en opposition som var lojal med regeringen. I intervjun för Viitala säger Söderhjelm att han hörde till dem som bildade den svenskspråkiga oppositionsgruppen, även om han senare fjärmade sig från den. Samtidigt ingick han kontinuerligt i den ”av regeringen godkända oppositionen”. Upplevde Söderhjelm alltså att hans medverkan i den krets som samlades kring pappersbruksföreningens chef Holger Nystén hade ”regeringens godkännande”? Det är tänkbart. Då Söderhjelm höll Träförädlingsindustriernas centralförbunds ordförande, försvarsminister Rudolf Walden underrättad om gruppens verksamhet

tänkte han att informationen därigenom också nådde överbefälhavare Gustaf Mannerheim och regeringen, vilket kan ha fungerat som motiv och grund för verksamheten.⁵ K.-A. Fagerholm, som var socialminister under nästan hela kriget, konstaterar i sina memoarer att ”den grupp där jag var med hade kanske den största kontakten med verkligheten”.⁶

Det fanns många som likt Söderhjelm var verksamma både i fredsoppositionen och i Nysténskretsen samtidigt. På två sidor i sin memoarbok *Tre resor till Moskva* berättar Söderhjelm om sin medverkan i Nysténskretsen, som han kallar ”oppositionella gruppen”. I juli 1943 träffade Söderhjelm och Nystén sin goda vän Sven Dahlman, som var legationsråd vid Sveriges beskickning i Washington. Efter diskussionerna som fördes rådde inget tvivel om vem trion bedömde skulle vinna kriget: de allierade. Nystén, som var en handlingens man, började nu samla likasinnade bekanta omkring sig. Denna krets bildade – med Söderhjelmns ord – ”den så kallade fredsoppositionen”.⁷ För Söderhjelm verkar engagemanget i den här kretsen ha varit likställt med fredsopposition, men det går ändå inte i praktiken att dra likhetstecken mellan fredsoppositionen och Nysténskretsen.

Söderhjelm konstaterar i memoarboken att verksamheten i Nysténskretsen överensstämde med hans ”personliga övertygelse”. Efter kriget verkar det ändå ha varit svårt för Söderhjelm själv att definiera sin roll i freds rörelsen, eller i den krigstida politiken överlag. I intervjun för Puntila 1965 sade han att han höll sig utanför politiken under fortsättningskriget. I sin memoarbok från 1970 skriver han å andra sidan att han deltog ”som representant för min industrigrupp i de nästan dagliga förhandlingarna med krigstidens regeringar”, och att han från och med 1943 var aktivt verksam inom politiken, även om det skedde ”bakom kulisserna”. Som jag ser det är dagliga kontakter med regeringen redan i sig politisk verksamhet. Och att exempelvis delta i den politiska freds rörelsen är politik i allra högsta grad. Då Söderhjelm i början av juli 1944 blev riksdagsledamot i stället för Edvard Haga, som tillträdde som direktör vid Vörå Sparbank, kunde han delta i dagspolitiken med ännu större tyngd. Själv ansåg han att uppdraget som riksdagsledamot ”var oförenligt med min ställning som ledare för en stor

industriorganisation, men min ordförande, generalen och försvarsministern Rudolf Walden, tillsade mig nästan bryskt att inträda i riksdagen”.⁸

Det kritiska läget vid fronten i början av juli 1944 aktiverade Nysténskretsen att agera för att lösgöra Finland från kriget och från vapenbrödrskapet med Tyskland. Söderhjelm's första aktiva drag i denna riktning som riksdagsledamot var att kontakta Sveriges politiska ledning under en resa till Stockholm. Trots den hotande militära katastrofen – eller kanske på grund av den – begav sig Söderhjelm till Stockholm i början av juli för att förhandla med danskarna om främjandet av handeln mellan Finland och Danmark.

Enligt sina memoarer fick Söderhjelm i Stockholm uppdraget att ta kontakt med vissa borgerliga ministrar i den svenska regeringen för att utröna om Sverige vid behov skulle tillåta att en finsk exilregering, under ledning av det tidigare Moskvasämbudet J.K. Paasikivi, verkade i Stockholm. Nysténskretsen ansåg att en exilregering kunde bli aktuell om Finland inte skulle hinna sluta fred med Sovjetunionen förrän hela landet var erövrat. En annan, relaterad fråga var om svenskarna skulle vara redo att ta emot en potentiell flyktingvåg. Söderhjelm's svenska kontakter svarade jakande på bägge frågorna. Den 7 juli diskuterade Söderhjelm frågorna med sin gamla bekant, ecklesiastikminister Gösta Bagge, som i sin tur redan samma dag utverkade stöd hos den svenska regeringen. Flyktingfrågan hade Söderhjelm också diskuterat med stabschefen Carl August Ehrensvärd. Ehrensvärd hade då berättat för Söderhjelm att det svenska försvarets högsta ledning redan börjat vidta nödvändiga åtgärder.⁹

I sin memoarbok berättar Söderhjelm att Nystén ringde honom bara ett par timmar före avresan till Stockholm för att berätta att Kekkonen, som också hörde till ”kretsen”, skulle ha rest till Stockholm med socialdemokraterna Eero Wuori och Eino Kilpi. Regeringen, som oroade sig över Kekkonens verksamhet i Sverige, hade emellertid tagit passet ifrån honom, och resan hade avstyrts. Nystén frågade om Söderhjelm kunde ta sig an de uppdrag som Kekkonen skulle ha utfört i Stockholm. I sina anteckningar från den 1 oktober uppger Söderhjelm emellertid inte att Nystén hade ringt, eller att han skött några av Kekkonens uppgifter. Kekkonens fickalmanacka

nämner inte heller att det funnits planer på en resa till Stockholm i början av juli. Fick Söderhjelm ändå ett förordnande av Nystén? Det är höljt i dunkel. Enligt Söderhjelmns egna anteckningar träffade han Nystén redan före resan, och i Stockholm mötte han nog Kilpi och Wuori, som verkligen agerade i Nysténskretsens ärenden där.¹⁰ De svenska svaren som Söderhjelm fick med sig var hur som helst i linje med fredsrörelsens strävanden, ingöt hopp och gav Nysténskretsen svängrum att planera följande drag. Det gick ut på att byta ut presidenten, varpå en ny statsminister och regering kunde tillträda och sluta fred med grannen i öster.

Ett president- och regeringsskifte kunde ändå inte äga rum i en handvändning. Förevändningen kom genom Sovjetunionens Stockholmssändebud Aleksandra Kollontaj. Den 19 juli hade Kekkonen träffat Sveriges Helsingforssändebud Hans Beck-Friis, som förmedlade Kollontajs hälsning. Budskapet bjöd på en överraskning: Sovjetunionen var trots allt redo att inleda fredssonderingar med Finland om förhandsvillkoren uppfylldes, och Sovjetunionen krävde inte en villkorslös kapitulation. Vidare konstaterade Kollontaj att tanken om en exilregering i Stockholm var menlig, eftersom Sovjetunionen ville förhandla med Finlands egentliga regering. De sovjetiska förhandsvillkoren inbegrep president Rytis och regeringens avgång. Redan från vintern 1943 hade fredsoptionen varit inriktad på att åtminstone presidenten skulle bytas ut. Detta mål omfattades nu av alla fredsrörelser, med den inflytelserika Nysténskretsen i spetsen.

Kretsen möttes flera gånger under de hektiska dagarna i juli. I sina anteckningar konstaterar Söderhjelm att planer gjordes upp "hit och dit", men det enda bestående rättesnöret var att Mannerheim skulle utses till president.¹¹ Påskyndade aktiviteten inom Nysténskretsen regeringens agerande? Det är möjligt, men också inom regeringens egen krets hade man kommit till att Ryti-Ribbentropavtalets förpliktelser måste frångås. Det innebar att presidenten måste bytas ut, eftersom Ryti enligt avtalet personligen behövde Tysklands godkännande för att kunna ingå fred med Sovjetunionen. Den 1 augusti lämnade Ryti slutligen in sin avskedsansökan, och den 4 augusti svor den nya presidenten sin tjänsteed. Aktiviteten inom fredsrörelsen inverkade åtminstone på president Manner-

heims handlingar. I sin bok *Mannerheim. Viimeinen kortti?* (2013) konstaterar Juhani Suomi att då Mannerheim ”i egenskap av president och överbefälhavare – om än svagt – lutade åt den linje som fredsoppositionen företrädde, förhindrade han motåtgärder från de kretsar som in i det sista motsatte sig freden”.¹²

Ett av personbytena Sovjetunionen krävde hade därmed genomförts. Till det otacksamma uppdraget som statsminister fanns inte många kandidater.¹³ För många var det en stor överraskning, konstaterar Söderhjelm i sina anteckningar, att Mannerheim gav uppdraget till den samlingspartistiska riksdagsledamoten Antti Hackzell utan att höra riksdagen i ärendet. SFP fick löfte om två portföljer i den nya regeringen, varvid partiets ordförande Ernst von Born skulle ha blivit justitieminister och Söderhjelm utrikesminister. Samlingspartiet motsatte sig emellertid detta arrangemang, som därmed förföll för Söderhjelm del.¹⁴ Nysténskretsen hade gjort sitt bästa för att få in sina medlemmar på nyckelposter i regeringen, men inte lyckats. Det stoppades enligt Apunen av Tanner och Mannerheim, med påföljden att oppositionen förblev i opposition.¹⁵

Den nya regeringen lyckades ändå sluta fred med Sovjetunionen. Mellanfredsavtalet undertecknades den 19 september 1944. Sovjetunionen dikterade fredsvillkoren. De nya gränserna var i linje med Moskvafredens gränser 1940, och Petsamo överläts till Sovjetunionen. Porkala utarrenderades för en period på 50 år, och Finland ålades att betala krigsskadestånd på 300 miljoner dollar.¹⁶

Hackzell, som fått ett slaganfall under fredsförhandlingarna, var ändå ur spel och förhandlingarna om ny statsminister inleddes omedelbart. Urho Castrén, Högsta förvaltningsdomstolens president, lyckades få ihop en ny regering. Även om regeringens sammansättning till stor del var densamma skedde några ministerbyten som förebådade en större förändring. Tre medlemmar i Nysténskretsen fick nu plats i regeringen: Fagerholm återvände till posten som socialminister och Wuori fick plats i ministeriet för kommunikationsväsendet och allmänna arbeten. Den tredje var en nykomling i kretsen, den tidigare landshövdingen i Lappland, Kaarlo Hillilä, som fortsatte på posten som inrikesminister. Men enligt nyorienteringens mästare Kekkonen behövdes ännu radi-

kalare förändringar. Arbetet för att fälla Castréns regering inled-
des genast.¹⁷

Bollen sattes i rullning sex dagar senare, då Kekkonen på ett sammanträde inom Nysténskretsen den 27 september, där också bland annat Söderhjelm var med, propagerade för att fälla regeringen.¹⁸ Några dagar senare började man skissera upp en ny regering. Wuori eller Kekkonen skulle vara lämplig som statsminister och Paasikivi som utrikesminister. Utrikesministrarnas antal skulle vara två: Paasikivi skulle ha hand om östrelationerna, medan de övriga utrikesrelationerna skulle skötas av Söderhjelm. Dagen därpå träffade Söderhjelm på nytt Nystén, Kekkonen, Ralf Törngren och Sakari Tuomioja, kretsens borgerliga medlemmar, för att fortsätta ministerspekulationerna. Det såg ut som om nästan alla medlemmar i kretsen skulle vikas en plats i den nya regeringen.¹⁹

Enligt sina anteckningar träffade Söderhjelm medlemmar i Nysténskretsen upprepade gånger mellan den 20 oktober och den 12 november. Regeringsskiftet togs upp varje gång. Fagerholm och Wuori lämnade in sina avskedsansökningar den 7 november, varefter Castrén lämnade in hela regeringens avskedsansökan. Söderhjelm åt middag med Fagerholm och Wuori samma kväll. De betraktade Paasikivi som den bästa kandidaten för statsministerposten, Wuori som ett annat alternativ. Även om Söderhjelm i likhet med de andra medlemmarna i Nysténskretsen förordade Paasikivi – kretsens ”osynliga ledargestalt”²⁰ – som statsminister, kunde han innerst inne föredra Wuori. Söderhjelm hade sina tvivel kring den åldrande Paasikivis administrativa förmåga, även om han inte ville opponera sig mot honom.²¹ I bakgrunden fanns uppenbarligen motsättningar mellan herrarna.

Den 9 november 1944 ställde sig socialdemokraterna enhälligt bakom Paasikivi som statsministerkandidat. Söderhjelm träffade samma kväll Fagerholm, Kekkonen, Nystén, Tuomioja och Wuori. Det framgick tydligt av diskussionerna att Söderhjelm inte skulle ingå i den nya regeringen. Att Paasikivi själv, som låg sjuk, inte informerades förrän följande dag, då han tog emot uppdraget att bilda regering, väcker emellertid frågor.²² Hur visste Fagerholm och de andra redan dagen innan att Söderhjelm inte skulle vara med i den nya regeringen? Hade Söderhjelm redan dragit sina egna slut-

Söderhjelm's kvicktänkta och pedantiska personlighet gjorde honom populär men samtidigt gav den honom fiender. Det fanns de som ansåg honom högfärdig och arrogant, medan han för andra framstod som en glad och idérisk sällskapsmänniska med en okonventionell inställning till omvärlden.

satser då han fick höra att socialdemokraterna uttryckligen ställde sig bakom Paasikivi?

Söderhjelm, som var väl förtrogen med internationell juridik och känd som en skicklig förhandlare, hade hur som helst erfarenhet av underhandlingar med ryssarna. Dessa egenskaper skulle snart komma att stå högt i kurs. Tillsammans med Paasikivi hade Söderhjelm redan i oktober invalts i den kommitté som skulle utreda möjligheten att återuppliva Sällskapet för fred och vänskap mellan

Finland och Sovjetunionen, som lagts ned i december 1940. En ny organisation, Samfundet Finland-Sovjetunionen, bildades redan hösten 1944, med förhoppningen att också andra än kommunister skulle gå med i verksamheten.²³ Det är svårt att säga varför Paasikivi å andra sidan inte ville utse Söderhjelm till ordförande i den kommitté som bildades i december 1944, med uppdraget att bereda handelspolitiska frågor med avseende på handeln med västmakterna. Träförädlingsindustrins produkter var allra viktigast för exporten och i egenskap av ombudsman för Träförädlingsindustriernas centralförbund kände Söderhjelm branschen väl.

I den nya regeringen, som utnämndes den 17 november 1944, ingick förutom Paasikivi sju medlemmar från fredsoppositionen: Hillilä, Kekkonen, Tuomioja, Törngren, Wuori, Mauno Pekkala och Åke Gartz. Nästan samtliga ingick också i Nysténskretsen. Efter att Paasikivis regering tillträtt avslutade kretsen sin verksamhet: den hade gjort sig själv överflödig. Kandidaterna i presidentvalet 1956 bestod nästan enbart av tidigare medlemmar i kretsen: Fagerholm, Kekkonen, Kilpi, Tuomioja och Törngren. Bara den kandidat som fick det lägsta antalet röster, Finska folkpartiets Eero Rydman, var en outsider. Apunen har på ett träffande sätt sammanfattat Nysténskretsens betydelse. Han konstaterar att "Nysténskretsen sammantaget var det politiska gängjärn, med hjälp av vilket Finland svängde från krigspolitikens till vidräkningens tid. Sitt första stora mål uppnådde grupperingen när Ryti steg åt sidan till förmån för Mannerheim i början av augusti 1944."²⁴ Historikern Jukka Seppinen har konstaterat att "de som hört till fredsoppositionen antingen fick tjänster eller en bra start på sin politiska karriär. Ur den här grupperingen växte samtidigt femtekolonnare fram, som beredvilligt beskrev närhistorien enligt de villkor som dikterades från Moskva."²⁵ Vad Söderhjelm anbelangar kan man åtminstone inte ge Seppinen rätt.

Söderhjelm skötte sitt värv som riksdagsledamot och deltog i riksdagens plenum perioden 14.7.1944–3.4.1945 med berömligt nit. Verksamheten inom Nysténskretsen, avvecklingen av Petsamon Nikkeli Oy och huvudsysslan vid Finska träförädlingsindustriernas centralförbund var ändå så tidskrävande att Söderhjelm's deltagande i riksdagsarbetet – med undantag för plenum – blev småskaligare.

En del av tiden var han ordinarie medlem i grundlagsutskottet, och suppleant i lagutskottet och stora utskottet.²⁶ Han kom inte med en enda motion, men höll ett förhållandevis långt anförande på finska den 27 mars 1945. Då behandlades ett lagförslag om att trygga tillgången på trä.²⁷ Den långa krigstiden hade övergått i fred, även om man fortfarande var i färd med att driva ut de sista tyskarerna från Lappland. Det var redan som träförädlingsman Söderhjem talade i riksdagen, och det var i denna egenskap han skulle komma att utföra sina viktigaste gärningar i näringslivet.

SVENSKA FOLKPARTIETS RÖSTMAGNET 1945

FÖR SÖDERHJELM PERSONLIGEN var valet 1945 en exceptionell tilldragelse. Redan under kandidatnomineringen inför valet 1936, och i synnerhet inför valet 1939, hade han känt en stark dragning till Nylands valkrets. Det var som nämnt uppenbarligen främst av lojalitet gentemot väljarna han de gångerna gått med på att ställa upp i Vasa norra valkrets. Eftersom han ändå trillade ur riksdagen i valet 1939 drogs mattan undan denna lojalitetstanke. Söderhjelms var fri att ställa upp i sin egen hemtrakt och nu var hans ställning inom Svenska folkpartiet så stark att det fanns skäl att beakta hans önskemål. Resultatet i det föregående valet grämde sannolikt fortfarande Söderhjelms – så effektiv och massiv var den kampanj han nu satte igång.

Även om Söderhjelms var välbärgad tackade han självklart inte nej till den hjälp hans arbetsgivare, Finska träförädlingsindustriernas centralförbund, erbjöd. Summan han fick i stöd var betydande. Centralförbundet ville försäkra sig om att åtminstone en av de kandidater förbundet stödde skulle väljas in i riksdagen och där kunna driva frågor som var viktiga för skogsindustrin.¹ Nyliberala studentförbundet, vars ordförande Söderhjelms alltjämt var medan han förde kampanj, erbjöd honom samtidigt ett annat stöd. I valet stödde studentförbundet också Nils Meinander.² Organisationens stöd till Söderhjelms och Meinander var både offentligt och synligt.

Däremot knystades det inte i offentligheten om centralförbundets stöd till "sina egna" kandidater.

I Söderhjelm's arkiv finns en handfull tal- och textdispositioner, som han uppenbarligen växlade mellan beroende på åhörar- eller läsekretsen och platsen. Hans tal citerades till och med av tidningar i Stockholm.³ Han verkar ha tagit upp flera olika teman, av vilka en del handlade om det förlorade kriget, andra om den ekonomiska utvecklingen och framtidsutsikterna. I några av talen låg betoningen på att Finland hörde till Norden och borde agera därefter – åtminstone i utrikespolitiska frågor. Söderhjelms var trogen sin tematik: han hade talat och skrivit om Finlands nordiska tillhörighet redan under autonomins tid.

Söderhjelms satsade också på en egen, åtta sidor lång valbroschyr med titeln *Vart hän?* I broschyren rekapitulerade han sina meriter och tog bland annat ställning till den utrikespolitik Finland fört. Han ansåg att många misstag och felsteg präglade perioden 1920–1939. Enligt Söderhjelms borde man nu lära sig av historien och föra en politik som ingav förtroende i Sovjetunionen. Valbroschyren trycktes i 33 000 exemplar, av vilka 8 000 skickades med posten till potentiella väljare medan de andra delades ut under olika kampanjtillställningar.⁴

I Nylands valkrets lät SFP trycka ett gemensamt kampanjblad där alla kandidater fick en egen sida. I bladet presenterades också kandidaternas meritförteckningar. För Söderhjelm's del nämndes bland annat hans ministerportföljer i två regeringar och hans arbete som ombudsman för Träförädlingsindustriernas centralförbund. Det berättades också att han var ledamot i Svenska Finlands folkting och satt i Svenska litteratursällskapets styrelse.

Söderhjelm's valannonsering var utan överdrift i en klass för sig. Hans huvudsakliga annonseringskanal var *Hufvudstadsbladet*, men hans annonser, eller reklamartade artiklar, ingick också i tidningarna *Hangö*, *Nya Pressen*, *Nyland* och *Svenska Finland*. Det kan dessutom ha haft en viss betydelse att diabilider som presenterade Söderhjelms och vad han åstadkommit visades på sex biografier i Helsingfors och på en i Borgå. De egentliga kampanjtillställningarna var inte särskilt många. Den mest betydande för Söderhjelm's del var kanhända den som ordnades i Mässhallen i Hel-

singfors den 14 mars. Där uppträdde tolv kandidater som alla fick tala i fyra minuter. SFP:s toppnamn Ernst von Born, Carl Olof Frietsch, John Österholm, Meinander och Söderhjelm deltog. En annan viktig tillställning var valkvällen i Nylands nations hus, som ordnades av Nyliberala studentförbundet. De enda kandidaterna som uppträdde var Meinander och Söderhjelm, som talade under rubriken "Finland mellan Ryssland och Sverige".⁵

I valet som hölls den 17–18 mars 1945 förlorade SFP fyra mandat och landade på 14 platser i riksdagen. Söderhjelm gjorde däremot ett utomordentligt val. Han blev SFP:s röstmagnet med 9 038 röster. Nyliberala studentförbundets nya ordförande Meinander, som liksom Söderhjelm varit verksam inom fredsoppositionen, klarade sig också bra: han fick bara dryga 600 röster färre än Söderhjelm.⁶ Varken fredsoppositionen eller Nysténskretsen nämns däremot med ett ord i dokumenten i Söderhjelm's arkiv eller i samtida dagstidningar eller valannonser. Uppenbarligen uppfattade Söderhjelm inte sina meriter i det här sammanhanget som något som skulle locka väljare. Ändå gjorde de viktigaste aktörerna inom fredsoppositionen framgångsrika val.

Tidningen *Hangö* speglade Söderhjelm's valframgång mot SFP:s kräftgång den 27 mars:

Det är inte så gott att veta, varpå Söderhjelm's förstaplacering huvudsakligen grundar sig, för att här ta ett fåsamt och gott exempel. På statsministerns krav på "ett nytt anlete" för den nya riksdagen svaras det. Utan betydelse lär synpunkten inte vara. Det är visserligen känt att doktor Söderhjelm blivit skarpt kritiserad såsom svårt "belastad" från yttersta vänsterns sida, men detta kanske uppväges därav att man bland de svenska väljarna i stort inte kände till detta. [...] Det blev doktor Söderhjelm som hävade in rösterna då han vid ytligt betraktande tedde sig som en av de rekommenderade "nya männen".⁷

Det var naturligtvis inte den enda förklaringen. Enligt tidningen kunde Söderhjelm också tacka "sin bildning och intelligens, erfarenhet och omdömesförmåga, sina mångsidiga intressen och habila personlighet" för framgången.

Valresultatet hade uppenbarligen gett Söderhjelm inträde i regeringsförhandlingarna och i SFP-toppens hårda kärna – om han hade velat. I sin memoarbok skriver Söderhjelm emellertid: ”Inför svenska riksdagsgruppens konstituerande möte den 5 april erbjöds jag från olika håll ordförandeposten, men avböjde, då en sådan uppgift i det aktuella politiska läget skulle i praktiken betytt ett uppgivande på obestämd tid av mitt just då mycket centrala arbete i träförädlingsindustrins tjänst.”⁸ Det är inte känt vilka eventuella avtal han hade med sin arbetsgivare, men det gäller att minnas att han ställde upp i valet uttryckligen med Träförädlingsindustriernas centralförbunds godkännande och stöd i ryggen.

Söderhjelm ville inte ingå i regeringen, och i SFP:s historik finns inte heller några noteringar om att han skulle ha föreslagits för en ministerpost våren 1945. I sina memoarer betonar Söderhjelm att han ”var starkt engagerad i den ekonomiska politiken utanför riksdagen, främst i det betydelsefulla arbetet på att återvinna våra under kriget förlorade marknader och i att med handelspolitiska medel erövra nya”. Sitt arbete som riksdagsledamot 1945–1948 nämner Söderhjelm knappt alls i memoarerna. Han nöjer sig med att konstatera: ”själv spelade jag dessa år en mindre roll i riksdagen.” Han skriver ändå att han ”vissa tider var medlem av grundlagsutskottet, men i övrigt befriad från annat utskottsarbete än i utrikesutskottet, som ju sammanträdde sällan och icke hade samma arbetsbörda som de andra ordinarie utskotten”.⁹

Jag gick igenom riksdagshandlingarna för 1945–1948, och det stämmer att Söderhjelm inte var särskilt aktiv som riksdagsledamot. Ändå anser jag att han var betydligt mer företagsam än vad han själv låter påskina. Förutom de ovannämnda utskotten var han tidvis medlem och suppleant i försvarsutskottet, och därtill suppleant i stora utskottet. Han hörde hela valperioden till riksdagens elektor, och var dessutom i två repriser bankfullmäktigeledamot vid Finlands Bank. Han utsågs dessutom till medlem i ett halvdussin kommittéer och råd, i vilka han delvis verkade som riksdagsledamot, delvis med Träförädlingsindustriernas centralförbunds mandat. De mest betydande av dessa uppdrag var medlemskapet i ekonomiska rådet och i handelsavtalskommittén. Han höll över tio anföranden och kom med en handfull motioner.

Två av motionerna hade koppling till hans egna intressenter. I en av motionerna förordade han ett tilläggsanslag på 735 000 mark till Svenska litteratursällskapet i Finland, med motiveringen att utgifterna ökat och sällskapets pengar var placerade i fastigheter och andra tillgångar med låg avkastning. I en annan motion föreslog han att regeringen skulle utarbeta ett lagförslag om statligt stöd till idrottsinstituterna.¹⁰ Söderhjelm hade utsetts till ordförande för Finlands svenska centralidrottsförbund 1945 och till styrelseordförande för Solvalla stiftelse 1947.

Under valperioden skedde ett presidentskifte då Gustaf Mannerheim, som 1944 valts till president för en undantagsperiod, steg åt sidan. Det innebar samtidigt ett regeringsskifte eftersom riksdagen, däribland elektor Söderhjelm, valde statsminister J.K. Paasikivi till president den 9 mars 1946. Forststyrelsens generaldirektör, Mauno Pekkala från Demokratiska förbundet för Finlands folk, utsågs till ny regeringssonderare. På Pekkals ministerlista fanns två personer som inte föll i god jord hos president Paasikivi. Den ena var kommunisten Nestori Nurminen, vars utnämning till försvarsminister Paasikivi motsatte sig av flera olika skäl. Den andra var Söderhjelm. I Paasikivis "linje", som han hårt höll fast vid, passade en ministerpost för Söderhjelm helt enkelt inte in. Denna hållning kom till uttryck på nytt redan i oktober samma år. Pekkala ville fortsättningsvis ha med Söderhjelm i sin regering, och föreslog för Paasikivi att finansminister Ralf Törngren skulle utses till generaldirektör för Statskontoret och Söderhjelm utses till minister i hans ställe. Rockaden blev inte av, och Törngren blev inte Statskontorets generaldirektör förrän hela regeringen bytts ut 1948.¹¹

Söderhjelm förundrade sig naturligt nog över att Paasikivi inte ville ha honom i regeringen trots Pekkals begäran. I sin memoarbok skriver Söderhjelm att han kom att tänka på detta också två år senare, då Paasikivi bjöd in honom i den delegation som reste till Moskva för att förhandla om VSB-pakten.¹² Den formella orsaken till att Söderhjelm ratades våren 1946 var att Paasikivi uttryckligen ville ha Carl Enckell som utrikesminister i Pekkals regering. Eftersom SFP hade två ministerportföljer och Paasikivi betraktade den obundna Enckell som partiets andra representant vid sidan om partiordförande Törngren kunde Söderhjelm inte komma på fråga.

Enligt Söderhjelm:s cyniska mening var Enckell en "vindböjtel, som endast därför är svensk att han inte kan finska". Då Söderhjel:m i slutet av 1960-talet skrev sina memoarer bedömde han att det i själva verket var hans smala lycka att han blev förbigången. Enligt Söderhjel:m kom Pekkalas regering att bli en av de sämsta i Finlands historia.¹³

I sin memoarbok nämner Söderhjel:m en episod med direkt koppling till sitt riksdagsarbete under valperioden 1945–1948. Ärendet hade politisk betydelse för honom själv, och var viktigt för hans arbetsgivare, Träförädlingsindustriernas centralförbund. Det handlade om den amerikanska Marshallhjälp:n sommaren 1947. USA ville hjälpa de europeiska länderna att komma på fötter i ekonomiskt hänseende efter kriget. Hjälp:n skulle samtidigt mota kommunismens frammarsch i grind i Västeuropa. Tillsammans med 21 andra länder fick Finland en inbjudan till en stor konferens i Paris den 12 juli 1947. Där skulle amerikanerna presentera sin plan för att stöda de europeiska länderna ekonomiskt.

I Finland förhöll man sig positivt till planen. Marshallhjälp:n innebar tillgång till västerländska krediter och materiel, som kunde utnyttjas för produktionen och leveranserna av krigsskandeståndsprodukter till Sovjetunionen. Men Finlands position i frågan förändrades då kontrollkommissionen¹⁴ meddelade att Sovjetunionen inte såg med blida ögon på konferensen. I en så här viktig fråga måste också riksdagens utrikesutskott höras, ansåg Paasikivi. Utskottet sammanträdde rentav två gånger, den 8 och 10 juli. På mötena fördes skarpa diskussioner, under vilka majoriteten av utskottsmedlemmarna kom fram till att Finland borde delta i konferensen i Paris trots Sovjetunionens motstånd.¹⁵

Söderhjel:m hade en egen linje i frågan. På mötet den 10 juli konstaterade han att "valet står mellan två stormakter, den östliga och den västliga. Faran med den västliga är utomordentligt stor. Den östliga faran måste tas på allvar, och det innebär att vi inte kan åka till konferensen i Paris. Samtidigt måste ansträngningarna för att tillgodogöra sig den amerikanska hjälpen fortsätta. Tillägget till regeringens förslag erbjuder en möjlighet därtill." Söderhjel:m:s tilläggsförslag gav Finland vissa utsikter att samarbeta med länderna som tog emot Marshallhjälp:n. Tillägget bestod i att "Fin-

lands regering var redo att informera om Finlands ekonomiska omständigheter". Utskottet godkände Söderhjelm's förslag, och det infördes i Finlands slutliga, nekande svar. Det kan noteras att Paasikivi inte nämner Söderhjelm's förslag, som regeringen godkände, i sin dagbok. Det gör däremot den senare historieskrivningen. Tuomo Polvinen har skrivit att Finlands svar "samtidigt betonade landets uppriktiga vilja till renodlat ekonomiskt samarbete med de andra länderna samt landets behov av utländsk hjälp för återuppbyggnaden". Därför kommunicerade regeringen sin vilja att tillhandahålla uppgifter om Finlands ekonomi.¹⁶ Den formella orsaken regeringen angav till att avböja inbjudan till konferensen var att det slutliga fredsavtalet med Sovjetunionen ännu inte var undertecknat och Finland ville hålla sig utanför världspolitikkens intresse-motsättningar.

I sin memoarbok skriver Söderhjelm att han själv röstade nej på politiska grunder. Att avvisa den amerikanska hjälpen gick samtidigt stick i stäv med hans arbetsgivares intressen.¹⁷ Kanske kom Söderhjelm ihåg Risto Rytis ord under vinterkriget: privata angelägenheter (i det här fallet arbetsgivarens intressen) fick inte blandas in i statliga affärer! Söderhjelm var också medveten om att varken utskottets eller hans egen röst spelade någon praktisk roll för Träförädlingsindustriernas centralförbund. Det hade tydligt framgått redan i början av mötet då Pekkala meddelat att "regeringen i dag fattat beslut i ärendet, även om det slutliga beslutet tas av republikens president efter utskottets sammanträde".¹⁸

Söderhjelm skriver i memoarboken att han 1947 agerade i enlighet med "Paasikivilinjen".¹⁹ Paasikivi hade i det här skedet verkat som statsminister och president i två och ett halvt år, och cementerade inte sin linje förrän närmare 1956. Utan att överdriva alltför mycket kan man efteråt konstatera att Söderhjelm i frågan om Marshallhjälp snarare agerade enligt den linje som Nysténskretsen företrädde. I vilket fall som helst fanns det en tydlig koppling mellan kretsens kurs och den senare Paasikivilinjen. Juhani Suomi betraktar följaktligen verksamheten i Nysténskretsen som ett förstadium till Paasikivilinjen. Det kan därtill noteras att Söderhjelm talat om Paasikivilinjen betydligt tidigare, redan i samband med riksdagsvalet 1945. Han torde vara en av de första som använde

begreppet. Det tal som Paasikivi höll i Mässhallen på självständighetsdagen 1944 kan betraktas som linjens startskott. I talet beto-
nade Paasikivi att goda och tillitsfulla relationer till Sovjetunionen
hade högsta prioritet.

I riksdagsvalet 1948 ställde Söderhjelm igen upp i Nylands val-
krets med samma koncept som i föregående val. I SFP:s valbroschyr
konstaterade Söderhjelm att åren efter kriget, då man agerat och
levt enligt Paasikivilinjen, hade visat sig vara framgångsrika. Han
var den enda av kandidaterna som använde ordet "Paasikivilinje"
i sin presentation. Söderhjelm blev invald med ungefär lika många
röster som förra gången, vilket den här gången räckte till en tredje
plats bland SFP:arna i hans krets.²⁰

Den nya statsministern, socialdemokraten K.-A. Fagerholm,
som ville forma en regering med bred bas, föreslog Söderhjelm
som justitieminister. Paasikivi hade inget emot detta, trots att han
samtidigt kritiserade Söderhjelm för att han i en tidningsintervju
hade sagt att de svenskspråkiga borde sköta utrikespolitiken. Fager-
holms planer föll emellertid på att kommunisterna krävde hela sex
ministerposter, och i stället utnämndes en rent socialdemokratisk
regering.²¹ Fagerholms minoritetsregering föll i mars 1950, och i
Kekkonens nya borgerliga minoritetsregering fick Söderhjelm inte
heller någon ministerpost, trots att SFP nu ingick. Det är oklart
om Söderhjelm någonsin fick veta att Paasikivi denna gång före-
slagit honom för utrikesministerposten, och att Kekkonen vägrat
godkänna detta. Saken blev känd först efter Söderhjelm död, när
Paasikivis dagböcker publicerades.²² Bergsrådet Åke Gartz, biträ-
dande direktör på industrikoncernen A. Ahlström Oy och bekant
till Söderhjelm från skogsindustrin och fredsoppositionen, blev i
stället obunden utrikesminister.

I det här skedet hade Söderhjelm ändå händerna fulla med arbe-
tet som ombudsman på Finska träförädlingsindustriernas central-
förbund, som blivit ännu mer betydelsefullt i och med Koreakriget
som fått efterfrågan på trävaruprodukterna att skjuta i höjden.
Också Olympiska spelen som ordnades i Helsingfors 1952 syssel-
satte Söderhjelm i egenskap av ordförande för Olympiska seglings-
kommittén och Finlands seglarförbund – under åren 1949–1952
samlades seglingskommittén över 50 gånger.²³ Enligt Tor Smeds-

lund som skrivit Nyländska jaktklubbens historia var de olympiska kappseglingsbanorna ”ett verk huvudsakligast av Söderhjelm och vid tävlingarnas genomförande – utan mankemang – svävade hans ande över arrangemangen”.²⁴ Söderhjelm ställde inte längre upp i riksdagsvalet 1951.

FÖRBEREDELSE INFÖR KRIGSTJÄNSTENS SISTA STRID

SÖDERHJELMS LÅNGA POLITISKA krigstjänst inleddes den 13 oktober 1939, då han blev medlem i statsrådet och justitieminister i A.K. Cajanders regering. Hans viktigaste uppdrag blev att skapa kontakter till väst och den vägen skaffa Finland hjälp. Föregående dag hade den sovjetiska utrikesministern Vjatjeslav Molotov kommit med ett förslag till den finska förhandlingsdelegationen som rest till Moskva: de båda länderna skulle ingå samma typ av biståndspakt som Sovjetunionen nyligen slutit med de baltiska länderna. Söderhjälm fortsatte som justitieminister i Risto Rytis regering, som tillträdde den 1 december 1939, dagen efter att vinterkriget bröt ut. Regeringens viktigaste uppgift var att få till stånd ett fredsavtal med Sovjetunionen, vilket också lyckades. Vapnen tystnade den 13 mars 1940.

Mellankrigsperioden, från vinterkrigets slut till fortsättningskrigets utbrott midsommaren 1941, var ingen lugn tid för Söderhjälm. Två gånger besökte han Moskva och lyckades avvärja de sovjetiska anspråken på Petsamon Nikkeli Oy. Sovjetunionens mål var att annektera gruvområdet och därefter ta kontroll över hela Finland. Under fortsättningskriget kämpade Söderhjälm mot tyskarna då de i sin tur försökte ta kontroll över nickelgruvan i Petsamo. Också tyskarnas försök misslyckades. Juristen Söderhjälm höll fast vid att varken tyskarna eller ryssarna hade rätt att kränka nickelgruvans amerikanska ägares lagliga rättigheter.

Finland och Sovjetunionen ingick ett vapenstilleståndsavtal den 19 september 1944 och enligt fredsvillkoren måste Finland betala ett omfattande krigsskadestånd till Sovjetunionen. För Söderhjelm del fortsatte kampen för Finlands intressen, eftersom han vid verkställandet av krigsskadeståndsleveranserna måste ombesörja att det åtminstone i någon mån fanns trä och träförädlingsprodukter även för den västliga exporten. Dessa leveranser gav valuta, med vilken Finland kunde införskaffa maskiner och råvaror för att hålla krigsskadeståndsindustrins hjul i rullning. I januari 1947 vidtog förhandlingar med ryssarna om hur fordringarna på de tidigare tyska tillgodohavandena på sex miljarder finska mark skulle överföras till Sovjetunionen.¹ I anslutning till den här processen fördes ytterligare förhandlingar, först i Helsingfors och sedan i Moskva. De utmynnade i en överenskommelse om att bilda ett finsk-sovjetiskt fiberindustri-bolag. Söderhjelm återvände hem till Helsingfors från sin förhandlingsresa till Moskva i slutet av januari 1948.

Läget i Tjeckoslovakien var på väg att tillspetsas i slutet av februari, och det fanns en stor osäkerhet i luften runtom i Europa. Den 23 februari 1948 överräckte det sovjetiska sändebudet, general-löjtnant Grigorij Savonenkov, ett personligt brev från Josef Stalin till president J.K. Paasikivi. I brevet föreslog generalissimus Stalin ett likadant avtal om vänskap, samarbete och ömsesidigt bistånd (VSB) som Sovjetunionen nyligen ingått med Ungern och Rumänien. Det stod klart att de här två länderna, vars avtal egentligen var försvarsallianspakter, därigenom var under sträng sovjetisk kontroll. Hade Finlands självständighet kommit till vägs ände? Det hann knappast presidenten eller de andra beslutsfattarna, däribland Söderhjelm, ens tänka på när de under de närmaste dagarna fick kännedom om Stalins brev.

Den långa krigstjänstgöringen fortsatte för Söderhjelm del. Den 7 mars ringde telefonen i hans skidstuga i Esbo. Det var republikens president som uppmanade honom att ställa in sin resa till Köpenhamn där han skulle delta i de för skogsindustrin viktiga handelsförhandlingarna med Danmark. I stället bad Paasikivi honom att ansluta sig till delegationen som skulle förhandla om – och ingå – den pakt Sovjetunionen föreslog. Söderhjelm, som tagit sig genom krigsåren med ett klart huvud och med lagboken i handen, utan att

avfyra ett enda skott, hamnade än en gång i hetluften. Han svarade ja på Paasikivis förfrågan. Det var en fosterländsk gärning av en plikttrogen man, även om Söderhjelm själv förundrade sig över att valet föll på honom.²

Söderhjelm hade redan den 5 mars besökt presidentens slott för att samtala med Paasikivi om man borde tacka ja till Stalins förhandlingsinbjudan. I riksdagen fanns det många som motsatte sig förhandlingar. Tidigare samma dag hade Söderhjelm diskuterat frågan med riksdagens talman K.-A. Fagerholm. Fagerholm hade ansett att Söderhjelm borde göra sin hållning – som alltså förordade förhandlingar – känd för presidenten. Fagerholm hade ringt Paasikivi på stående fot, och presidenten hade i sin tur genast bjudit in Söderhjelm.³ Paasikivi skrev om Söderhjelm besök i sin dagbok, och nämnde bland annat att Söderhjelm sagt:

Det lilla Finland kan inte säga ”nej”. Om vi svarar ”nej” får vi en ny örfil österifrån. Vi kan inte närma oss förhandlingarna motsträvt, utan vi bör göra det ”nätt” och försöka komma överens med ryssarna. Då får vi kanske behålla vår autonomi, ty någonting annat är vår självständighet inte.⁴

De många förhandlingarna han varit med om i Moskva hade gjort Söderhjelm till en cyniker, kanske också till en realist.

I sin memoarbok bedömer Söderhjelm att han inte i första hand inkallades till delegationen på grund av sin erfarenhet av att förhandla med ryssarna. Det handlade snarare om att han redan i slutskedet av kriget, och i synnerhet därefter, inom politiken agerat på ett sätt som i huvudsak överensstämde med Paasikivis politiska uppfattning.⁵ Söderhjelm hade, liksom Paasikivi, varit verksam inom fredsoppositionen och Nysténkretsen. Enligt Tuomo Polvinen var orsaken till att Söderhjelm ombads ingå i delegationen ändå snarare att han vunnit Paasikivis förtroende i samband med den självständiga linje han följt i Marshallfrågan.⁶ Båda har enligt min mening rätt i sin uppfattning, men ger inte hela bilden.

Jag tror att presidenten tog Söderhjelm agerande under hela krigstiden, och även därefter, i beaktande. Söderhjelm kom in i bilden då Stalins inbjudan varit offentligt känd i ungefär en vecka.

Efter att Paasikivi hade mottagit brevet av Savonenkov hade han först begrundat saken ensam, och sedan med några betrodda. Tre dagar senare förmedlade han innehållet i brevet till regeringen, och följande dag, den 27 februari, till riksdagens talmän och riksdagsgruppernas ordförande. Båda gångerna mottogs budskapet med bestörtning. Via pressen kom Stalins inbjudan därefter till hela folkets kännedom.

Tidningarna publicerade uppgiften om förhandlingsinbjudan den 28 februari. Beskedet kom inte som en fullständig överraskning. *Uusi Suomi* hade exempelvis redan föregående dag rapporterat att regeringens utrikesutskott, och senare hela regeringen, inkallats till presidentens slott. Officiellt uppgavs inte orsaken till de ”utrikespolitiska förhandlingarna”, men utifrån rykten tidningen hört behandlades ”vissa frågor Sovjetunionen och Finland emellan”. Då *Uusi Suomis* rubrik löd ”Sovjetunionen har erbjudit en biståndspakt”, och *Hufvudstadsbladet* skrev ”Sovjet vill förhandla pakten med Finland” var stämningen spänd bland folket. *Uusi Suomi* och *Hufvudstadsbladet* skrev ändå ingenting om sinnesstämningarna bland medborgarna. Sannolikt ville de inte skrämma upp folk. Men samtidigt berättade tidningarna naturligtvis nog om händelserna i Prag, där kommunisterna var på väg att avsätta den lagliga regeringen med våld, och om oroligheterna i många östeuropeiska länder.⁷

Det stod klart för många att Finland var på väg in i en farozon. I nästan två månaders tid nämndes VSB-pakten dagligen på *Uusi Suomis* första sida. Först berättade tidningen om själva inbjudan, därefter om förberedelserna. Själva förhandlingarna följdes förstas tätt, även om det inte fanns särskilt mycket att berätta, eftersom de fördes i ett slags nyhetsskugga. Slutligen rapporterade tidningen i försiktiga ordalag om själva avtalet. Inte förrän i mitten av april blev VSB-bevakningen mer sporadisk.

Låt oss ännu återvända till februari, då politikerna i Helsingfors alltjämt funderade på hur de skulle svara Stalin. Sedan inbjudan blivit offentlig hade frågan behandlats i flera olika instanser, många slags kannor hade stöpts och en veritabel rykteskarusell hade kommit igång. Den allmänna atmosfären, också bland politiker, var räddhågsen – i synnerhet då man visste att Sovjetunionen

nyligen ingått motsvarande pakter med Ungern och Rumänien. Utvecklingen i de här båda länderna oroadе dem som visste något om saken. Den centrala frågan löd: skulle Finland alls gå med på att förhandla, och på vilka villkor skulle det i så fall ske?⁸ Budskapet i Stalins brev var i sig tydligt: länderna måste tillsammans försvara sig mot ett eventuellt tyskt angrepp. Hur, och under vilka omständigheter, ett gemensamt försvarskrig i så fall skulle föras specificerades inte med en rad. Som helhet väckte brevet snarast en hel drös känsliga och dubiösa frågor.

Dessa outtalade frågor försökte regeringen, riksdagen, försvarsmakten, rättslärda och många andra personer och institutioner besvara under de följande veckorna. Man nådde snabbt samförstånd om att man åtminstone måste svara jakande på inbjudan. Det var också president Paasikivis slutliga hållning. Paasikivi besvarade brevet redan den 27 februari, men skickade inte det egentliga, jakande svaret förrän den 9 mars, och även då försett med förbehållet att "regeringen förutsätter, att fördragets innehåll under förhandlingarna kommer att i alla avseenden fritt prövas och fastslås".⁹ Samma dag utsåg presidenten de sju medlemmarna i delegationen som skulle resa till Moskva. Den utgjordes av statsminister Mauno Pekkala som ordförande, inrikesminister Yrjö Leino, utrikesministrarna Carl Enckell och Reinhold Svento, utrikesutskottets ordförande Onni Peltonen, riksdagens vice talman Urho Kekkonen och Söderhjelm. I sitt svarsbrev välkomnade Stalin de finska förhandlingarna till Moskva den 22 mars.¹⁰

En av de viktigaste frågorna i de klargöranden man begärt och fått handlade om Finlands neutralitet. Skulle Finland alls kunna vara neutralt efter den föreslagna pakten med Sovjetunionen, även om det inte handlade om en egentlig militärpakt? De rättslärdas och generalernas uppfattning underlättade avgörandet. De flesta av dem bedömde nämligen att Finland ändå inte kunde hålla sig neutralt i krigstid, eftersom Porkkalaområdet var utarrenderat till Sovjetunionen som militärbas. Eftersom man nu var på väg att ingå ett avtal som skulle gälla i händelse av krig spelade neutralitetssynvinkeln inte längre någon större roll.

Formuleringen om att Finland hade rätt att hålla sig utanför stormaktskonflikter, vilken sedan ingick i inledningen av det slut-

liga Fördraget om vänskap, samverkan och ömsesidigt bistånd, var ett slags neutralitetsklausul. Den fanns emellertid inte med i de skriftliga förhandlingsdirektiven till delegationen. Däremot skrevs den in i det avtalsutkast som bearbetades in i det sista. Utkastet presenterades ändå inte i det här skedet för statsrådet, endast förhandlingsdirektiven. Statsrådet godkände direktiven med knapp marginal – rösterna föll 9–8 – den 18 mars, strax innan delegationen avreste till Moskva.¹¹ Det handlade inte egentligen om ett hemlighållande av de finska förhandlingsmålen, eftersom svarsbrevet Paasikivi skickat Stalin den 9 mars i sin helhet publicerats i flera dagstidningar den 16 mars. I brevet konstaterade presidenten: ”Särskilt efter de senaste krigens hårda erfarenheter önskar Finlands folk kunna stanna utanför konflikter.”¹²

Neutralitetsfrågan behandlades förvisso under de diskussioner som förhandlingsdelegationen förde under ledning av Paasikivi. Han lyfte ändå inte fram neutralitetsfrågan särskilt starkt, uppenbarligen på grund av att Porkkalaområdet var utarrenderat. I några direktivutkast formulerade Paasikivi saken som så att Finland inte yrkade på folkrättslig neutralitet, utan på möjligheten att hålla sig utanför stormakternas inbördes intressebetsättningar. Juris doktor Tauno Suontausta, som fungerade som förhandlingsdelegationens sekreterare, skrev in den senare delen av meningen i inledningen till avtalsutkastet, och där fick den stå kvar ända tills avtalet undertecknades.¹³

Avtalsutkastet utarbetades av en underavdelning till förhandlingsdelegationen. Paasikivi var ordförande och som medlemmar ingick Enckell, Svento, Kekkonen och Söderhjelm. Juhani Suomi lyfter fram en intressant aspekt i sin Kekkonenbiografi *Vonkamies* (1988). Med hänvisning till Kekkonens anteckningar den 18 mars 1948 konstaterar Suomi att Paasikivi inte var särskilt intresserad av vad som skrevs in i avtalets inledning. Enligt Paasikivi fick texten vara hur luddig som helst, med andra ord frasbetonad. Kanske höll förhandlarna också presidentens muntliga direktiv i minnet. Hur som helst kom den nämnda klausulen, som senare fick stor uppmärksamhet, att ingå i avtalets inledning.¹⁴

Det är intressant att notera att finländarna använde sig av rätten att hålla sig utanför stormaktspolitiken redan innan VSB-pak-

ten ingicks. Då finländarna avböjde briterernas och fransmännens inbjudan till konferensen om Marshallhjälpen i Paris i augusti 1947 motiverades beslutet uttryckligen med att Finland ville hålla sig utanför händelser som kunde så frön till dispyter stormakter emellan. I senare utvärderingar av VSB-pakten har föga uppmärksamhet fästs vid det faktum att avtalet fick ett nytt slags innebörd 1956, då Porkkalaområdet returnerades till Finland. Från och med den stunden kunde finländarna på ett mer trovärdigt sätt än tidigare framhärda i sin strävan efter neutralitet. Det gjorde Finland också mer än en gång, i första hand genom president Kekkonen.

Delegationen som var på väg till Moskva våren 1948 var med om att utforma förhandlingsdirektiven. President Paasikivi, som skulle stanna i Helsingfors, deltog i regel i mötena. Han styrde i praktiken diskussionerna och bestämde förhandlingstaktiken. Delegationens ordförande Pekkala, som var vid dålig hälsa, lyste mest med sin frånvaro. Gruppen samlades för första gången den 10 mars. Då var också en skara militära experter och andra sakkunniga närvarande för att bistå i frågor av teknisk natur. Delegationen samlades för sista gången den 18 mars och fick då med sig de tidigare nämnda skriftliga direktiven som regeringen godkänt.¹⁵

Finländarnas förberedelser inför förhandlingarna har beskrivits utförligt i så många sammanhang, att det inte är nödvändigt att gå in på dem i större detalj. Jag vill ändå lyfta fram en detalj som presidenten och Kekkonen var överens om, men inte Söderhjelm. Det handlade om var förhandlingarna skulle äga rum. I sitt brev hade Stalin låtit finländarna välja: Moskva eller Helsingfors. Paasikivi och Kekkonen föredrog Helsingfors för att betona Finlands särställning, Söderhjelm Moskva. Söderhjelm hade tillbringat månader i Moskva i samband med olika förhandlingar. Han hade sannolikt erfarit att utdragna förhandlingar inte nödvändigtvis innebar komplikationer, utan snarare kunde gynna Finland. I ett brev till Paasikivi föreslog han Moskva, men inte av den här orsaken. Motiveringen var i stället att om en högt uppsatt förhandlare (eventuellt Molotov) anlände från Moskva skulle han inte ha tid att sätta sig in i de finska synpunkterna. Pakten riskerade därför att bli dikterad av den sovjetiska parten. Paasikivi godtog Söderhjelm's motivering, och också Kekkonen fick finna sig i beslutet.¹⁶

Inför avresan till Moskva talades det mycket om potentiell kompensation, det vill säga om ryssarna skulle vara redo att göra vissa gentjänster om finländarna gick med på det föreslagna avtalet. Det var rentav tal om nya gränsjusteringar, men det betraktades trots allt som en omöjlighet. Under det sista rådslaget den 18 mars togs krigsskadeståndsleveranserna upp. Skulle Sovjetunionen i någon form kunna införa lättnader om ett avtal ingicks? Det var Söderhjelms som lyfte fram frågan. Han menade att ärendet kunde tas upp om förhandlingarna i övrigt utvecklades på ett gynnsamt sätt och andan var god. Kekkonen instämde genast, och också Pekkala såg det som en möjlighet.¹⁷

Före Moskva-resan träffades Söderhjelms och Kekkonen också i informella sammanhang. Läget var så allvarligt att den innersta kretsen kring Nystén ansåg det nödvändigt att samlas en gång till. Den 13 mars samlades Nystén, Fagerholm, Kekkonen och Söderhjelms samt två tidigare finansministrar, chefen för Finlands Bank, Sakari Tuomioja och generaldirektören för Statskontoret, Ralf Törngren, för att diskutera hur Finlands motsträviga folk och framför allt riksdag kunde förmås acceptera den eventuella pakten. Fagerholm fick i uppdrag att kontakta presidenten som instämde i att man måste jobba för att frammana en mer gynnsam atmosfär.¹⁸

Paasikivi hade önskat Fagerholm som ordförande för VSB-förhandlingsdelegationen men Fagerholm avböjde, av både personliga och partipolitiska skäl. Hans namn fanns ändå länge med i spelet. Enligt Söderhjelm:s dagboksanteckningar den 7 mars skulle Fagerholm bli ordförande och Pekkala vice ordförande i den delegation som skulle utses ”i morgon eller i övermorgon”. Men så blev det inte. I stället utnämnde presidenten den 9 mars Pekkala till delegationens ordförande, och utrikesutskottets ordförande Peltonen till socialdemokraternas representant i delegationen i Fagerholms ställe. Kontakten mellan Peltonen och Söderhjelms verkar ha varit sparsam, även om de sedan 1945 båda suttit i Finlands Banks bankfullmäktige, och i den egenskapen haft med varandra att göra.¹⁹ Man kan inte undvika att dra slutsatsen att Paasikivi, ledargestalten i kretsen kring Nystén, ville välja in likasinnade i Moskvadelegationen. I och med att Kekkonen och Söderhjelms tackade ja lyckades Paasikivi delvis i sitt uppsåt.

Vad beträffar kontakten mellan Söderhjelm och Fagerholm lyfter ingendera särskilt fram den i sina memoarer. Av Söderhjelm dagboksanteckningar framgår däremot att de höll rätt frekventa gemensamma rådslag och delade en realistisk politisk åskådning. De satt på olika sidor i plenisalen och ansåg det uppenbarligen inte nödvändigt att i högre grad lyfta fram sin inbördes kontakt.

Förutom frågan om var VSB-förhandlingarna skulle äga rum hade Söderhjelm och Kekkonen inga större meningsskiljaktigheter. I Moskva drog de åt samma håll, och det hade de god orsak att göra. Paasikivi hade "befullmäktigat" både Kekkonen och Söderhjelm att vid behov agera som de finska förhandlarnas verkliga ledare. Då Paasikivi träffade Söderhjelm dagen före avresan till Moskva berättade han att Pekkala var fysiskt sjuk, och dessutom "i allmänhet inte begrep någonting om utrikespolitik, och i synnerhet ingenting om det man nu måste komma överens om med Sovjetunionen". Utrikesminister Enckell, som skulle agera ordförande om Pekkala var förhindrad, var gammal och sjuk han också – och dessutom "förfärligt rädd för ryssen". Under de här omständigheterna kunde ledarskapet i praktiken falla på Söderhjelm och Kekkonen, och därför måste de vara vaksamma och mentalt redo. Detta var Paasikivis väggkost och fullmakt. En vecka tidigare hade Paasikivi fört samma slags diskussion med Kekkonen. Under förberedelserna för förhandlingarna hade Paasikivi i synnerhet förlitat sig på Kekkonen, Söderhjelm och general Erik Heinrichs.²⁰

Det är överraskande att så många blev uppskrämda av Sovjetunionens inbjudan till förhandlingar, trots att en sådan var att vänta. Ända sedan 1945 hade olika scenarier för en försvarsallians cirkulerat. Det var inte många beslutsfattare som trodde på en gynnsam förhandlingslösning, för att inte tala om folket. Till och med president Paasikivi, som var bäst insatt i utrikespolitiska affärer, tvivlade på att ett rimligt avtal kunde uppnås. Han fruktade att det i värsta fall kunde sluta med att Sovjetunionen tog militärkommandot i Finland och inrättade kommunistiskt styre. Det passar också bra in i bilden att inte heller Gustaf Mannerheim såg någon utväg ur situationen, utan trodde att Finland redan samma år skulle förlora sin självständighet. Dessutom var Moskvadelegationens sammansättning enligt Mannerheim olämplig och dess medlemmar svaga.

De hade för stor förståelse för Sovjetunionens intressen – en del kunde rentav fungera som ”Moskvas hantlangare”, menade han.²¹ Det var hårda uttalanden av den tidigare överbefälhavaren och presidenten, men torde samtidigt vara beskrivande för hur hopplös man just då upplevde att Finlands framtid var.

Söderhjelms hade gripits av samma pessimism. I ett brev till sin bror Henning Söderhjelms i Göteborg den 7 mars 1948 misstänkte han att Sovjetunionens syfte var att få Finland under kommunistisk kontroll. Han befarade att ryssarna rentav kunde gå till angrepp utan att invänta förhandlingarna.²²

I den här sinnessämningen avreste delegationen lördagen den 20 mars med tåg mot Viborg, och därifrån vidare till Moskva. I delegationen saknades statsminister Pekkala, som inte kunde resa på grund av sjukdom. En talrik ledsagarskara sjöng ”Vårt land” med allvarlig stämma, och försökte därefter ännu klämma i med psalmen ”Vår Gud är oss en väldig borg”. Det ville inte riktigt bli så mycket av det, eftersom en del av sällskapet samtidigt började sjunga ”Internationalen”, arbetarrörelsens kampsång. Målet var klart för alla, men landets öde ovisst. Man var ändå tvungen att upprätthålla en optimistisk fasad. På bilden på *Hufvudstadsbladets* paradsida ser ordföranden för Svenska folkpartiets riksdagsgrupp, John Österholm, avslappnad ut då han önskar Söderhjelms lycklig resa.²³

I sin memoarbok ger Söderhjelms en förhållandevis detaljerad beskrivning av resan till Moskva. Den tog ett och ett halvt dygn, och man var tvungen att stanna ett par timmar i Viborg. Inrikesminister Leino – ”som polisminister” – yrkade då på att man skulle stanna kvar på stationen under hela uppehållet. Samma dag gjordes ett lite längre stopp i Leningrad. Stadens ledning hade ordnat med en rundtur på ett par timmar, varefter sällskapet åt middag på hotell Astoria.²⁴

I början av resan diskuterades de potentiella konsekvenserna av Pekkalas frånvaro. Saken oroade i synnerhet Leino, som ansåg att värdarna kunde uppfatta statsministerns frånvaro som ett tecken på respektlös attityd till förhandlingarna. Delegationens enhälliga beslut var att man måste tvinga statsministern att ta första bästa flyg till Moskva. Pekkalas frånvaro orsakade mycket riktigt förvirring vid ankomsten till Moskva och mottagandet blev kyligt.

På stationen möttes delegationen av de biträdande utrikesministerrarna Andrej Vysjinskij och Valerian Zorin, som trodde – eller åtminstone gav intryck av att tro – förklaringen finländarna gav om Pekkalas insjuknande. Ryssarna var därför redo att skjuta fram starten på förhandlingarna. Lyckligtvis blev statsministern tillräckligt frisk för att kunna resa i sällskap av sin livläkare några dagar senare. Ryssarna skickade ett flygplan som plockade upp honom i Helsingfors den 24 mars. Den officiella välkomstceremonin hölls på Vnukovo flygplats, dit både den finska delegationen och sovjetledningen, med Molotov i spetsen, skyndade för att möta Pekkala. Efter välkomsttalen spelades bägge ländernas nationalsånger, och hederskompaniet paraderade förbi. Söderhjelm, som sett mycket av världen, oroade sig för hur det högtidligt inledda skådespelet skulle sluta.²⁵

På skärtorsdagskvällen den 25 mars 1948 öppnades Kremls portar för de svarta bilarna som transporterade de finska förhandlarna.²⁶ Kulisserna var på plats, klockorna klämtade och dramat kunde börja. Snart skulle handlingen i manuskriptet avslöjas.

VSB-FÖRHANDLARNAS SÖDERHJELM OCH KEKKONEN I STJÄRNROLLER

ETT AV PRESIDENT J.K. PAASIKIVIS mest centrala mål var att få in ett omnämnande i VSB-avtalet om att Finland ville hålla sig utanför intressekonflikter mellan stormakterna. Ett annat viktigt mål var att undvika den typen av pakt som Sovjetunionen tidigare slutit med Ungern och Rumänien. De avtalen var försvarsallianspakter, med många slags automatiska mekanismer för ömsesidigt bistånd som sträckte sig in på det andra landets territorium. Målet var ett avtal som stipulerade att Finland enbart försvarade sitt eget territorium med alla tillgängliga resurser. Endast om detta misslyckades skulle man ty sig till grannens hjälp.

Inledningen på förhandlingarna bådade inte gott. Redan i sitt anförande efter välkomsthälsningen hänvisade utrikesminister Vjatjeslav Molotov till Josef Stalins inbjudan, som förordat en pakt enligt samma modell som de som ingåtts med Ungern och Rumänien. Då diskussionerna fortsatte tillstod Molotov emellertid att Finland hade rätt att lägga fram sin egen syn på alternativen innan de egentliga förhandlingarna började. Grundmodellen var alltså ett av de existerande avtalen, men om Finland hade ett skriftligt förslag till en annan form av pakt kunde också det övervägas. Molotovs budskap var en lättnad för finländarna: de skulle få chansen att presentera ett eget förslag som grund för förhandlingarna. Statsminister Mauno Pekkala lovade ett förslag i skriftlig form dagen därpå, varefter delegationerna skulle sammanträda.

Följande dag, långfredagen den 26 mars, gick åt till att finslipa utkastet som skrivits i Helsingfors. Det rådde ovisshet kring vilken formulering man skulle använda då hjälp från Sovjetunionen behövdes. Skulle man skriva "på Finlands begäran" eller "i samförstånd med Finland"? Det senare alternativet avgick med segern, och det finska förslaget – utan inledning – skickades till Molotov samma kväll.¹

Det är anmärkningsvärt att man ännu inte i det här skedet ville delge ryssarna inledningen, som alltså innefattade Finlands neutralitetssträvan. Detta mål var visserligen allmänt känt, eftersom det nämnts i brevet Paasikivi skickat till Stalin den 9 mars, där Finlands jakande svar på förhandlingsinbjudan specificerades. Dessutom hade brevet en vecka senare publicerats i de finländska dagstidningarna.² Uppenbarligen ville man ändå inte lyfta fram den känsliga frågan i förtid. Det fanns ingen anledning att väcka den björn som sover.

På påsklördagen samlades delegationerna på samma plats som senast, i Molotovs arbetsrum i Kreml. Inledningsvis presenterade Pekkala motiveringarna till det avtalsförslag den finska delegationens sekreterare Tauno Suontausta utarbetat. Det grundade sig i huvudsak på Söderhjelm's manus, som han arbetat med nästan hela föregående dag. Personen som tolkade Pekkals tal var emellertid inte kompetent för sin uppgift, och lyckades enligt de närvarande inte översätta Suontaustas långa meningar såsom de avsetts. Till åtminstone Söderhjelm's överraskning godtog Molotov ändå finländarnas förslag som grund för förhandlingarna. En sten föll från delegationsmedlemmarnas hjärtan: det första målet hade uppnåtts.³

Ryssarna hade valt sin strategi i god tid före förhandlingarna. Den gick ut på att få till stånd en tillfredsställande pakt med Finland utan kraftåtgärder. Därför lyckades finländarna i sitt uppsåt utan att ens bli föremål för överdrivna påtryckningar, även om det dröjde ytterligare en och en halv vecka innan det slutliga avtalet undertecknades. Efteråt kan man kanske tycka att det gick väldigt lätt. Förhandlarna, eller åtminstone de flesta av dem, kunde inte veta att de finska förhandlingsdirektiven, och utredningarna som gjorts före avresan till Moskva, redan hade kommit till ryssarnas kännedom genom "någon medlem i utrikesutskottet". Det hand-

lade uppenbarligen om inrikesminister Yrjö Leino, även om också utrikesminister Reinhold Svento hade nära band till ryssarna.⁴

I de sovjetiska makthavarnas ögon var kommunisten Leino redan en "märkt man". Genom sitt äktenskap med politikern Hertta Kuusinen var han svärson till sekreteraren i Sovjetunionens kommunistiska partis centralkommitté, den finska exilkommunisten Otto Wille Kuusinen. Men Leino hade inte lyckats främja kommunisternas frammarsch och maktövertagande i Finland – åtminstone inte på det sätt som Moskva hoppats. Han hade besökt Moskva i början av januari, och där mött så tunga anklagelser och hot att han åtminstone enligt sin egen mening rentav hade anledning att frukta för sitt liv. Hade inrikesministern i det här läget förrått sitt land och skickat sekretessbelagda uppgifter till Moskva, för att därigenom åter komma i ryssarnas gunst? I Moskva var Leino hur som helst alltså rädd för ryssarna, och därmed får också hans besynnerliga beteende åtminstone delvis sin förklaring. Leino ville försäkra sig om att under inga omständigheter lämnas ensam med ryssarna. Sättet på vilket Molotov och de andra i den sovjetiska delegationen behandlade honom är iögonfallande. För dem var han "bara luft", eller föremål för ironiska gliringar. Av någon anledning sökte sig Leino i synnerhet till Söderhjems sällskap, och denne kunde inte riktigt sjasa bort inrikesministern, även om han hade velat.⁵

Låt oss ännu för en stund återvända till Molotovs arbetsrum lördagen den 27 mars. Efter en kort förhandlingssession kom Molotov med ett motförslag beträffande artiklarna 1 och 2 i det finska förslaget. På grund av påskhelgen fick finländarna svarstid ända till följande onsdag, den 31 mars. På sovjetledningens inbjudan besökte delegationen Bolsjojteatern på söndagseftermiddagen för att se baletten Askungen. Personalen på den finska beskickningen, som också blivit inbjudna, ansåg att inbjudan var av sådan art att man inte kunde tacka nej. Trakteringen på tillställningen var överdådig och försvärade arbetet på kvällen.⁶

Söderhjelm och Kekkonen var inte oföretagsamma under helgen. Tillsammans och var för sig grubblade de över situationen och på möjligheterna att nå ett avtal som åtminstone till viss del tillfredsställde bägge parter. Den mest betydande tilldragelsen var den konfidentiella information Söderhjelm fick om målet med

VSb-pakten. Enligt hans memoarbok *Tre resor till Moskva* hade en sovjetisk tjänsteman "låt it förstå" att Molotov gått finlåndarna till mötes så mycket han kunde, och att det var lönlöst att be om fler eftergifter. Samma person hade också framhållit att Sovjetunionen genom pakten enbart ville trygga sin sydvästra gräns och inte hade något intresse av aggressioner mot Finland.⁷ I sina dagböcker är Söderhjelm mer utförlig. På måndagen hade Kekkonen kommit in i Söderhjelm's rum och berättat att han föregående kväll träffat ambassadsekreteraren Michail Kotov på dennes begäran. Det exakta innehållet i den påföljande diskussionen, som sannolikt fördes på finska, är inte känt, men två dagar senare skrev Söderhjelm ned dess huvudlinjer i sin dagbok:

Under resonemanget hade den synpunkten starkt betonats av Kotov att paktens ändamål var att skaffa Sovjet lugn och tysthet i nordväst, alltså icke att strida, men att ha ett sådant system att anfall icke behöver befaras.⁸

Söderhjelm avslutar anteckningarna med frasen *Si vis pacem, para bellum* – om du vill ha fred, rusta för krig.

Juhani Suomi skriver i sin bok *Vonkamies* (1988) att Kekkonen samma kväll också hade träffat en annan underrättelsetjänsteman, Jelisej Jelisejev, och att både han och Kotov hörde till Kekkonens kontaktpersoner inom KGB efter kriget. Suomi berättar vidare att Kekkonen hade träffat Kotov och Jelisejev på nytt den 1 april och dessutom den 8 april, dagen innan delegationen anträdde hemresan från Moskva. På hemvägen hade delegationen sällskap av Kotov, som återvände till den sovjetiska ambassaden i Helsingfors.⁹

I sitt gedigna verk *Suomi, Neuvostoliitto ja YYA-sopimus* (2016) berättar Suomi att också vice ordföranden för radiokommittén vid Sovjetunionens ministerråd, Sergej Lapin, hörde till Kekkonens sovjetiska kontakter under VSb-förhandlingarna. Suomi hävdar också att Söderhjelm var medveten om att de träffades.¹⁰ Det verkar emellertid inte trovärdigt. Eftersom Söderhjelm i sina anteckningar enbart nämner att Kekkonen träffat Kotov, får man ett intryck av att Kekkonen hemlighöll sina övriga underrättelsekontakter för honom. Varför skulle Söderhjelm annars ha låtit bli att nämna det,

då han i övrigt förde noggranna anteckningar om förhandlingarnas gång och berättade om kontakten med Kotov? Av Söderhjelm anteckningar framgår inte heller att Kekkonen hade berättat något för honom om de övriga mötena med Kotov.

Det finns en aspekt som gör Söderhjelm dagboksanteckning om måndagen den 29 mars betydelsefull: Kekkonen hemlighöll inte sina ryska kontakter för alla. Politikern Jouko Loikkanen, som i över 20 års tid hörde till Kekkonens närmaste krets, bekräftar att Kekkonen annars teg om sina sovjetiska kontakter under förhandlingarna. Kekkonen nämnde därmed inte heller med ett ord att Söderhjelms redan i Moskva fått kännedom om hans hemliga kontakt med de sovjetiska underrättelsetjänstemännen.¹¹ Kekkonens kontakter med de sovjetiska agenterna avslöjades inte offentligt förrän i Suomis bok *Vonkamies*, som utkom 1988. Uppgiften i boken grundar sig på noteringar Kekkonen gjorde i sin kalender våren 1948.

I sin memoarbok från 1970 berättar Söderhjelms att han ”i förtroende erhöll” uppgiften om att en sovjettjänsteman, ”uppenbarligen efter instruktion från högt håll”, berättat att Molotov gett så stora eftergifter som möjligt.¹² Man kan fråga sig om Söderhjelms hade vågat publicera uppgiften om den konfidentiella informationen han fick av Kekkonen utan dennes godkännande, även om Söderhjelms inte nämner några namn i boken. Hannu Rautkallio, som forskat i Kekkonens KGB-kontakter, är säker på att Söderhjelms hade Kekkonens tillstånd att berätta om kontakterna till den sovjetiska ledningen under VSB-förhandlingarna.¹³

Att Söderhjelms ville berätta om episoden i sin bok kan bero på att den tyngde honom på ett eller annat sätt. Den gemensamma hemlighetens spår syntes hur som helst ännu efter 1970, så länge Kekkonen var i sin krafts dagar. Då hade Söderhjelms redan lämnat politiken, men under deras sporadiska möten bemötte Kekkonen fortsättningsvis Söderhjelms med iögonfallande omtänksamhet och hjärtlighet.¹⁴ Också historikern Henrik Meinanders bedömning är att de gemensamma erfarenheterna under förhandlingarna, i synnerhet den tillit Paasikivi visade de båda juris doktorerna, inverkade positivt på Kekkonens och Söderhjelm relation. Kekkonen litade på Söderhjelm juridiska expertis. Sedan Kekkonen blivit president utnämnde han Söderhjelms till justitieminister i fyra olika reger-

ingar på 1950- och 1960-talen.¹⁵ Kekkonen och Söderhjelm berättade troligen inte om Kekkonens hemliga kontakter för Paasikivi, som de träffade tre dagar senare i Helsingfors. Åtminstone gjorde Paasikivi inga noteringar om det i sin dagbok.¹⁶

Men låt oss återvända till måndagen den 29 mars 1948 i Moskva. Senare på förmiddagen höll hela delegationen rådslag om hur man skulle besvara Molotovs nya förslag gällande artiklarna 1 och 2. I korthet handlade frågan om i vilka situationer ryssarna hade rätt att komma till Finlands hjälp, och om hjälpen förutsatte en uttrycklig finsk begäran. Det var också oklart om man i fråga om hjälpen skulle använda formuleringen ryssarna föreslagit, "tillsammans med Rådsunionen", eller om ordalydelsen "med bistånd av Sovjetunionen och tillsammans med denna" var bättre. Under dagens lopp ältade man svarsalternativen. Delegationens militära expert, general Erik Heinrichs, hade skrivit ett svarsutkast som grund för diskussionen, vilket den övriga delegationen med Kekkonen och Söderhjelm i spetsen nu kompletterade. Till slut skickades den korrigerade och kompletterade versionen till Paasikivi. Strax därpå skickades dessutom ett telegram som formulerats av Heinrichs, Kekkonen, Söderhjelm och Suontausta, i vilket ordvalen i utkastet ytterligare förklarades. Paasikivi hade nu tillgång till både avtalsutkastet och preciseringarna till det. Därmed lämnades det slutliga valet i hans händer.¹⁷

I sin bok *År av fruktan och hopp* (2002) har minister Max Jakobson tolkat de råd Kekkonen fick av sina KGB-vänner som en skenmanöver. Att finländarna inte hade något att vinna på att be Molotov om ytterligare eftergifter till motförslaget han den 27 mars kom med angående artiklarna 1 och 2 var en upplysning som enligt Jakobson slog fel. I slutskedet av förhandlingarna återgick ryssarna trots allt till finländarnas ursprungliga förslag.¹⁸ Det är förstås möjligt att Kekkonen och Söderhjelm i sina egna bedömningar gav den senare delen av Kotovs budskap en större tyngd. Budskapet var att Sovjetunionen inte var på väg att anfälla Finland. Det stärkte Kekkonens och Söderhjelmns tro på att det var bäst att ingå VSB-pakten, eftersom den sovjetiska parten en gång uttryckte en så stark vilja därtill. I det här avseendet var Kekkonens "vänners" besked ingen bluff: det blev ingen militär aggression, trots att det fanns en stark fruktan för det i Finland.

Efter ett hårt arbete förflöt tisdagen den 30 mars i lättare tecken. Kekkonen var i kontakt med Paasikivi per telefon, varvid det framgick att svaret på Molotovs nya förslag knappast skulle komma inom utsatt tid, alltså senast följande dag. På kvällen hölls mottagning i det sovjetiska utrikesministeriets festvåning där Molotov och hans fru önskade gästerna välkomna. Söderhjelm berättar att han under kvällens lopp förde särskilt långa diskussioner med den biträdande utrikesministern Andrej Vysjinskij, eftersom denne talade franska och det därmed inte behövdes någon tolk. Vysjinskij hade frågat om Johan Otto var släkt med den Söderhjelm som skrivit en bok om Ålands neutralisering. Då Söderhjelm meddelade att han själv var bokens författare gick samtalet ännu smidigare. Vysjinskij var inte nödvändigtvis så ovetande som han gav sken av. Under förhandlingarna om nickelfyndigheterna i Petsamo hösten 1940 och vintern 1941 hade Vysjinskij träffat Paasikivi flera gånger. Man skulle tro att han därmed också var medveten om att Söderhjelm hösten 1940 besökt Moskva två gånger i anslutning till samma fråga. Kring Vysjinskij samlades under kvällens lopp en liten grupp, som utöver honom själv och Söderhjelm bestod av Kekkonen, Peltonen och den andra militära experten i den finska delegationen, general Väinö Oinonen. Leino försökte också ansluta sig, men Vysjinskij sköt honom utan omsvep åt sidan. Söderhjelm förundrade sig över att en medlem i deras delegation kunde behandlas så illa av en värd, men konstaterar i sin memoarbok att de fick bevittna en lång rad liknande händelser med Leino. Som avrundning på kvällen placerades finländarna vid Molotovs bord. Där intogs kvällsmat och dracks flera skålar, bland annat till Stalins och Paasikivis ära.¹⁹

Onsdagen den 31 mars kom ett telegram från Paasikivi, i vilket han meddelade att svaret från Helsingfors inte skulle komma förrän tidigast samma kväll. Därmed var det onödigt för förhandlingsdelegationerna att träffas den dagen, även om man redan den 27 mars kommit överens om mötet. Kekkonen fick i uppgift att underrätta Aleksandr Abramov, som ingick i den sovjetiska delegationen, om saken.²⁰ Också Abramov torde ha hört till Kekkonens bekanta, eftersom han tidigare verkat som Sovjetunionens sändebud i Helsingfors.

Medan man inväntade svaret från Helsingfors beslutade det finska sändebudet Cay Sundström i sin tur att hålla en mottagning i beskickningens representationslokaler. Festsällskapet från föregående kväll samlades därmed på nytt, men enligt sina memoarer koncentrerade sig Söderhjelm den här gången på att träffa utländska diplomater. Det amerikanska Moskväsändebudet, general Walter Bedell-Smith, blev hans viktigaste diskussionspartner. Bedell-Smith trodde visserligen först att det var "Mr Leino" han samtalade med. Då det gick upp för honom att han hade att göra med en "anglosaxiskt orienterad industriman" fick samtalet en allvarligare ton. Eftersom Söderhjelm på sin andra sida hade Sovjetunionens biträdande utrikesminister Valerian Zorin gällde det att vara försiktig: "Under en slöja av skämt och skräpprat försäkrade [Bedell-Smith] mig att vi ej behövde vara nervösa, också om vi av omständigheterna tvingades sluta en pakt." Enligt Bedell-Smith fanns inget krig mellan stormakterna inom synhåll. Söderhjelm återberättade kontentan av diskussionen för Kekkonen, som dagen därpå underrättade Paasikivi. Enligt telegrammet Kekkonen skickade uppfattade USA "på intet sätt ett militärt avtal mellan Finland och Sovjetunionen som farligt".²¹

Ett fynd som Rautkallio gjort i det amerikanska utrikesministeriets arkiv ställer emellertid diskussionen i en annan dager. Enligt uppgifterna i arkivet hade Bedell-Smith följande dag skickat ett meddelande till Washington om att han redan tidigare framhållit att Finland inte borde ingå den pakt Sovjetunionen yrkade på. Den här åsikten hade han enligt meddelandet till Washington också framfört till Söderhjelm. Det finns en viss sanningshalt i Bedell-Smiths påståenden. Det kan inte vara en slump att USA:s Helsingforssändebud Avra Warren redan innan Stalin skickade sitt inbjudningsbrev varnade riksdagens talman K.-A. Fagerholm för att ingå en pakt med Sovjetunionen. Enligt Fagerholms minnesbild träffades han och Warren på den senares initiativ under VSB-förhandlingarna, men enligt Rautkallios amerikanska källor möttes de redan den 18 februari.²²

Rautkallio undrar om Bedell-Smiths och Söderhelms diametralt motsatta tolkningar kan bero på Söderhelms bristande språkkunskaper, men den misstanken är obefogad eftersom Söder-

hjelm talade oklanderlig engelska. Det kunde snarare handla om att Söderhjälm inte till fullo förstod hans dolda budskap, eftersom samtalet fördes i förtäckta ordalag under tillställningen. Hur som helst uppfattade Söderhjälm situationen såsom ovan beskrivits.²³ Om USA:s Moskväsändebud lovade Finland sitt lands stöd vid behov var Söderhjelmss slutsats om att ”vi ej behövde vara nervösa” berättigad.

Bedell-Smith framstår som en skicklig pokerspelare. Ibland biter en bluff, ibland synas den, med påföljden att bluffaren åker fast. På en cocktailtillställning i Moskva dryga två veckor senare, den 17 april 1948, sade det amerikanska sändebudet till den finska legationssekreteraren Jorma Vanamo att VSB-pakten innebar det första steget på Finlands väg till slutgiltig undergång, och att Finland borde ha vägrat skriva under.²⁴ I stunden kom det amerikanska budskapet i Moskva – såsom Söderhjälm uppfattade det – säkerligen ändå som en lättnad för både honom och Kekkonen. Den ena fick insiderinformation från öst, den andra från väst – då uppgifterna verkade vara likartade ägde de också en viss trovärdighet, oavsett vad Bedell-Smith i verkligheten ansåg.

Den 31 mars kom också budet att Paasikivi ville kalla en av förhandlarna, helst Kekkonen, till Helsingfors. Paasikivi underkände delegationens förslag och ansåg att det inte fanns någon i Helsingfors med den rätta sakkunskapen för att diskutera frågan. Under dagen bestämdes att Söderhjälm skulle göra Kekkonen sällskap till Helsingfors, medan delegationens vice ordförande Carl Enckell fick i uppdrag att underrätta Molotov om saken. Enckell skulle samtidigt säga att det inte enbart handlade om juridiska aspekter, utan också om inrikespolitiska hänsynstaganden. Han skulle försäkra Molotov om att finländarna var eniga om paktens nödvändighet. Molotov motsatte sig inte Enckells förslag, och därmed flög Kekkonen och Söderhjälm den 2 april via Leningrad till Helsingfors i ett sovjetiskt militärplan. I Leningrad försenades deras avfärd flera timmar på grund av dåligt väder. På Malms flygplats i Helsingfors möttes de – vid sidan av sina anhöriga – av ett stort pressuppbåd och fotografer. Men de två delegaterna teg som muren.²⁵

Kekkonen och Söderhjälm skyndade från flygplatsen till presidentens slott, där en vresig Paasikivi nästan hela dagen inväntat dem

tillsammans med en "stab" ledd av Fagerholm. Paasikivi ansåg att förhandlarna misslyckats med precis allt de företagit sig i Moskva. Till råga på allt var delegationen på väg att förråda sitt land. Man kunde nu vänta sig att ryssarna när som helst skulle tränga in i Finland. Efter det första vredesutbrottet lugnade sig presidenten emellertid, och diskussionen fortsatte i sakligare ton. Det fanns vissa mindre nyanskillnader i Söderhjelm och Kekkonens budskap till Paasikivi. Enligt Söderhjelm var delegationens önskan att inga större förändringar längre gjordes i avtalstexten, medan Kekkonen betonade att de egentliga förhandlingarna inte ens börjat än. Därför skulle det enligt Kekkonen ännu vara möjligt att införa ändringar. Man kom emellertid inte fram till några nya beslut eller riktlinjer.²⁶

Då diskussionen, som pågått hela kvällen, var på väg att ta slut kom ett telefonsamtal som Kekkonen eller Söderhjelm ombads svara på. Det var statsminister Pekkala som ringde från Moskva för att höra de senaste nyheterna. Kekkonen, som ilsknat till under diskussionerna, ville inte tala med Pekkala. "Språkrörets" roll föll därför på Söderhjelm. Pekkala ville påskynda Kekkonens och Söderhjelmns återresa till Moskva. Ryssarna hade retat upp sig på finländarnas förhållande, som de uppenbarligen betraktade som avsiktligt. Söderhjelm berättade att förseningarna berodde på vädret, och meddelade att han och Kekkonen behövde ytterligare en dag. Nu ingrep Kekkonen, som lyssnat till samtalet via en annan telefon. Han viskade till Söderhjelm: "säg att läget är djävligt", vilket Söderhjelm berättar att han automatiskt upprepade för Pekkala. Nu var det statsministerns tur att bli uppskrämd och han svarade att det är bäst att de stannar kvar en dag till. Från presidentens slott promenerade Söderhjelm och Fagerholm till den närbelägna Svenska Klubben i Kronohagen. Där träffade Söderhjelm några av Svenska folkpartiets riksdagsledamöter och tog del av deras farhågor.²⁷

Dagen därpå, den 3 april, återupptogs diskussionerna om VSB-pakten, och det verkar som om en god natts sömn hade gjort sitt och samförstånd nåddes om formuleringarna.²⁸ Därefter seglade avtalets inledande text upp som en central fråga. Det var alltjämt viktigt att Finlands önskan om att hålla sig utanför intresse motsättningar

mellan stormakterna ingick i avtalstexten. Det här kravet hade redan ventilerats i offentligheten, men ingen av de närvarande verkar ha noterat att de sovjetiska representanterna ännu inte ens hade tagit upp frågan. Det hade inte heller finländarna gjort. En efterhandsanalys ger vid handen att ryssarna i själva verket hade accepterat finländarnas yrkan redan innan förhandlingarna inleddes. Därmed var det ”enhälliga beslutet” som fattades hos presidenten lätt att driva igenom i Moskva.

På eftermiddagen fastställdes de nya förhandlingsdirektiven i statsrådet, med Kekkonen och Söderhjelm närvarande. Därefter träffade de Paasikivi. Presidenten, som nu var på gott humör, uppmanade för andra gången Kekkonen och Söderhjelm att ta kommandot i förhandlingarna, förbigå Enckell och Pekkala och ro ett gynnsamt förhandlingsresultat i land. Av prestigeskäl skulle det inte vara så enkelt att förbigå dem, men Kekkonen kom på ett sätt att hantera saken utan större känslösvall – genom att få i uppdrag att framföra ett personligt budskap från presidenten. På kvällen träffade Söderhjelm ännu Finska cellulosaföreningens vd, bergsrådet Walter Gräsbeck, och Finska pappersbruksföreningens styrelseordförande Holger Nystén. Hade Söderhjelm glömt rådet han fått av statsminister Risto Ryti tio år tidigare, att statens affärer inte fick röras ihop med privata angelägenheter? Ingalunda. Det var uttryckligen VSB-pakten Söderhjelm diskuterade med Gräsbeck och Nystén. Gräsbeck, som hade lång erfarenhet av förhandlingar i Moskva, gav honom rådet att inte ens överväga att avbryta förhandlingarna för en kortare eller längre tid. Följande morgon flög Söderhjelm och Kekkonen till Moskva med ett civilflyg som väntat på dem på Malms flygplats i ett helt dygn.²⁹

I Moskva var stämningen enligt Söderhjelm beskrivning apatisk. Uppgifterna som sipprat ut från Helsingfors tydde på att det rådde stora meningsskiljaktigheter inom riksdagsgrupperna om att godkänna avtalet. Samma kväll de anlant delgav Kekkonen och Söderhjelm de andra medlemmarna i delegationen Paasikivis senaste direktiv. Mottagandet var syrligt, och ärendets vidare behandling sköts fram till följande dag, den 5 april.³⁰

Följande förhandlingar var inte heller särskilt lyckade, men de gav resultat. Kekkonen, Söderhjelm och Heinrichs hade än en gång

filat på texten till artiklarna 1 och 2 i avtalsutkastet som skulle presenteras för ryssarna. Den senare artikeln löd i all sin enkelhet på följande sätt:

Fördragsparterna komma att överlägga sinsemellan angående de militära åtgärder, som böra vidtagas för avvärjande på Finlands territorium av i 1 artikeln avsett angrepp.³¹

Efter diskussionen ställde Kekkonen delegationen inför ett val. Antingen skulle fördragsutkastet presenteras för ryssarna i den form han själv, Söderhjelm och Heinrichs – enligt Paasikivis direktiv – formulerat det, eller också skulle det inte presenteras alls. Varje delegationsmedlem kunde själv fundera på vilka konsekvenser det senare alternativet skulle få. Slutsatsen var sannolikt att fördraget i så fall skulle göras upp enligt rysk modell, på ett sätt som riksdagen inte skulle acceptera. Det här scenariot ville åtminstone de flesta undvika. Delegationen gav sig inför Kekkonens ultimatum. Senare under eftermiddagen gick delegationen i samförstånd igenom hur det hela skulle presenteras på kvällens möte.³²

De avgörande förhandlingarna med ryssarna fördes samma kväll på ett bekant ställe: Molotovs arbetsrum i Kreml. Förhandlingarna förlöpte enligt ryssarnas manus. Den sovjetiska parten hade lyssnat till Pekkalas och Söderhjelmns telefonsamtal tre dagar tidigare om det ”djävliga” läget och blivit förvissad om att Finlands riksdag bara skulle godkänna ett fördrag där den sovjetiska arméns hjälp inte automatiskt var det första alternativet, där den finska arméns försvarspflicht bara gällde det egna territoriet, där hotet om ett angrepp måste konstateras gemensamt och där tidpunkten för biståndet, samt dess omfattning, alltid måste avgöras i separata förhandlingar.³³

Förhandlingarnas slutspurt kulminerade i en ordväxling mellan Molotov och Söderhjelm om innehållet i artikel 2, det vill säga i vilka lägen man skulle rådgöra sinsemellan och i vilka situationer man kunde konstatera att ett hot om militärt angrepp förelåg. Så här gick diskussionen:

Molotov: Då hot om militärt angrepp föreligger, men angreppet ännu inte ägt rum? I det ursprungliga förslaget har också sagts att de fördragsslutande parterna rådplägar sinsemellan, om ett hot om militärt angrepp konstaterats föreligga.

Söderhjem: Det stämmer.

Molotov: Det förefaller att den finländska delegationens ursprungliga formulering var precisare i fråga om den andra artikeln än i det förslag som nu presenterats. Antingen bör omnämnandet om ett militärt hot tillfogas till den nya texten, eller också måste vi återgå till den ursprungliga ordalydelsen.³⁴

Söderhjem kände att han stod inför ett svårt val. Pekkallas blick flackade, han verkade vara i sina egna tankar. Den dynamiska duons andra part, Kekkonen, kom däremot till hjälp. Han nickade lätt, och med läpparna formade han orden "slå fast" ("lyö kiinni"). Därmed avsåg han förstås att han flaggade för en återgång till det ursprungliga finska förslaget. Söderhjem svarade Molotov att de gärna skulle återgå till den ursprungliga ordalydelsen för artikel 2.³⁵ Efter detta förlöpte allting i vänskaplig och harmonisk anda. Principerna för fördraget slogs fast under samma möte.³⁶

Ännu återstod inledningen till fördraget. Pekkala meddelade redan i början av mötet att finländarna färdigställt ett förslag till inledning, men Molotov svarade att man först måste diskutera den övriga texten. I sitt anförande sade Kekkonen att det finska förslaget följde samma modell som de tidigare pakterna Sovjetunionen ingått. På en punkt avvek förslaget emellertid från de tidigare pakterna: omnämnandet om att Finland ville stå utanför intressesättningar mellan stormakter. Kekkonen framhöll att president Paasikivi yrkat på den här klausulen, eftersom den skulle göra ett gott intryck på Finlands folk. Molotov föreslog att man skulle bilda en tvåmannakommission för att sammanställa inledningen. Förslaget godkändes, och Vysjinskij och Kekkonen fick uppdraget.³⁷

Sovjetunionen ifrågasatte inte finländarnas neutralitetssträvanden, varken i det officiella eller i det inofficiella umgänget. Molotov och Vysjinskij hade förberett sig på

att godkänna finländarnas specialvillkor. Det skedde sannolikt på Stalins inrådan, för det var ju Stalin som Paasikivi riktat Finlands önskemål till. Därmed var klausulen, som Paasikivi så innerligt önskat – och rentav krävt – fastslagen.

Förhandlingarna var avslutade och parterna skiljdes åt. Något gnagde ändå ordförande Pekkala, och han bad Söderhjelm om ett förtydligande: ”Hördu, vad var det egentligen du kom överens om med Molotov?” Den följande halvtimmen förklarade Söderhjelm för statsministern vad som nyss hade diskuterats och vad parterna avtalat om.³⁸ Söderhjelm hade sannolikt annars också försökt få Pekkala att förstå sammanhanget, men det var särskilt viktigt eftersom Pekkala var den som följande dag skulle underteckna fördraget – det var till nytta om han förstod vilket slags dokument han skrev sitt namn på.

Följande kväll, den 6 april 1948, var alla tekniska detaljer utarbetade, och alla översättningar och renskrivningar färdiga. VSB-fördraget undertecknades i Molotovs arbetsrum. Också Stalin var på plats – han var ju huvudarkitekten bakom fördraget. Pekkala och Molotov – i den här ordningen – skrev under fördraget och sade några korta ord, varefter bordet dukades och en tämligen blöt middag avnjöts. Under kvällens lopp höll Molotov ett kort tal till varje delegationsmedlem. Enligt Söderhjelmns egen skildring fick han ett särskilt tack för sitt arbete med fördragstexten och för resan

VSB-fördraget undertecknas i utrikesminister Molotovs arbetsrum den 6 april 1948. Bakom Vjatjeslav Molotov från vänster: två oidentifierade sovjetiska representanter, avdelningschef Aleksandr Abramov, Sovjetunionens Helsingforssändebud Grigorij Savonenkov, biträdande utrikesminister Andrej Vysjinskij, Molotovs överassistent Boris Podzerov, Mauno Pekkala, Josef Stalin, Carl Enckell, Reinhold Svento, Yrjö Leino, Urho Kekkonen, Onni Peltonen och Söderhjelm. I Söderhjelmns arkiv finns två fotografier i stort format från tillfället.

till Helsingfors, som enligt Molotov varit av ”avgörande betydelse för förhandlingarna”. Under samma måltid förde Söderhjelm en ännu mer betydelsefull diskussion med Stalin. Stalin hade tidigare diskuterat arbetssituationen inom den finska industrin med Pekkala. Pekkala hade styrt in samtalet på träförädlingsindustrin och hänvisat till Söderhjelm som satt mitt emot och var bäst insatt i den sektorn. Som ett resultat av den påföljande diskussionen, och vägledad av Söderhjelm, förde Stalin eftergifter i krigsskadeståndsleveranserna på tal. Stalin undrade om lättnader inte skulle förorsaka arbetslöshet i Finland, vilket Söderhjelm menade att det inte skulle göra och påpekade att det fanns tillräckligt med arbetsuppgifter i landet.³⁹ Lättnader på 50 procent av den återstående mängden infördes den 1 juli 1948. Det var Stalins sätt att tacka Finland – och kanske också förhandlarna – för VSB-pakten.

Dagen därpå ordnades den verkliga festmåltiden med Stalin som värd. Bland deltagarna ur den sovjetiska eliten märktes utrikesminister Molotov, chefen för säkerhetstjänsten NKVD, Lavrentij Berija, vice talmannen i ministerrådet, Kliment Vorosjilov, handelsminister Anastas Mikojan och Andrej Zjdanov, som var ordförande för Kominform och tidigare ordförande för kontrollkommissionen i Helsingfors. Om trakteringen föregående kväll varit riklig, var den nu alldeles överdådig. Festen fortsatte ända in på småtimmarna, med skålar och patriotisk filmföreläsning.⁴⁰

Av Stalins beteende att döma hade Sovjetunionen fått en pakt som tillfredsställde landets säkerhetsbehov för stunden. I *Pravdas* ledare den 8 april 1948 konstaterades att avtalet grundade sig på den finska regeringens förslag, till vilket nödvändiga justeringar och tillägg gjorts i enlighet med bägge parter förslag. I *Izvestijas* ledare konstaterades i sin tur att Finland ”med alla till buds stående medel skulle kämpa för att avvärja ett militärt angrepp och vid behov skulle komma överens med Sovjetunionen om nödvändigt bistånd”.⁴¹

För Finlands del blev neutralitetsklausulen i inledningen det viktigaste elementet i VSB-pakten. I synnerhet under sina senare år som president betonade förhandlingsdelegationens verkliga ledare Kekkonen ofta klausulen. Historikern Jukka Tarkka har beskrivit neutralitetsklausulen som ett ”olycksfall i arbetet” ur Sovjetunionens synvinkel.⁴² Om så var fallet bör Finland glädjas över det. Klausulen

lämnade Finland åtminstone en skenbar gnutta spelrum. I ljuset av framställningen ovan kan var och en själv bedöma om det var ett olycksfall i arbetet, eller om Stalin medvetet gav förhandlingarna något lösare tyglar. Hur som helst kände ryssarna från första början till finländarnas neutralitetssträvanden, trots att finländarna själva – uppenbarligen efter noggrant övervägande – inte tog upp dem förrän i slutskedet av förhandlingarna. Och ryssarna godkände klausulen, om än motvilligt.

Varför gick Stalin över huvud taget med på en pakt med Finland som i flera avseenden väsentligt avvek från de andra pakterna Sovjetunionen slutit med sina grannländer? Det kan vi inte veta, men Stalin ville snabbt få till stånd ett fördrag med Finland, som en fortsättning på de försvarspakter som ingåtts med de östeuropeiska länderna. I och med att USA börjat vidta motåtgärder för att stoppa kommunismens frammarsch höll den politiska lägesbilden i Europa snabbt på att förändras. Eftersom ett försvarsalliansavtal med Finland inte var möjligt måste Sovjetunionen nöja sig med det mjukare VSB-fördraget. De två krigen Sovjetunionen fört mot Finland kan också ha spelat in. Sovjetunionen hade inte lyckats uppnå sina slutliga krigsmål och den finska försvarskampen hade gjort intryck på Stalin. Finland kunde inte behandlas på samma sätt som de sydligare grannländerna.

President Paasikivi hade redan i början av hösten 1947 förhållit sig pessimistisk till en försvarsallians med Sovjetunionen, om ryssarna skulle föreslå en sådan. Enligt Paasikivi skulle riksdagen, vars mandatperiod gick ut i juli 1948, inte godkänna ett sådant fördrag. Förhandlingarna borde därför skjutas upp tills en ny riksdag valts, menade Paasikivi. Redan då han tog emot inbjudningsbrevet från Stalin meddelade han därför det sovjetiska sändebudet Grigorij Savonenkov att tidpunkten var olämplig.⁴³ Precis som i samband med nickelförhandlingarna tillämpade Paasikivi också den här gången en förhållandevis taktik i hopp om att den stormaktspolitiska lägesbilden skulle bli fördelaktigare för Finland. Även denna gång fungerade statsmannens strategi. Det bör inte heller förglömmas att Stalin hyste respekt för Paasikivi. Denna respekt kan också ha haft en andel i att inte heller Sovjetunionen hade bråttom med att inleda förhandlingarna.

Vi vet att Söderhjelm spelade en viktig roll då VSB-pakten tillkom. Men det har kanske inte varit känt att den ömsesidiga tillit som uppstod mellan honom och Kekkonen under förhandlingarna kom att prägla resten av Söderhjelmns liv. "Godkänd", enligt Kekkonens stämpel. Jag drar den här slutsatsen, medveten om att Marko Paavilainen, som skrivit en biografi över Finska träförädlingsindustriernas centralförbunds styrelseordförande Olli Paloheimo, framlagt ett motargument. I biografen konstaterar Paavilainen att Kekkonen kom på kant med centralförbundet och Söderhjelm 1955, då Kekkonen i egenskap av statsminister vägrade bekosta Söderhjelmns resa till FN-mötet i Genève för den Europeiska ekonomiska kommissionens trävarukommitté med statliga medel. Med Paloheimos välsignelse avstod Söderhjelm helt och hållet från resan. Ärendet skapade pinsam publicitet.⁴⁴ Jag tror ändå att grälet hösten 1955 snarare handlade om praktiska än om personliga frågor. Bara två år senare, i september 1957, utnämnde president Kekkonen Söderhjelm till justitieminister efter en paus på 17 år, även om det valet säkerligen påverkades också av andra faktorer än Kekkonens sympatier för Söderhjelm.

Även breven Kekkonen skickade till Söderhjelm mellan 1957 och 1966 vittnar om uppskattning och tillit. Breven, som avslutades med frasen "med broderliga hälsningar", är tecken på en okomplicerad relation. Söderhjelm var sannolikt också belåten med telegrammet han fick efter ministerutnämningen den 3 september 1957, även om han sagt att han motvilligt tog sig an uppdraget. I telegrammet gav "republikens president och fru Kekkonen" Söderhjelm sina "hjärtliga lyckönskningar".⁴⁵ Kanske Kekkonen ansåg att han stod i ett slags tacksamhetsskuld till Söderhjelm efter förhandlingarna i Moskva våren 1948.

VSB-PAKTENS EFTERDYNINGAR

SKÅDESPELET VID NAMN VSB-förhandlingarna förlöpte från början till slut enligt det manus generalissimus Josef Stalin utarbetat. Senare har många historieforskare gjort bedömningen att finländarnas position underlättades av att handlingarna de omsorgsfullt sammanställt inför förhandlingarna läcktes till ryssarna. Eftersom ryssarna under förhandlingarnas gång dessutom både via offentliga kanaler och genom sin avlyssning och sina agenter fick kännedom om hur svårt det skulle vara att få fördraget godkänt i den finska riksdagen, avstod de från kravet på en sträng militärpakt. I det här avseendet kan förhandlingarna betraktas som teater, vilket Stalin dessutom skämtade om i samband med undertecknandet. Enligt Stalin kunde pakten nästan kallas "Paasikivis diktat". I efterhand kan man de facto säga så, i och med att ryssarna nästan utan ändringar godkände det finska förslaget.

Till skådespelet hörde förstås kulisser, och visst var inramningen ståtlig på järnvägsstationen i Moskva den 9 april 1948 när den finska delegationen avreste. Det var strålkastare, festbelysning, hederspodium och hederskompani med inspektion och parad, kameramän och diplomater. Delegationen eskorterades av Sovjetunionens högsta militära och politiska ledning, med utrikesminister Vjatjeslav Molotov och hans "adjutanter" Andrej Vysjinskij och Valerian Zorin i spetsen. Mitt i ståhejet hann Söderhjelm utbyta några ord med Sveriges, Norges och Danmarks sändebud. I den stunden var den nordiska gemenskapskänslan sannolikt påtaglig. Militärörkestern spelade marschmusik när tåget började tuffa västerut. Molotov och

de biträdande utrikesministrarna blev stående på perrongen, var och en med hatten vördnadsfullt i handen. I sina sovkupeér hittade finländarna varsitt stort paket fyllt av ryska läckerheter som kaviar och alkoholhaltiga drycker, inklusive en flaska grusiskt rödvin av en sort som Stalin lovat Urho Kekkonen under middagen som ordnades för att fira fördraget.¹

Tåget korsade riksgränsen följande kväll, och anlände till Helsingfors efter midnatt. Trots den sena tidpunkten hade en stor skara samlats för att ta emot delegationen. Statsmakten representerades av tjänsteförrättande statsministern Vihtori Vesterinen, tjänsteförrättande utrikesministern Uuno Takki och Försvarsmaktens kommandör Aarne Sihvo. Söderhjelm stannade inte kvar för att lyssna till "Vårt land" eller Sovjetunionens nationalsång – sändebudet Grigorij Savonenkov var ju också med – utan skyndade sig tillsammans med sin hustru Brigitta Söderhjelm och dotter Liva till en väntande bil och åkte hem. I sin dagbok skrev han klichén "borta bra, hemma bäst".²

De följande dagarna gick åt till olika slags redogörelser inför brokiga åhörargrupper: personalen på Söderhjelm's arbetsplats, industri- och arbetsgivarledarna, pressen, Svenska Klubbens medlemmar, Nyliberala studentförbundets vänkrets och andra medlemmar i "nätverket". Den viktigaste stödtruppen var Svenska folkpartiets riksdagsgrupp, vars respons Söderhjelm beskrev på följande sätt: "På svenskt håll var man helt och hållet nöjd."³

I Moskva hade Söderhjelm flera gånger träffat det svenska sändebudet Rolf Sohlman, och han berättade för Sohlman om VSB-fördraget redan den 7 april, det vill säga nästan omedelbart efter undertecknandet. Sohlman och Söderhjelm torde redan då ha kommit överens om att Söderhjelm skulle besöka Stockholm för att berätta om förhandlingarnas förlopp. En månad senare fick han tillfälle att resa till Stockholm. Den 11 maj berättade han om händelserna för den svenska riksdagens utrikespolitiska klubb, och höll följande dag ett föredrag på Brunkebergsklubben.⁴ Sannolikt träffade han också sina svenska ministervänner under resan.

Dagboksanteckningarna som Söderhjelm fört sedan oktober 1939 slutar med omnämnandet om den här resan. Han återupptog dagboken hösten 1957, då han var justitieminister för tredje gången.

Söderhjelmns långa krigstjänst, som utöver de många besöken i Stockholm också omfattade två resor till London, tre resor till Berlin och fem resor till Moskva, var över. Söderhjelm berättar att han fruktade mottagandet VSB-pakten skulle få, men var lättad då han dagen efter hemkomsten på gatan råkade möta en chef vid Förenade pappersfabrikerna som ropade "grattis".⁵ Tidningarna hyllade president J.K. Paasikivis insats, och lyfte uttryckligen fram att fördraget gjorts upp enligt hans direktiv. Rubriken i *Uusi Suomi* den 12 april är beskrivande: "Biståndspakten nästintill dikterad av finländarna."⁶ Medvetet eller omedvetet gynnade den här sortens publicitet den stundande riksdagsbehandlingen, där fördraget slutgiltigt skulle godkännas.

Godkännandet vållade inte heller några svårigheter i riksdagen. Behandlingen i grundlagsutskottet och utrikesutskottet, i vilka Söderhjelm var medlem, tog visserligen sin tid. Den avgörande omröstningen ägde rum den 28 april. Historikern Tuomo Polvinen har beskrivit omröstningen på följande sätt: "I riksdagen, där begravningsstämning rådde (med undantag för kommunisterna förstås), godkändes pakten i sista hand tack vare presidentens auktoritet med rösterna 157–11."⁷ Under omröstningen var 31 riksdagsledamöter frånvarande. Det var säkerligen deras sätt att signalera vad de ansåg om frågan, med tanke på det kommande riksdagsvalet i juli.

Hela våren hade rykten om en kommunistisk statskupp florerat i Finland, i synnerhet i Helsingfors. Ryktena dog inte ut i och med att VSB-pakten godkändes. Den 20 maj röstades om misstroende mot inrikesministern, Demokratiska förbundet för Finlands folks Yrjö Leino till följd av att han tre år tidigare på kontrollkommissionens begäran utlämnat ett tjugotal ryskfödda emigranter till Sovjetunionen, utan att föredra ärendet i regeringen. Demonstrationer följde på Leinos avsked från ministerposten men kommunisternas statskupp blev aldrig av. Det konkreta stödet från Kreml och pansarvagnarna saknades. Dessutom hade pakten ingåtts, och den blev hörnstenen i relationerna mellan Finland och Sovjetunionen för flera decennier framåt. Pakten, som ursprungligen ingåtts för en period på tio år, förlängdes tre gånger, tills den nådde vägs ände i början av 1990-talet då Sovjetunionen upplöstes.

VSJ-pakten blev snart en del av vardagen. Med några undantag hade Söderhjelrn egentligen inte längre särskilt mycket med saken att göra. För honom var de här undantagen ändå på många sätt positiva och gav honom publicitet också efter att han lämnat dagspolitiken och arbetslivet. Tre gånger uppmärksammades Söderhjelmns roll i samband med att pakten fyllde jämna år, och en gång då hans memoarbok *Tre resor till Moskva* gavs ut 1970. Boken – och publiciteten kring den – fokuserade i hög grad på pakten.

Då VSJ-paktens tioårsjubileum firades våren 1958 var det inrikespolitiska läget oroligt. På grund av meningsskiljaktigheter mellan partierna hade landet sedan november 1957 styrts av en tjänstemannaregering under ledning av Finlands Banks chef-direktör Rainer von Fieandt. Kekkonen, som valts till president med knapp majoritet i mars 1956, hade inte hunnit befästa sin makt, och Sovjetrelationerna hade inte utvecklats till den nivå de senare uppnådde i VSJ-paktens anda. Ändå ordnades två större festtillställningar. Den första stod finlåndarna värd för, sedan var det ryssarnas tur. Den 8 april ordnade statsrådet en tillställning i Helsingfors universitets festsal, med en ”mycket prestigefylld samling inbjudna gäster”. Där ingick förstås republikens president, riksdagens talman K.-A. Fagerholm, Sovjetunionens ambassadör Viktor Lebedev och andra höga tjänstemän. Bland de inbjudna fanns emellertid inte Söderhjelrn, som starkt bidragit till fördragets uppkomst. Han hade förlorat justitieministerportföljen i november 1957. Sannolikt var von Fieandts tidigare nämnda antipatier mot Söderhjelrn alltför starka att han inte blev inbjuden. Hyste Kekkonen i sin tur antipatier mot von Fieandt? Den slutsatsen kunde man dra utifrån Kekkonens dagboksanteckningar dagen därpå. Budskapet i von Fieandts festtal var enligt Kekkonen inget annat än fraseologi. von Fieandt hade inte alls tagit upp att ”det fanns vissa som rubbade Finlands relationer till Sovjetunionen”.⁸

Följande dag ordnade ryssarna en mottagning på sin ambassad på Fabriksgatan i Helsingfors. Kekkonen var uppenbarligen inte bjuden, eftersom han inte skriver någonting om tillställningen i sin dagbok. Inte heller tidningarna nämner att presidenten hade varit närvarande. Däremot rapporterade tidningarna nog om själva festligheterna och betonade särskilt att pakten förstärkt Finlands

neutralitet.⁹ Det är anmärkningsvärt att tidningarna ändå inte skrev någonting om hur pakten blivit till – med undantag för den dåvarande statsministern Mauno Pekkala var delegationens samtliga medlemmar vid liv och de flesta av dem alltjämt involverade i dagspolitiken. Försvårdades åminnelsen av paktens uppkomst av det faktum att det kommunistiska lägrets viktigaste förhandlare, Pekkala och Leino, åsidosattes genast efter att pakten ingåtts?

VSb-paktens betydelse betonades i både Finland och Sovjetunionen. Då Kekkonen kritiserade von Fieandt för att denne i sitt festtal inte hade fördömt de krafter Kekkonen uppfattade som sovjetfientliga, visste han sannolikt genom sina KGB-kontakter vad som komma skulle. Frågan aktualiserades i augusti 1958, då Kekkonen nåddes av rykten om att ryssarna, på grund av det spända utrikespolitiska läget, kunde komma att föreslå konsultationer i enlighet med fördraget. Detta hindrade ändå inte Kekkonen från att utnämna en majoritetsregering under ledning av socialdemokraten Fagerholm, även om Kekkonen enligt egen utsago gjorde det högst motvilligt. I regeringen ingick socialdemokraten Väinö Leskinen, som hörde till de så kallade vapenbrödrasocialisterna och var särskilt illa sedd av ryssarna. Det dröjde inte länge förrän det började gå rykten om att ryssarna skulle föreslå militära konsultationer. Den här gången skulle motiveringen till de eventuella förhandlingarna vara att Tyskland och Danmark var på väg att inleda något slags militärt samarbete.

Framåt hösten reste Lebedev hem till Sovjetunionen utan att ange någon orsak. Inget nytt sändebud utsågs i hans ställe. I det osäkra politiska läget som blivit känt som nattfrosten drog sig Agrarförbundet ur regeringssamarbetet. Det ledde till att hela regeringen i början av december 1958 lämnade in sin avskedsansökan. Historikern Kimmo Rentola har framfört att det var hotet om att Sovjetunionen skulle yrka på militära konsultationer i enlighet med VSb-avtalet som i sista hand fällde regeringen.¹⁰

Sovjetunionen använde med andra ord VSb-pakten som ett politiskt styrmedel i kulisserna. Hösten 1961 räckte det uppenbarligen inte: den gången hotade man också offentligt med konsultationer och krav på att omförhandla avtalet. I bakgrunden handlade det bland annat om att motarbeta det oppositionella Honkaförbundets

kandidat, justitiekansler Olavi Honka, i presidentvalet 1962 och säkra Kekkonens återval, vilket också lyckades. Kekkonen tidigare-lade valet och Honka avsade sig sin kandidatur. Då Kekkonen och generalsekreterare Nikita Chrusjtjov sedan träffades i Novosibirsk i november 1961 konstaterades att inga konsultationer trots allt var nödvändiga och den så kallade notkrisen var avvärjd. Flera böcker och hyllmeter av forskning har skrivits om det här skådespelet, för ett skådespel var precis vad det var.

Med hjälp av konsultationsshotet hade Kekkonen, den ena av VSB-paktens byggnadsingenjörer, säkrat sin politiska maktposition i Finland för en lång tid framöver. Av en händelse satt inte Söderhjälm i regeringen under vare sig nattfrost 1958 eller notkrisen 1961. Kriserna hade därför på sin höjd en indirekt inverkan på hans ställning: presidentens förtroende för honom hölls intakt.

Våren 1968 hade det gått 20 år sedan VSB-pakten ingicks. Det var åter dags att fira. Relationerna mellan Finland och Sovjetunionen var nu väletablerade. Den östra grannen kunde lita på att Tyskland åtminstone inte skulle komma åt att överraska via Finland. Centraleuropa ruvade däremot på en överraskning. Våren förde en ljusglimt med sig till Prag, men den släcktes redan i augusti då de sovjetiska pansarvagnarna rullade in på stadens gator. Det här visste man ännu ingenting om då pakten i april firades i Helsingfors. Då ordnades ett storstilat spektakel i Helsingfors, med Sovjetunionens vicepresident Kirill Mazurov, Finlands president Kekkonen och statsminister Mauno Koivisto i huvudrollerna. 20-årsjubileet firades liksom tio år tidigare i Helsingfors universitets lokaler, nu med Koivisto som festtalare. Enligt sina anteckningar deltog Söderhjälm själv åtminstone i mottagningen som ordnades på sovjetiska ambassaden den 6 april. Det gjorde också Kekkonen.¹¹

VSB-paktens innehåll och den stabilitet fördraget medfört lyftes fram och hyllades i festtal och tidningsartiklar. Däremot var man återigen märkligt förtegen om hur pakten tillkom. Inte ens Kekkonens andel framhölls särskilt starkt. De enda undantagen var *Hufvudstadsbladet*, som kort berättade om avtalets historia, och den tammerforsiska tidningen *Aamulehti*. *Aamulehti* hade intervjuat Söderhjälm, och publicerade artikeln den 6 april med rubriken "Garantin för Finlands neutralitet". I intervjun berättade Söder-

hjelms att han hade fått värdefulla tips av den biträdande utrikesministern Vysjinskij, vilka kom till nytta under de egentliga förhandlingarna. Söderhjelm kom med en överraskande skildring av hur det gick till då Finland fick in neutralitetsklausulen i fördragets inledning. Han konstaterar: "då man också på detaljnivå nått enighet om formuleringarna i fördraget var det förstås dags att sätta texten till pappers. Kekkonen gav sig av med Vysjinskij för att utarbeta ett utkast, och då beslöt vi för vår del att ett omnämnande om att Finland ville hålla sig utanför intressesamförhållningar mellan stormakterna måste fås in i avtalets inledning. Det tog inte lång tid att sammanställa texten. Då pappret var klart fanns i preambeln detta omnämnande, som nu är huvudregeln i vår neutralitetspolitik."¹²

I själva verket var det ju Kekkonen och Vysjinskij som formulerade preambeln, det vill säga inledningen, efter att man nått samförstånd om de övriga artiklarna. Dessutom var det Paasikivi som krävde neutralitetsklausulen. Klausulen var nästintill ett villkor för paktens. Det är förstås möjligt att intervjusituationen var förvirrande, eller att Söderhjelm i den stunden mindes en del skeenden fel. I sin memoarbok *Tre resor till Moskva* som utkom 1970, och som citerats flera gånger i den här boken, mindes han inledningstextens tillkomst rätt, och i överensstämmelse med andra källor. Memoarerna är stadigt förankrade i dokumenten i hans privata arkiv.

Söderhjelm berättar att incitamentet till att skriva memoarboken kom våren 1968, efter 20-årsfestligheterna. Det var Keijo Immonen vid Kirjayhtymä Oy som tog kontakt med Söderhjelm, och föreslog att han skulle skriva om händelserna kring VSB-paktens tillkomst. Söderhjelm avböjde till en början, men gav efter till slut. Eftersom paktens sig inte nödvändigtvis räckte till för en hel bok, beslutades att han också skulle skriva om sina två andra förhandlingsresor till Moskva.¹³ I förordet till boken betonar Söderhjelm att texten grundar sig på hans egna dagboksanteckningar, som han förde då det begav sig. Därför skildras händelserna som de tedde sig då paktens slöts, utan efterklokhet eller frisering. Hans dagbokstext har verkligen lyckats trotsa tidens tand i alla decennier. Dokumentation som senare offentliggjorts har inte röjt felaktigheter i hans skildring.

En kolumn skriven av signaturen Liimatainen, det vill säga Urho Kekkonen, i *Suomen Kuvalehti* den 7 december 1970 är intressant i sammanhanget. Under rubriken "Pratsamma presidenter" hänvisar han till Söderhjelmns nyutgivna bok, och konstaterar att den visar hur talträngd Paasikivi var. Med kolumnen ville Kekkonen uppenbarligen visa att han hade läst boken.¹⁴ Formuleringarna i det brev Kekkonen skickade Söderhjelm den 24 november är också intressanta:

Bäste bror!

Stort tack för din omtanke, då du vänligen sände mig ditt verk "Tre resor till Moskva". På grund av brådskande ärenden har jag inte hunnit läsa den, men jag gör det inom kort. Jag var ju med på en av dina resor.

Bästa hälsningar UK¹⁵

Kekkonens formuleringar röjer inte direkt att avsändaren och mottagaren kunde ha någon gemensam hemlighet gällande VSB-förhandlingarna, eller mer specifikt de hemliga sovjetiska kontakterna.

Finlands FN-ambassadör Max Jakobson skrev den 16 februari 1971 ett bäste bror-brev till Söderhjelm från New York. Han tackade Söderhjelm för boken, och för att Söderhjelm inte gjort sig skyldig till efterklokhet. I brevet korrigerade Jakobson ändå Söderhjelmns tolkning av vad Jakobson själv skrivit om artikel 2 i VSB-pakten i sin bok *Egna vägar* (1968). I samband med notkrisen 1961 hade Chrusjtjov under Novosibirskmötet framfört att Finlands regering skulle, "ifall det visade sig nödvändigt, för Sovjetregeringen förlägga sin uppfattning om vidtagande av nödiga åtgärder". Enligt Söderhjelm hade Jakobson med detta i åtanke framfört att initiativet till sådana konsultationer som förutses i artikel 2 var förbehållet endast Finland, vilket Jakobson dementerade. Det var endast tidningspressen som hade påstått att han skrivit så.¹⁶

Tre resor till Moskva fick ett gott mottagande och boken sålde bra: nästan 5 000 exemplar under det första året.¹⁷ *Helsingin Sanomats* recensent skrev att boken måste placeras i "toppskiktet av den senaste tidens memoarflod".¹⁸ *Uusi Suomi* konstaterade att boken var "en av de stilfullast och fräschast skrivna glimtar om kontakterna

med den östra grannen som utkommit hos oss”.¹⁹ Uno Fagernäs i tidningen *Veteranen av år 1918* var däremot kritisk. Han fäste sig vid att Söderhjelm i boken lät påskina att fredsoppositionen ensam hade haft rätt i fråga om fredsslutet. Enligt Fagernäs hade regeringen redan från och med julen 1942 letat efter möjligheter till separاتفred – freden skulle ha slutits även utan fredsoppositionen.²⁰

Söderhjelm fick inte dela sin glädje över det positiva mottagandet med sin andra hustru Maria. Hon hade varit sjuk en längre tid medan han skrev sin bok och utgivningen hann hon inte uppleva: hon avled i februari 1970. Söderhjelm hade i mars 1958 gift sig med Maria Salmio, som han träffat på sin arbetsplats på Finska träförädlingsindustriernas centralförbund. Hans första hustru Brigitta (f. Ehrensvärd) hade dött två år tidigare som en följd av en medicinöverdos. Paret hade sedan länge vuxit ifrån varandra. Brigitta plågades av dålig hälsa och depression, något som den frånvarande maken aldrig riktigt kunde visa ordentlig hänsyn till. Hon vårdades i Uppsala och Helsingfors med endast tillfälliga lättnader som följd.²¹ Nu hade också den andra hustrun dött, men i stället kunde Söderhjelmns tredje hustru Wivi-Ann (f. Lindberg) glädjas med honom över hans litterära framgång. Deras bröllop firades den 8 februari 1971, en dryg månad efter att boken utkommit.

Söderhjelm hade nu offentligt meriterat sig som en duktig VSB-förhandlare, samtidigt som själva paktens värderades allt högre. För Söderhjelmns del var paktens 25-årsjubileum 1973 ännu mer glansfullt än de tidigare. I det här skedet var bara två av förhandlingarna, Kekkonen och Söderhjelm, vid liv. De kom nu att personifiera avtalet. Den egentliga festen firades den här gången i Finlandiahuset, vars skinande nya lokaler – det senaste inom finsk arkitektur, Alvar Aaltos skapelse – lämpade sig väl för ändamålet. Sovjetunionen skickade nästan ett helt lag, 22 personer, för att fira märkesdagen. Den ryska delegationen leddes av Nikolaj Podgornyj, ordförande i Högsta sovjets presidium. Ett fotografi där Podgornyj poserar tillsammans med Kekkonen och Söderhjelm fick stor spridning.

Som politiker hade Söderhjelm varit med om många vändpunkter i historien, vilket gjorde honom intressant ur mediernas synvinkel. Intervjuerna som gjordes med honom vid 25-årsjubileet 1973

vittnar om det. Åtminstone tre dagstidningar ville höra hans uppfattning om VSB-paktens tillkomst och betydelse. I tidningen *Västra Nyland* uttalade han sig mer omfattande om den politiska utvecklingen efter kriget, och i synnerhet om kontrollkommissionens ordförande Andrej Zhdanovs roll i återupprättandet av relationerna mellan Finland och Sovjetunionen.²²

Tidningen *Suomenmaa* rubricerade sin intervju med Söderhjelm på ett sätt som hyllade förhandlarna: "Ett klokt och gediget dokument."²³ Artikeln avslutades med följande citat:

Hur mycket vårt fördrag än kritiserades en gång i tiden, också internationellt, har mina utländska vänner under årens lopp sagt mig, att VSB-pakten visat sig vara ett förbannat klokt drag, intygar dr. Söderhjelm.

Aamulehti fortsatte på neutralitetstemat som tidningen intervjuat Söderhjelm om fem år tidigare. Den här gången lyftes ämnet upp i artikelns ingress. Där konstaterades att "den fruktade pakten tack vare Paasikivi formades till den första traktaten som utstakade Finlands neutralitet". Också en av mellanrubrikerna handlade om neutraliteten, och löd "Utanför intressemötsättningar mellan stormakterna". I intervjun berättade Söderhjelm att ryssarna inte fäst särskilt stor uppmärksamhet vid dessa ord under själva förhandlingarna. Det bevisade enligt Söderhjelm att "de uppfattade Finland som ett självständigt land som fattade sina egna beslut". Här beskrev Söderhjelm med andra ord Finlands självständighet som rätt omfattande. Våren 1948 ansåg han, enligt sin memoarbok från 1970, att självständigheten med nöd och näppe kunde klassas som autonomi. Under samtalet frågade intervjuaren om notkrisen 1961 hade handlat om två olika sätt att tolka VSB-pakten, "som det påståtts i en del sammanhang". "Nej, pakten har hela tiden tolkats och uppfattats på samma sätt hos oss och i Sovjetunionen", sade Söderhjelm.²⁴ Det är möjligt att Söderhjelm åtminstone delvis talade mot bättre vetande. Kanske var hans svar å andra sidan de enda rätta vid just den här tidpunkten.

Då jag fördjupade mig i materialet från 25-årsjubileet trodde jag att hyllandet av VSB-pakten nått sin kulmen. Men jag trodde fel.

Firandet av märkesdagarna hade även tidigare sammanfallit lämpligt med höjdpunkterna på Kekkonens bana som president, men våren 1978 blev en riktig jackpott. I det grundlagsenliga presidentvalet i januari omvaldes Kekkonen för en femte period med överlägsen majoritet i antalet röster och elektorater. I det här läget var det lätt att fira paktens 30-årsjubileum. En liten del av glorian föll på paktens andra "byggnadsingenjör", Söderhjelm. Som tidigare firades pakten också i Moskva och på andra håll i Sovjetunionen. Den här gången reste en delegation under ledning av statsminister Kalevi Sorsa till Sovjetunionen. Besöket involverade underhandlingar, bland annat om att främja handeln och olika slags kulturella utbyten. I Finland firades 30-årsjubileet hela veckan på många olika sätt. I tv och radio sändes till exempel flera kvällarprogram om de finsk-ryska relationerna och VSB-pakten. Den huvudsakliga festen i Finlandiahuset den 4 april direktsändes i tv. Tre dagar senare blickade Söderhjelm och Kekkonen tillbaka på förhandlingarna i programmet "Så föddes VSB-pakten" ("Näin syntyi yya-sopimus") i TV2.

Sovjetunionens utrikesminister Andrej Gromyko anlände till Finland samma dag som den stora festen ordnades. Under tillställningen höll Gromyko och Kekkonen varsitt tal. De gick båda också in på andra ämnen än själva pakten. Följande dag publicerade *Uusi Suomi* Kekkonens tal i sin helhet – och Kekkonen hade inte glömt att nämna Söderhjelm vid namn. *Uusi Suomi* stod för den mest omfattande rapporteringen om stämningarna och händelserna under festdagen. Tidningen skrev också om hur pakten föddes, och om dess "barnmorskor". I tidningen ingick dessutom en intervju med Söderhjelm, även om inget egentligt nytt verkar ha framkommit. Redan i sin memoarbok hade Söderhjelm avslöjat hur blygsam Pekkalas och Leinos andel i förhandlingarna var, och det upprepade han i den här intervjun. De båda herrarna var i en biroll, konstaterade Söderhjelm, medan "vi andra hade mycket bättre möjligheter att via alternativa vägar få information från andra sidan".²⁵ De personer som förstod vad Söderhjelm egentligen menade torde inte vara många. En av dem som framgångsrikt använde sig av de "alternativa vägarna" var naturligtvis åtminstone Kekkonen.

VSB-fördragets 25-årsjubileum 1973 firades på många olika sätt utöver den officiella festen. Under utställningen Vetenskap och teknik i Sovjetunionen i Mässhallen i Helsingfors uppmärksammades paktens med en stor banderoll med texten "Leve vänskapen mellan Finland och Sovjetunionen". Paktens värderades högt vid denna tid och VSB-förhandlaren Söderhjelm fick stor synlighet i pressen under jubileet.

Turun Sanomat rapporterade om festen två dagar senare, den 6 april. Artikelns rubrik var både talande och framåtblickande: "Ingen ände i sikte för VSB-pakten." I själva artikeln konstaterades att "det verkar som om pakten för evigt kommer att förbli i kraft i sin nuvarande form". Söderhjelm intervjuades också i den här artikeln. Han konstaterade, åtminstone delvis oriktigt, att han inte hållit kontakt med Kekkonen sedan fördraget godkänts, med undantag för sporadiska möten. Enligt artikeln trodde Söderhjelm att all information om paktens tillkomst redan fanns tillgänglig för kommande generationer, och att inga nya uppgifter skulle framkomma – även om han hört sådana påståenden.²⁶

Det är svårt att säga hur Söderhjelm tänkte i den stunden. Han satt på noggranna anteckningar om händelserna kring VSB-paktens tillkomst, bland annat om Kekkonens dubbelroll och hans hemliga kontakter med den sovjetiska parten. Söderhjelm tillade att han inte trodde att Paasikivis papper heller skulle bjuda på några nya avslöjanden. Naturligtvis inte – Kekkonen och Söderhjelm hade ju inte berättat allting för presidenten! Flera forskare hade försökt pressa Söderhjelm på information om händelserna under och efter kriget. Han hade svarat dem att allt det väsentliga framgick av de officiella handlingarna, och att hans egna, obetydliga anteckningar inte var tillgängliga.

Var det den inneboende cynikern i Söderhjelm som stack upp huvudet i intervjun? Tänkte han att Kekkonens gloria åtminstone inte fick blekna under dennes livstid? Kanske hade Söderhjelm inte heller beslutat vad han skulle göra med sitt omfattande arkiv och sina anteckningar, eller hur de skulle bevaras efter hans död. Eller tänkte Söderhjelm rentav att en forskare någon gång skulle studera hans efterlämnade papper och upptäcka sanningen om Kekkonens tillvägagångssätt? Mycket av detta förblir höljt i dunkel. Eftersom Söderhjelm senare samma år fick en sjukdomsattack och delvis förlorade funktionsförmågan, var också arkivets öde ovisst. Det blev hans änka Wivi-Ann Söderhjelm som förfogade över arkivet, och hon donerade materialet till Svenska litteratursällskapet i Finland.

Förutom *Uusi Suomi* och *Turun Sanomat* uppmärksammade också *Suomen Kuvalehti* avtalets årsdag och intervjuade Söder-

hjelms.²⁷ Utöver de tre intervjuerna och tv-framträdandet verkar det ändå som om Söderhjells andel i pakten var på väg att hamna i skymundan. Eftersom president Kekkonen fortfarande var aktiv i politiken riktades uppmärksamheten snarare mot hans handlingar och uttalanden.

I april 1988 firade VSB-pakten för sista gången jämna år. Men på 40-årsdagen var ingen av de två "byggnadsingenjörerna" längre vid liv. Av festtalen fick man ändå uppfattningen att deras skapelse skulle leva länge till, om inte för evigt. Den sovjetiska delegationens ordförande Lev Zajkov, det kommunistiska partiets ledare i Moskva, konstaterade under sitt besök hos Samfundet Finland-Sovjetunionen att "VSB-pakten skulle passa bra som förebild för perestrojka. Målet med perestrojka är ju också att reformera de internationella relationerna utifrån vänskap och samarbete mellan folken." I *Uusi Suomis* ledare den 5 april 1988, dagen före den stora festen i Finlandiahuset, konstaterades att "den finsk-sovjetiska VSB-paktens 40-åriga färdväg är historien om Europas stabilisering".²⁸

VSB-pakten var ett barn av sin tid. Den förpassades till historien 1991, kort efter att Sovjetunionen fallit sönder.

TRÄFÖRÄDLINGSINDUSTRIN BLANDAR SIG I POLITIKEN

DEN 15 OKTOBER 1940 INLEDDE Söderhjelm sitt tjugo år långa värv som ombudsman för Finska träförädlingsindustriernas centralförbund. Centralförbundet hade grundats 1918 av Finska sågverksägareföreningen, Finska träsliperiföreningen, Finska pappersbruksföreningen och Finska cellulosaföreningen. De var i första hand försäljningsorganisationer och centralförbundets uppgift i det nya självständiga landet blev att samla krafterna och effektivisera ansträngningarna, såväl i exportfrågor som i näringspolitiken.¹ Juhana Aunesluoma, som forskat i den finska skogsindustrin under och efter kriget på 1940-talet, anser att valet av Söderhjelm med sin breda politiska erfarenhet och sina politiska kontakter vittnar om en förändring i centralförbundets strategi mot att bli en starkare politisk påverkare. I sitt första linjetal som ombudsman i maj 1941 underströk Söderhjelm centralförbundets betydelse för att rita upp och verkställa handelspolitiska riktlinjer. I motsats till tiden före vinterkriget var handelspolitiken nu helt underställd statsmaktens kontroll och det krävdes därför enligt Söderhjelm ett gott samarbete mellan myndigheter och organisationer för att kunna bedriva den effektivt.²

Söderhjelmns föregångare, Axel Solitander, känd anglofil, hade varit tvungen att avgå i det spända politiska läget sommaren 1940 då Finland tvingats söka stöd från Tyskland.³ Söderhjelm var förvisso också känd som engelsksinnad med en avog inställning till Nazityskland, men han hade i ledningen för Petsamon Nikkeli Oy styrt

nickelaffärerna med tyskarna under kriget och kunde därmed anses ha en fot mellan dörren till handeln i Tyskland. Ledningen för Träförädlingsindustriernas centralförbund var dessutom i det här skedet i huvudsak styrt av svenskspråkiga. Centralförbundets ordförande var Yhtyneet Paperitehtaat Oy:s ägare och verkställande direktör, generalmajor Rudolf Walden. Han hade varit överbefälhavarens representant i statsrådet under vinterkriget och var därmed nära bekant med Söderhjelm. Åtminstone Söderhjelm själv upplevde att han blev vald till ombudsman tack vare den mäktige Walden.⁴

Söderhjelm:s tid inom centralförbundet har behandlats grundligt i två arbeten från 2007 om den finska skogsindustrins historia. Aunessluomas *Paperipatruunat. Metsäteollisuus sodassa ja jälleenrakentamisessa 1939–1950* berättar mångsidigt om Söderhjelm:s första tioårsperiod. Niklas Jensen-Eriksens *Läpimurto. Metsäteollisuus kasvun, integraation ja kylmän sodan Euroopassa 1950–1973* behandlar Söderhjelm:s andra tioårsperiod. Båda böckerna tar upp hans verksamhet som ombudsman så pass ingående att jag här endast avhandlar den i stora drag.

Under fortsättningskriget var trävaruhandeln med Tyskland ett krävande uppdrag för ombudsmannen. Träförädlingsindustriernas centralförbund var i en särställning i och med att förbundet var förpliktigt att föra förhandlingar självständigt, på Utrikesministeriets och Handels- och industriministeriets vägnar. Därmed måste centralförbundet också ta i beaktande förändringar i Finlands utrikespolitiska position och förhandlingarna kunde inte enbart föras ur företagsekonomisk synvinkel. Centralförbundets ledare måste i alla sina uttalanden och ordval vara utpräglat försiktiga.⁵

Vintern 1943 aktiverade sig Söderhjelm inom fredsoppositionen och Nysténskretsen och började jobba för att frigöra Finland från kriget, samtidigt som han ansvarade för att nickel- och trävaruhandeln med Tyskland löpte enligt kontrakten. För Tyskland hade Söderhjelm:s ställningstaganden ingen liten betydelse. Från 1943 kom nästan all nickel landet behövde från Petsamo och trävarorna från Finland stod för en tredjedel av Tysklands behov. Det var i praktiken omöjligt för Tyskland att ersätta dessa mängder med import från andra länder. Exporten hade betydelse också för Finland eftersom en stor del av handeln med Tyskland måste ske på

clearing, och därifrån importerades livsviktiga varor som brödsäd och vapen.⁶ Söderhjelm agerade i denna delikata situation kan ses som lyckat ur centralförbundets synvinkel. Waldens förtroende för honom kan avspeglas i att han, som nämnt, var den som uppmånade Söderhjelm att ta emot posten som riksdagsledamot 1944.

Krigsskadeståndet till Sovjetunionen blev betydelsefullt för träförädlingsindustrin. Skogsindustrisektorns andel kom att bli betydligt större än vad man först kommit överens om. Metallindustrins produkter kunde inte levereras som planerat på grund av brist på råvaror och maskiner, och därmed ersattes dessa med varor från träförädlingsindustrin – andelen trävaror uppgick till 65 procent av alla leveranser 1945. Trävaruleveranserna sköttes dessutom minutiöst i motsats till leveranser från de andra sektorerna, vilket minskade bötesräntorna som måste utbetalas vid förseningar.⁷

Samtidigt som krigsskadeståndsleveranserna pågick öppnades betydelsefulla exportkanaler västerut, vilket var Söderhjelm huvudsakliga mål. Redan i oktober 1944 träffade Söderhjelm en brittisk delegation.⁸ Britterna ville köpa alla finska trävaror som blev över efter krigsleveranserna. Landet hade en skriande brist på trä, som desperat behövdes för återuppbyggnaden efter kriget. De officiella förhandlingarna med Storbritannien inleddes i januari 1945 och Söderhjelm hörde till de få finländare – vid sidan av diplomater – som genast efter kriget fick resa till Storbritannien. I juni 1945 nådde Finland ett handelsavtal med Storbritannien, vilket blev startskottet för en upplivning av den internationella handeln västerut.⁹

Söderhjelm arbetade också särskilt för ett samarbete med Sverige, och förordade ett kartellsamarbete med de nordiska länderna för att åstadkomma en marknadsstabiliserande effekt. Tack vare Scan-kartellen hölls priserna på kartong och papper efter kriget länge på sin tidigare nivå, trots att det fanns ett tryck på att sänka priserna.¹⁰

Söderhjelm förhandlingsvana och goda kontakter till både Sverige och Storbritannien, delvis från så långt tillbaka som 1920-talet, hjälpte honom sannolikt att slutföra de besvärliga och utdragna förhandlingarna. Redan 1946 översteg exporten av skogsindustrins produkter västerut krigsskadeståndsleveranserna till Sovjetunionen. Söderhjelm uppskattade själv sina prestationer, men upplevde att

andra inte egentligen noterat hans centrala roll när det gällde att öppna handelsrelationerna västerut.¹¹

Söderhjelmns över 20 år långa karriär inom träförädlingsindustrin hade många olika faser. Under Urho Kekkonens första presidentperiod 1956–1962 var läget hotfullt i synnerhet i utrikespolitiskt hänseende, då Sovjetunionen försökte styra in Finland i fällan. Men också under J.K. Paasikivis tid 1946–1956 fanns en fruktan för Sovjetunionen i bakgrunden, och åtgärder vidtogs för att hejda kommunismens frammarsch i Finland. Yttervänstern, Finlands kommunistiska parti och dess frontorganisation, Demokratiska förbundet för Finlands folk (DFFF), arbetade i slutet av 1940-talet och på 1950-talet för ett samhälle styrt av arbetarklassen. För att uppnå det skulle privat egendom socialiseras, framför allt banker och försäkringsbolag. Söderhjelm motsatte sig den här utvecklingen, både i riksdagen utifrån sin egen världsåskådning, och i sitt arbete som representant för ett av näringslivets centralförbund.

I det första valet efter kriget, våren 1945, hade DFFF fått 49 ledamöter invalda i riksdagen, vilket var nästan en fjärdedel av riksdagens 200 ledamöter. Våren 1947 var en viktig tid för ”frontbildning” inför riksdagsvalet följande år. I februari tog kommunisterna initiativet genom att offentliggöra sitt nationaliseringsprogram. Enligt motionen i programmet skulle staten ta över alla aktiebolag, banker och kreditinstitut som förfogade över ett kapital på över 50 miljoner mark, samt all gruvverksamhet och alla mineraltillgångar. För att hejda kommunismens frammarsch i Finland krävdes pengar som de borgerliga partierna antog fanns hos näringslivets centralorganisationer. Industriförbunden, i synnerhet Träförädlingsindustriernas centralförbund, kom till stor del att ansvara för finansieringen som behövdes för det politiska motståndsarbetet mot socialiseringen. Finska industrins centralutskott, lett av Söderhjelm, anlätade våren 1947 samlingspartisten Päiviö Hetemäki – en antikommunist i själ och hjärta – som sekreterare för att starta upp motståndsarbetet.¹²

I valet 1948 förlorade DFFF 11 mandat och landade på 38 ledamöter. I valen 1951 och 1954 bibehölls den borgerliga majoriteten i riksdagen. I riksdagsvalet i juli 1958 blev DFFF däremot landets största parti, men lämnades ändå utanför socialdemokraten

K.-A. Fagerholms regering som bildades i september. Kort därefter kallade Sovjetunionen hem sitt sändebud, och kontakten mellan länderna kyldes ned till miniminivå för några månader, den tidigare beskrivna nattfrosten.

År 1952 bildades en stiftelse vid namn Finlands samhällsskydd (Suomalaisen Yhteiskunnan Tuki, SYT) som skulle arbeta för att förhindra kommunismens spridning i praktiken. Stiftelsen var förstås en offentlig aktör, men medlen och ändamålen för arbetet som utfördes inom dess ramar var ingenting man skyltade med på gator och torg. Söderhjelm deltog i SYT:s verksamhet, men omfattningen har förblivit oklar. Eftersom stiftelsens verksamhet åtminstone delvis var hemlig finns inte alla dess aktiviteter dokumenterade. Jarkko Vesikansa beskriver stiftelsens verksamhet i sin bok *Salainen sisällissota* (2004), men nämner inte Söderhjelmns namn. I Söderhjelmns kalendrar från 1957–1963 finns ändå flera noteringar om stiftelsens möten.¹³ Utifrån anteckningarna kan man tolka att Söderhjelm inte bara var åskådare, utan också aktiv på konkret nivå. Söderhjelmns medverkan i SYT kan nästan anses ha hört till hans arbetsbild, i synnerhet i ljuset av hur starkt Träförädlingsindustriernas centralförbund var representerat i stiftelsens organisation. Bland annat var en av dess grundare, Ralph Erik Serlachius, samtidigt ordförande för stiftelsen och vice ordförande för centralförbundet.

Det finns överlag inte särskilt mycket dokumenterat om den roll just Söderhjelm spelade i kampen mot kommunismen. I sin biografi över Olli Paloheimo, styrelseordförande för centralförbundet 1956–1963, skriver Marko Paavilainen att förbundet i början av 1950-talet trappade upp finansieringen av kampen mot kommunismen. Samtidigt höll centralförbundet aktiviteterna hemliga.¹⁴ Vem skulle ha lett den här verksamheten, om inte centralförbundets ombudsman Söderhjelm? Uppdraget som ombudsman var inte lätt – det gällde att med all kraft motarbeta kommunismens frammarsch i Finland, men samtidigt främja exporten av skogsindustrins produkter till det kommunistiska Sovjetunionen.

Inför valet 1958 hade Paloheimo blivit än mer övertygad om att industrin måste möta de utmaningar det aktuella politiska läget medförde. Den ekonomiska integrationen i Västeuropa var på väg att få vind i seglen samtidigt som yttervänstern intensifierade sin

verksamhet. Centralförbundet måste samla in mer "upplysningsmedel" och styra dem till de rätta mottagarna. DFFF blev som nämnt det största partiet 1958. Styrkta av sin valseger hade kommunisterna kommit fram till att tiden för ett maktövertagande nu var mer mogen än någonsin. Yttervästern gjorde sig redo att ta kommandot, ifall de arbetslösas planerade "hungermarscher" skulle urarta i våldsamheter. Vintern 1959 fick Söderhjelm åter i uppdrag att bland privata företag inom skogsindustrin insamla "extra medlemsavgifter" för kampen mot "samhällsfientliga kretsar". Enligt vad centralförbundet erfor hade kommunisterna fått valfinansiering österifrån på 150 miljoner mark. I jämförelse med den summan var centralförbundets mål – en halv miljon mark per storföretag – blygsamt.¹⁵ Insamlingen 1959 blev den sista Söderhjelm genomförde – hans sejour som ombudsman avslutades den 31 december 1960.

Genom försäljningsorganisationer samlade centralförbundet in pengar från åtminstone de 30 största företagen. Dessa medel, som insamlades under beteckningen "extra medlemsavgifter", och som inom centralförbundet var kända som "politiska pengar", infördes inte i bokföringen, utan i en separat Forsknings- och upplysningsfond. Fondens konton sköttes av centralförbundets ombudsman Söderhjelm, under övervakning av tre medlemmar i ett arbetsutskott som tillsatts för ändamålet. Tydligt uppfattade centralförbundet verksamheten som så ljusskygg att man strävade efter att förstöra dokumenten som hade med den politiska finansieringen att göra. Därför finns inga detaljerade handlingar om arrangemangen bevarade. Att den politiska budgeten under flera år på 1950-talet var större än Träförädlingsindustriernas centralförbunds egentliga budget vittnar ändå om verksamhetens omfattning.

Det är oklart hur "laglig" Söderhjelm upplevde att den ovan beskrivna valfinansieringsmodellen var. Han deltog knappast själv i dokumentförstörandet men han sparade i alla fall en kopia av ett konfidentiellt brev som han i februari 1959 skickade till Paloheimo. I brevet konstaterar Söderhjelm att "de politiska händelserna den senaste tiden av allt att döma har förstärkt vissa samhällsfientliga elements ställning, det är nödvändigt att vidta motåtgärder. I detta syfte har förbundet också vänt sig till industrins representanter, för att säkra industrins uppbackning." I brevet noterar han också att

”centralförbundets ordförande [Paloheimo] och vice ordförande [Serlachius] har gett undertecknad i uppdrag att inom en snäv krets samla in de nödvändiga medlen för den planerade åtgärden”.¹⁶ Den begärda stödsumman var 500 000 mark. Inom centralförbundet skulle summan hanteras på samma sätt som de så kallade extra medlemsavgifterna. Närmare information skulle vid behov fås av Söderhjelms och direktör Johan Nykopp vid Arbetsgivarnas i Finland centralförbund (AFC). Ordförande Paloheimo var samtidigt vd för trävaruföretaget Kajaani Oy, och fick brevet i den egenskapen.

Vilken den ”planerade åtgärden” än var verkställdes den uppenbarligen aldrig på något särskilt framträdande sätt. Kopian av brevet i Söderhjelmns arkiv har ändå en viss betydelse, eftersom Nykoppss namn nämns. I historieskrivningen har han knappt alls kopplats till kampen mot kommunismen. Brevet visar att Nykopp, som utsetts till vd för AFC 1958, hamnade i främsta linjen för det antikommunistiska arbetet direkt efter sin hemkomst från Washington, där han varit Finlands ambassadör efter tiden som diplomat i Sovjetunionen. Nykopp blev också genast inbjuden att delta som bakgrundskraft i stiftelsen SYT.

Eftersom det var frågan om en kamp mot kommunismen föll det sig naturligt att alla de övriga partierna fick sin del av ”parti-stödet” som Träförädlingsindustriernas centralförbund delade ut. Samlingspartiet, Svenska folkpartiet och liberalerna prioriterades. Också Agrarförbundet ville i egenskap av borgerligt parti ha sin del av kakan. I utmarkerna och glesbygderna kunde bara Agrarförbundet effektivt hejda kommunismens spridning. Besluten om stöden och strategin inför det förtida riksdagsvalet i mars 1954 hade fattats under centralförbundets strategidagar, under ledning av dåvarande styrelsemedlem Paloheimo. Linjen hade varit densamma som inför det föregående valet 1951: ”På Söderhjelmns förslag fick Agrarförbundet tilläggsbidrag för valkampen i norra Finland.” Med centralförbundets arbetsutskotts beslut fick Agrarförbundet våren 1959 det begärda stödet på 2,5 miljoner mark för ”antikommunistiskt” arbete i norra Finland, medan Samlingspartiet som anhöllit om mera fick nöja sig med en miljon. Strategidagarna 1954 hade varit betydelsefulla i och med att centralförbundet då beslutat att inkludera också socialdemokraterna i kretsen av bidragsmot-

tagare. Det var ett logiskt beslut, eftersom en röst på socialdemokraterna sannolikt betydde en färre för kommunisterna.¹⁷

Partisekreterarna hade en viktig roll när det gällde att anhålla om bidrag. Paloheimos uppfattning om partisekreterarna var förhållandevis negativ och grundade sig uppenbarligen på sättet på vilket de bad industrin om stödfinansiering. Söderhjelm hade inte heller särskilt höga tankar om dem, även om hans kontakter med fältet verkar ha varit fåtaliga. Undantaget var Agrarförbundets partisekreterare Arvo Korsimo, som var bekant för Söderhjelm genom sitt uppdrag som bankfullmäktigeledamot vid Finlands Bank. Korsimo – känd som en av Kekkonens vapendragare – utmärkte sig särskilt i fråga om att samla in pengar. Hans tillvägagångssätt var emellertid minst sagt framfusigt. I sina anteckningar skrev Söderhjelm tämligen detaljerat om kontakten, som inleddes på Korsimos initiativ.

Till sin bakgrund var Söderhjelm och Korsimo väldigt olika. Söderhjelm blev Finlands Banks laglighetsövervakare redan 1945, samma år som han invaldes i riksdagen. Han fortsatte i den här befattningen också efter att han lämnat riksdagen 1951. Jordbrukaren Korsimo blev i sin tur bankfullmäktigeledamot efter valet 1954, men han satt aldrig i riksdagen. Både Söderhjelm och Korsimo innehade sina poster vid Finlands Bank fram till 1962. Det kan nämnas att riksdagens elektorer efter varje riksdagsval utsåg bankfullmäktigeledamöterna för hela mandatperioden. Omsättningen inom bankfullmäktige var i allmänhet inte stor.

Enligt Söderhjelm hade han inte något närmare samarbete med Korsimo förrän vintern 1956, inför presidentvalet. Korsimo närmade sig Söderhjelm och bad träförädlingsindustrierna om ett bidrag på 15 miljoner mark till Kekkonens valkassa. Vidare önskade Korsimo att industrikretsarna inte skulle stödja Kekkonens motkandidater – särskilt inte Londonambassadören Sakari Tuomioja, som ställde upp som kandidat för Samlingspartiet. Söderhjelm sammankallade skogsindustridirektörerna, som gick med på Korsimos begäran. Men de ställde ett villkor: Kekkonen, som i det här skedet var statsminister, måste avstyra socialdemokraternas krav på att ersätta det frivilliga konjunkturinnehållningssystemet med obligatoriska avgifter. Skogsindustrin fick det här

löftet, och Kekkonens valkassa växte med den betydande summan på 15 miljoner mark.¹⁸ Kekkonen blev president, och skogsindustrikretsen fick märka att pengarna placerats ”på rätt häst”.

Kontakten mellan Korsimo och Söderhjelm fortsatte. Den 13 december 1956 träffades de för att under en lång och blöt lunch diskutera ett närmare samarbete mellan skogsindustrin och Agrarförbundet. Samtalet utmynnade i att Korsimo föreslog ett möte mellan Agrarförbundets representanter och ledarna inom skogsindustrin över en middag.¹⁹ Uppenbarligen som en följd av detta bjöd Agrarförbundets ordförande V.J. Sukselainen i början av maj 1957 Söderhjelm på lunch på Folkpensionsanstalten, där Sukselainen var generaldirektör. Söderhjelm berättar att han föreslog för Sukselainen att den högsta ledningen för Agrarförbundet och skogsindustrin skulle träffas för att diskutera frågor som var i båda parter intresse. Förslaget fick gensvar: man beslutade att mötet skulle äga rum den 27 maj. Omständigheterna kring själva mötet blev mer dramatiska än någondera parten kunde ana. Samma dag som tillställningen ägde rum hade Sukselainen bildat en ny minoritetsregering dominerad av Agrarförbundet. Sju av Agrarförbundets åtta nya ministrar var på plats på mötet, med Sukselainen i spetsen. Partisekreterare Korsimo var naturligtvis närvarande. Träförädlingsindustrierna representerades av ordförande Paloheimo, vice ordförande William Lehtinen och en handfull bergsråd.²⁰

Enligt Söderhjelm var mötet mycket lyckat. Men han skrev om händelserna först tre månader senare, den 3 september 1957, då han började föra anteckningar på nytt efter en paus på nästan tio år, och var inte lika detaljerad som vanligt. Det verkar inte heller som om det finns någon annan dokumentation från denna betydelsefulla men inofficiella tillställning än Söderhjelm's anteckningar. Efter som man under mötet uppenbarligen behandlade frågor som inte var avsedda för offentligheten, gjordes sannolikt ingen skriftlig dokumentation upp – för att inte tala om protokoll.

Av Söderhjelm's anteckningar framgår ändå att ärendena som togs upp under mötet med ministrarna inte framskred enligt planerna under sommaren. Han var flera gånger i kontakt med SFP:s finansminister Nils Meinander om exportavgiftsfrågan. Finlands Bank hade redan 1956 i hemlighet börjat planera en devalvering av

den finska marken. I bankens förslag ingick en lag om innehållning av konjunkturvinster för att förhindra att exportföretag på sina tidigare tillverkade varor skulle göra ett sådant vinststillägg som riskerade penningvärdet. Träförädlingsindustriernas centralförbund motsatte sig detta och föreslog i stället frivilliga innehållningar, vars storlek skulle vara beroende av prisutvecklingen. Finlands Banks direktör Rainer von Fieandt ansåg ändå att exportavgiften behövde fastställas oberoende prisutvecklingen. Annars skulle exportföretagen inte ha något intresse av att motsätta sig prishöjningar i och med att deras avgifter därmed skulle minska i motsvarande grad. Sedan SFP och Meinander lämnat regeringen i juli 1957 kontaktade Söderhjelm Agrarförbundets jordbruksminister Martti Miettunen och statsminister Sukselainen i samma ärende, men inga framsteg gjordes nu heller. Det enda resultatet var att Söderhjelm sommarlovsplaner gick om intet.²¹

Under senare hälften av augusti inleddes en händelsekedja som sannolikt hade sina rötter i mötet i maj. Onsdagen den 21 augusti fick Söderhjelm ett samtal av Korsimo. Han informerade Söderhjelm om att behandlingen av exportavgiftslagen i riksdagen inte utvecklades på det sätt som träförädlingsindustrierna hoppades. Korsimo berättade också att Agrarförbundets ledning gett honom fullmakt att diskutera vissa viktiga frågor med skogsindustrins representanter. En av dessa frågor var skogsindustrins stöd till Agrarförbundet. Enligt Korsimo hade Sukselainen inte så mycket tid att sköta partiets ärenden sedan han blivit statsminister och därför hade Korsimo tagit tag i saken. Partisekreteraren föreslog ett möte veckan därpå.²²

Följande dag ringde Korsimo upp på nytt för att säga att han ville träffas redan samma dag. Eftersom Söderhjelm inte hade tid förrän dagen därpå lade Korsimo genast fram sitt ärende i telefon. Korsimo framförde att han själv ännu kunde påverka frågan om exportavgiftslagen i riksdagen. Det förutsatte emellertid ett stödpaket på 100 miljoner mark som skogsindustrin skulle betala Agrarförbundet för dess valkampanjarbete. Halva summan skulle betalas under det pågående året, den återstående hälften följande år då riksdagsvalet ägde rum. Som morot lovade Korsimo skogsindustrin en plats i regeringen, samt att Agrarförbundet i regeringen också skulle

kunna styra några andra ärenden i den riktning skogsindustrin önskade. Korsimo var redo att träffa Söderhjelm veckan därpå, vilket förstås innebar en viss betänketid.²³ Korsimo måste ha förstått att Söderhjelm åtminstone inte på eget bevåg skulle fatta ett beslut av den magnituden. Det skulle inte heller ledningen för Träförädlingsindustriernas centralförbund göra i en handvändning.

Förslaget torde ha fått Söderhjelm, tidigare justitieombudsman och justitieminister, att hoppa till. Eftersom det inte fanns någon tid att förlora tog han genast kontakt med sin chef, centralförbundets ordförande Paloheimo. De var av samma åsikt: skogsindustrin skulle inte gå med på Korsimos förslag som var både oförskämt och i praktiken nästan omöjligt att verkställa. Dessutom skulle kontot, som var avsett för upplysningsarbete och för kampen mot kommunismen, i så fall tömmas i ett svep.

Genast på måndagsmorgonen den 26 augusti ringde Söderhjelm telefon igen. Det var Korsimo som krävde ett svar redan följande morgon. De träffades enligt överenskommelse och Söderhjelm ger i sina anteckningar en detaljerad beskrivning av samtalet. Enligt honom blev mötet oförglömligt, även om Korsimos förslag redan i sig varit det. I första hand motiverade Söderhjelm centralförbundets nekande svar med de argument han kommit överens om med Paloheimo. Den begärda summan var så stor att en penninginsamling var orimlig med tanke på betalningsförmågan hos centralförbundets medlemsföretag. En insamling var även tekniskt nästan omöjlig att genomföra. Träförädlingsindustrierna kunde inte gå med på ett sådant förslag. Söderhjelm besked förargade Korsimo, som brusade upp. Han förkunnade att han skulle ställa till med besvärligheter för skogsindustrin som skulle stå den ännu dyrare än den summa han begärt. Även om han strax lugnade sig och tog tillbaka sina ord avslutades mötet i mycket spänd stämning. I sin dagbok skrev Söderhjelm att mötet var en av de obehagligaste upplevelserna han dittills varit med om: "Ett sådant gangstersätt har jag ej tidigare mött." Det var mycket sagt av en man som flera gånger grillats av Sovjetunionens utrikesminister Vjatjeslav Molotov.²⁴

Det är okänt om Söderhjelm hade hunnit läsa morgonens tidningar före sitt möte med Korsimo klockan 8.45. Huvudrubriken i *Uusi Suomi* lød: "Partiernas taktiserande i full gång, viktiga avgöran-

den i riksdagen i dag.” I nedtryckaren till samma artikel stod: ”Alla har sin stil – också Korsimo.” I artikeln berättas att Korsimo på söndagen hållit ett tal på Agrarförbundets nyländska distrikts sommarfest i Nummela. I talet beskyllde han Samlingspartiet och socialdemokraterna för att underblåsa en dumdristig politik. På den vägen väntade enligt honom ”lidanden för folket och nationell olycka”.²⁵ Att skälla ut Samlingspartiet ökade knappast hans chanser att få sin stödbegäran på 100 miljoner mark godkänd. Den skickliga strategen och propagandisten Korsimo gjorde troligen en miss i tajmningen. Den begäran som Korsimo och Agrarförbundet

Justitieminister Söderhjelm stiger av flygplanet i oktober 1957. Söderhjelm befann sig ofta på resande fot och han arbetade intensivt för att öppna upp Finlands handelskontakter västerut. Söderhjelm's uppdrag inom regeringen, Finska träförädlingsindustriernas centralförbund och flera olika styrelser innebar ständiga förhandlingsuppdrag till Europa, Indien och USA.

framställde var givetvis ändå så orimlig att Söderhjelm knappast ens behövde utnyttja Korsimos lapsus, oavsett om han hunnit läsa artikeln eller inte.

Korsimos intresse för att lösa frågan om exportavgiftslagen enligt skogsindustrins önskan upphörde i och med det nekande svaret från Träförädlingsindustriernas centralförbund. Centralförbundet fick ändå till slut som det ville då den omtvistade exportavgiftslagen, som godkändes den 2 september 1957, bands till verkställandet av devalveringen. Skogsindustrin var – om än motvilligt – redo att acceptera exportavgifterna om marken i gengäld devalverades, vilket förstärkte dess konkurrenskraft. Den avsevärda devalveringen på 39 procent verkställdes samma dag som presidenten stadfäste lagen, den 15 september. Enligt exportavgiftslagen skulle 50 procent av avgifterna disponeras för återbetalning av statens stabiliseringslån och resten användas för krediter för produktiva ändamål. Att den godkändes var ingen självklarhet, ännu vid riksdagsbehandlingen den 29 augusti hade lagen bara en hårfin majoritet på en röst. Korsimo hade antagligen kunnat inverka på utgången om han hade velat, även om han inte själv var riksdagsledamot.²⁶

Vilken hjälp eller förmån var det exakt som Korsimo skulle ha erbjudit i utbyte mot stödsumman? Uppenbarligen utreddes det aldrig i detalj, eftersom Paloheimo och Söderhjelm inte gick med på att ”göra affärer” med Korsimo. Både då det begav sig, och sett i efterskott, handlade frågan ändå mer om principen än om pengarna. Träförädlingsindustriernas stöd till Agrarförbundet fortsatte trots detta som förr. Som ovan beskrivits fortsatte Söderhjelm samla in pengar av medlemsföretagen. Efter diskussioner med Paloheimo formulerade Söderhjelm ändå följande princip för skogsindustrin: ”Vi stöder våra vänner, men vi köper dem inte.”²⁷

Det som Söderhjelm däremot inte kunde ana när han träffade Korsimo var att han själv bara en vecka senare skulle sitta som justitieminister i Sukselainens regering – trots att skogsindustrin inte gav Sukselainens parti det stöd på 100 miljoner mark som Korsimo satt som prislapp för regeringsplatsen. Det är inte känt på vilken detaljnivå Sukselainen och Kekkonen kände till Korsimos penninginsamlingsförsök, eller om det fanns någon koppling mellan dessa och Söderhjelmns utnämning till minister.²⁸

KARRIÄREN SOM SKOGSMAN TAR SLUT

I BÖRJAN AV 1961 OMPLACERADES Söderhjelm från posten som ombudsman för Finska träförädlingsindustriernas centralförbund till specialuppgifter inom förbundet. Söderhjelm tendens att skaffa sig fiender har tidigare tangerats i den här boken. Antipatierna mot honom kan ha bottnat i både hans habitus och hans sarkastiska språkbruk. Sannolikt var det ändå den dåliga personkemin med Rainer von Fieandt och den flera gånger nämnda aversionen som gick tillbaka till krigsåren som utlöste händelseutvecklingen som ledde till att Söderhjelm petades från centralförbundets ledning.

Det började med att president J.K. Paasikivi utnämnde von Fieandt till den inflytelserika posten som Finlands Banks chefsdirektör i januari 1955. De åtgärder centralbanken vidtog, däribland devalveringen, var livsviktiga för skogsindustrin. I sina memoarer *Men han gick sin egen stig* (orig. 1970) beskriver von Fieandt sitt samarbete med de nio bankfullmäktigeledamöterna. Han räknar upp dem vid namn och beskriver sin relation till dem. Men det finns en vars namn han inte alls nämner – Söderhjelm. Om honom skriver von Fieandt i stället: ”En fullmäktig ur Svenska folkpartiet som stod i tjänst hos en mycket stark intressegrupp, träförädlingsindustrin, och som därför intensivt eftertraktade en devalvering, förhöll sig också negativt till mig.”¹ Bergråden förutsatte att deras ombud och Finlands Banks chefsdirektör hade en fungerande relation, vilket Söderhjelm och von Fieandt alltså inte hade. Niklas

Jensen-Eriksen konstaterar i sin bok om skogsindustrins historia att nedräkningen för Söderhjelm del började i slutet av 1950-talet, han fick problem med hälsan och hans motståndare skärpte tonen.²

I sin biografi över Olli Paloheimo skriver Marko Paavilainen att styrelseordförande Paloheimo berättat att bytet av ombudsman också hade en språkpolitisk dimension. Träförädlingsindustriernas centralförbund hade traditionellt haft en stark svenskspråkig representation, men liksom på många andra instanser i landet kom det svenska språket senast under 1940- och 1950-talen alltmer i skymundan. Genom en ny ombudsman ville man förfinska landets mest inflytelserika industriförbund. Det kan inte ha varit en slump att de som mest enträget yrkade på Söderhjelm avgång var två välkända fennomaner, Paloheimo och Kemi Oy:s verkställande direktör Aulis O. Kairamo. Enligt Paavilainen bottnade nedräkningen i handelserna hösten 1957. Då hade centralförbundets vice ordförande Ralph Erik Serlachius beklagat sig för Paloheimo över att "von Fieandt hatar Söderhjelm mer än någonsin".³ Också von Fieandt var för övrigt som nämnt öppet finsksinnad.

"Hatet" Serlachius nämner kom sannolikt bara att växa till följd av mötet som riksdagens bankfullmäktigeledamöter höll den 23 oktober 1957. Då behandlades en förlängning av von Fieandts mandatperiod till slutet av följande år. Söderhjelm och det kommunistiska partiet DFFF:s representanter Aimo Aaltonen och Yrjö Murto motsatte sig förlängningen. En majoritet av fullmäktigeledamöterna var emellertid för, och därmed beslutades att hans mandat skulle förlängas.⁴ I praktiken blev det emellertid annorlunda, eftersom von Fieandt en dryg månad senare blev statsminister och därefter inte återvände till sin tidigare post vid centralbanken.

Frågan togs hur som helst upp på Träförädlingsindustriernas centralförbunds egentliga höstmöte den 13 december. På mötet krävde Kairamo en förklaring till Söderhjelm förfarande under bankfullmäktigeledamöternas behandling av frågan om mandatperiodens förlängning. Enligt Kairamo hade Söderhjelm under behandlingen fungerat som träförädlingsindustriernas representant. Det som inträffat kunde försvåra belägenheten i synnerhet för sådana företag som var kunder och låntagare hos Finlands

Bank. Därefter meddelade Paloheimo att han och Serlachius hade besökt Finlands Bank för att säga att Söderhjelm enbart uppträtt som privatperson på mötet. Söderhjelm själv höll också ett anförande på mötet, där han framhöll att det var riksdagen som valt honom till posten. För sitt agerande som bankfullmäktigeledamot svarade han alltså inför riksdagen. Pratet om att han skulle ha deltagit som representant för träförädlingsindustrierna stämde därför inte.⁵

Ärendet var slutbehandlat. Söderhjelm motståndare med Paloheimo, Kairamo och bergsrådet Juuso Walden vid Yhtyneet Paperitehtaat Oy i spetsen fick ändå mer ammunition för sin kampanj mot Söderhjelm. Sannolikt tyglades deras iver att åsidosätta Söderhjelm av det faktum att han i september 1957 i egenskap av representant för näringslivet blivit obunden justitieminister i V.J. Sukselainens regering. I december – när Sukselainens regering avgått – hade Kairamo frågat Paloheimo om inte träförädlingsindustrierna kunde

Posten som justitieminister i Reino Kuuskoskis kortvariga tjänstemannaregering 1957 stärkte tillfälligt Söderhjelm skakiga position inom Finska träförädlingsindustriernas centralförbund. Här sammanstrålar regeringsmedlemmarna för en middag tre år senare, Kuuskoski är fjärde från vänster och Söderhjelm tredje från höger.

vaska fram en bättre ”good will-ambassadör” än Söderhjelm. Man ansåg att han borde ha åstadkommit mer för skogsindustrin under sina knappa tre månader som minister.⁶

I mars 1958 orderades Söderhjelm en månads vila i ett varmt klimat av sin läkare och han reste med sin hustru Maria till Medelhavet. I ett brev till J.C. Donnerup – chef för det danska moderbolaget till Oy Ikopal Ab, i vars styrelse Söderhjelm suttit sedan 1930 – skrev han att han varit mycket trött hela vintern.⁷ Eftersom Johan Otto och Maria Söderhjelm gift sig endast några dagar före resan kunde sjukledigheten kanske snarare kallas för en bröllopsresa. I vilket fall som helst hade han återfått arbetsförmågan då de återkommit från resan.

Osäkerheten kring Söderhjelmns ställning och hans verkliga inflytande kan ha ökat i centralförbundet då han på nytt i april 1958 blev justitieminister i Reino Kuuskoskis tjänstemannaregering, efter von Fieandts sejour på fem månader som statsminister. I ett brev till Söderhjelm underströk Paloheimo att ombudsmannen den här gången måste spela ett mycket ”hårdare spel” än förra gången och genast avgå om han inte fick igenom sina krav.⁸ I sina anteckningar noterar Söderhjelm att han, efter de fyra månaderna som minister, råkat i onåd på sin arbetsplats.⁹ I vilket fall som helst dröjde det ytterligare ett par år innan Söderhjelm till slut avsattes från Träförädlingsindustriernas centralförbund.

Under denna period skötte Söderhjelm sitt värv samvetsgrant, med sin arbetsgivares intressen för ögonen. I centralförbundets arkiv finns över hundra översikter, promemorior, tidningsartiklar och andra skriftliga alster om träförädlingsindustrins ställning i Finland 1940–1961 som Söderhjelm sammanställt. Han bibehöll sitt aktiva grepp också under åren då hans motståndare försökte hitta skäl för att avsätta honom. På 1950-talet reste han till flera västeuropeiska länder i handelspolitiska ärenden, i synnerhet i egenkap av sakkunnig inom träförädlingsindustrin, och han deltog i flera internationella centralorganisationers kommittéer och förhandlingar.¹⁰

Den Europeiska frihandelssammanslutningen (Efta) höll på att ta form, och det var utan vidare i Finlands export- och skogsindustris intresse att vara med från början. I likhet med Paloheimo var

Söderhjelm en ivrig förespråkare för medlemskap i Efta. I januari 1958 sammanställde han en omfattande, 38 sidor lång promemoria om det europeiska frihandelsområdet och Finlands export. Ombudsmannen avslutade sin promemoria med att konstatera att bevakningen av Finlands särintressen då reglerna för frihandelsområdet tar form förutsätter att Finland medverkar i detta arbete i ett så tidigt skede som möjligt. I och med att Efta bildades 1960, och Finland ett år senare anslöt sig, infriades Söderhjelm och träförädlingsindustriernas förhoppning tämligen väl.¹¹

Trots att Söderhjelm aktivt arbetade för ett medlemskap i Efta och trots att det borde ha hört till hans uppgifter som ombudsman var han inte skogsindustrisektorns huvudförhandlare under förhandlingarna som sträckte sig från november 1959 till februari 1961. Enligt Jensen-Eriksen berodde det på att Söderhjelm var sjuk – vintern 1960 var han sjukskriven i tre månader. Samtidigt visade Söderhjelm tydligt hur frustrerad han var över att förhandlingarna drog ut på tiden.¹² Enligt Max Jakobson, som vid den tiden var chef för Utrikesministeriets pressbyrå, hade Söderhjelm irriterat kommenterat att ”den ene tiger, den andre ljuger” efter att ha lyssnat till förhandlingsledarnas, handels- och industriminister Ahti Karjalainens och chefen för Utrikesministeriets handelspolitiska avdelning, Olavi Munkkis redogörelser.¹³

Sovjetunionen såg med misstro på socialdemokraten K.-A. Fagerholms nya regering som utnämnts den 29 augusti 1958. Åtgärderna som Sovjetunionen i samband med den så kallade nattfrosten vidtog mot regeringen försvårade också Söderhjelmns arbete vid centralförbundet. Han utsågs den 2 oktober till medlem i den finska handelsdelegationen som skulle förhandla fram ett avtal om varuutbytet mellan Finland och Sovjetunionen för 1959.¹⁴ Underhandlingarna med ryssarna skulle inledas i slutet av månaden, men som en påtryckningsåtgärd sköt ryssarna fram diskussionerna till en obestämmd tidpunkt i framtiden. De inleddes inte förrän i februari 1959.

Söderhjelm deltog i dessa förhandlingar uttryckligen som träförädlingsindustriernas representant och det är möjligt att utnämningen stärkte hans ställning inom centralförbundet. Å andra sidan kan väntetiden på fyra månader ha vållat honom problem och

stört hans arbetsrutiner. Uppenbarligen hann hans skriftliga förordnande från den 2 oktober rentav dras tillbaka, eftersom handelsförhandlingarna inte inleddes enligt tidtabellen. Under presidentföredragningen den 5 februari 1959 tillsattes en ny delegation med en ny ordförande, handels- och industriminister Karjalainen. Tio delegationsmedlemmar utsågs, bland dem Söderhjelm och hans chef Paloheimo. Söderhjelm's arbetsbörda underlättades förstås av att centralförbundets ordförande också var med. Att han över huvud taget invaldes i delegationen torde ha skett på president Urho Kekkonens önskan.

Den finsk-sovjetiska handeln med träförädlingsprodukter hade under hela 1950-talet lidit av två problem. Det första problemet var att man nog skulle idka handel, men samtidigt fick handeln inte växa sig för stor. På grund av krigsskadeståndsleveranserna var exporten av träförädlingsprodukter till Sovjetunionen storskalig redan från början. Finländarna ville ändå inte att den växte sig för stor, det vill säga omfatta över 30 procent av hela östexporten. Det skulle göra skogsindustrisektorn för beroende av Sovjetunionen. Men eftersom de västligaste marknaderna efter Koreakrigets konjunkturer inte längre drog särskilt bra, var det i skogsindustrins intresse att hålla hjulen rullande, maskinerna igång och kompensera för den tynande västexporten med ökad östhandel. Det krävdes balansgång för att nå ett godtagbart resultat.

Det andra problemet gällde att hitta varor att importera från Sovjetunionen. Eftersom handeln med ryssarna grundade sig på clearing måste penningvärdet på exporten och importen vara i ungefärlig balans. Uppfinningsrikedomen var stor under förhandlingarna i Moskva i februari 1959. Eller snarare anpassade sig den finska delegationen till den sovjetiska motpartens önskemål. Ryssarna ville stödja sin egen bilindustri genom att sälja dess produkter till väst, och då fick bland annat skogsindustrins män lov att agera köpare. Utifrån budskapet från Moskva anvisade, eller rentav pressade, centralförbundets arbetsutskott sina medlemsföretag att köpa sovjetiska bilar.¹⁵ Budskapet klingade inte för döva öron. Bland annat av den här orsaken körde många bilar av märkena Popeda och Moskvitj på de finska vägarna i slutet av 1950-talet.

Besöket i Moskva i februari 1959 blev Söderhjelm:s sjätte och samtidigt hans sista. Sina tidigare strandhugg i Moskva hösten 1940 och vintern och våren 1948 hade han gjort under dramatiska omständigheter. Finland hade tagit sig genom kriget och "farans år", och nu var det inte längre Stalin och Molotov som ledde Sovjetunionen. Den förra vilade i Röda torgets mausoleum, den senare hade skickats iväg som tjänsteman till Mongoliet. Den här gången var Söderhjelms tillbaka i Moskva för att förhandla ur en mer jämlik position än tidigare.

Den finska delegationen lyckades nå en överenskommelse om ramverket, och delvis också om detaljerna för sovjethandeln, och återvände till hemlandet i slutet av februari. Sannolikt stärktes Söderhjelm:s ställning inom centralförbundet tillfälligt till följd av resan. Den slutsatsen skulle man kunna dra bland annat av att förbundets vice ordförande Serlachius bara två veckor senare bjöd in Söderhjelms till stiftelsen Finlands samhällsskydds slutna, konfidentiella möte. Där fick Söderhjelms delge den prestigefyllda åhörarkåren de senaste nyheterna från Moskva.

Sommaren 1959 hamnade Söderhjelms i en tvist med Juuso Walden om språkkunskaperna bland personalen på centralförbundets kontor. Sannolikt var Söderhjelms ännu i det här skedet skyddad av sin bekantskap med president Kekkonen, och de ministeruppdrag som därigenom öppnats för honom. Visserligen skriver Paavilainen som nämnt att relationen mellan Söderhjelms och Kekkonen var kylig.¹⁶ I ljuset av de källor jag använt mig av för den här boken stämmer påståendet inte. Tvärtom kan deras inbördes relation snarare beskrivas som varm, eller åtminstone respektfull. Paloheimo och Serlachius hörde i likhet med Söderhjelms till Kekkonens vänkrets.¹⁷ Därav kan man också dra slutsatsen att relationen mellan Kekkonen och centralförbundets ledartrio var god, även om presidenten tidvis kunde inta en tämligen reserverad hållning gentemot skogsindustrins män. Det förblir ändå i viss mån oklart vilken andel Kekkonen eventuellt hade i att Söderhjelms satt kvar som ombudsman ännu tre år efter att den så kallade kampanjen för att avsätta honom satts igång.

Kairamo, som var ihärdigast i sina krav på Söderhjelm:s avgång, gav emellertid inte upp. Sommaren 1960 upprepade han för Palo-

heimo att centralförbundets image var dålig, och att Söderhjelm inte var kapabel till att förbättra den. Nu såg också Paloheimo anledning att ingripa. Han ansåg att Söderhjelm börjat bli en belastning för centralförbundet, ett "sorgligt fall". Paloheimo bestämde sig för att ta upp frågan med förbundets styrelses presidium. Det vållade uppenbarligen skogsindustrimännen svårigheter att hitta en kompetent efterträdare till Söderhjelm. Kairamo föreslog N.A. Osara, som snart skulle lämna sin post som Forststyrelsens generaldirektör, medan Paloheimo och Walden hade en kandidat av ännu grövre kaliber: Sakari Tuomioja, avgående ordförande för FN:s ekonomiska kommission i Europa (ECE). Tuomioja ställde emellertid villkoret att valet i så fall måste vara enhälligt. Sådan konsensus nådde centralförbundets styrelse inte. Lösningen fann man till slut i vichäradshövding Lauri Kirves, vd för Finlands grossistförbund. Jensen-Eriksen konstaterar att det knappast låg Kirves i fatet att han var svärson till Paloheimos avlidna bror, men styrelseordförande Paloheimo kommenterade åtminstone inte offentligt valet av en medlem i hans egen släkt till en ledande post inom centralförbundet. Däremot berättade han senare, som nämnt, att bytet av ombudsman hade en språkpolitisk dimension. Till Paloheimos principer hörde att främja "finskspråkiga ynglingars avancemang till topposter inom affärsvärldens organisationer". Så hade han agerat även i detta fall. Den 1 januari 1961 blev Lauri Kirves den första finskspråkiga verkställande direktören för Finska träförädlingsindustriernas centralförbund. Han använde inte längre den gammalmodigt klingande titeln ombudsman.¹⁸

Ännu i slutet av september 1960, då Söderhjelm återvänt från olympiska spelen i Rom, där han varit lagledare för de finska seglarna och suttit i den internationella seglingsjuryn, deltog han i styrelsens arbetsutskotts möte – synbarligen ovetande om spekulationerna om sin efterträdare. Han hade noggrant förberett ett anförande om den senaste utvecklingen i Efta-frågan, förhandlingarna kring det allmänna tull- och handelsavtalet (GATT), ECE och FN:s livsmedels- och jordbruksorganisation FAO, och dessutom om Finlands handel med Sovjetunionen. Söderhjelm begränsade inte sitt anförande till internationella händelser, utan talade också om utvecklingen på hemmaplan. Åhörarna fick information

om prisutvecklingen på obearbetat trä, och om det fanns skäl för centralförbundet att ta ställning till det planerade pappersfabriksprojektet i Gerknäs. Söderhjelm skulle därtill om tre dagar resa till Genève på Utrikesministeriets begäran för att delta i Europeiska ekonomiska kommissionens trävarukommittés möte.¹⁹ Ingenting avslöjade att mannen som stod i talarstolen i praktiken redan fått sparken.

Att Söderhjelm skulle petas måste ha gått upp för honom själv senast då både arbetsutskottet och styrelsen sammankallades till ett extrainsatt möte den 10 november 1960. Den dagen beslutade styrelsen i Söderhjelmns närvaro att han skulle befrias från uppdraget som ombudsman. Söderhjelm skulle ändå fortsätta i centralförbundets tjänst tills vidare, huvudsakligen med specialuppgifter inom utrikeshandeln. Styrelsen gav honom drägliga avskedsvillkor. Motiveringarna till förändringen i Söderhjelmns arbetsuppgifter var den ökade arbetsbördan och Söderhjelmns hälsa, ”som redan en längre tid varit ansträngd”.²⁰

Söderhjelm hade svårt att svälja avskedandet och omplaceringen. Beslutet kom sannolikt som en överraskning för honom. Wivi-Ann Lindberg, elva år senare fru Söderhjelm, som jobbade på centralförbundets kontor berättade att det var en mycket besviken man som kom ut efter mötet. Söderhjelm hade berättat för henne att det varit fadern Walden (Rudolf) som en gång anställt honom vid centralförbundet, och sonen Walden (Juuso) som nu avskedade honom.²¹ Var den 10 november 1960 dagen då Söderhjelm fattade beslutet att än en gång återvända till politiken? Det är okänt, men fullt möjligt. Söderhjelm upplevde att han lidit ett nederlag och ansåg sig orättvist behandlad. Därför kan han ha känt sig manad att ännu en gång visa sig på styva linan. Kanske ville han också söka något slags kompensation.

I centralförbundets årsberättelse 1963 konstateras att Söderhjelm gått i pension. Hans karriär beskrivs i en passage på nio rader med många positiva adjektiv. Enligt centralförbundets officiella och offentliga handlingar hade han skött sitt uppdrag på ett utomordentligt sätt och ”i betydande grad bidragit till skogsindustrins utveckling i hela landet, i synnerhet under industrins svåra tider under krigen och åren av återuppbyggnad och reformer som följde

på dem”.²² Det är helt andra ordalag än centralförbundets styrelseordförandes medlidsamma formuleringar om ett ”sorgligt fall”, och vice ombudsmannens förklenande uttryck som ”ett kapitel för sig” och ”ett verkligt särfall”.²³

Även om Söderhjelm utmärkte sig i många uppdrag måste hans långa karriär som en av de centrala aktörerna inom skogsindustrin betraktas som hans huvudsakliga värv och framgång. Insatsen förminskas inte nämnvärt ens av kritiken i slutet av hans karriär, som i huvudsak riktade sig mot hans person. I sammanhanget passar det också att påminna om hur Söderhjelm själv hoppades att eftervärlden skulle minnas honom: som jurist och juridisk expert.

TRE ÅRTIONDEN I DEN SVENSKA KULTURENS TJÄNST

av Victor Wilson

ETT AV DE LÄNGSTA FÖRTROENDEUPPDRAG som Söderhjelm innehade vid sidan om politiken och affärslivet tog sin början under fortsättningskriget. Från 1943 var han styrelsemedlem och från 1945 skattmästare för Svenska litteratursällskapet i Finland, ett uppdrag han skötte fram till 1973.

Främjandet av litterär verksamhet på svenska var något av en avvikelse från Söderhjelm's övriga samhällsengagemang, men samtidigt låg uppdraget helt i linje med hans uppfattning om språkliga rättigheter, formad sedan studentåren. Därtill hörde en med uppväxten inympad orientering mot den europeiska kulturen. Ett slags europeisk kosmopolitisk utblick, och en uppfattning om att det svenska språket och den svenska kulturen var en brygga utåt mot det västerländska, var väldigt typiska för litteratursällskapets tidiga initiativtagare och kretsen kring dem.

Som en tidigt övertygad nordist hade Söderhjelm konsekvent stöttat tankar om en framtid där de nordiska länderna skulle ingå ett närmare politiskt samarbete, inte bara på grund av ländernas historiska tradition, likartade världsåskådning och kulturgemenskap, utan av rent praktiska geopolitiska skäl. Ett hinder för denna politiska pragmatism såg han emellertid i folkopinionen, rörd av "irrationella faktorer" i form av "språkfrågan och det olyckliga mindervärdighets-lillebrorskomplexet gentemot svenskarna". Ett

framtida nordiskt block var något av en ledande idé för Söderhjelm. Inte heller han såg svenskheten enbart som ett värde för alla i Finland, utan även som en större nordisk kulturgemenskap. Svenskan var en bro till det nordiska för finlandssvenska nordister.¹ Söderhjelm var bekant med litteratursällskapets innersta cirkel sedan unga år. Språkforskaren Hugo Pipping och litteraturhistorikern Gunnar Castrén, två av styrelsens tidigare ordförande, hade han samarbetat med under sin tidiga politiska karriär, bland annat i den brännande frågan om universitetets undervisningsspråk.²

Svenska litteratursällskapet hade grundats som en del av 1800-talets livliga institutionella framväxt på både finsk- och svenskspråkigt håll. Samfundet grundades 1885 – drygt 50 år senare än sin finskspråkiga motsvarighet, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura – genom en växande svensk opinion som var riktad mot nya fennomanska strävanden efter en finsk enhetskultur. Ambitionen var att i litteratursällskapet sammanfläta språkligt nationella, liberala och patriotiska idéer. Man ville visa på det fosterländska samtidigt som man arbetade för det svenska språket och den svenska kulturen. Ett led i denna ambition var valet att i enlighet med tidens stormannakult knyta samfundet till nationalskalden Johan Ludvig Runebergs person.³ Då Söderhjelm deltog i studentpolitiken i början av 1920-talet var Runeberg redan starkt förknippad med den svenska kulturen, samtidigt som Elias Lönnrot var mera förknippad med den finska. Frågan om vilka av landets litterära stormän som skulle uppvaktas under olika märkesdagar hade tidvis lett till långa språkpolitiska diskussioner inom studentkåren.⁴

Söderhjelmns långa engagemang för litteratursällskapet föregicks av en framgångsrik, drygt tioårig period som skattmästare för Finlands svenska författareförening. Han blev invald i föreningens styrelse 1932 och hans juridiska expertis kom väl till pass inom litterära sammanhang. Han tog också upp författarnas situation i sitt riksdagsarbete och förespråkade bland annat en uppdatering av upphovsrätten för att garantera författarna kompensation för radiouppläsningar som blivit en viktig inkomstkälla för dem.⁵

Johan Otto Söderhjelmns far, professor Werner Söderhjelm, på vars förslag författareföreningen grundats 1919, hade också betydande kopplingar till litteratursällskapet. Inom sällskapets skrift-

serie gav han ut två arbeten, ett om författaren K.A. Tavaststjerna och ett tvådelat verk om Runeberg. Han satt i flera av litteratursällskapets priskommittéer och premierades även själv vid ett par tillfällen. Werner Söderhjelm höll årsfestföredraget 1904 och blev hedersmedlem 1930, ett år före sin död. Också brodern Henning Söderhjelm var som finlandssvensk författare i förskingringen inom litteratursällskapets intressesfär. Han reste från sitt nya hemland Sverige för att hålla årsfestföredraget 1943.⁶ Att Johan Otto var Werner Söderhjelmson var inte obetydligt i sammanhanget då han invaldes. Under Helsingfors universitets prorektors, Hugo E. Pippings, 60-årsfest 1955 hedrade jubilarerna de andra styrelsemedlemmarnas gärning med en lättsam vers. På några rader belyste han sin gamla kamrat Johan Ottos arbete och intressen, med en avslutande hyllning till både far och son:

I lugn från stormarna på Finska viken
En ädling, träförädlings sökt en hamn
Från sportens snedsprång och från politiken,
Han här gör heder åt sin faders namn.⁷

Bortsett från det faktum att Söderhjelm vuxit upp i ett litterärt hem, omgiven av konstnärer och kulturpersonligheter, hade han ganska begränsade kontakter med de ämnen som egentligen engagerade litteratursällskapet. Men det fanns andra egenskaper som man inom litteratursällskapet värdesatte hos Söderhjelm. Han var jurist med rikspolitisk erfarenhet, därtill en med aktiva kontakter inom näringslivet.⁸ Generellt sett har andra meriter vägt tyngre än forskarens vid valet av skattmästare.

Litteratursällskapet bestod av en styrelse och ett finansråd. Söderhjelm inträdde i litteratursällskapets styrelse 1943 på en ordinarie styrelsepost. Han antecknades samma år som skattmästarens ersättare, även om han inte deltog i några av finansrådets sammanträden. Av allt att döma var skattmästarsitsen förutbestämd för honom. Styrelseposten utbyttes till rollen som skattmästare då litteratursällskapets tidigare innehavare av denna stol, historikern Bruno Lesch, avled i december 1945.⁹ Inom litteratursällskapets verksamhet värderades kontinuiteten högt – i regel satt de flesta ledamöter

över två perioder, det vill säga sex år. Söderhjelm 27 år som skattmästare (av totalt 30 år som ledamot) blev den längsta perioden som en person innehaft posten i litteratursällskapets historia.

Skattmästaren har den dubbla uppgiften att sitta i samfundets båda ledande organ, styrelsen och finansrådet. Finansrådet, som har till uppgift att förvalta kapital och fastigheter, hade dock inte funnits med sedan starten. Det var vid Söderhjelm tillträde ett relativt nytt organ, tillkommet 1933, som återspeglade litteratursällskapets ökade behov av en aktiv och kompetent finansförvaltning. Litteratursällskapet förvaltade sedan 1908 Svenska kulturfonden, en donation från Svenska folkpartiet. Att partiet valt litteratursällskapet som förvaltare berodde främst på att sällskapet som opolitisk kulturorganisation var en säker hamn under den ryska tiden. Kulturfondens tillgångar var redan från början flera storleksordningar större än litteratursällskapets egna.¹⁰

Söderhjelms tid var ansvarig för en lång och kritisk tid i litteratursällskapets ekonomiska historia, uppbyggnadsperioden efter kriget. Från att ha varit en mera renodlad medborgarrörelse som förlitade sig på ett brett underlag av betalande medlemmar, övergick sällskapet mer och mer mot att finansieras genom fonddonationer. Testamenterade fonder och donationer kom från den bildade och välbärgade svenska borgarklassen, vars förmögenhetsnivå emellertid inte undgick krigens följdverkningar. Det mesta, från hyror till varor och valuta, var hårt reglerat efter kriget och påverkade intäkterna från fastigheter som litteratursällskapet ägde. Ställt inför de traditionella inkomstkällornas vikande avkastning vände sig finansrådet till näringslivet med förfrågningar om rena donationer, något som var helt nytt. Denna typ av donationer var, till skillnad från testamenterade fonder, inte underkastade donatorns önskemål och begränsningar. Rundorna till finska företag förekom snart årligen, även då de sedvanliga donationerna så småningom växte till en förkrigstida nivå. Innovationen skapade medel som var mer fritt disponibla, viktiga för litteratursällskapets och kulturfondens förkovran på sikt.¹¹ Allmänt beskriven gick finansförvaltningen under Söderhjelm tid från ett majoritetsinnehav i fastigheter till ett majoritetsinnehav i aktier och andra värdepapper. Börsen var länge stormig efter kriget, men efter ett tiotal år konsoliderades

den största delen av värdet i ett flertal företag, såsom Finlands Gummifabrik Ab (senare Nokian renkaat), Nordiska föreningsbanken (senare Nordea), Tammerfors Linne- och Jernmanufaktur Ab (senare Tampella Ab), Kymmene Ab och Kaukas Ab (båda senare UPM-Kymmene).¹²

Ordföranden 1934–1947, historikern Eirik Hornborg – även han en person med en lång bakgrund i politiken och SFP – underströk finansrådets betydelse i ett tal 1954. Hornborg framhävde att reformen med ett finansråd var det hjälpmedel med vilket litteratursällskapet hade kunnat navigera genom flera kriser, från 1930-talets depression till krigen och återuppbyggnadens svåra år. Arbetsbördan var ytterst varierande från år till år om man ser till hur många möten finansrådets arbete krävde. Under Söderhjelm tid som skattnästare satt man i sammanträde som mest nio gånger om året men under mindre kritiska perioder kunde sammanträdena vara endast tre per år. Utöver dessa deltog Söderhjelm som skattnästare också i styrelsens överläggningar. Bland andra långvariga finansrådsledamöter märks ett antal aktiva namn inom SFP, såsom Carl Gustaf Aminoff och Henrik Ramsay. Finansrådet bestod allmänt taget av en samling människor vars tid var hårt in-tecknad, vilket medförde att skattnästarens personliga handlingsutrymme – och ansvar – var stort.¹³

När det gällde finansförvaltningen var Söderhjelm en utpräglad pragmatiker. Han har av sina medarbetare kallats för ”de stora linjernas man”.¹⁴ SFP:s ordförande 1966–1973, Jan-Magnus Jansson, lät i sin minnesruna över Söderhjelm dock påskina att det fanns de som fann honom arrogant och alldeles för självsäker. Söderhjelm var öppen för synpunkter och olika uppslag, men linjerna som ritades upp var oftast hans egna, och de var inte enbart ägnade att vinna vänskap och uppskattning.¹⁵

Söderhjelm inflytande inom organisationen sträckte sig även till administrationens utveckling. Han översåg viktiga delar av litteratursällskapets professionalisering under 1950- och 1960-talen. Ett arbete med att revidera stadgarna inledde han tillsammans med Hornborg och styrelseledamoten Emil Hasselblatt 1946. Den generella trenden sedan finansrådets instiftande 1933 var att den ekonomiska biten mer och mer åtskildes från den övriga verksamheten.¹⁶

Ett steg i denna riktning tog Söderhjelm 1965 då han framförde ett förslag om inrättandet av en ny post, kanslichefen.¹⁷

1960-talet var en tid av omorientering och förnyelse inom de finlandssvenska institutionerna, vilket hade sin direkta förklaring i att det kom större krav på insyn i förmögenhetsförvaltningen. Det ökande trycket på insyn kan delvis förklaras av tidens politiska klimat och det faktum att uppsplitande fraktionsstrider pågick inom SFP, något som inte gick utan konsekvenser inom institutionerna och deras utdelningspolitik. Berörda nyckelpersoner inom partiet befann sig samtidigt på olika poster inom litteratursällskapet, finansrådet och delegationen för Svenska kulturfonden. Kritiken och den långvariga diskussionen gav upphov till gick senare under namnet "institutionsdebatten".¹⁸

Förvaltningen av den samfällda förmögenheten inom litteratursällskapet och kulturfonden var, och är, förenad med olika finlandssvenska samhällsstrategier. Historiskt sett har dessa sorterat under två olika huvudlinjer, kultursvenskheten och bygdesvenskheten. Kultursvenskheten har haft rikspolitiken som sitt främsta intresseområde, medan bygdesvenskheten inriktat sig på att slå vakt om den svenskspråkiga landsbygden och dess framtidsvillkor.¹⁹ Söderhjelm själv uteslöt inte någon strategi inom vare sig politik eller kulturarbete. Som invald riksdagsledamot från Vasa läns norra valkrets hade han blivit bekant med regionalpolitik på 1930-talet. Arbetet med litteratursällskapets förmögenhetsförvaltning gav honom fler tillfällen att fördjupa sig i regionernas villkor. Ett var frågan om att placera i olika småbrukarbolag och deras stiftelser.

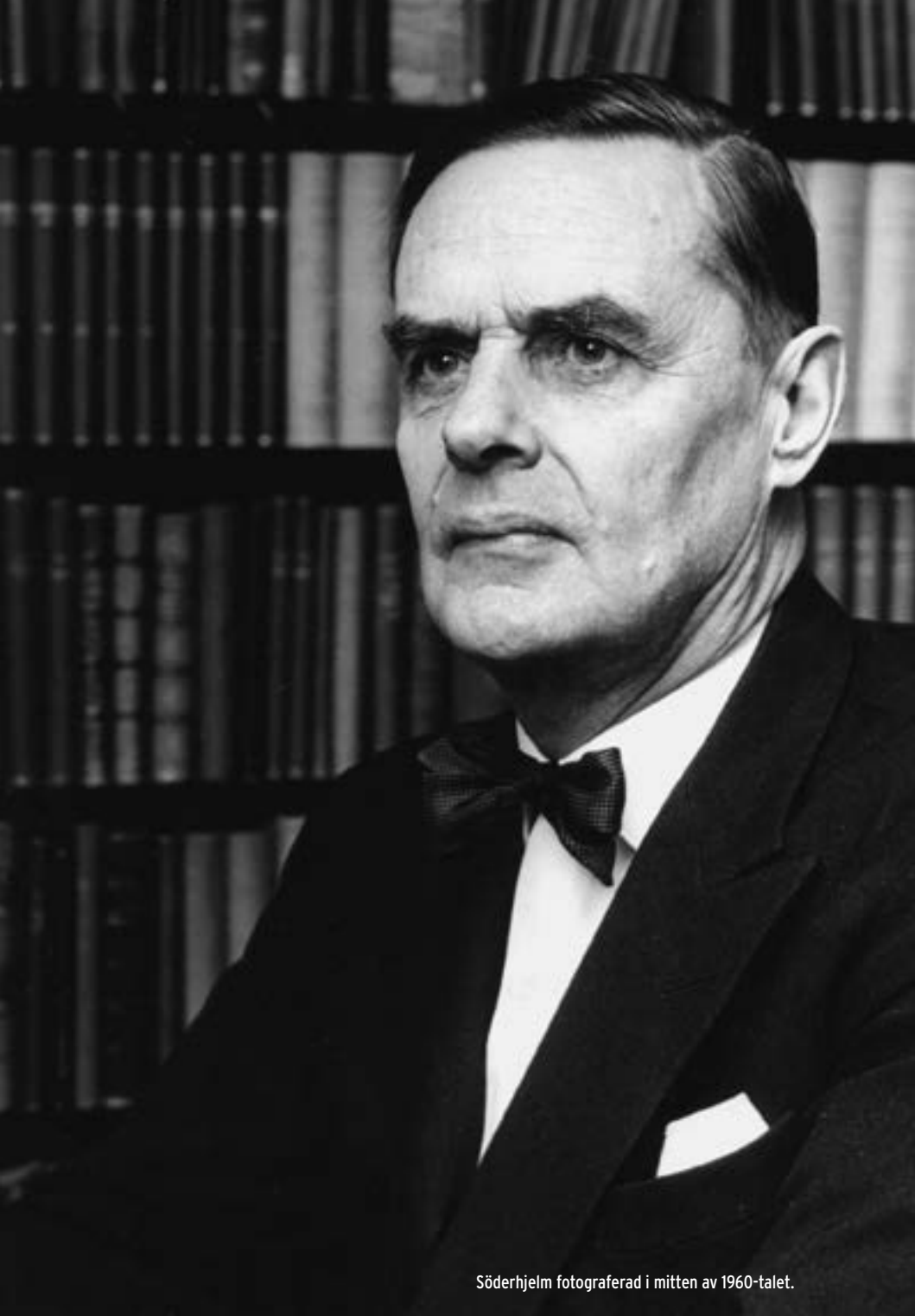
Den så kallade svenska jordfrågan hade varit aktuell redan i början av seklet, och seglade upp på agendan då olika jordkolonisationsreformer genomfördes. Det fanns ett antal resonemang bakom idén att främja svenskt jordäggande. Ett var att den finlandssvenska befolkningen skulle lida av en långt gången urbanisering, eftersom man väntade sig att de svenskspråkiga skulle förfinskas om de flyttade in till städerna. Ett annat argument var att ett markägande folk hade en stark fosterlandskänsla som inte lätt vanns för socialistiska tankegångar. Jordfrågan var högaktuell även för finansrådet under efterkrigstiden. Frågan bevakades i praktiken av ett bolag, A.B. Svenska småbruk och egna hem. Även om

litteratursällskapet blev den största enskilda aktieägaren i bolaget var dess ställning aldrig dominerande. Finansrådet var under årens lopp oenigt om principerna kring finansierandet av och ägandet i denna typ av bolag.²⁰ Förvaltningsansvaret i samband med en formell borgensförbindelse var inte en trivial fråga. I korrespondens med litteratursällskapets ordförande Olav Ahlbäck gjorde Söderhjelm 1961 dock den bedömningen att donatorerna hade gett sitt bifall till företaget. Utgångspunkten var deras uttalade intresse för svenskhetens skydd i Finland. På grund av ändrade regler för jorduppköp och den finska ekonomins strukturomvandling sökte bolaget sig snart till annan verksamhet än bara jorduppköp, bland annat som främjare av finlandssvensk yrkesutbildning. Jordfrågan var en ideologisk kvarleva från den första hälften av 1900-talet, vars förutsättningar i grunden förändrades under 1960-talet. Men just detta exempel visar hur dessa idéer ännu var viktiga för en bred finlandssvensk strategi.²¹

Söderhjelm är en av de få skattmästare som fått hålla föredraget under årshögtiden. Hans tur vid talarstolen inföll den 5 februari 1967. Uppdragets karaktär, ett lärt föredrag om ett litterärt eller kultiverat ämne, har ofta förbehållits författare och akademiker. Det hörde ändå inte till ovanligheterna att föredragets tematik klev utanför historia och prosa för att i stället behandla aktuella och politiska frågor, vilket även Söderhjelm gjorde.²² Föredraget med rubriken "Svensk rikspolitik i det självständiga Finland" var en översikt över SFP och den finlandssvenska politiken som den hade formats efter 1917. När man överväger just denna årshögtid och hur den ramades in, faller valet av talare och ämne sig ganska naturligt. Finland firade 50 år av självständighet, och litteratursällskapet uppmärksammade detta jubileumsår under årshögtiden till vilken man inbjöd republikens president Urho Kekkonen, riksdagens talman Johannes Virolainen och ett antal ministrar.²³ Valet av talare och tematik hade alldeles säkert sin grund i att man ville göra ett intryck på sina hedersgäster under årets största svenskspråkiga kulturfest.²⁴

Söderhjelm behandlade många centrala frågor i föredraget, från hur det svenska folkpartiet historiskt sett berättigat sin existens i mängden av ideologiskt mera klarskurna partier, till hur partiet

Söderhjelm fotograferad i mitten av 1960-talet.

kunde fungera effektivt utifrån ett så brokigt och litet befolkningsunderlag. Inbördeskriget och dess följder synade han ur de svenskspråkigas perspektiv. Därmed fick han tillfälle att återvända till den för honom så formativa Ålandsfrågan. Ålandsfrågan som en del av republikens första famlande och oklara utrikespolitik var en särskilt brännande episod för landets svenska minoritet. Söderhjelm hävdade bestämt, att det endast på svenskspråkigt håll fanns en klar och bestämd visshet om vilken riktning man skulle ta i denna första tid av utrikespolitisk osäkerhet. Han riktade emellertid även kritik mot sitt eget läger. Hos de svenskspråkiga menade han sig länge se en kritik mot system och styrelse i den unga republiken, som ensidigt bottnade i känslomässiga ställningstaganden.²⁵

Förutom utrikespolitiken var rättskänslan något av en röd tråd i Söderhjelmns beskrivning av Finlands svenska politik. Som stöd för detta använde han både äldre och nyare historia. Finlands konstitutioner före 1919 daterades, påminde han sin publik, 1772 och 1789. Fasthållandet av grundlagen och de lagliga institutionerna var något som den finlandssvenska representationen i riksdag och regering alltid värnat om. Omsorgen om företagarens frihet och nationalinkomstens fortgående höjning hörde även till den svenskspråkiga representationens viktigaste rättesnören.

Läser man talet noggrant är det ändå annat än dessa stapelvaror som faller en i ögonen. Detta gäller passager som är särskilt frestande att tolka som en direkt kommentar till dagspolitiken, rentav riktade till republikens president som satt i festpubliken. Bland annat beklagade Söderhjelm det försummade nordiska samarbetet i den finska utrikespolitiken. Han återopade vad som gått förlorat sedan T.M. Kivimäkis regering den 5 december 1935 tvingat riksdagen att enhälligt godkänna en deklaration om nordisk orientering, vilket han var noga med att poängtera var något den finlandssvenska politiken länge haft som rättesnöre. Däremot hade fredsslutet varken fört med sig en formell eller konkret orientering mot Norden. Bevis för detta hämtade Söderhjelm ur det som han såg som den dominerande hållningen i den pågående grundskolereformen:

Att det ännu flerstädes är fråga om endast en läpparnas bekännelse måste i ärlighetens namn sägas ut. Visar inte de aktuella och på bestämmande håll uppenbarligen redan accepterade planerna på att i vårt undervisningssystem ställa det svenska språket på undantag, att så är fallet?²⁶

Med facit på hand var denna prognos alltför pessimistisk. Den nya grundskolelagen som trädde i kraft följande år, 1968, medförde att båda nationalspråken blev obligatoriska i grundskoleundervisningen. Beslutet hade förstås föregåtts av många års planering och förhandlingar. Språkfrågan var något som Kekkonen och föregångaren J.K. Paasikivi hade tagit på stort allvar, och båda såg den som oskiljbar från utrikespolitiken. Deras tumregel hade sedan länge varit att man inte hade råd att vidta sådana inrikespolitiska åtgärder, som kunde äventyra de nordiska ländernas sympatier för Finland. Att språkpolitiken var ett viktigt element för Sveriges utrikespolitik i Finland var ett välkänt faktum. Kekkonen hade signalerat sitt stöd för det svenska språkets ställning i Finland så sent som dagen innan Söderhjelm's föredrag. Den 4 februari hade Kekkonen hållit ett tal för Nordösterbottniska studentnationen, i vilket han intog en entydigt positiv hållning till svenskan.²⁷

För Söderhjelms utgjorde språkfrågan i undervisningen ett problem utanför ”den egentliga politikens ram”. Samtidigt underströk han ändå att den var ett problem, vars lösning skulle bli ”av genomgripande betydelse för vår framtida politiska och kulturella orientering”.²⁸ De svenskspråkigas sinne för ”utrikespolitiska realiteter” fann han även belägg för genom att återknyta till den fredsoppositions politik som de fört under fortsättningskrigets slutskede. Till den hade även Kekkonen bekänt sig.

Söderhjelm's årsfesttal kan både läsas som en löpande kommentar till beröringspunkterna mellan Kekkonens politik och SFP:s, och som Söderhjelm's högst personliga bokslut över en politisk era. I den efterföljande årsfestsupén erhöill Kekkonen och Virolainen hyllningstal av litteratursällskapets ordförande P.O. Barck. I dessa tal förekom en allmän önskan om politisk förståelse för svenskans villkor i Finland – något som talmannen Virolainen även var mån om att understödja i ett svarstal, med en uttrycklig fingervisning till

den pågående grundskolereformen. Kekkonen höll av allt att döma inget svarstal.²⁹ Söderhjelm's tal och de efterföljande replikväxlingarna under årsfestsupén visar hur politikens och kulturens dimensioner tangerar varandra.

Vid tidpunkten för Söderhjelm's årsfestföreläsning 1967 var hans politiska karriär redan förbi sedan knappt ett år. Förtroendeposterna avsåg han sig även inom det kommande årtiondet. Någon fastställd ålder för avgång har det inte funnits för medlemmarna, men hade en ledamot uppnått en ålder av 70 år ansågs det naturligt att be om avsked. Vid sin avgång från posten som skattmästare 1973 var Söderhjelm redan 75 år gammal.³⁰ Söderhjelm satt ytterligare ett år kvar som ordförande för förvaltningsrådet för Stor-Sarvlaks gård. Godset i Pernå hade testamenterats till litteratursällskapet av den tidigare SFP-ordföranden, Ernst von Born 1956. I ett känslösamt brev till änkan Alix von Born den 9 september 1974 skrev Söderhjelm att tiden var inne för att lämna också den posten:

Egentligen har jag ju redan länge varit överårig. Men starka band, främst minnet av ett flere decennier långt, intimt samarbete med Ernst i riksdagen och kamratskapet i vinterkrigets regering har på ett alldeles särskilt sätt bundit mig vid Sarvlaks.³¹

Söderhjelm's gärning inom litteratursällskapet har varit något förbisedd. Att han inte publicerade historiska och lärda arbeten likt andra styrelseledamöter kan ha bidragit till detta. Söderhjelm var i jämförelse en utpräglad funktionär och förtroendeman, vars ansträngningar för litteratursällskapet inte syns i antalet skrivna verk, utan i protokollens och bokslutens vardagliga rader.

SÖDERHJELM NÅR KULMEN AV SIN POLITISKA KARRIÄR

SÖDERHJELMS ARBETE I RIKSDAGEN och regeringen fortsatte ännu på heltid fram till 1966. Söderhjelm, som inte längre ställt upp i 1951 års riksdagsval, hade gjort en comeback i politikens centrum den 2 september 1957 då han blev justitieminister i agraren V.J. Sukselains regering. Svenska folkpartiet hade lämnat Sukselains regering redan i juli och Söderhjelm gick med som opolitisk fackminister – enligt sina anteckningar på uppmaning av president Urho Kekkonen, som gärna såg att någon från industrikretsarna gick med i regeringen.¹ Inom SFP hade man i allmänhet inget emot att Söderhjelm satt med i regeringen, även om han inte diskuterat sitt inträde med riksdagsgruppen på förhand. Däremot kritiserade flera inom partiet regeringen för att vara oparlamentarisk. De ansåg att Kekkonen hade för mycket att säga till om och att riksdagen inte hade haft tillräcklig insyn i regeringsbildningen.² Söderhjelm's tid som minister blev inte långvarig. Den 18 oktober röstade riksdagen för missförtroendevotum och den 29 november avgick regeringen.

Fem månader senare föll efterföljaren Rainer von Fieandts tjänstemannaregering, bara för att den 26 april 1958 ersättas med en ny tjänstemannaregering, bildad av direktören för Folkpensionsanstalten, Reino Kuuskoski. Söderhjelm ingick igen som justitieminister, också denna gång i första hand som representant för industrin. Kekkonen, som var Kuuskoskis personliga vän, hade

meddelat regeringsbildaren att han inte kommer att lägga sig i personvalen.³

Enligt Söderhjelm's anteckningar hade Kuuskoski bett Sukselainen fundera på vem som kunde ingå i regeringen, och Sukselainen hade ringt Söderhjälm för att fråga om han ville gå med i regeringen. Han hade svarat att arbetsutskottet för Finska träförädlingsindustriernas centralförbunds styrelse precis skulle inleda sitt möte och att de skulle få besluta om saken.⁴ Eftersom det var Sukselainen som ringde kan den tidigare beskrivna episoden med Agrarförbundets partisekreterare Arvo Korsimos burdusa penninginsamling ha spelat en roll för att just Söderhjälm tillfrågades – ifall Sukselainen kände till detaljerna. En annan orsak kan ha varit att Kekkonen skulle resa till Moskva om en månad. Det är klart att det var till Kekkonens fördel om landet hade en regering som förhöll sig positiv till hans utrikespolitik. Kuuskoskis tjänstemannaregering har också kallats för presidentregering – flera av dess ministrar hörde till Kekkonens vänner och förtrogna. Kuuskoskis regering avgick den 29 augusti 1958 då K.-A. Fagerholms regering utsågs efter riksdagsvalet.

Inom SFP fanns tydliga meningsskiljaktigheter angående justitiekanslern Olavi Honkas kandidatur inför presidentvalet 1962. En stor grupp SFP:are med ordförande Nils Meinander i första ledet förespråkade Honka, medan andra, bland dem Jan-Magnus Jansson, stödde ett återval av Kekkonen. Även om en majoritet verkade stå på Honkas sida beslutade partidagen i juni 1961 att medlemmarna skulle få rösta enligt övertygelse. Saken avgjordes den 24 november, när partiet som en följd den sovjetiska noten meddelade att man avstod från att stödja Honkas kandidatur och Honka samma dag meddelade att han drog den tillbaka.⁵

I samband med notkrisen tidigarelade Kekkonen inte enbart presidentvalet, utan också riksdagsvalet med ett halvår, till februari 1962. Det är möjligt att splittringen som uppstått inom partiet i samband med Honkaförbundet beredde plats för Söderhjälm. Han hade fortfarande ett brett stöd inom SFP och många önskade att han skulle ställa upp i riksdagsvalet. Det var känt att han stod Kekkonen nära ända sedan tiderna i fredsoppositionen och Nysténskretsen under kriget och allra senast i samband med

ministerutnämningarna 1957 och 1958. När Honka dragit tillbaka sin presidentkandidatur och Kekkonen ohotad fick fortsätta som president kunde man se det som positivt för SFP:s riksdagsgrupp om åtminstone en av deras medlemmar hade en direkt kontakt till presidentslottet.

Söderhjelm ställde upp i den nya valkretsen i Helsingfors. Söderhjelm arbetsgivare, Finska träförädlingsindustriernas centralförbund, understödde hans kampanj med en miljon mark.⁶ Den stora summan tyder på att det ännu fanns de inom centralförbundet som trodde på sin tidigare ombudsmans möjligheter att främja skogsindustrins intressen. Kampanjen följde tidigare mönster i rätt hög grad. Nyliberala studentförbundet – Söderhjelm politiska hem sedan 1937 – gick noggrant igenom alla kandidaters inlägg i sin verksamhetsberättelse för valåret. Ett centralt tema för Söderhjelm var att påvisa likheterna i presidenterna Kekkonens och J.K. Paasikivis utrikespolitiska handlingsprogram.⁷ Söderhjelm hade valt sin linje – vi kan här kalla den för Nystén-Paasikivi-Kekkonen-linjen – tillsammans med Kekkonen 1944 och han var den trogen. I valet fick Söderhjelm näst flest röster i sin valkrets, efter Georg C. Ehrnrooth. Ehrnrooth, som hörde till partiets högerfalang, var en aktiv motståndare till Kekkonen och någon Söderhjelm inte alls kunde komma överens med, varken på ett personligt eller på ett politiskt plan. Vid regeringens lunchbord i november 1962 avslöjade Söderhjelm att han inte utbytt ett ord med Ehrnrooth på flera månader.⁸

Söderhjelm deltog i regeringsförhandlingarna redan i ett tidigt skede. I hans arkiv finns tiotals dokument och minneslappar från förhandlingarna. Det är värt att notera att flera av de ärenden som avhandlades var sådana som skogsindustrin önskat lyfta fram. En promemoria från den 15 mars har den talande titeln ”Aktuella skogsbruksfrågor, vilkas förverkligande regeringen borde sträva till”.⁹

Söderhjelm blev justitieminister i Ahti Karjalainens regering som utnämndes den 13 april 1962. Söderhjelm politiska karriär hade nått sin kulmen – nu äntligen, 63 år gammal, var han samtidigt både riksdagsledamot och minister. SFP:s riksdagsgrupp hade hela sex rättslärda att välja mellan för posten som justitieminister. Henrik Meinander skriver i sin bok *Kekkografi* (2008) att Söderhjelm trots allt uppfattades som självskriven.¹⁰ Han var en erfaren politiker och

hans långa karriär som ombudsman på Träförädlingsindustriernas centralförbund hade gjort honom inflytelserik. Han kom dessutom påfallande bra överens med Agrarförbundets Karjalainen som han känt åtminstone sedan 1954, då de båda valts in i statsrådets speciella ekonomiska råd.¹¹ Från september 1962 till januari 1963 var Söderhjelm också andre finansminister.

Karjalainens regeringsperiod blev instabil. De tre ministrarna från Arbetarnas och småbrukarnas socialdemokratiska förbund (ASSF) avgick i oktober 1963 men den rekonstruerade ministären var fortfarande djupt oenig och avgick två månader senare. Den 18 december 1963 tog en tjänstemannaregering under ledning av Handels- och industriministeriets kanslichef Reino R. Lehto över regeringsansvaret. Också Söderhjelm återvände från regeringsbåset till salen som vanlig riksdagsledamot. Den nya politiska konstellationen kom som en uppenbar lättnad och andningspaus för alla partier.

Den 11 januari 1964 höll riksdagsledamot Söderhjelm ett anförande på Borgå folkhögskola, där han gjorde upp ett slags bokslut över den tidigare regeringens verksamhet och blickade framåt. Trots "spelet" och splittringen var det enligt Söderhjelm oförnuftigt att frånga det borgerliga regeringssamarbetet, eftersom alternativet kunde vara ännu sämre. Söderhjelm såg rentav framför sig ett potentiellt nyval, eller ett rödgrönt block, det vill säga att socialdemokraterna och Agrarförbundet bildade regering. Ändå betraktade han en borgerlig regering som det mer sannolika alternativet, så snart dammet lagt sig. Det skulle emellertid inte ske förrän "den till det borgerliga samarbetet fientliga flygeln inom agrarpartiet, skall vi kalla den Korsimo-riktningen", ändrat kurs.¹² Offentligt kunde Söderhjelm inte säga att han uppfattade Agrarförbundets partisekreterare och Kekkonens nära vän Korsimo som en fräck spelare. Men med tanke på de tidigare beskrivna händelserna hösten 1957 var det kanske vad han antydde med uttrycket "Korsimo-riktningen".

Söderhjelmns prognos stämde relativt väl. Regeringsbildningen tog bara betydligt längre tid än han hade trott. Jouko Loikkanen, som var statsminister Lehtos sekreterare, har skrivit en bok om den här tiden med den träffande titeln *Sikisi yhdeksässä kuukaudessa* – ungefär "avlad i nio månader". Så länge dröjde det innan en ny

Den blivande justitieministern Söderhjelm med partikamraten Grels Teir under regeringsförhandlingarna den 27 mars 1962. Efter drygt sex månader föll Ahti Karjalainens regering och Söderhjelm och Teir förde en hetsig tidningsdebatt om Svenska folkpartiets roll i skeendet.

parlamentarisk regering hade bildats. Det fanns inte enbart inrikespolitiska och partitaktiska skäl till att det tog så många månader – en ännu viktigare faktor var Finlands relation till Sovjetunionen, som hade högsta prioritet för Kekkonen. Efter Fagerholms nattfrostregering 1958–1959 ville Kekkonen inte äventyra någonting i det här avseendet.

Loikkanen uppfattade alltjämt Söderhjelm som en lämplig ministerkandidat för SFP. Däremot ansåg ordföranden för partiets riksdagsgrupp, Grels Teir – enligt Loikkanen – att Söderhjelm var inkompetent för justitieministerportföljen.¹³ Det torde ändå bara ha varit en enskild åsikt hos en politisk konkurrent till Söderhjelm. I sitt tal i Borgå hade Söderhjelm kritiserat sin egen riksdagsgrupp, i synnerhet Teir, för besluten som ledde till att regeringen upplöstes i december. Söderhjelm utspel ledde ändå till självrannsakan inom SFP:s riksdagsgrupp om orsakerna till att partiet lämnat Karjalainens regering.¹⁴ Det är anmärkningsvärt att diskussionen inte bara fördes inom riksdagsgruppen, utan också offentligt i *Hufvudstadsbladets* spalter. De huvudsakliga debattörerna var Söderhjelm och Teir, som i två veckors tid skrev flera inlägg i frågan. Teir tillbakavisade Söderhjelm påstående om att SFP ensamt hade orsakat regeringens upplösning.¹⁵

Också *Helsingin Sanomat* gav sig in i debatten. Enligt tidningen var SFP:s ministrar Söderhjelm och Verner Korsbäck förbittrade på sin egen riksdagsgrupp för att den fällt regeringen. *Helsingin Sanomat* såg ett logiskt skäl till polemiken:

Karjalainens regering var en samarbetsregering bara på papper. De facto var Agrarförbundets dominans total. Inte brydde man sig om de ”små partiernas” riksdagsgruppers åsikter till exempel i fråga om personval då regeringen bildades. Sakerligen var detta redan i sig en orsak till att dessa partiers ministrars kontakt med sina egna riksdagsgrupper förblev svag.¹⁶

Det fanns åtminstone ett korn av sanning i *Helsingin Sanomats* analys.

Diskussionerna om en ny borgerlig regering inleddes i april 1964 mellan de fyra borgerliga partierna: Agrarförbundet, Samlings-

partiet, Svenska folkpartiet och Finska folkpartiet. De utmynnade i att Kekkonen den 5 maj 1964 gav Johannes Virolainen, jordbruksminister i den föregående regeringen, i uppdrag att bilda ny regering. Förhoppningen var att få ihop en regering med samma underlag som Karjalainens regering hade fått i oktober 1963, efter att ASSF lämnat den. Men försöket strandade på att Finska folkpartiet ville ha tre ministerportföljer i stället för två, som partiet tidigare haft. Det kunde inte Virolainen gå med på, och inte de andra parterna heller.¹⁷ Den 11 juni meddelade Virolainen Kekkonen att han misslyckats med sitt uppdrag att bilda regering. Enligt senare uppgifter från presidentens son Matti Kekkonen skulle Söderhjelm och Teir ha blivit SFP:s ministrar om Kekkonen fått hålla i tyglarna så som han önskade.¹⁸ Söderhjelm s aktier stod med andra ord fortfarande högt i kurs i presidentens egen "ministerbörs".

En viktig orsak till att regeringsbildningen drog ut på tiden var ordförandebytet inom Agrarförbundet. Sukselainen hade lett partiet sedan 1945, men till sist förlorat Kekkonens förtroende. I omröstningen om ordförandeposten vid partimötet i juni 1964 fick utmanaren Virolainen fler röster.¹⁹ Bildandet av den nya regeringen inleddes den 7 september då presidenten på nytt gav Virolainen, som nu alltså var Agrarförbundets nya ordförande, uppdraget. Förhandlingarna påbörjades – eller snarare fortsatte – mellan de partier som redan förhandlat i maj och juni.

Avgörandet hänger ofta på små saker. Ordförandebytet inom Agrarförbundet höll på att bli ödesdigert för Söderhjelm. Virolainen visste uppenbarligen ingenting om Söderhjelm s intermezzo med Korsimo, och inte heller att Kekkonen hyste en särskild tillit till Söderhjelm. Virolainen föreslog Teir och riksdagsledamot Carl Olof Tallgren som SFP:s ministrar i regeringen, den förra som socialminister och den senare som kommunikationsminister. Efter ett smärre politiskt spel med fördelningen av andra ministerposter i andra partier kom Virolainen med ett nytt förslag till SFP-gruppen: antingen skulle Teir bli justitieminister och Tallgren kommunikationsminister, eller så skulle Teir bli kommunikationsminister och Söderhjelm justitieminister. Tallgren ansåg sig sakna möjligheter att anta anbudet och riksdagsgruppen valde det senare alternativet.²⁰ Den 11 september 1964 skrev Kekkonen i sin dagbok: "Jag

lät meddela, att jag vill välja utrikesministern och försvarsministern. Karjalainen och [Arvo] Pentti. (–) På kvällen ringde Virolainen och sade att svenskarna föreslår Söderhjelm i stället för Tallgren. Varför inte.”²¹ Det verkar som om Kekkonens önskan från sommaren gick i uppfyllelse. Men skedde det enbart tack vare SFP:s riksdagsgrupps vänliga bistånd, eller fördes det diskussioner i kulisserna som inte noterats i annalerna? Söderhjelm blev i alla fall justitieminister för sjätte och sista gången. Både SFP:s riksdagsgrupps beslut och Söderhjelmns eget var överraskande. Dagen efter att regeringen utnämnts skrev *Helsingin Sanomat*:

Justitieminister J.O. Söderhjelm verkade vara den enda av de nya ministrarna som enligt egen utsago upplevde det som ”otrevligt” att ingå i regeringen. Han sade att man tidigare kommit överens om att han inte skulle utses till minister en gång till, ”då jag redan fem gånger tidigare suttit i regeringen”. ”Gruppen valde mig ändå enhälligt”, sade Söderhjelm.²²

I fredstid torde ingen ha valts till minister utan samtycke. Söderhjelm kanske var ett undantag – eller så krusade han bara. Enligt sin egen beskrivning hade Söderhjelm redan varit motvillig till att medverka i Sukselainens första regering hösten 1957. Då Söderhjelm sedan ställde upp i riksdagsvalet 1966 kom väljarna ihåg hans motsträvighet till att ta emot ministeruppdraget. Vad gjorde man med en representant som inte ville bruka den makt folket anförtrott honom? Söderhjelm blev heller inte omvald. Det berodde sannolikt ändå på många samverkande faktorer.

Virolainens nya regering utnämndes den 12 september 1964. Under de följande veckorna avlöste de världspolitiska händelserna varandra. En dryg månad senare, den 14 oktober, avsattes Nikita Chrusjtjov från sovjetledningen. Leonid Brezjnev steg fram som den nya ledaren. Därmed kunde inte heller relationen mellan Finland och Sovjetunionen fortsätta alldeles oförändrad. Det berörde ändå främst presidenten, inte den nya regeringen eller Söderhjelm, vars sista sejour som justitieminister inte blev längre än ett och ett halvt år. Under den tiden skedde inga större inrikespolitiska för-

ändringar. Statens penningbrist och budgetbekymmer hörde till vardagen, precis som tidigare och senare.

I efterhand kan man granska Söderhjelm's livsverk också utifrån vad han åstadkom under sin sista ministerperiod. Talet Söderhjelms höll vid öppningen av Nordiska rådets trettonde session den 14 februari 1965 kan ses som ett exempel på hans linje, som betonade nordiskt samarbete. Söderhjelms konstaterade bland annat att man i Finland fäste stor vikt vid det faktum att man som associerad medlem i Efta kunnat främja och komplettera det nordiska samarbetet inom frihandelsorganisationen.²³ Tre månader senare, den 6 maj, öppnade Söderhjelms Eftas rådgivande kommittés möte i Helsingfors, och fungerade som mötets ordförande. Det var ett slags stjärnstund för det europeiska samarbetet.

I sin ungdom tänkte studenten Söderhjelms att Sverige, Norge och Danmark en gång skulle bilda ett nordiskt förbund som också Finland kunde gå med i. Nordiska rådet, som grundats 1952, och som Finland anslöt sig till 1955, kom mycket nära den vision Söderhjelms haft. Självs hade han åtminstone levt enligt de principer han utstakat för första gången i Snappertuna 1917. Budskapet om nyttan med det nordiska samarbetet ville han föra vidare till kommande generationer. Det var en del av hans andliga testamente.

Det fanns ytterligare en fråga som Söderhjelms inte glömde under sin sista ministersejour. Ända sedan studietiden på 1920-talet hade han talat för svenskans ställning, rentav tagit strid för den. Han deltog i diskussionen om när en kommun skulle räknas som tvåspråkig, det vill säga hur stor andelen som talade ett minoritetsspråk skulle vara för att tvåspråkighetskriterierna skulle uppfyllas. Ett annat debattämne var antalet svenskspråkiga program i tv, på vilken kanal och vid vilken tid på dygnet de skulle sändas. SFP:s riksdagsgrupp valde in Söderhjelms i delegationen som behandlade frågan hösten 1964.²⁴

Till Söderhjelm's uppgifter som justitieminister hörde förstås reformer i anslutning till juridiska processer. Ett par intressanta exempel som under årens lopp påverkat många finländares liv kan noteras. Den viktigaste var kanske förändringen i lagen om arvsrätt i slutet av 1964 då arvsrätten för kusiner avskaffades. Justitieministern motiverade lagförslaget bland annat med att kusiner

ofta var så distanserade från varandra att någon naturlig arvsrätt inte längre existerade.²⁵ En annan förändring som berört en ännu större skara finländare, och också utlänningar, var lagen om parkeringsbot, som ändrades i februari 1966. Dittills hade felparkering bestraffats genom domstolsbeslut, men i och med lagändringen fick polisen rätt att ge böter. Den tungrodda rättsprocessen kunde därmed undvikas.²⁶

Ett fall som fick stor uppmärksamhet på sin tid och gav upphov till polemik i tidningsspalterna var åtalet för hädelse som Justitieministeriet väckte mot författaren Hannu Salama under Söderhjelm's sista ministerperiod. Söderhjelm's egen andel i händelseförloppet var i själva verket tämligen liten, men i egenskap av justitieminister vid tiden för åtalet bar han en del av ansvaret.

I oktober 1964 gav Salama ut boken *Midsommardansen*. Kritikerna var entusiastiska, men Salamas språkbruk väckte förfäran i kyrkliga kretsar och ärkebiskopen Martti Simojoki ansåg att boken kränkte människors religiösa övertygelse och känslor. Samlingspartiets riksdagsledamot Margit Borg-Sundman ställde ett skriftligt spörsmål där hon undrade om regeringen var medveten om "att det i strid med lagen ges ut blasfemisk och sedlighetssårande litteratur i vårt land, och, om så är fallet, tänker regeringen vidta åtgärder för att sätta stopp för denna verksamhet". Den vederbörande medlemmen i statsrådet, det vill säga justitieminister Söderhjelm, besvarade spörsmålet i januari 1965. I sitt långa och utförliga svar konstaterade Söderhjelm att Justitieministeriet bett om ett utlåtande av nämnden som tillsatts för att förhindra spridningen av osedliga publikationer. Nämnden hade ansett att Salamas bok inte i juridisk mening sårade tukt och anständighet. Detta var också Justitieministeriets ståndpunkt. Emedan det i boken ändå enligt Justitieministeriets uppfattning fanns passager som kunde såra "kristliga personers religiösa känslor", hade ministeriet ansett det bäst att uppmana åklagaren att väcka åtal för hädelse utifrån den första paragrafen i strafflagens tionde kapitel.²⁷

Söderhjelm's svar väckte kritik. Att Söderhjelm, som ansågs ha en liberal värdegrund, nu verkade gå emot sin egen övertygelse och böja sig för Samlingspartiets riksdagsledamöters krav kan ha inverkat. Åtta riksdagsledamöter från Demokratiska förbundet för

Finlands folk (DFFF) ställde Söderhjelm frågan om han pressats till att väcka åtal utifrån den 75 år gamla, föråldrade paragrafen om hädelse i strafflagen.²⁸ Enligt ett seglivat rykte pressade justitiekansler Aarne Nuorvala Söderhjelm att väcka åtal mot Salama, rentav med hot om åtal för brott mot tjänsteplikten. Emellertid går den här slutsatsen åtminstone inte att dra utifrån justitiekanslerns byrås och Justitieministeriets brevdia-rier, eftersom ingen brevväxling om det här ärendet förekom mellan de bägge instanserna. Söderhjelm svarade på DFFF:s spörsmål att inga påtryckningar utövats.²⁹

Söderhjelm's andel i behandlingen av frågan var avslutad redan i januari 1965. Men rättsprocessen fick många olika slags följder, både för de inblandade och för den föråldrade lagparagrafen. Salama dömdes ett drygt år senare till ett tre månader långt villkorligt fängelsestraff samt till att förlora upphovs- arvodet för boken till staten. Förlaget Otavas vd Kari Reenpää dömdes i sin tur till böter på 2 000 mark för "hädelse på grund av tanklöshet". Båda två överklagade sina straff till Högsta domstolen, som friade Reenpää från bötesstraffet, medan Salama slutligen benådades av president Kekkonen 1968. År 1970 ströks hädelseparagrafen ur strafflagen, i den form den ingått sedan 1889.

Salama har själv ansett att "de gamla kollegerna" Söderhjelm och Kekkonen hade kommit överens om saken i förväg: Söderhjelm skulle väcka åtal och Kekkonen benåda, om det blev en fällande dom.³⁰ Oavsett om det fanns en sådan överenskommelse kom åtalet att verka till Söderhjelm's nackdel. Henrik Ekberg gör i historiken över Svenska folkpartiet rentav bedömningen att Söderhjelm's agerande i fallet Salama bidrog till hans dåliga framgång i riksdagsvalet 1966.³¹ Ärendet var besvär- ande också för att Söderhjelm personligen inte hade velat väcka åtal. Men som justitieminister ansåg han sig inte kunna agera på annat sätt. Åtalet och den påföljande debatten om en ändring och modernisering av lagparagrafen om hädelse väckte åtminstone livlig diskussion och kontroverser såväl inom SFP:s riksdagsgrupp som i hela riksdagen. Fallet ingav inte väljarna förtroende för justitieministern.

Söderhjelm's tid i regeringen och riksdagen på 1960-talet var en svår tid såväl inrikes- som utrikespolitiskt och sammanföll med fenomenet man senare kallat för finlandisering. En fråga som

kan härröras till detta handlar om Saima kanal. Hälften av den nästan 60 kilometer långa kanalen som förbinder sjön Saimen med Finska viken via Viborg hade blivit ryskt territorium efter kriget. Redan inför en resa till Moskva våren 1958 hade Kekkonen i förtroende berättat för Söderhjelm att han hade för avsikt att ta upp frågan om ett arrende av kanalen och hamnens mynning till Finland. Kekkonen ansåg att det var den sista möjligheten att få något tillbaka av det förlorade Karelen.³² Kekkonen fick avslag och Söderhjelm fick kännedom om detta via sin arbetsgivare Finska träförädlingsindustriernas centralförbund, som ansåg att kanalen inte längre hade så stor betydelse för skogsindustrin och att det skulle vara olönsamt att restaurera den.³³ Saken fick ändå en fortsättning. På ett möte i Sovjetunionen 1960 erbjöd värdarna trots allt Kekkonen arrendet, och arrendavtalet på 50 år skrevs under i september 1962.³⁴ Söderhjelm, som då var justitieminister, motsatte sig egentligen avtalet men regeringen tvingades till ett enhälligt förordande, eftersom Karjalainen hade hotat med att i annat fall lämna in dess avskedsansökan.³⁵

År 1969 författade Söderhjelm en 19 sidor lång beskrivning av händelseförloppet. Varken Kekkonen eller hans närkrets fick godkänt betyg. Enligt Söderhjelm hade presidenten agerat ohederligt när han betonat kontraktets ekonomiska betydelse. Här avsåg han troligen att Kekkonen drev kanalprojektet vidare under föresatsen att det var lönsamt, medan Söderhjelm kände till Kekkonens egentliga motiv – att få delar av Karelen återbördade. Det Söderhjelm synbarligen inte förstod, eller inte ville förstå, var att Kekkonen inte offentligt kunde berätta om sina motiv. Då bollen väl satts i rullning av Sovjetunionen kunde den inte heller stoppas eftersom stormaktens prestige i så fall hade stått på spel. Söderhjelm skrev i sin flera gånger korrigerade redogörelse om Saima kanal:

[Denna redogörelse är] icke för publicering nu, men för att ge några glimtar om en händelseräcka, vilken blottställer det alltför ofta dubbelbottnade, kort sagt oärliga i Kekkonens och med honom andra koryféers personliga inställning till händelser och människor i vår politik. Anser det vore synd, om dessa lösryckta detaljer skulle med mig gå i graven.³⁶

I sista hand tror jag att detta var ett finlandiseringsfenomen som Söderhjelm varit tvungen att acceptera i praktiken, men uppenbarligen inte i sitt innersta. Det är sannolikt att han inte ens för sin närmaste krets berättade att han känt till Kekkonens verkliga motiv i flera år på förhand.

Från och med 1940 hade Söderhjelm på många olika sätt kommit i kontakt med Sovjetunionens ledare. Hans förbindelser med den sovjetiska ledningen präglades av ett pragmatiskt och praktiskt grepp. Jag tror ändå att hans inställning till ryssarna och till de finsk-sovjetiska relationerna var densamma som Kekkonens. Man måste göra nödvändigheten till en dygd.

Söderhjelm's tid som riksdagsledamot och minister nådde alltså vägs ände våren 1966. Riksdagsvalet hade tidigarelagts från juli till mars, vilket innebar att Söderhjelm's sista period i riksdagen blev kortare än normalt. Då Söderhjelm den 27 maj stängde dörren till statsrådsborgen förstod han att det var sista gången han gjorde det i egenskap av minister, men då han lite tidigare, den 4 april, stängt dörren till riksdagshuset hade han ännu inte vetat att det var sista gången han gjorde det i egenskap av riksdagsledamot. Riksdagsvalet bestämde den nya tågordningen. Den ärrade veteranen Söderhjelm prövade sin lycka ännu en gång, men nu stod den inte längre honom bi.

DET SISTA RIKSDAGSVALET 1966

JOHAN OTTOS TREDJE HUSTRU Wivi-Ann Söderhjelm sade en gång att hennes man hade svårt att ge upp någonting han en gång fått eller uppnått. Samma slutsats kan man dra utifrån Söderhjelmns långvariga engagemang i olika företag och samfund. Det var sannolikt det här karaktärsdraget som ännu på äldre dagar fick honom att ställa upp i riksdagsvalet 1966, trots att prognosen var dålig. Men Söderhjelm gick förstås in i valkampanjen i tron att han skulle bli återvald. Inverkade hans politiska framgång med två ministeruppdrag under valperioden på beslutet?

Söderhjelm hade kommit på kant med partisekreteraren Patrik Lilius, som ansåg att Söderhjelm blivit en belastning för Svenska folkpartiet.¹ I partiets historik berättas inte vad Lilius uppfattade som Söderhjelmns största synd. Det verkar ändå ologiskt att partiet skulle ställa upp en kandidat som blivit en börda. Eller var tanken uttryckligen att invänta Söderhjelmns sannolika valnederlag för att kunna peta honom från hans inflytelserika ställning? Kanhända orsakade Söderhjelmns relation till president Urho Kekkonen SFP:s ledning huvudbry, och kanske var det därför man lät honom ställa upp. Kanske tänkte Söderhjelm själv att Kekkonen rentav hoppades att han skulle fortsätta som riksdagsledamot, och i den egenskapen finnas kvar som lojal garant för Paasikivi-Kekkonenlinjen.

Söderhjelm förde valkampanj enligt nästan samma koncept som gången innan. En betydande förändring hade ändå skett: hans tidigare arbetsgivare Finska träförädlingsindustriernas central-

förbund gav honom inte längre stödpengar. Därför kunde inte heller kampanjen föras på lika bred front som fyra år tidigare. Trots det var Söderhjelmns annonsering i tidningarna nästan lika omfattande och storstilad. Han drev annonskampanj på betydligt bredare front än till exempel Georg C. Ehrnrooth, Kristian Gestrin och Ingvar S. Melin, som alla blev invalda.

På samma sätt som förr räknade tidningsannonserna upp Söderhjelmns förtjänster. Det framhölls i synnerhet att Söderhjelm varit riksdagsledamot i 17 år och justitieminister sex gånger. I en annons i *Hufvudstadsbladet* den 19 mars uttryckte 27 kända svenskspråkiga medborgare – bland dem den gamla vännen från studietiden, Åbo Akademis kansler Hugo E. Pipping och vicehäradshövding Carl Gustaf Aminoff, bekant från finansrådet på Svenska litteratursällskapet – sitt stöd för Söderhjelm. Enligt annonsen hade Söderhjelm på många olika sätt utmärkt sig som de svenskspråkigas förkämpe. Annonserna nämnde också att Söderhjelm fungerat som representant för SFP:s riksdagsgrupp och regeringen i Nordiska rådet. Annonstexten glömde inte heller att Söderhjelm varit Paasikivis betrodda under VSB-förhandlingarna våren 1948. Därmed ville undertecknarna uppenbarligen framhålla att Söderhjelm också var sakkunnig i fråga om Finlands relationer till Sovjetunionen, vid sidan om de nordiska kontakterna.² Liksom tidigare ordnade valkretsens kandidater några gemensamma tillställningar, och lät trycka gemensamma annonser. Söderhjelm förde med andra ord en normal valkampanj. Den här gången innehöll kampanjen emellertid inga nya utspel och valresultatet antyder att kampanjen inte heller väckte särskilt stort intresse bland väljarna.

I *Hufvudstadsbladet* den 15 januari publicerades ett öppet brev till justitieministern som knappast heller var till Söderhjelmns fördel. I brevet kritiserade fem personer – däribland Söderhjelmns konkurrenter Ehrnrooth och Melin – justitieministerns agerande i vissa tjänsteutnämningsärenden. Också republikens president fick sig en släng av sleven.³ För Söderhjelm del var valresultatet hur som helst förkrossande. Han fick inte mer än drygt 1 600 röster, och blev inte ens suppleant.

I SFP:s historik anges de ovannämnda meningsskiljaktigheterna med partisekreterare Lilius och åtalet Söderhjelm tvingades driva

mot författaren Hannu Salama som bidragande orsaker till hans nederlag.⁴ Historiken nämner däremot inte att Söderhjelm, åtminstone enligt egen utsago, känt motvilja mot att bära ministerportföljen och det ansvar den innebar. Jag tror att det tidigare nämnda uttalandet i *Helsingin Sanomat* i september 1964 väckte misstro bland väljarna.⁵ Historiken tar inte heller upp att Söderhjelm var 67 år, eller att han för första gången valts in i riksdagen redan i början av 1930-talet. Väljarkåren hade bytts ut och föryngrats. Tiden hade i flera avseenden sprungit ifrån Söderhjelm.

Det är möjligt att Söderhjelm samtidigt kände en viss lättnad över att han inte längre behövde hålla anföranden i riksdagen, där vänstern fått majoritet. Han behövde inte heller på paradplats i riksdagen bevittna hur det kommunistiska Demokratiska förbundet för Finlands folk efter en paus på 18 år åter tog plats i regeringen. Även om valresultatet var en besvikelse behövde Söderhjelm inte sörja ensam. Hela 61 sittande riksdagsledamöter som ställde upp för omval förlorade sin plats, bland dem flera av SFP:s långvariga riksdagsledamöter. Vänsterströmningen var stark, och kanske bidrog också den till att föra Söderhjelm in i en sidofärd till höger, där han med tanke på sin ålder redan hörde hemma.

Det är okänt om Söderhjelm började planera en lång resa till Amerika redan då valresultatet stod klart. Som riksdagsledamot hade en sådan resa inte varit möjlig. Nästan exakt ett år senare, den 29 mars 1967, gav han sig hur som helst iväg tillsammans med sin andra hustru Maria Söderhjelm på fraktfartyget M/S Silverland från Fredrikshavn i Danmark mot San Diego i Kalifornien. Fartyget hade några hytter för passagerare och paret Söderhjelm erbjöds förstklassig service. Passagerarna fick garanterat sitt lystmäte av havsutsikter och havsvindar under den nästan en månad långa båtfärden. Väl framme i USA stod resor till Miami och New York på programmet. Paret Söderhjelm flög hem till Finland från San Francisco, och var tillbaka i Helsingfors den 20 maj. Utifrån tackbrevet Söderhjelm skickade till dem som bidragit till arrangemangen hade resan varit utomordentligt lyckad.⁶ Det är lätt att tro honom. Två månaders frånvaro från de trånga inhemska spelplanerna var säkerligen också en lättnad. Paret Söderhjelm återvände från USA lagom till starten på seglingssäsongen. Sommaren 1967

tillbringades hemma i Brunnsparken och på sommarstället på Pörtö utanför Sibbo.

En av höjdpunkterna hösten 1967 var 50-årsjubileet för Finlands självständighet. Söderhjelms firade årsdagen i Köpenhamn, där den lokala Dansk-Finsk Forening stod för festarrangemangen och kung Fredrik IX var hedersgäst.⁷

Kanske hängde Söderhjelmns viktigaste och mest känslösamma minnen kring självständigheten samman med inbördeskriget 1918 och fångenskapen i Svenska lyceum i Kronohagen. Männen i Sigurdskåren, hans vapenbröder, hade samlats sporadiskt ända sedan 1933. Det första mötet hade hållits den 26 februari i Ingels folkskola i Kyrklätt på 15-årsdagen för slaget vid Sigurds. Söderhjelms hade fungerat som mötets ordförande. Någon tätare sammanlutning bildades emellertid inte. Söderhjelms blev ändå senare för en lång tid kontaktperson och koordinator för männen i Sigurdskåren. Den viktigaste tillställningen var 50-årsdagen för slaget vid Sigurds, som firades i Ingels den 25 februari 1968. Söderhjelms höll festtalet, och konstaterade att de nyländska skyddskårsmedlemmarnas insats inte alls varit betydelselös. Den fördröjde de röda från att samla ihop större styrkor i regionen och skicka dem till fronten i norr. Enligt Söderhjelms borde krigets sår vid det här laget vara läkta, ”också på vänsterhåll”.⁸

Sommaren 1974 höll föreningen sitt årsmöte i Hvitträsk i Kyrklätt. I protokollet konstateras att vice ordföranden fungerade som mötets ordförande, eftersom ordförande Söderhjelms insjuknat. Det verkar som om 55-årsdagen som firats året innan blev hans sista aktiva insats inom föreningen. I Söderhjelmns arkiv finns föreningens matrikel från 1978, då den ännu hade 28 medlemmar.⁹

Under ett drygt halvsekel hade Söderhjelms skrivit tusentals sidor dagböcker, anteckningar, promemorior, översikter, protokoll, tidningsartiklar och hundratals privata brev, utöver den arbetsrelaterade korrespondensen. Hans pensionsdagar piggsades säkerligen upp av arbetet med memoarboken *Tre resor till Moskva*, som pågick från våren 1968 till hösten 1969. Efter det året verkar han inte ha haft några större skrivprojekt på gång, med undantag för bokrecensioner. Söderhjelms hade dessutom ännu fram till början av 1970-talet arbetsuppgifter att sköta i flera olika företag och sam-

fund, bland annat i Svenska litteratursällskapet, Finlands seglarförbund och Finlands olympiska kommitté.

Höjdpunkterna 1978, de sista i hans offentliga liv, blev VSB-paktens 30-årsjubileum, inklusive tidningsintervjuer, och den tio-delade tv-serien "Krigets och fredens män" om Finlands historia från 1930-talet fram till 1941, i vilken Söderhjelm uppträdde som expert.

SÖDERHJELMS SVÄRFÅNGADE PERSON

SÖDERHJELM KUNDE VARA EN intagande och skämtsam sällskapsmänniska som vid behov kunde ta sin publik. Ett bevis för det är bland annat det stora antalet röster han fick i riksdagsvalet 1945, då han blev Svenska folkpartiets röstmagnet. Söderhjelm s långåriga engagemang och medlemskap i flera olika företags och organisationers styrelser vittnar också om denna egenskap. Vid regeringens kaffepauser drogs ministerkollegerna ofta till Söderhjelm s bord. Justitieministern var känd som en god historieberättare som gärna talade om gångna tider.¹ Samtidigt uppfattades han som självgod på ett sätt som väckte antipatier. Följderna var meningsskiljaktigheter och söndring. Bilden som uppstod av honom på 1950-talet som en formell och högfärdig karaktär med den eviga flugan om halsen kan ha bidragit till hans sorti från Finska träförädlingsindustriernas centralförbund. Även om Söderhjelm blev invald i riksdagen fyra gånger, blev han också "akterseglad" två gånger. Jag som har träffat honom personligen och intervjuat honom 1981 anser själv att då 9 000 väljare satte sin röst på Söderhjelm 1945 valde de åtminstone inte medvetet någon tuppkuckling, utan en sportig, slagfärdig och språkkunnig, om än aningen dämpad specialist.

I en minnesruna i Svenska folkskolans vänners kalender 1985 beskriver *Hufvudstadsbladets* chefredaktör Jan-Magnus Jansson sin gamla partikamrat på följande sätt:

Johan Otto Söderhjelm har i en intervju karakteriserat sig som en person med explosivt temperament men god läkhud. Kanske det ligger något i självkarakteristiken: han var snabb i reaktionerna, full av uppslag och öppen för synpunkter, och hade oftast en gladlynt och okonventionell inställning till yttervärlden. Samtidigt förskaffade hans slagfärdighet honom ingalunda enbart vänner, och det fanns de som såg honom arrogant och alltför självsäker. Den variant av finlandssvenskt frisinne som han företrädde, med utgångspunkt i en självklart gynnad social och ekonomisk position, är kanske inte så vanlig numera, men den har utan tvivel bidragit till att sätta outplånliga spår i vår historia.²

För Urho Kekkonen blev Söderhjelm en makalös vapendragare. De två männen hade likartade egenskaper och en samsyn om Finlands ställning mellan öst och väst, åtminstone på längre sikt. Eftersom bägge hade en stark tävlingsdrift kunde de knappast undvika inbördes konkurrens. Även om Kekkones och Söderhjelm relation utåt verkade god fanns det något slags spänning mellan dem. Jag gör bedömningen att spänningen bottnade i händelserna den 29 mars 1948 under VSB-förhandlingarna i Moskva, då Kekkonen berättade för Söderhjelm att han i hemlighet var i kontakt med representer för den sovjetiska underrättelsetjänsten. Detta avslöjade ingendera någonsin för utomstående. Kekkonen och Söderhjelm var fångar i sin gemensamma hemlighet. I deras relation inträdde därmed ett element som var svårt för utomstående – och kanske också för dem själva – att förstå, och som Söderhjelm hade svårt att acceptera.

Söderhjelm och Kekkonen – vars levnadsår nästan identiskt sammanföll och vars levnadsöden ofta tangerade varandras, i mycket betydelsefulla sammanhang – har behandlats på väldigt olika sätt i historieskrivningen. Självklart har Kekkones långa tid som president och statsminister föranlett större uppmärksamhet och mer ingående forskning. På statlig nivå är Kekkonen den som varit verksam allra längst under de senaste hundra åren. Söderhjelm hamnade oundvikligen i hans skugga. Som den spelare han var drog han ändå nytta av den konstellationen i politiskt hänseende.

Svenska litteratursällskapet i Finland fyllde hundra år den 5 februari 1985. Men då fanns sällskapetets långvariga skattmästare Söderhjelm inte längre med bland gästerna. Han låg svårt sjuk hemma i Brunnsparken. President Kekkonen fanns inte heller med bland hedersgästerna. I sitt hem på Ekudden låg också han svårt sjuk. På festen ersattes Kekkonen som hedersgäst av republikens nya president Mauno Koivisto.³ Tiden hade till sist runnit ut för både Kekkonen och Söderhjelm. Söderhjelm gick bort tre veckor senare, den 28 februari, omgiven av sina närstående. Han hade råkat ut för en hjärninfarkt redan 1978 och aldrig återhämtat sig. Med sin hustrus assistans kunde han i alla fall bo hemma ända till slutet.

Söderhjelm får Finlands idrotts stora förtjänstkors av president Kekkonen den 14 mars 1974 på Ekudden i Helsingfors. De två kom att dela många gemensamma erfarenheter som vaktuppsdrag på Sveaborg efter inbördeskriget, regeringsuppdraget vid ingången till vinterkriget och arbetet inom fredsoppositionen under fortsättningskriget. De avgörande VSB-förhandlingarna 1948 skapade slutligen ett starkt band mellan dem. De hade inte enbart en samsyn på Finlands position mellan öst och väst, utan delade också ett stort intresse för idrott som bar genom hela livet.

I *Hufvudstadsbladet* ingick den 2 mars 1985 en osignerad nekrolog om Söderhjelm. Dödsannonsen ingick i tidningen redan dagen efter nekrologen. Det var en avskalad annons som bara innehöll det väsentligaste och en önskan om att komma ihåg Söderhjelmns fond för Solvalla idrottsinstitut. En minnesstund för vänner skulle hållas i Söderhjelmns hem på begravningsdagen, den 7 mars.⁴ I nekrologen berättas om Söderhjelmns karriär och framgångar:

Söderhjelm var en näringslivets man i politiken, men i lika hög grad liberalismens. Hans statsrättsliga insikter och hans klara svenska inställning gjorde honom till en mycket värdefull kraft i det lagstiftningsarbete där det bl.a. gällde att ta till vara den svenska befolkningens särskilda intressen.⁵

Nekrologen framhåller att Söderhjelm under mellankrigsperioden och fortsättningskriget gjorde sitt land stora tjänster då han försvarade Petsamon Nikkeli Oy:s ägares juridiska rättigheter. I en och samma mening konstateras att Söderhjelm blev petad ur Risto Rytis regering 1940, och att hans kritik mot den politik som fördes växte sig starkare under fortsättningskriget – precis som om de här omständigheterna på något sätt hade varit sammankopplade. Söderhjelmns kritik kom inte till uttryck förrän i fortsättningskrigets senare skede, då han ansåg att Finland snabbare borde ha strävat efter fred och därför anslöt sig till den så kallade Nysténkretsen. Texten beskriver också hans egenskaper, och konstaterar att Söderhjelm ständigt var i farten, och att han var ”en man med en mycket personlig profil, impulsiv, temperamentsfull och kapabel”. Med sina ordval ville nekrologskribenten kanske signalera att Söderhjelm inte hade det lättaste av sinne, tvärtom ibland på den svårare sidan.

Nekrologen avslutas med Söderhjelmns egna ord ur tidningens 70-årsintervju med honom: ”Observera, att jag aldrig var yrkespolitiker.” Då Söderhjelm på sin dödsbädd, 16 år efter intervjun, ville säga sin dotter Mary Söderhjelm samma sak hade frågan sannolikt besvärat honom på något sätt.⁶ Uppfattade den frisinna individualisten Söderhjelm rentav politiken som omoralisk på något sätt? Som en pragmatisk spelare kunde han i alla fall spela sin kort rätt

och nådde framgång – trots den aversion han kände mot det politiska spelet.

Enligt sin tredje hustru Wivi-Ann Söderhjelm törstade Johan Otto efter bekräftelse, och säkerligen inte utan anledning: han hade tvingats bära ett tungt ansvar i flera krävande uppdrag. Även om han fick uppleva flera segrar i sitt liv, och tilldelades många förtjänsttecken, kände han på sig att han inte riktigt fick genuin aktning i Finland. Det berodde på flera olika faktorer, inte minst på hans fjära personlighet. Söderhjelm hade svårt att umgås med sina medmänniskor på ett jämbördigt plan. Det var hans livs stora tragedi. Kanhända var det lättare för honom att samarbeta med utländska aktörer. I de sammanhangen behövde han inte sätta sin egen person på spel på samma sätt som med sina landsmän. Söderhjelm bekantskapskrets var hur som helst synnerligen bred, både i Finland och utomlands. Det vittnar om att hans yrkesskicklighet och mångsidiga kunskaper var uppskattade. Under krigstiden, och även därefter, kom hans kyliga, förhalande och pedantiska sätt att förhandla till sin rätt i Moskva och Berlin. För Finlands del stod livsviktiga frågor på spel, och då var Söderhjelm pedantiska hållning en trumf. I hemlandet var det här karaktärsdraget, som dessutom var kryddat med ironi, däremot en belastning för Söderhjelm personliga relationer.

Det finns mycket om Söderhjelm liv som förblir osagt. Jag har åtminstone försökt återge det som på mer eller mindre betydelsefulla sätt anknyter till Finlands politiska historia 1918–1978. Söderhjelm förtjänar sin plats i Finlands historia – med sin levnadsbana som var exceptionellt vittfamnande, och nådde höga höjder.

BILAGOR

I. SÖDERHJELMS MERITFÖRTECKNING

I meritförteckningen upptas de professionella och politiska uppdrag samt förtroendeuppdrag som har kunnat spåras i arkiv, matriklar och litteratur. Förteckningen är inte heltäckande eftersom all information om Söderhjells uppdrag inte har bevarats.

Johan Otto Söderhjelm

Född: 3.9.1898, Helsingfors

Död: 28.2.1985, Helsingfors

Utbildning:

1916 Student, Läroverket för gossar och flickor i Helsingfors

1922 Juris kandidat, Helsingfors universitet

1925 Vicehäradshövding

1928 Juris utriusque doktor

Yrkeskarriär:

1922 Finlands ambassad i Paris, tf attaché

1923-1925 Grenman & Frey, advokat

1926-1928 Jansson & Sundman, advokat

1928-1940 Serlachius & Ryti, advokat, delägare

1929-1930 Riksdagens justitieombudsman

1934-1940 Petsamon Nikkeli Oy, verkställande direktör

1940-1960 Finska Träförädlingsindustriernas Centralförbund, ombudsman

1945-1959 Petsamon Nikkeli Oy, verkställande direktör

1961-1963 Finska Träförädlingsindustriernas Centralförbund, specialuppdrag

Politisk karriär:

1926-1927 Lokalstyrelsen för Svenska folkpartiet i Helsingfors, medlem

1933-1934 Förstärkta lokalstyrelsen för Svenska folkpartiet i Helsingfors, medlem

1929-1930 Medlem i Helsingfors stadsfullmäktige (befriad 1929)

Riksdagsledamot för Svenska folkpartiet i Finland:

1933-1936 (Vasa läns norra valkrets)

Stora utskottet, kulturutskottet, grundlagsutskottet, lagutskottet

1936-1939 (Vasa läns norra valkrets)

Lagutskottet, stora utskottet, grundlagsutskottet, utrikesutskottet

1944-1945 (Vasa läns norra valkrets, ersättare)
 Grundlagsutskottet, lagutskottet, stora utskottet
 1945-1948 (Nylands läns valkrets)
 Utrikesutskottet, försvarsutskottet, grundlagsutskottet, stora utskottet
 1948-1951 (Nylands läns valkrets)
 Utrikesutskottet
 1962-1966 (Helsingfors valkrets)
 Grundlagsutskottet, utrikesutskottet

Minister:

13.10.1939-1.12.1939 Cajander III	justitieminister
1.12.1939-27.3.1940 Ryti I	justitieminister
2.9.1957-29.11.1957 Sukselainen I	justitieminister (fackminister)
26.4.1958-29.8.1958 Kuuskoski	justitieminister (fackminister)
13.4.1962-18.12.1963 Karjalainen I	justitieminister
21.9.1962-1.11.1963 Karjalainen I	minister i finansministeriet
12.9.1964-27.5.1966 Virolainen	justitieminister

Andra uppdrag i anslutning till riksdagen eller regeringen:

1938-? Folkpensionsanstalten, ledamot i fullmäktige
 1940 Chef för Högkvarterets Helsingforskontor
 1945-1962 Riksdagens bankfullmäktige, Finlands Bank
 1950 Elektor vid presidentvalet

Medlem i kommittéer i anknytning till politiska och professionella uppdrag 1938-1967:

kommittén för utredning av bruket av svenska ortnamn, utrikeshandelsdelegationen, traktatdelegationen, språkfreds-kommittén, statens krigsförsäkringsnämnd, kommittén för omorganisering vid handelskammaren, folkhushållningsdelegationens arbetsutskott, virkesdelegationens arbetsutskott, trävarudelegationen, socialiseringskommittén, statsrådets ekonomiska råd, kommittén för att återuppliva Sällskapet för fred och vänskap mellan Finland och Sovjetunionen, industrins centralutskott, delegationen för förhandlingar med Sovjetunionen ang. transfer av tyska fordringar, delegationen för förhandlingar om VSB-pakten, GATT-kommittén, svensk-norska undersöknings- och förlikningsnämnden, svensk-belgiska förlikningsnämnden, finanspolitiska investeringskommittén, OECD:s kommitté för massa och papper, nationella kommittén för nordiskt ekonomiskt samarbete, FAO:s rådgivande kommitté för massa och papper, trävaruutskottet för ECE, statsrådets rådgivande nämnd för utrikeshandel, Finlands delegation i Nordiska rådet, fångvårdskommittén, exportutställningsnämnden, finsk-franska förlikningsnämnden, medlem i delegationer för handelsförhandlingar med bl.a. Sovjetunionen, Tyskland, Sverige, Storbritannien, Danmark, Frankrike, Spanien och Kina.

Förtroendeuppdrag:

Nyländska avdelningen vid Helsingfors universitet
 1917 suppleant i Allmänna Beredningsutskottet
 1919 klubbhövding
 1920 protokollist
 1921 medlem i Allmänna Beredningsutskottet
 Helsingfors universitets studentkår
 1920-1921 medlem i styrelsen

Finlands olympiska kommitté
 1923-1933 sekreterare
 1935-1937 utvidgade kommittén, medlem i delegationen
 1938-1973 medlem i delegationen

Föreningen Norden
 1924-1925 sekreterare

Juridiska föreningen i Finland
 1926-1936 sekreterare

Elanto
 1929-1946 fullmäktigeledamot

Oy Ikkopal Ab
 1930-1941 medlem i direktionen
 1941-1969 ordförande i direktionen

Nyländska jaktklubben
 1931-1932 styrelseledamot
 1933 sekreterare
 1936 styrelseledamot
 1937-1938 sekreterare
 1941-1943 sekreterare
 1946-1948 styrelseledamot
 1952-1969 vice kommodor

Helsingfors universitets svenska studentkår
 1932-1933 ordförande

Finlands svenska författareförening
 1932-1941 skattmästare
 1941-1943 tf skattmästare

Sigurds kåren
 1933-? medlem i fullmäktige
 1938 medlem i redaktionskommittén
 ?-1974 ordförande

Petsamon Nikkeli Oy
 1934-1939 styrelsemedlem
 1940-1959 styrelseordförande

Nyliberala studentförbundet
 1937-1945 ordförande

Finska Gulf Oil Company Ab/Oy Gulf Oil Ab
 1938-1969 medlem i direktionen
 1969 ordförande i direktionen

Pappers- och trävarutidskrift för Finland Ab
 1940-1960 styrelseordförande

Svenska Finlands folkting
 1941 skattmästare i fullmäktige
 1941-1945 ledamot i fullmäktige

Ömsesidiga livsförsäkringsbolaget Suomi
 1941-1947 representant för delägarna

Svenska litteratursällskapet i Finland r.f.
 1943-1973 styrelsemedlem
 1945-1973 skattmästare
 1967-1974 ordförande i förvaltningsrådet för Stor-Sarvlaks gård

Oy Victor Ek Ab
1943/1945-1966 vice ordförande i förvaltningsrådet

Finlands svenska centralidrottsförbund
1945-1958 ordförande

Finlands seglarförbund
1945-1951 vice ordförande
1951-1970 ordförande

Oy ASEA Ab
1946-1952 medlem i direktionen
1952-1970 ordförande i direktionen

Solvalla stiftelse
1947-1958 styrelseordförande
1950-1965 delegationens ordförande

Olympiska seglingskommittén
1948-1952 ordförande

Internationella seglarförbundet, *International Yacht Racing Union*
1952-1964 medlem i juryn för de olympiska spelen

Skandinaviska seglarförbundet
1954-1957 ordförande
1966-1969 ordförande

Finlands olympiska förening
1961-1973 medlem i styrelsen

II. FINLANDS REGERINGAR 1933-1966

<i>Ämbetsperiod</i>	<i>Statsminister</i>	<i>Regeringspartier</i>
14.12.1932–7.10.1936	T.M. Kivimäki	Agr., Framst., SFP
7.10.1936–12.3.1937	Kyösti Kallio	Agr., Framst.
12.3.1937–1.12.1939	A.K. Cajander	Framst., SDP, Agr., SFP
	Söderhjelm justitieminister	13.10-1.12.1939
1.12.1939–27.3.1940	Risto Ryti	SDP, Agr., SFP, Framst.
	Söderhjelm justitieminister	1.12.1939–27.3.1940
27.3.1940–4.1.1941	Risto Ryti	SDP, Agr., Saml., SFP, Framst.
4.1.1941–5.3.1943	Jukka Rangell	Agr., Saml., Framst., SDP, SFP, IKL
5.3.1943–8.8.1944	Edwin Linkomies	Agr., Saml., Framst., SDP, SFP
8.8.1944–21.9.1944	Antti Hackzell	SDP, Agr., Saml., SFP, Framst.
21.9.1944–17.11.1944	Urho Castrén	SDP, Agr., Framst., Saml., SFP
17.11.1944–17.4.1945	J.K. Paasikivi	SDP, Agr., Framst., SFP, DFFF
17.4.1945–26.3.1946	J.K. Paasikivi	SDP, DFFF, Agr., Framst., SFP
26.3.1946–29.7.1948	Mauno Pekkala	DFFF, SDP, Agr., SFP
29.7.1948–17.3.1950	K.-A. Fagerholm	SDP
17.3.1950–17.1.1951	Urho Kekkonen	Agr., Framst., SFP
17.1.1951–20.9.1951	Urho Kekkonen	Agr., SDP, SFP, Framst.
20.9.1951–9.7.1953	Urho Kekkonen	Agr., SDP, SFP
9.7.1953–17.11.1953	Urho Kekkonen	Agr., SFP
17.11.1953–5.5.1954	Sakari Tuomioja	tjänstemannaregering
5.5.1954–20.10.1954	Ralf Törngren	SFP, SDP, Agr.

20.10.1954–3.3.1956	Urho Kekkonen	Agr., SDP
3.3.1956–27.5.1957	K.-A. Fagerholm	SDP, Agr., SFP
	Söderhjelm justitieminister	9.2-27.5.1957
27.5.1957–29.11.1957	V.J. Sukselainen	Agr., SFP, SD oppositionella, FFP
	Söderhjelm justitieminister	(fackminister) 27.5-29.11.1957
29.11.1957–26.4.1958	Rainer von Fieandt	tjänstemannaregering
26.4.1958–29.8.1958	Reino Kuuskoski	tjänstemannaregering
	Söderhjelm justitieminister	(fackminister) 26.4-29.8.1958
29.8.1958–13.1.1959	K.-A. Fagerholm	SDP, Agr., Saml., FFP, SFP
13.1.1959–14.7.1961	V.J. Sukselainen	Agr., SFP
14.7.1961–13.4.1962	Martti Miettunen	Agr.
13.4.1962–18.12.1963	Ahti Karjalainen	Agr., ASSF, SFP, Saml., FFP
	Söderhjelm justitieminister	13.4.1962-18.12.1963
	Söderhjelm andre finansminister	21.9.1962-1.11.1963
18.12.1963–12.9.1964	Reino R. Lehto	tjänstemannaregering
12.9.1964–27.5.1966	Johannes Virolainen	Agr./C, Saml., SFP, FFP
	Söderhjelm justitieminister	12.9.1964-27.5.1966

Regeringspartier, verksamhetsperiod

Agr./C	- Agrarförbundet, grundat 1906, från 1965 Centerpartiet
ASSF	- Arbetarnas och småbrukarnas socialdemokratiska förbund 1959-1973
DFFF	- Demokratiska förbundet för Finlands folk 1944-1990
FFP	- Finska folkpartiet 1951-1965, ingick i Liberala folkpartiet från 1965
Framst.	- Nationella framstegspartiet 1918-1951
IKL	- Isänmaallinen kansanliike, Fosterländska folkrörelsen 1932-1944
Saml.	- Nationella samlingspartiet, grundat 1918
SD oppositionella	- oppositionella socialdemokrater, ingick i ASSF från 1959
SDP	- Finlands socialdemokratiska parti, grundat 1899
SFP	- Svenska folkpartiet i Finland, grundat 1906

III. FINLANDS RIKSFÖRESTÅNDARE OCH PRESIDENTER 1918-1985

<i>Ämbetsperiod</i>	<i>Riksföreståndare</i>	<i>Partibakgrund</i>
27.5.1918–17.12.1918	Pehr Evind Svinhufvud (1861-1944)	Ungfinska p./Saml.
12.12.1918–26.7.1919	Carl Gustaf Emil Mannerheim (1867-1951)	obunden
	<i>President</i>	
25.7.1919–2.3.1925	Kaarlo Juho Ståhlberg (1865-1952)	Framst.
2.3.1925–2.3.1931	Lauri Kristian Relander (1883-1942)	Agr.
2.3.1931–1.3.1937	Pehr Evind Svinhufvud (1861-1944)	Saml.
1.3.1937–19.12.1940	Kyösti Kallio (1873-1940)	Agr.
19.12.1940–1.8.1944	Risto Ryti (1889-1956)	Framst.
4.8.1944–4.3.1946	Carl Gustaf Emil Mannerheim (1867-1951)	obunden
11.3.1946–1.3.1956	Juho Kusti Paasikivi (1870-1956)	Saml.
1.3.1956–27.1.1982 (avgick 27.10.1981)	Urho Kaleva Kekkonen (1900-1986)	Agr./C.
27.10.1981–27.1.1982	tillförordnad president Mauno Koivisto	
27.1.1982–1.3.1994	Mauno Koivisto (1923-2017)	SDP

NOTER

SÖDERHJELM BLIR FRIHETSKRIGARE

- 1 Söderhjelm 2009a, s. 37; intervju med Wivi-Ann Schrey 2.11.2009; Söderhjelm 1960, s. 164.
- 2 *Kertomus Suomen Aleksanterin-yltiopiston toiminnasta lukuvuosina 1914-1917* 1917, s. 211.
- 3 Studiebok 1916-1917, SLSA. Söderhjelm's skolbetyg finns i mapp 64 i SLSA.
- 4 Dagbok 26.1.1914, SLSA. Söderhjelm började skriva dagbok som 14-åring i december 1912 och efterlämnade hundratals sidor av dagböcker och anteckningar från sitt liv. Största delen av Söderhjelm's arkiv finns bevarat i Svenska litteratursällskapets arkiv (SLSA).
- 5 Helen 2014.
- 6 "Vårt framtidshopp" 29.6.1917, SLSA.
- 7 Annandag jul 1917 i Snappertuna kyrkby, SLSA; *Hufvudstadsbladet* 6.12.1977.
- 8 Dagbok 12.2.1919; W. Söderhjelm, "Helsingfors under röda tiden", SLSA.
- 9 Lindeberg 2008, s. 22; Brenner 1958, s. 250. Detaljerade beskrivningar av Sigurdskåren finns i Alf Brenners bok *Sigurdskåren* (1958) och i Henrik Lindebergs *Sigurds saga* (2008).
- 10 Roudasmaa 1997, s. 23.
- 11 W. Söderhjelm till Key 12.2.1918; W. Söderhjelm, "Helsingfors under röda tiden", SLSA.
- 12 W. Söderhjelm, "Helsingfors under röda tiden", SLSA.
- 13 Roudasmaa, 1997, s. 23. Se också Kuusela 2015, s. 132; Mattila 2015, s. 159. Svenska lyceum i Helsingfors omtalades ofta som Svenska reallyceum, vilket varit skolans namn fram till 1914.
- 14 W. Söderhjelm, "Helsingfors under röda tiden", SLSA.
- 15 Dagbok 12.2.1919, SLSA.
- 16 Söderhjelm 1960, s. 192.
- 17 Dagbok 12.2.1919, SLSA.
- 18 Dagbok 12.2.1919, SLSA.
- 19 W. Söderhjelm, "Helsingfors under röda tiden", SLSA.
- 20 W. Söderhjelm, "Helsingfors under röda tiden"; Dagbok 12.2.1919, SLSA.
- 21 Brenner 1958, s. 206-207.
- 22 Helenius et al. 1938, s. 65-66.
- 23 W. Söderhjelm, "Helsingfors under röda tiden", SLSA.
- 24 Intervju med Wivi-Ann Schrey 2.11.2009; intervju med Martin Paulig 5.11.2009. Veterligen förflyttades också Kekkonen under våren 1918 till Helsingfors och deltog i vakttjänsten på Sveaborg. Det finns emellertid inga uppgifter om att Kekkonen och Söderhjelm hade haft samröre med varandra.
- 25 Gulin till Söderhjelm 3.9.1958, SLSA.
- 26 W. Söderhjelm, "Helsingfors under röda tiden", SLSA.
- 27 *Kertomus Helsingin yliopiston toiminnasta lukuvuosina 1917-1920* 1920, s. 151.

MED RIKSFÖRESTÅNDARE SVINHUVUD TILL BERLIN

- 1 Helenius 1938, s. 62.
- 2 Stenroth 1931, s. 97-113; Hjelt 1919, s. 140-146; *Helsingin Sanomat* 12.6.1918.
- 3 Stenroth 1931, s. 104-111.
- 4 Talas 1918.
- 5 Hjelt 1919, s. 149.
- 6 Söderhjelm 1933, s. 169-173. Tidningen *Suomen Vapaussota* ("Finlands frihetskrig") riktade sig främst till skyddskårister och högersinnade. Nr 7/1933 är ett temanummer om kungavalet.
- 7 Söderhjelm 2009b, s. 27-39.
- 8 Enckell 1956a, s. 387
- 9 Stenroth 1931, s. 14.
- 10 Söderhjelm 2009b, s. 29.
- 11 Dagbok förd under resan till Berlin, SLSA.
- 12 Stenroth 1931, s. 117-118.
- 13 Stenroth 1931, s. 118-119.
- 14 Stenroth 1931, s. 119, 123-124.
- 15 Stenroth 1931, s. 124.
- 16 Enckell 1956a, s. 387.

STEGET IN I ARBETSLIVET OCH POLITIKEN

- 1 Studiebok våren 1919, SLSA.
- 2 Uppgifter om Söderhjelm's militärtjänst och medlemskap i skyddskåren finns i olika soldatpass och intyg som bevaras i mapp 64 i SLSA.
- 3 Dagbok 22.3.1920, SLSA.
- 4 Dagbok 22.3.1920, SLSA.
- 5 Söderhjelm 2009a, s. 9, 23-24, 31-34, 43.
- 6 Dagbok 3.12.1920, SLSA.
- 7 Söderhjelm 2009a, s. 46-47, 57; Äktenskapsintyg 13.4.1922, SLSA.
- 8 Intervju med C.J. Tallberg och Fred Ehrström 7.10.2009; Loggböcker, SLSA.
- 9 Smedslund 1961, s. 112; Söderhjelm 1958, s. 116-124.
- 10 Björkman 1985, s. 63, 105, 141, 219.
- 11 År 1953 var Söderhjelm med om att inviga den nya huvudbyggnaden för Solvalla idrottsinstitut i Esbo. *Hufvudstadsbladet* utnämnde "Solvalla-byggarna" Söderhjelm, stiftelsens skattmästare Magnus Cedercreutz och institutets föreståndare Raymond Sell till "Månadens Namn" i maj 1953 för sina insatser. Fager 1988, s. 44-45; *Hufvudstadsbladet* 6.6.1953. De små cirkelarna och bäste-broder-nätverken illustreras också här av att Söderhjelm senare, som direktionsordförande på Oy Ikopal Ab, var med om att välja Sell till bolagets vd 1958. Denne valde i sin tur Cedercreutz till Söderhjelm's efterträdare 1969. Cedercreutz och Söderhjelm samarbetade samtidigt på Oy Victor Ek Ab - Söderhjelm var vice ordförande i förvaltningsrådet 1943-1966 och Cedercreutz vd från 1950.
- 12 Paloheimo 1997, s. 115; Uino (toim.) 1999, s. 167-168, 184-193; Uino (toim.) 2000, s. 200. Inför riksdagsvalet 1933 beskriver sig Söderhjelm med följande ord i en valannons i *Pedersöre-Jakobstads Tidning* 29.6.1933: "I 10 år var han sekreterare i Finlands olympiska kommitté tills han som svensk måste vika för en finne." Kritiken mot Söderhjelm i samband med OS grundade sig på att han inte var övertygad om att Nurmi kunde ses som en amatöriddrottare.
- 13 Hansson & Landgren (red.) 1993, s. 674.
- 14 Dagbok 8.6.1920, SLSA; von Bonsdorff 1993, s. 609-610; Söderhjelm 2009a, s. 59.
- 15 Se Klinge 1968, s. 24-48.
- 16 Studentkårspolitik, manuskript och handlingar, SLSA; von Essen 1993, s. 285; Klinge 1968, s. 42-47.

- 17 von Essen 1993, s. 283-285; *Uusi Suomi* 27.11, 6.12 och 11.12.1924; *Hufvudstadsbladet* 9.12.1924.
- 18 Söderhjelm 1934, s. 3-5.
- 19 Debatten fördes bl.a. i *Studentbladets* nummer 12, 13 och 14/1933 samt 1 och 2/1934.
- 20 Söderhjelm 1934, s. 5.
- 21 Dagbok 15.7.1917, SLSA. I sammanhanget kan det vara värt att notera att Söderhjelm fick nära släktband till Sverige. Hans första hustru Brigitta Ehrensvärd kom från Sverige, och deras son Johan Ulrik Söderhjelm flyttade till ett skolhem i Sverige 1937 och blev svensk medborgare 1952. Även Johan Ottos bror Henning Söderhjelm flyttade till Sverige för gott 1923, liksom fastern Alma Söderhjelm vid sin pensionering 1937. Fadern Werner Söderhjelm vistades därtill i Stockholm som diplomat nästan hela 1920-talet. Släkten Söderhjelm hade de facto sina rötter i Sverige men var bosatt i Finland sedan början av den ryska tiden.
- 22 "Nyliberala Studentförbundet verklighet" 1937, s. 92. Se också t.ex. Grotenfelt 1938, s. 31.
- 23 von Bonsdorff 1993, s. 618.
- 24 "Norden", föredrag vid möte 25.11.1974, SLSA.
- 25 Enckell 1956b, s. 98-99.
- 26 Söderhjelm 2009a, s. 40, 49-50.
- 27 Skriftligt förordnande 31.8.1922, SLSA; Söderhjelm 2009a, s. 50-51.
- 28 Söderhjelm 2009a, s. 55.
- 29 Söderhjelm 2009a, s. 41.
- 30 *Lakimiesmatrikkeli* 1939, s. 547; "Notiser" 1925, s. 403.
- 31 Söderhjelm 1928, förord och litteraturförteckning; Söderhjelm 2009a, s. 64-65.
- 32 *Hufvudstadsbladet* 22.5.1928.
- 33 Erkko till Söderhjelm 8.5.1929, SLSA.
- 34 "Juridiska Föreningens i Finland årsmöte den 19 december 1925" 1926, s. 165.
- 35 Forsström 2001.
- 36 Årsberättelse, avgiven av Lokalstyrelsen för Svenska Folkpartiet i Helsingfors över verksamhet 1926, SCA. Söderhjelm:s partibok har inte sparats och SFP:s gamla medlemskartotek har delvis försvunnit.
- 37 *Hufvudstadsbladet* 26.11.1928.
- 38 Helsingfors stadsfullmäktiges protokoll 9.1 och 23.1.1929, HSA; *Kertomus Helsingin kaupungin kunnallishallinnosta* 1929 1932, s. 1-2.
- 39 Helsingfors stadsfullmäktiges protokoll 2.4-17.12.1930, HSA.
- 40 *Hufvudstadsbladet* 3.12 och 8.12.1930.
- 41 Svenska riksdagsgruppens protokoll 26.3.1930, SCA.
- 42 *Valtiopäivät* 1930 1930, s. 595; Söderhjelm 1952, s. 19-20; Söderhjelm 1931, s. 69, 73; Koskinen 1997, s. 21-22.
- 43 Riksdagens justitieombudsmans berättelse över sin verksamhet 1929, s. 14-15, 19, RJA; Koskinen 1997, s. 20.
- 44 Siipi 1963, s. 346-349.
- 45 Söderhjelm 2009a, s. 61, 68, 86-88.
- 46 Delar av arkivmaterialet för SFP:s olika distrikt på 1930-talet har försvunnit. Uppgift från SCA:s arkivarie Lena Karhu 13.2.2011.
- 47 Jääskeläinen 1977a, s. 474, 478, 483.
- 48 Protokoll fört vid Svenska Folkpartiets partidag lördagen den 13. och söndagen den 14. maj 1933 å Rådhuset i Gamla Karleby, SCA.
- 49 Lilius & Schauman 1992, s. 151, 154, 159.
- 50 Valintervjuer och artiklar, kampanjen 1933, SLSA.
- 51 Politisk dagbok 4.9.1933, SCA.
- 52 *Pedersöre-Jakobstads Tidning* 29.6.1933.
- 53 Politisk dagbok 7.1.1934, SCA.
- 54 Schauman 1992, s. 186.
- 55 Schauman 1992, s. 198-200; Politisk dagbok 25.12.1934, SCA.

SÖDERHJELM BLIR VD FÖR PETSAMON NIKKELI OY

- 1 Aktiebolaget Svenska Icopal & Takpifixfabrikens brev till Firma Serlachius & Ryti Advokatbyrå 22.9.1930, ICA.
- 2 Firma Serlachius & Ryti Advokatbyrås brev till Svenska Icopal 26.9.1930, bolagsavtal 4.5.1931, protokoll 9.5.1931, ICA.
- 3 Kuisma 1985, s. 230.
- 4 Kuisma 1985, s. 230.
- 5 Warma 1989, s. 24; Söderhjelm 1970, s. 9-10.
- 6 Söderhjelm 1970, s. 10-11.
- 7 Schauman 2009, s. 19; Söderhjelm 1970, s. 12-13, 18-19.
- 8 Söderhjelm satt i över 30 år också i direktionen för ett bensinbolag som blev ett av Finlands största, Finska Gulf Oil Company Ab. Advokatfirman Serlachius & Ryti hade anlitats i samband med att amerikanska Gulf Oil Corporation 1937 köpte Suomalainen Nafta Oy, ett distributionsföretag för sovjetisk olja. Precis som fallet var med Oy Icopal Ab och Petsamon Nikkeli Oy ingick den vederbörande aktören i den nya direktionen. Vesterinen 2009, s. 20.
- 9 *Lapin Kansa* 18.1.1934.
- 10 Söderhjelm 1970, s. 11-13.
- 11 Söderhjelm 1970, s. 11-12.
- 12 *Lapin Kansa* 26.6.1934; Honkasalo 1989, s. 74.
- 13 Autere & Maijala 1989, s. 26.
- 14 Vahtola 1999, s. 287.
- 15 *Lapin Kansa* 7.9.1935.
- 16 *Lapin Kansa* 11.7 och 3.8.1935.
- 17 *Lapin Kansa* 26.5.1936.
- 18 *Lapin Kansa* 10.8.1937.
- 19 Honkasalo 1989, s. 74-76; Vahtola 1999, s. 296, 303.
- 20 Vahtola 1999, s. 291.
- 21 Söderhjelm 2009a, s. 102-106.
- 22 "Komiteamietintö n:o 8", *Lapin taloudelliset olot ja niiden kehittäminen* 1938.
- 23 Utkast till föredrag för Lapplandskommitténs medlemmar våren 1937, SLISA.
- 24 Vuorisjärvi 1990, s. 28-29.
- 25 *Lapin Kansa* 7.7.1937.
- 26 Kalender 1937, SLISA. Senare, under mellankrigsperioden och fortsättningskriget, var Söderhjelm tvungen att föra många olika slags nickelförhandlingar med tyskarna. De här förhandlingarna fördes emellertid inte med von Blücher, och inte heller genom den tyska beskickningen.
- 27 von Blücher 1950, s. 113-114.
- 28 Kalender 1937, SLISA.
- 29 Söderhjelm 2009a, s. 103; Rautkallio 1990, s. 13, 29; Manninen & Salokangas 2009, s. 34, 197; Kalendrar 1937 och 1938, SLISA.
- 30 Söderhjelm 1970, s. 14.
- 31 Vuorisjärvi 1990, s. 35-38; Söderhjelm 1970, s. 16-17.
- 32 Söderhjelm 1970, s. 18. Översättningen från finska är Söderhjelmns egen.
- 33 Liede 1989, s. 211-212.

SÖDERHJELM TRILLAR UR RIKSDAGEN MEN BLIR MINISTER

- 1 Politisk dagbok 23.4 och 27.9.1936, SCA.
- 2 *Valtiopäivät 1936* 1936, s. 46, 118.
- 3 *Jakobstads Tidning* 18.2.1937. Patrik Lilius som skrivit om SFP:s historia framför att partiets interna stridigheter efter presidentvalet var en bidragande orsak till grundandet av Nyliberala studentförbundet, där Söderhjelm var en av de drivande krafterna. Lilius & Schauman 1992, s. 305-312.
- 4 Tvillingpojarna som föddes i mars dog samma år, Erik redan efter några dagar och Gustaf i november. Söderhjelm 2009a, s. 88.
- 5 *Österbottningen* 21.3.1939.
- 6 *Österbottningen* 9.5.1939.
- 7 *Jakobstads Tidning* 29.6.1939.
- 8 *Jakobstads Tidning* 9.5, 23.5, 1.6, 6.6, 10.6.1939.
- 9 Utnämningsbrev 10.3.1938, SLISA
- 10 Lilius & Schauman 1992, s. 362-363; *Hufvudstadsbladet* 15.5, *Jakobstads Tidning* 25.5, *Svenska Finland* 17.5 och *Österbottningen* 18.5.1939. Citatet ur *Jakobstads Tidning*.
- 11 *Svenska Finland* 19.5.1939.
- 12 *Hufvudstadsbladet* 29.6, *Jakobstads Tidning* 29.6 och 1.7 och *Österbottningen* 29.6.1939.
- 13 *Jakobstads Tidning* 6.7.1939.
- 14 Lilius & Schauman 1992, s. 379, 386-387; Söderhjelm 1970, s. 82.
- 15 *Valtiopäivät 1939* 1940, s. 176.
- 16 Puntilas intervju med Söderhjelm 10.12.1965, SLISA. Historikern L.A. Puntila intervjuade Söderhjelm om händelserna under krigsåren. Intervjun spelades in och transkriberades. Originalet finns i Puntilas arkiv, en kopia i Söderhjelm's arkiv.
- 17 Svenska riksdagsgruppens protokoll 10.10.1939, SCA.
- 18 Jääskeläinen 1977b, s. 560; von Bonsdorff 1994, s. 29-30; Hokkanen 1986, s. 231.
- 19 Fagerholm 1977, s. 99; Virkkunen 1983, s. 190; Vuorisjärvi 1990, s. 34, 217.
- 20 Politisk dagbok 13.10.1939, SLISA.
- 21 *Hufvudstadsbladet* 14.10.1939.
- 22 Vuorisjärvi 1990, s. 36.
- 23 Söderhjelm 1970, s. 16-17.
- 24 Puntilas intervju med Söderhjelm 10.12.1965, SLISA.
- 25 Paasikivi 1959a, s. 48-49; Föredrag på Börsklubben 12.11.1974, SLISA. Föredraget är en 23 sidor lång översikt över händelserna under vinterkriget, uttryckligen ur föredragshållarens synvinkel. Eftersom det i Söderhjelm's kalender inte står något mer än "Föredraget på Börsklubben" framgår det inte vilken hans publik var. Platsen vittnar dock om att det handlade om representanter för näringslivet. Söderhjelm hade varit medlem i Börsklubben sedan 1927. Kalender 1974; Medlemskap och förtjänsttecken, SLISA.
- 26 Manninen & Salokangas 2009, s. 261
- 27 Paasikivi 1959a, s. 46, 60.
- 28 Manninen & Rumpunen 2003, s. 9-15; Jääskeläinen 1977b, s. 596-603; Manninen & Salokangas 2009, s. 273. Jääskeläinens uppgift om att kraven på Finland skulle ha offentliggjorts 30.10.1939 stämmer inte.
- 29 Rautkallio 1990, s. 61.
- 30 Manninen 1994a, s. 123.
- 31 Tanner 1950, s. 81-83.
- 32 Jakobson 2009, s. 225, 245-247, 262.
- 33 Paasikivi 1959a, s. 85-86.
- 34 Politisk dagbok 25 och 29.11.1939, SLISA.
- 35 Manuskript ang. vinterkrigets regering 4.3.1940, SLISA,
- 36 Manninen 1994b, s. 17, 24; Manninen & Rumpunen 2003, s. 15.
- 37 Kilin 2002, s. 10-13; Petrov 2013, s. 71-72.

KRIGSÅR FYLLDA AV ARBETE

- 1 Paasikivi 1959a, s. 107.
- 2 Tanner 1950, s. 127-136.
- 3 Puntilas intervju med Söderhjelm 10.12.1965, SLSA. Dagen efter provokationen i Mainila hade Mannerheim lämnat in en skrivelse till presidenten, i vilken han listade försummelser inom landets försvar. Mannerheim konstaterade att han därför inte längre kunde bära ansvaret i en situation där krigshotet var uppenbart. Mannerheim 1952, s. 112-114. Det finns alltså tydliga skillnader i betoning mellan Mannerheims memoarer och Söderhjelm's skildring, vilket uppenbarligen beror på att Mannerheim sedan hastigt ändrade sig.
- 4 *Hufvudstadsbladet* 13.3.1965.
- 5 Mannerheim 1952, s. 117-118.
- 6 Niukkanen 1951, s. 115.
- 7 Tanner 1950, s. 137-138; Jakobson 2009, s. 278-282.
- 8 Föredrag på Börsklubben 12.11.1974, SLSA; Tanner 1950, s. 138-139; von Fieandt 1973, s. 71-72.
- 9 Pakaslahti 1970, s. 191.
- 10 Tanner 1950, s. 138-139.
- 11 Ryti 2012, s. 41. Det kan nämnas att Juhani Suomi inte alls tar upp det här avgörande besöket i sin forskning om Rytis avancemang till den finska politikens högsta ledning. Tanner nämner inte heller Kallios besök, trots att han - om någon - kände till det.
- 12 von Fieandt 1973, s. 70-72; Turtola 1994, s. 198-200; Suomi 1989, s. 172.
- 13 Puntilas intervju med Söderhjelm 10.12.1965, SLSA.
- 14 Tanner 1950, s. 138-139.
- 15 Hokkanen 1986, s. 283.
- 16 Puntilas intervju med Söderhjelm 10.12.1965, SLSA. I sitt föredrag 1974 sade Söderhjelm att det var Rainer von Fieandt som gav sig av från Sundholmen med honom själv och von Born, vilket alltså inte stämmer, liksom inte heller att man skulle ha tagit sig fram till fots. Föredrag på Börsklubben 12.11.1974, SLSA.
- 17 Fagerholm 1977, s. 110; *Helsingin Sanomat* 30.11.1964.
- 18 Puntilas intervju med Söderhjelm 10.12.1965; Föredrag på Börsklubben 12.11.1974, SLSA.
- 19 Keränen 1984, s. 34; Puntilas intervju med Söderhjelm 10.12.1965; Föredrag på Börsklubben 12.11.1974, SLSA. Tanner nämner inte ens att Kekkonen petades i sina memoarer. Det är svårt att säga med säkerhet varför, men jag tror han utelämnade Kekkonen med avsikt. Knappast hade Tanner, som dömdes i krigsansvarighetsprocessen och skrev sina memoarer inspärriad i tukthus i Sörnäs, glömt vem det var som förpassat honom dit. I memoarerna citerar Tanner några av Kekkonnens anföranden där denne motsatte sig Moskvafreden. Att det fanns motsättningar mellan Tanner och Kekkonen blir inte oklart för någon. Också försvarsminister Niukkanen "glömmer" i sina memoarer att Kekkonen ingick i Cajanders regering. Orsaken kan man bara gissa sig till.
- 20 Suomi 1986, s. 175, 178-181.
- 21 Manninen & Rumpunen 2003, s. 42, 67, 184, 240-241.
- 22 Rumpunen 2010, s. 19-24.
- 23 Vuorenmaa 1978, s. 151, 160; Usva 1978, s. 271-275, 290-293.
- 24 Kilki 1978, s. 138-139.
- 25 Politisk dagbok 20.12.1939, SLSA; Manninen & Rumpunen 2003, s. 65, 77.
- 26 Fagerholm 1977, s. 111.
- 27 Föredrag på Börsklubben 12.11.1974, SLSA.
- 28 Söderhjelm 2009a, s. 110.
- 29 von Bonsdorff 1993, s. 614-615.
- 30 Politisk dagbok 26 och 27.12.1939, SLSA.
- 31 Politisk dagbok 6.1.1940, SLSA.
- 32 Föredrag på Börsklubben 12.11.1974, SLSA.
- 33 Manninen & Salokangas 2009, s. 299.

- 34 Politisk dagbok 4.2.1940, SLSA.
- 35 Manninen & Rumpunen 2003, s. 168-171.
- 36 Paavolainen 1989, s. 103.
- 37 Tanner 1950, s. 220-225.
- 38 Tanner 1950, s. 227-228.
- 39 Puntilas intervju med Söderhjelm 10.12.1965; Manuskript ang. vinterkrigets regering 15.2, 16.2 och 17.2.1940, SLSA.
- 40 Manninen & Salokangas 2009, s. 223-234.
- 41 Manninen & Salokangas 2009, s. 223-234.
- 42 Tanner 1950, s. 262; Föredrag på Börsklubben 12.11.1974, SLSA.
- 43 Intervju med Wivi-Ann Schrey 2.11.2009.
- 44 *Hufvudstadsbladet* 13.3.1965.
- 45 Föredrag på Börsklubben 12.11.1974; Manuskript ang. vinterkrigets regering 2.12.1939-12.3.1940, SLSA.
- 46 Vehviläinen 1997, s. 218.
- 47 Manuskript ang. vinterkrigets regering 4.3.1940, SLSA.
- 48 Korrespondens med Curt Kempff, SLSA.
- 49 Manninen & Rumpunen 2003, s. 243, 258-259.
- 50 Vehviläinen & Barysnikov 1997, s. 313-314.
- 51 Manuskript ang. vinterkrigets regering, "Besök hos Mannerheim natten 28-29/II", SLSA.
- 52 Jägerskiöld 1992, s.192-193.
- 53 Mannerheim 2006 [1954], s. 263.
- 54 Ylikangas 2005, s. 99.
- 55 Manuskript ang. vinterkrigets regering, "Besök hos Mannerheim natten 28-29/II", SLSA. Jägerskiöld räknar också upp generalerna Hugo Österman, Erik Heinrichs, Armas-Eino Martola och Paavo Talvela som närvarande i Högkvarteret, förutom Airo och Oesch. Jägerskiöld 1992, s. 192-193. Men Österman som nyligen lämnat posten som befälhavare över Karelska armén var inte på plats. Martola och Talvela var i sin tur på sina kommandoposter i Heinjoki och Räisälä. Martola 1973, s. 138; Talvela 1976, s. 203. Inte heller Heinrichs var i Högkvarteret - då Mannerheim inledningsvis gav Airo ordet konstaterade han att Heinrichs var på frontbesök, och att det därför var Airo som skulle leverera lägesöversikten i hans ställe. Heinrichs skriver å sin sida i sin biografi över Mannerheim att de ministrar som åkte till Högkvarteret 28.2 var Ryti och Tanner, men deras gemensamma besök där hade ägt rum redan 10.2. Heinrichs 1959, s. 162-163.
- 56 Föredrag på Börsklubben 12.11.1974, SLSA.
- 57 Fagerholm 1977, s. 114.
- 58 Puntilas intervju med Söderhjelm 10.12.1965, SLSA.
- 59 Manuskript ang. vinterkrigets regering, "Besök hos Mannerheim natten 28-29/II"; Puntilas intervju med Söderhjelm 10.12.1965, SLSA.
- 60 Manninen & Rumpunen 2003, s. 253.
- 61 Jägerskiöld 1975; Jägerskiöld till Söderhjelm 5.3.1975. Det kan noteras att Söderhjelm uppenbarligen redan under kriget hade en förtrolig relation med historikern Jägerskiöld som var Sveriges pressattaché i Helsingfors 1939-1940.
- 62 Manninen & Rumpunen 2003, s. 265, 333; Turtola 1994, s. 228.
- 63 Manuskript ang. vinterkrigets regering 9.3.1940, SLSA.
- 64 Hakalehto 1973, s. 207.
- 65 Reimaa 1979, s. 35.
- 66 Mannerheim 2006 [1954], s. 234-235.
- 67 Airio 2008, s. 35-40, 52, 66.
- 68 Puntilas intervju med Söderhjelm 10.12.1965; Föredrag på Börsklubben 12.11.1974, SLSA.
- 69 Protokoll vid sammanträde den 19 och 20 februari 1940 i Helsingfors, SLSA.
- 70 JS:s förslag till Ryti 28/II?, SLSA.
- 71 Utrikesministeriets politiska upplysning nr 10 20.2.1940, UMA.

FRED UPPNÅS OCH SÖDERHJELMS MINISTERPERIOD TAR SLUT

- 1 Manninen & Rumpunen 2003, s. 95, 109-110, 167.
- 2 Tanner 1950, s. 220-221; Manninen & Rumpunen 2003, s. 187-188; Politisk dagbok 12.2.1940, SLSA.
- 3 Sander 2010, s. 457.
- 4 Soikkanen 1977, s. 32; Tanner 1950, s. 251, 253-254; Manninen & Rumpunen 2003, s. 237, 239.
- 5 Manuskript ang. vinterkrigets regering 23.2.1940, SLSA.
- 6 Tanner 1950, s. 253. I Finland har man under årens lopp diskuterat när - och i vilken form - budet från Göring nådde Finland. Heikki Ylikangas har dragit slutsatsen att Kivimäki träffade Göring redan dagen innan, varpå han genast ringde Ryti, som inte underrättade de andra medlemmarna i utrikesutskottet förrän följande dag. Ylikangas 2001, s. 193. Ylikangas uppgifter grundar sig på Kivimäkis vän, militären Ragnar Nordströms postumt utgivna memoarer *Voitto tai kuolema. Jääkärieverstin elämä ja perintö* (1996).
- 7 Manninen & Rumpunen 2003, s. 251; Kivimäki 1965 s. 127-128. I början av 2000-talet blossade en debatt upp inom historikerkretsar i tidskriften *Historiallinen Aikakauskirja* angående tolkningen av Görings budskap. Diskussionen fördes mellan professorerna Heikki Ylikangas, Ohto Manninen, Seikko Eskola och Martti Häikiö och handlade i sista hand om när Finland lade sig i Tysklands kölvatten. En fråga som då också dryftades var beviskraften i Söderhjelm's politiska dagböcker och anteckningar under vinterkriget. Se *Historiallinen Aikakauskirja* 4/2003, s. 569-576, 1/2004, s. 96-110 och 2/2004, s. 244-263. Enligt mina egna iakttagelser står Söderhjelm's anteckningar inte i strid med de diskussioner som fördes inom regeringen och utrikesutskottet.
- 8 Ylikangas 2001, s. 185, 192.
- 9 Manninen & Rumpunen 2003, s. 188, 261-271.
- 10 Tanner 1950, s. 307-310.
- 11 Tala 2012, s. 159.
- 12 Häikiö 1976, s. 160-168.
- 13 Manninen & Rumpunen 2003, s. 308-317; von Fieandt 1973, s. 82. Ryti hade under besöket på Högkvarteret 10.2 meddelat att han var redo att resa till Moskva för att träffa Stalin, om det kunde hjälpa Finland att nå ett fredsavtal. Han kan i detta tidiga skede ha fått uppfattningen att det uttryckligen var han som kunde påverka Stalin. Paavolainen 1989, s. 103.
- 14 Tanner 1950, s. 309.
- 15 Manninen & Rumpunen 2003, s. 323.
- 16 Krosby 1966, s. 23; Vuorisjärvi 1990, s. 49-50.
- 17 Mannerheim 2006 [1954], s. 274-275.
- 18 Intervju med Johan Nykopp 23.8.1982.
- 19 Krosby 1968, s. 10.
- 20 Uola 2012, s. 115.
- 21 Dagboksmanuskript ang. Petsamo Nickel 1.7-16.9.1940, SLSA.
- 22 Söderhjelm 1970, s. 19.
- 23 Uola 2012, s. 111; Uino (toim.) 1998, s. 47.
- 24 Soikkanen 1977, s. 55-56.
- 25 Tanner 1950, s. 359; Soikkanen 1977, s. 57.
- 26 Puntilas intervju med Söderhjelm 10.12.1965, SLSA.
- 27 Manuskript ang. vinterkrigets regering, "Funderingar, påskdagen, 24/III 1940"; Puntilas intervju med Söderhjelm 15.12.1965, SLSA.
- 28 Mannerheim, Kallio, Ryti, Tanner, Söderhjelm 1940, s. 31-42.
- 29 *Hufvudstadsbladet* 19.3.1940.
- 30 Manuskript ang. vinterkrigets regering, "Funderingar, påskdagen, 24/III 1940", SLSA.
- 31 *Hufvudstadsbladet* 19.3.1940.

- 32 Manuskript ang. vinterkrigets regering, "Funderingar, påskdagen, 24/III 1940", SLSA. Sitt samarbete med Niukkanen bestred Söderhjelm inte. Då han 1951 tackade sin gamla ministerkollega Niukkanen för memoarboken denne sänt honom, *Talvisodan puolustusministeri kertoo*, konstaterade Söderhjelm att han betraktade boken som ett "minne av det goda samarbetet under vinterkriget". Söderhjelm till Niukkanen 19.12.1951, SLSA.
- 33 Paasikivi 1959a, s. 133-134; Manninen & Rumpunen 2003, s. 186-189.
- 34 *Hufvudstadsbladet* 13.3.1965.
- 35 *Hufvudstadsbladet* 13.3.1965.
- 36 Manuskript ang. vinterkrigets regering, "Funderingar, påskdagen, 24/III 1940", SLSA; von Fieandt 1973, s. 78.
- 37 Manuskript ang. vinterkrigets regering, "Funderingar, påskdagen, 24/III 1940", SLSA.
- 38 Hokkanen 1986, s. 109-110; Soikkanen 1977, s. 63.
- 39 Tanner 1950, s. 374-375.
- 40 Manuskript ang. vinterkrigets regering, "Funderingar, påskdagen, 24/III 1940", SLSA.
- 41 Ryti 2012, s. 40-41; Hokkanen 1986, s. 310-311; Turtola 1994, s. 229.
- 42 Manuskript ang. vinterkrigets regering 30.3.1940, SLSA.
- 43 Virkkunen 1983, s. 255.
- 44 Soikkanen 1977, s. 65.
- 45 Manuskript ang. vinterkrigets regering 12.4.1940, SLSA.
- 46 Reimaa 1979, s. 76, 79.

KAMPEN OM NICKLET I PETSAMO

- 1 Vuorisjärvi 1990, s. 52-56; Dagboksmanuskript ang. Petsamo Nickel 1.7-16.9.1940, SLSA; Söderhjelm 1970, s. 20.
- 2 Söderhjelm 1970, s. 22-23.
- 3 Dagboksmanuskript ang. Petsamo Nickel 1.7-16.9.1940, SLSA.
- 4 Paasikivi 1959b, s. 162.
- 5 Paasikivi 1959b, s. 166-167; Dagboksmanuskript ang. Petsamo Nickel 1.7-16.9.1940, SLSA.
- 6 Reimaa 1979, s. 114-115.
- 7 Dagboksmanuskript ang. Petsamo Nickel 1.7-16.9.1940, SLSA.
- 8 Vuorisjärvi 1990, s. 70-77.
- 9 Dagboksmanuskript ang. Petsamo Nickel 1.7-16.9.1940, SLSA.
- 10 Söderhjelm 1970, s. 26.
- 11 Dagboksmanuskript ang. Petsamo Nickel 26.7.1940, SLSA; Söderhjelm 1970, s. 25-28; Vuorisjärvi 1990, s. 86-89.
- 12 Handels- och industriministeriets brev till Petsamon Nikkeli 23.7.1940, SLSA.
- 13 Intervju med Söderhjelm 15.10.1981.
- 14 Dagboksmanuskript ang. Petsamo Nickel 26.7.1940, SLSA.
- 15 Dagboksmanuskript ang. Petsamo Nickel 26.7.1940, SLSA.
- 16 Söderhjelm 1970, s. 27.
- 17 Dagboksmanuskript ang. Petsamo Nickel 26.7.1940, SLSA.
- 18 Dagboksmanuskript ang. Petsamo Nickel 12.2.1942, SLSA.

TVÅ RESOR TILL MOSKVA

- 1 von Fieandt 1973, s. 148.
- 2 Dagboksmanuskript ang. Petsamo Nickel 11.8.1940, SLSA.
- 3 Vuorisjärvi 1990, s. 66; Dagboksmanuskript ang. Petsamo Nickel 1.7-16.9.1940, SLSA.
- 4 Kuisma & Keskisarja 2012, s. 123, 135.
- 5 Situationen tillsjåtsades i juni 1943. Då meddelade Söderhjelm statsminister Edwin Linkomies att träförädlingsindustrierna inte skulle skicka sin expert med delegationen till Berlin, om inte von Fieandt petades som delegationens ordförande. Linkomies diskuterade frågan med sin utrikesminister Henrik Ramsay, som i sin tur ville ha presidenten godkännande för åsidosättandet av von Fieandt. Trots att Ryti, som blivit president, och von Fieandt öppet var vänner gick Ryti med på bytet av ordförande. Lantbruks- och folkförsörjningsminister N.A. Osara tog över posten. Den i sig obetydliga episoden vittnar om att Söderhjelm's ställning som ombudsman för Finska träförädlingsindustriernas centralförbund var stark under kriget. Linkomies 1970, s. 230-231.
- 6 Vihavainen et al. (toim.) 2014, s. 78-79; Mannerheim 1952, s. 252; Rantanen 2012, s. 112-114.
- 7 Ryti 2006, s. 36.
- 8 Söderhjelm 1970, s. 38-41 (citaten på s. 40). Inte heller legationsrådet Johan Nykopp skriver någonting om Söderhjelm's förhandlingar i sin bok *Med Paasikivi i Moskva* (1979).
- 9 Telegram mellan Utrikesministeriet och ambassaden i Moskva 18.9-12.10.1940, UMA.
- 10 Personliga anteckningar angående Petsamo Nickel 20.9-10.10.1940, SLSA; Vuorisjärvi 1990, s. 101-102.
- 11 Söderhjelm till Haapala 6.5.1958, 21.8.1969, SLSA.
- 12 Personliga anteckningar angående Petsamo Nickel 20.9-10.10.1940, SLSA; Söderhjelm 1970, s. 42-46.
- 13 Personliga anteckningar angående Petsamo Nickel 20.9.-10.10.1940, SLSA; Söderhjelm 1970, s. 43-44, 46-47, Vuorisjärvi 1990, s. 101-102.
- 14 Personliga anteckningar angående Petsamo Nickel 1.11.1940, SLSA.
- 15 Vuorisjärvi 1990, s. 117-120.
- 16 Personliga anteckningar angående Petsamo Nickel 4.11.1940, SLSA.
- 17 Personliga anteckningar angående Petsamo Nickel 16-18.11.1940, SLSA.
- 18 Personliga anteckningar angående Petsamo Nickel 27.11.1940; Söderhjelm till Brigitta Söderhjelm 25.11.1940, SLSA; Söderhjelm 1970, s. 41-42.
- 19 Söderhjelm 1970, s. 35.

NICKELBOLAGET SLÄPPER INTE SITT GREPP OM SÖDERHJELM

- 1 Paasikivi 1959b, s. 172-173.
- 2 Personliga anteckningar angående Petsamo Nickel 24.1.1941, SLSA; von Fieandt 1973, s. 149.
- 3 Paasikivi 1959b, s. 174. Den tidigare presidenten Kyösti Kallio hade drabbats av ett slaganfall under hösten och avgick i förtid 27.11.1940. Han avled till följd av ett nytt slaganfall på Helsingfors järnvägsstation under sin avskedsceremoni 19.12.
- 4 von Fieandt 1973, s. 151-152.
- 5 Personliga anteckningar angående Petsamo Nickel 24.1-5.12.1941, SLSA; Vuorisjärvi 1990, s. 127-133, 147-154, 158; Turtola 1994, s. 248-249.
- 6 Det förstnämnda utnåmningsbrevet är underskrivet av handels- och industriminister V.A. Kotilainen, det andra av utrikesminister Rolf Witting, Juridiska och politiska utnåmningar 1940-1949, SLSA.
- 7 Personliga anteckningar angående Petsamo Nickel 13.6.1941, SLSA.
- 8 Personliga anteckningar angående Petsamo Nickel 14.6 och 27.6.1941, SLSA.
- 9 Personliga anteckningar angående Petsamo Nickel 17.6.1941, SLSA.

- 10 Personliga anteckningar angående Petsamo Nickel 27.6.1941, SLSA.
- 11 Personliga anteckningar angående Petsamo Nickel 27.6.1941, SLSA.
- 12 Tuikka 2011, s. 233-234.
- 13 Personliga anteckningar angående Petsamo Nickel 27.6.1941, SLSA.
- 14 Personliga anteckningar angående Petsamo Nickel 23.7-5.12.1941, SLSA.
- 15 Personliga anteckningar angående Petsamo Nickel 18.7 och 23.7.1941, SLSA.
- 16 Kulha 2012, s. 150; Personliga anteckningar angående Petsamo Nickel 23.7.1941, SLSA.
- 17 "Stämningar i Finland" 4.3.1942, SLSA.
- 18 Personliga anteckningar angående Petsamo Nickel 12.2-25.5.1942, SLSA.
- 19 Uola 2012, s. 332, 342, 376-377, 407-408.
- 20 Personliga anteckningar angående Petsamo Nickel 19.11.1941, SLSA.
- 21 Tuikka 2011, s. 254-256.
- 22 Vuorisjärvi 1990, s. 179-180, 184.
- 23 Personliga anteckningar angående Petsamo Nickel 7.9-5.12.1941, SLSA; Vuorisjärvi 1990, s. 182-183.
- 24 Söderhjelm, lausunto koskien Inco/Mondin koncession siirtoa I.G. Farbenille 5.11.1941, RA.
- 25 Jäger 1969, s. 231.
- 26 Personliga anteckningar angående Petsamo Nickel 16.2.1942, SLSA.
- 27 Personliga anteckningar angående Petsamo Nickel 29.7.1942, SLSA.
- 28 Personliga anteckningar angående Petsamo Nickel 29.7.1942, SLSA.
- 29 Personliga anteckningar angående Petsamo Nickel 29.7.1942, SLSA.
- 30 Personliga anteckningar angående Petsamo Nickel 30.8.1942, SLSA; Söderhjelm, "Koskeva Petsamon Nikkeli Oy:n mahdollista uudelleen järjestelyä" promemoria 30.1.1942; "Koskeva I.G. Farbenin ehdotusta PNO:n uudestaan järjestelyksi" promemoria 13.8.1942, RA.
- 31 Haapala 1970, s.186.
- 32 Petsamon Nikkeli Oys förvaltningsnämnds protokoll 21.11.1942, SLSA.
- 33 Anteckningar 13.3.1943; Petsamon Nikkeli Oys förvaltningsnämnds protokoll 16.1.1943; Kolttaköngas 1938-1946, SLSA; Söderhjelm, "Koskeva Paatsjoen alajuoksun vesivoiman hyväksikäyttöä", promemoria 28.5.1941, RA.
- 34 Anteckningar 13.3.1943, SLSA.
- 35 Anteckningar 14.1.1944, SLSA.
- 36 Petsamon Nikkeli Oys förvaltningsnämnds protokoll 7.8.1944, SLSA.
- 37 Vuorisjärvi 1990, s. 176-177.
- 38 Muntlig upplysning av J.W. Rangel 14.1.1982.
- 39 Autere 1989, s. 195-196; "Jäniskoski 1938-1947, Inarin säännöstelykorvaukset 1941-1955", SLSA.
- 40 Brevväxling, promemorior 1947-1948, SLSA.
- 41 Petsamon Nikkeli Oy, avtal, protokoll, rapporter 1934-1959, SLSA.
- 42 Autere 1989, s. 191, 197.

SÖDERHJELM ENGAGERAR SIG I FREDSOPPOSITIONEN

- 1 Anteckningar 13.3.1943, SLSA.
- 2 Apunen & Wolff 2009, s. 152-154.
- 3 Apunen & Wolff 2009, s. 152-154.
- 4 Viitala 1969, s. 131. En annan aktör som höll låg profil var Urho Kekkonen. Han gick med i fredsoptionens samarbetskommitté vårvintern 1943. Kekkonen var med om att göra upp en skrivelse - de 33:s adress - till president Risto Ryti i augusti 1943, där man önskade åtgärder av finska statsledningen för att frigöra landet från kriget, men han skrev inte själv under den. Presidenten hade uppenbarligen önskat att Kekkonen skulle spara sitt namn för senare behov och han följde rådet. Rautkallio 2014, s. 256-257. Söderhjelmns position inom exportindustrin förhindrade honom från att skriva under. Å andra sidan var han inte ens övertygad om skrivelsens nödvändighet.

- 5 Apunen & Wolff 2009, s. 363; Viitala 1969, s. 131, 196; Aunesluoma 2007, s. 189.
- 6 Fagerholm 1977, s. 141.
- 7 Söderhjelm 1970, s. 83.
- 8 Söderhjelm 1970, s. 82-83; Puntilas intervju med Söderhjelm 10.12.1965, SLSA.
- 9 Söderhjelm 1970, s. 83-84.
- 10 Söderhjelm 1970, s. 83-84; Uino 1998, s. 309. Se också Apunen & Wolff 2009, s. 365-366 och Suomi 1986, s. 475-476. Enligt Söderhjelm anteckningar skulle Kekkonen däremot resa till Stockholm senare i juli för att gratulera en svensk idrottsledare, men resan hade inte blivit av eftersom han då fått sitt pass indraget. Anteckningar 1.10.1944, SLSA. Kilpi och Wuori befann sig egentligen i Sverige, ditsända av finansminister Väinö Tanner, för att tillsammans med andre socialminister Aleksii Aaltonen framföra skälen till att socialdemokraterna trots allt stannat kvar i regeringen. Meinander 2009, s. 224.
- 11 Apunen & Wolff 2009, s. 372-378; Anteckningar 1.10.1944, SLSA. Wuori hade i Stockholm fått besked om att Moskva inte hade något emot de fredsoptionellas förslag om att Mannerheim skulle axla det politiska ansvaret. Meinander 2009, s. 224.
- 12 Suomi 2013, s. 107; Soikkanen 1977, s. 206-208; Hakalehto 1973, s. 256; Manninen & Rumpunen 2006, s. 344-345.
- 13 Apunen & Wolff 2009, s. 385-386.
- 14 Anteckningar 1.10.1944, SLSA; von Bonsdorff 1994, s. 110.
- 15 Apunen & Wolff 2009, s. 386.
- 16 Apunen & Wolff 2009, s. 394-395.
- 17 Senare forskning har visat att den största och tyngst vägande orsaken till att Castréns regering slutligen byttes ut var den allierade kontrollkommissionens åsikt. Suomi 1986, s. 521, 529.
- 18 Apunen & Wolff 2009, s. 396-402; Suomi 1986, s. 527-528; Fagerholm 1977, s. 166.
- 19 Anteckningar 2.10 och 3.10.1944, SLSA; Fagerholm 1977, s. 168.
- 20 Söderhjelm 1970, s. 83.
- 21 Anteckningar 20.10-12.11.1944, SLSA.
- 22 Anteckningar 22.10, 5.11 och 12.11.1944, SLSA; Paasikivi 1985, s. 56; Polvinen et al. 1999, s. 20.
- 23 Viitala 1969, s. 192
- 24 Apunen & Wolff 2009, s. 411-412.
- 25 Seppinen 2014, s. 105.
- 26 *Valtioapäivät 1944. Pöytäkirjat I* 1945, s. 526, 558, 824, 912.
- 27 *Valtioapäivät 1944. Pöytäkirjat II* 1945, s. 1640-1645.

SVENSKA FOLKPARTIETS RÖSTMAGNET 1945

- 1 Söderhjelm till Eriksson 15.12.1944, SLSA.
- 2 *Studentbladet* 28.2.1945.
- 3 Se t.ex. *Svenska Dagbladet* 11.3.1945.
- 4 Valkampanjen 1945 tal, brev, kampanjplan, inlägg, räkenskaper, broschyrer, SLSA.
- 5 Valkampanjen 1945 tal, brev, kampanjplan, inlägg, räkenskaper, broschyrer, SLSA; *Hufvudstadsbladet* 27.2-18.3.1945.
- 6 von Bonsdorff 1994, s. 145.
- 7 *Hangö* 27.3.1945.
- 8 Söderhjelm 1970, s. 85.
- 9 Söderhjelm 1970, s. 86.
- 10 *Valtioapäivät 1945. Pöytäkirjat II* 1946, s. 243; *Valtioapäivät 1947. Liitteet I-XII* 1947, s. 1076; Juridiska och politiska utnämningar 1940-1949, SLSA.
- 11 Polvinen et al. 1999, s. 270.
- 12 Söderhjelm 1970, s. 82
- 13 von Bonsdorff 1994, s. 110, 172; Söderhjelm 1970, s. 113-114.

- 14 De allierades kontrollkommission som främst bestod av sovjetiska ledamöter hade instiftats i samband med mellanfreden i Moskva i september 1944 och hade i uppgift att övervaka denna fred. Kommissionens verksamhet avvecklades 1947, och den lämnade Finland efter att landet ratificerat freden i Paris i september.
- 15 Paasikivi 1986, s. 58-70
- 16 Polvinen 1981, s. 267; Polvinen et al. 1999, s. 415.
- 17 Söderhjelm 1970, s. 87-88.
- 18 Polvinen et al. 1999, s. 406-415; Utrikesutskottets protokoll 8.7 och 10.7.1947 samt bilagor, RdA.
- 19 Söderhjelm 1970, s. 87-88. I sin memoarbok anger Söderhjelm för övrigt felaktigt årtalet 1946 för händelserna, och säger också att Organisationen för ekonomiskt samarbete och utveckling (OECD) bildades då. OECD bildades först 1948, ett år efter Pariskonferensen. Finland som 1947 tackat nej till Marshallhjälpen blev medlem i OECD 1969.
- 20 von Bonsdorff 1994, s. 413; Valkampanjen 1948, valbroschyrer, SLSA.
- 21 von Bonsdorff 1994, s. 259-260.
- 22 Paasikivi 1987, s. 23.
- 23 Olympiska seglingskommitténs protokoll 1949-1952, Tahto.
- 24 Smedslund 1961, s. 112.

FÖRBEREDELSE INFÖR KRIGSTJÄNSTENS SISTA STRID

- 1 "Överenskommelse angående införlivande med Rådunionens område av det till Republiken Finland hörande området vid Jäniskoski vattenkraftverk och Niskakoski regleringsdamm samt överenskommelse angående användningen för Rådunionens behov av de i Finland befintliga och till Rådunionen överlåtna tidigare tyska tillgodohavandena" 8 och 9/1947, Fördragstexter, *Finlex*.
- 2 Söderhjelm 1970, s. 80-82.
- 3 Söderhjelm 1970, s. 90.
- 4 Paasikivi 1986, s. 183.
- 5 Söderhjelm 1970, s. 88-89.
- 6 Polvinen et al. 1999, s. 447, 456.
- 7 *Uusi Suomi* 27.2.1948; *Hufvudstadsbladet* 28.2.1948.
- 8 Söderhjelm 1970, s. 108-111.
- 9 Söderhjelm 1970, s. 94-95.
- 10 Paasikivi 1986, s. 189.
- 11 Paasikivi 1986, s. 192.
- 12 *Uusi Suomi* 16.3.1948. Brevcitater ur *Hufvudstadsbladet* 16.3.1948.
- 13 Polvinen et al. 1999, s. 444-457.
- 14 Suomi 1988, s. 325-326, 483-488.
- 15 Söderhjelm 1970, s. 94-99, 104-106.
- 16 Söderhjelm 1970, s. 92-93, 95; Paasikivi 1986, s. 180, 184.
- 17 Polvinen et al. 1999, s. 455; Söderhjelm 1970 s. 104-106; Paasikivi 1986, s. 191-192.
- 18 Söderhjelm 1970, s. 100.
- 19 Dagbok 7.3.1948; VSB-pakten, förhandlingarna i Moskva 1948, promemorior, manuskript, dagböcker, SLSA; Paasikivi 1986, s. 186; Fagerholm 1977, s. 208.
- 20 Söderhjelm 1970, s. 112; Suomi 1988, s. 330; Paasikivi 1986, s. 187, 194; Apunen & Wolff 2009, s. 435.
- 21 Polvinen et al. 1999, s. 449; Suomi 2013, s. 711; Söderhjelm 1970, s. 91.
- 22 Söderhjelm 1970, s. 110.
- 23 *Uusi Suomi* och *Hufvudstadsbladet* 22.3.1948; Söderhjelm 1970, s. 115 och 139.
- 24 Söderhjelm 1970, s. 115-117.
- 25 Polvinen et al. 1999, s. 468-470; Söderhjelm 1970, s. 116, 118-119.
- 26 Söderhjelm 1970, s. 122.

VSJ-BÖRHÄNDLÄRÄ SÖDERHJELM OCH KEKKONEN I STJÄRNROLLER

- 1 Söderhjelm 1970, s. 123-126.
- 2 Se t.ex. *Uusi Suomi* 16.3.1948.
- 3 Söderhjelm 1970, s. 126.
- 4 Rentola 1997, s. 41; Polvinen et al. 1999, s. 466-467.
- 5 Leino 1973, s. 220-223, 256; Söderhjelm 1970, s. 116-117, 129.
- 6 Söderhjelm 1970, s. 127-130.
- 7 Söderhjelm 1970, s. 130-131.
- 8 Dagbok 31.3.1948, SLSA.
- 9 Suomi 1988, s. 343. Enligt Jukka Seppinen blev Kotov med tiden Kekkonens mest långvarige KGB-kanal, och deras kontakt fortsatte in på 1970-talet. Seppinen 2004, s. 124. Åren 1945-1975 var Kotov i flera olika repriser Sovjetunionens utrikesunderrättelsechef, eller resident, i Helsingfors. Rentola 1997, s. 643, 649.
- 10 Suomi 2016, s. 84
- 11 Intervju med Jouko Loikkanen 16.9.2015.
- 12 Söderhjelm 1970, s. 130.
- 13 Rautkallio 2015, s. 29-30.
- 14 Intervju med Wivi-Ann Schrey 31.7.2010.
- 15 Meinander 2008, s. 113.
- 16 Kekkonen kan för övrigt ha upplevt att han fått något slags separat förordnande om att hålla presidenten direkt informerad om stämningarna vid förhandlingsbordet. Han skickade 28.3 privat en redogörelse till Paasikivi om hur förhandlingarna därtills hade förlöpt. Till sitt innehåll avviker den fem sidor långa kommunikén ändå inte från det som andra källor ger vid handen. Kekkonen till Paasikivi 28.3.1948, UKA.
- 17 Söderhjelm 1970, s. 131-135; Polvinen et al. 1999, s. 474-475.
- 18 Jakobson 2002, s. 58-60.
- 19 Söderhjelm 1970, s. 136-137.
- 20 Söderhjelm 1970, s. 138.
- 21 Söderhjelm 1970, s. 138-139; Dagbok 8.4.1948, SLSA.
- 22 Rautkallio 1979, s. 173, 219; Fagerholm 1977, s. 209.
- 23 Dagbok 8.4.1948, SLSA.
- 24 Polvinen et al. 1999, s. 487.
- 25 Söderhjelm 1970, s. 141-144; Dagbok 1.4.1948, SLSA.
- 26 Söderhjelm 1970, s. 144-147; Suomi 1988, s. 344.
- 27 Söderhjelm 1970, s. 147-149
- 28 Suomi 1988, s. 344-347; Paasikivi 1986, s. 204-205.
- 29 Söderhjelm 1970, s. 149-151; Dagbok 8.4.1948, SLSA; Paasikivi 1986, s. 205.
- 30 Söderhjelm 1970, s. 152.
- 31 Söderhjelm 1970, bilaga 5, s. 187.
- 32 Suomi 1988, s. 348-349.
- 33 Söderhjelm 1970, s. 153-155.
- 34 Protokoll 5.4.1848, SLSA.
- 35 Söderhjelm 1970, s. 158. Artikel 2 i fördraget som Finland föreslog 26.3.1948, och som godkändes 6.4, löd så här: "De Fördragsslutande parterna skola rådplåga sinsemellan ifall det konstaterats att hot av ett i punkt 1 avsett militärt angrepp föreligger." Söderhjelm 1970, bilaga 3, s. 186.
- 36 Protokoll 5.4.1848, SLSA.
- 37 Suomi 1988, s. 350.
- 38 Dagbok 8.4.1948, SLSA.
- 39 Söderhjelm 1970, s. 161-163.
- 40 Söderhjelm 1970, s. 164-168.

- 41 Tarkka 2012, s. 138-139.
- 42 Tarkka 2012, s. 138-139.
- 43 Paasikivi 1986, s. 168.
- 44 Paavilainen 2006, s. 297-298.
- 45 Kekkonen till Söderhjem 3.9.1957-21.2.1966, SLSA.

VSB-PAKTENS EFTERDYNINGAR

- 1 Söderhjem 1970, s. 171-172.
- 2 Dagbok 10.4.1948, SLSA.
- 3 Dagbok 12.5.1948, SLSA; Söderhjem 1970, s. 173.
- 4 Polvinen et al. 1999, s. 485; Söderhjem 1970, s. 140, 173.
- 5 Dagbok 10.4, 24.4, 29.4 och 12.5.1948, SLSA.
- 6 *Uusi Suomi* 9-12.4.1948.
- 7 Polvinen et al. 1999, s. 490.
- 8 Kekkonen 2001, s. 63.
- 9 *Uusi Suomi* och *Hufvudstadsbladet* 9.4 och 10.4.1958.
- 10 Rentola 1997, s. 463, 489, 497.
- 11 Anteckningar 6.4.1968, SLSA.
- 12 *Hufvudstadsbladet* 7.4.1968; *Aamulehti* 6.4.1968.
- 13 Handlingar rörande "Tre resor till Moskva", SLSA.
- 14 *Suomen Kuvalehti* 49/1970.
- 15 Kekkonen till Söderhjem 23.11.1970, UKA.
- 16 Jakobson till Söderhjem 16.2.1971, SLSA; Söderhjem 1970, s. 181. Kekkonen hade i ett uttalande 1969 understrukt att paktens text tillförsäkrade båda parterna samma rätt att föreslå eller kräva konsultationer, även om det låg i Finlands intresse att hålla initiativet i egna händer - något Jakobson också höll med om. Artikel 2 i det slutliga VSB-fördraget lyder: "De Höga Fördragsslutande Parterna skola rådpläga sinsemellan ifall det konstaterats att hot av ett i artikel 1 avsett militärt angrepp föreligger." Söderhjem 1970, bilaga 6, s. 188.
- 17 Handlingar rörande "Tre resor till Moskva", SLSA.
- 18 *Helsingin Sanomat* 19.12.1970.
- 19 *Uusi Suomi* 5.3.1971.
- 20 Fagnäs 1971, s. 5-7. Fagnäs påstår felaktigt i sin artikel att ingen av fredsoppositionens representanter hade deltagit i inbördeskriget - en mening Söderhjem streckat under i det exemplar av tidningen han sparade i sitt arkiv. Handlingar rörande "Tre resor till Moskva", SLSA.
- 21 Söderhjem 2009a, s. 117, 121-123.
- 22 *Västra Nyland* 5.4.1973.
- 23 *Suomenmaa* 5.4.1973.
- 24 *Aamulehti* 16.4.1973; Söderhjem 1970, s. 90.
- 25 *Uusi Suomi* 5.4.1978.
- 26 *Turun Sanomat* 6.4.1978.
- 27 *Suomen Kuvalehti* 14/1978.
- 28 *Uusi Suomi* 5-7.4.1988.

TRÄFÖRÄDLINGSINDUSTRIEN BLANDAR SIG I POLITIKEN

- 1 Poukka 1968, s. 11-12.
- 2 Aunesluoma 2007, s. 107, 123; "Puunjalostusteollisuus ja nykyhetken kauppapolitiikka" 12.5.1941, SLSA.
- 3 Aunesluoma 2007, s. 67, 78-79, 122. Solitander blev därefter vd på transportbolaget Oy Victor Ek Ab. Troligen bidrog Solitander till att Söderhjelm 1943 valdes till vice ordförande i förvaltningsrådet för Victor Ek. I samband med riksdagsvalet 1966 hamnade Söderhjelm i en konflikt med ordföranden för förvaltningsrådet, Victor Procopé, som hörde till Victor Eks ägarsläkt och också han var kandidat för Svenska folkpartiet. Procopé, som representerade högerfalangen inom partiet, blev invald i riksdagen, medan den liberala Söderhjelm ramlade ur. Samtidigt förlorade han sin plats i Victor Eks förvaltningsråd - på grund av Procopés fula trick, enligt Magnus Cedercreutz, som var Procopés kusin, bolagets vd från 1950 och dessutom Söderhjelmns nära samarbetspartner på Solvalla stiftelse och Finlands svenska centralidrottsförbund. Cedercreutz till Söderhjelm 9.4.1966 med Oy Victor Ek Ab:s förvaltningsrådsprotokoll 28.3.1966, SLSA.
- 4 Intervju med Wivi-Ann Schrey 22.7.2011.
- 5 Aunesluoma 2007, s. 122, 127.
- 6 Seppinen 1983, s. 197; Aunesluoma 2007, s. 112-114; von Blücher 1950, s. 114-115.
- 7 Aunesluoma 2007, s. 202; Harki 1971, s. 119.
- 8 Puntilas intervju med Söderhjelm 10.12.1965, SLSA; Aunesluoma 2007, s. 203, 251.
- 9 Polvinen et al. 1999, s. 50-51, 115-116; Puntilas intervju med Söderhjelm 10.12.1965, SLSA; Poukka 1968, s. 58-59.
- 10 Aunesluoma 2007, s. 184-185, 213. Se också Ekheimer 2019.
- 11 Intervju med Wivi-Ann Schrey 22.7.2011.
- 12 Koivisto 2006, s. 43-44.
- 13 Vesikansa 2004, s. 23, 49, 150; Koivisto 2006, s. 91; Kalendrar 1957-1963, SLSA.
- 14 Paavilainen 2006, s. 298.
- 15 Paavilainen 2006, s. 298-299, 304.
- 16 Söderhjelm till Paloheimo 6.2.1959, SLSA.
- 17 Jensen-Eriksen 2007, s. 89-90, 95.
- 18 Anteckningar 3.9.1957, SLSA; Jensen-Eriksen 2007, s. 75.
- 19 Kalender 1957, SLSA.
- 20 Anteckningar 3.9.1957, SLSA; Sukselainen 1997, s. 280.
- 21 Anteckningar 3.9.1957, SLSA; von Fieandt 1973, s. 206.
- 22 Päivämuistio 1957, SLSA.
- 23 Anteckningar 27.9.1957, SLSA.
- 24 Anteckningar 27.9.1957, SLSA.
- 25 *Uusi Suomi* 27.8.1957.
- 26 Jensen-Eriksen 2007, s. 81; von Fieandt 1973, s. 207; *Uusi Suomi* 30.8 och 4.9.1957.
- 27 Anteckningar 27.9.1957; kalender 1957, SLSA.
- 28 Intervju med Jouko Loikkanen 16.9.2015.

KARRIÄREN SOM SKOGSMAN TAR SLUT

- 1 von Fieandt 1973, s. 167-168.
- 2 Jensen Eriksen 2007, s. 267-268.
- 3 Paavilainen 2006, s. 313-315.
- 4 Bankfullmäktiges protokoll 25.9.1957, FBA.
- 5 FTC protokoll 13.12.1957, ELKA; intervju med Wivi-Ann Schrey 2.11.2009.
- 6 Paavilainen 2006, s. 313-315; von Bonsdorff & Ekberg 1997, s. 72; *Uusi Suomi* 31.8.1957.

- 7 Söderhjelm till Donnerup 13.2.1958; Anteckningar 16.2.1959, SL5A.
- 8 Paloheimo till Söderhjelm 29.4.1958, SL5A.
- 9 Anteckningar 16.2 och 24.2.1959, SL5A.
- 10 Material angående Söderhjelm 1940-1963, ELKA; *Vem och vad? 1967* 1966, s. 69; Juridiska och politiska utnämningar 1950-1959 och 1960-1967, SL5A.
- 11 Söderhjelm, promemoria 1958, ELKA.
- 12 Jensen-Eriksen 2007, s. 115-142.
- 13 Jakobson 1982, s. 163.
- 14 Utnämningsbrev 4.10.1958, SL5A.
- 15 Jensen-Eriksen 2007, s. 147-154.
- 16 Paavilainen 2006, s. 313-315.
- 17 Mönkkönen 1998, s. 58, 183-185; muntlig upplysning av Pekka Lähteenkorva, arkivchef på UKA, 23.6.2015. Söderhjelm och Serlachius var för övrigt som nämnt bekanta sedan 40 år tillbaka då de båda vaktat röda fångar på Sveaborg 1918. Också Kekkonen delade den erfarenheten med dem även om de sannolikt inte haft något direkt samröre med honom då.
- 18 Jensen-Eriksen 2007, s. 268-269; Paavilainen 2006, s. 314-315.
- 19 FTC styrelsens arbetsutskotts protokoll 30.9.1960, ELKA; Utnämningsbrev 26.8.1960, SL5A.
- 20 FTC styrelsens protokoll 10.11.1960, ELKA.
- 21 Intervju med Wivi-Ann Schrey 22.7.2011.
- 22 FTC årsberättelser 1961-1963; styrelsens protokoll 1961 och 1962, ELKA.
- 23 Jensen-Eriksen 2007, s. 268; Paavilainen 2006, s. 314.

TRE ÅRTIÖNDEN I DEN SVENSKA KULTURENS TJÄNST

- 1 Söderhjelm 1943, s. 61-64; Kummel 1994, s. 154-155.
- 2 Protokoll fört vid sammanträde den 13 februari 1933 i kansliet, till vilket Centralstyrelsen inbjudit medlemmarna av svenska riksdagsgruppen, svenska skolstyrelseavdelningen, professor G. Castrén och doktor J.O. Söderhjelm, SCA.
- 3 Rahikainen 2010, s. 247-265.
- 4 Vuorisjärvi 2019, s. 65-67; Klinge 1968, s. 28-48.
- 5 Nygård & Tandefelt 2019, s. 50, 116.
- 6 Pettersson 1989. Olika nedslag om Werner Söderhjelm's beröring med litteratursällskapet på s. 24-25, 32, 103, 131, 141, 210-212, 229, 242.
- 7 Mustelin 1986, s. 119.
- 8 Se t.ex. utlåtanden om Söderhjelm's företrädare Otto Hjalmar Granfelt i Mustelin 1986, s. 97, 112.
- 9 Styrelsemöte 17 februari 1944, 22 februari 1945, *Förhandlingar* 1946, s. 55, 114; Finansrådsprotokoll 18 januari 1946, SLS tjänstearkiv.
- 10 Ulfvens 1987, s. 24-26.
- 11 Se t.ex. § 7, finansrådets protokoll 8 september 1949, SLS tjänstearkiv.
- 12 Wiklund 2015, s. 104-105.
- 13 Mustelin 1986, s. 331-332; Wiklund 2015, s. 74-75.
- 14 Ulfvens 1987, s. 27.
- 15 Jansson 1985, s. 107-109.
- 16 Mustelin 1986, s. 76.
- 17 Mustelin 1986, s. 123-124.
- 18 Wiklund 2015, s. 140; Jernström 1987, s. 56-57, 64-65. Mer om SFP vid denna tid i von Bonsdorff & Ekberg 1997, s. 154-181.
- 19 Se t.ex. Lindman 1954, s. 160-171.
- 20 Wiklund 2015, s. 132-133.
- 21 Wiklund 2015, s. 131-135.
- 22 Mustelin 1986, s. 68-70.

- 23 Mustelin 1986, s. 62-63.
- 24 "§ 2 Meddelades att skattmästaren åtagit sig att hålla föreläsningen vid årsfesten 1967, som skulle få en högtidligare prägel med anledning av 50-årsminnet av Finlands självständighet", Styrelseprotokoll 22 september 1966, SLS tjänstearkiv.
- 25 Söderhjelm 1968, s. 5-16.
- 26 Söderhjelm 1968, s. 12.
- 27 Väistö 2017, s. 61-62, 65, 157; Meinander 2008, s. 109-126.
- 28 Söderhjelm 1968, s. 12.
- 29 *Hufvudstadsbladet* 6.2.1967.
- 30 Mustelin 1986, s. 109. Vid årshögtiden följande år, 1974, kallades han till hedersledamot i litteratursällskapet. Medlemskap och förtjänsttecken, SLISA.
- 31 Söderhjelm till von Born 9.10.1974, SLISA; Wiklund 2015, s. 393. Henry Wiklund har framfört en teori om att det faktum att just Söderhjelm var skattmästare invercade på von Borns beslut att testamentera släktgodset till litteratursällskapet. Det skulle ha övertygat von Born om att den framtida förvaltningen var i goda händer. Wiklund 2012, s. 235-239.

SÖDERHJELM NÅR KULMEN AV SIN POLITISKA KARRIÄR

- 1 Anteckningar 27.9.1957, SLISA.
- 2 von Bonsdorff & Ekberg 1997, s. 72-73.
- 3 Suomi 1992, s. 43-46; Kekkonen 2001, s. 66-67.
- 4 Anteckningar 16.2.1959, SLISA. Söderhjelm skrev ned sina anteckningar om Kuuskoskis regering först följande år då han var i Moskva för de handelspolitiska förhandlingarna.
- 5 von Bonsdorff & Ekberg 1997, s. 154-181.
- 6 Valkampanjen 1962, ekonomiska handlingar, artiklar, SLISA.
- 7 Nyliberala Studentförbundet, verksamhetsberättelse februari 1961-februari 1962, SCA.
- 8 Loikkanen 1973, s. 57-58; intervju med Georg C. Ehrnrooth 2.1.2010; *Helsingin Sanomat* 22.10.2010. Ehrnrooth lämnade SFP efter att Kekkonen omvaldes utan egentligt presidentval 1973, enligt en undantagslag som den vid det laget redan pensionerade Söderhjelm aktivt stödde. Ehrnrooth bildade därefter Konstitutionella högerpartiet.
- 9 "Aktuella skogsbruksfrågor, vilkas förverkligande regeringen borde sträva till" 15.3.1962, SLISA.
- 10 Meinander 2008, s. 122. Karjalainen valde Verner Korsbäck som den andra ministern från SFP, trots att partiet förordade Bertel Lindh som andra lantbruksminister. Det sågs allmänt som en belöning för stödet Korsbäck visat Kekkonen.
- 11 Seppinen 1997, s. 33-34.
- 12 *Hufvudstadsbladet* 12.1.1964.
- 13 Loikkanen 1998, s. 20.
- 14 von Bonsdorff & Ekberg 1997, s. 252.
- 15 *Hufvudstadsbladet* 14.1, 17.1, 18.1, 22.1 och 25.1.1964.
- 16 *Helsingin Sanomat* 17.1.1964.
- 17 Seppinen 2002, s. 287-289.
- 18 Kekkonen 2002, s. 119; Loikkanen 1998, s. 163.
- 19 Keränen 1984, s. 271-272; intervju med Jouko Loikkanen 16.9.2015.
- 20 von Bonsdorff & Ekberg 1997, s. 267-268.
- 21 Kekkonen 2002, s. 139.
- 22 *Helsingin Sanomat* 13.9.1964.
- 23 *Helsingin Sanomat* 14.2.1965.
- 24 von Bonsdorff & Ekberg 1997, s. 464-468.
- 25 *Helsingin Sanomat* 12.12.1964.
- 26 *Helsingin Sanomat* 13.2.1966.

- 27 Margit Borg-Sundmanin ensimmäisenä allekirjoittama kysymys N:o 186, 17.12.1964; J.O. Söderhjelm 14.1.1965 esittämä vastaus, E 12/65, *Valtiopäivät 1964* 1965.
- 28 Kalevi Kilven ensimmäisenä allekirjoittaman kysymys N:o 192, 16.1.1965, *Valtiopäivät 1964* 1965.
- 29 J.O. Söderhjelm 28.1.1965 esittämä vastaus, E 54/65, *Valtiopäivät 1964* 1965.
- 30 *Helsingin Sanomat* 14.6.2014; Seura 24/2014.
- 31 von Bonsdorff & Ekberg 1997, s. 329.
- 32 Anteckningar 18.2.1959, SLSA; Kekkonen 2001, s. 9, 77.
- 33 Lauri Borenus promemoria om Saima kanals användningsmöjligheter 24.6.1958, SLSA.
- 34 Paaskoski 2002, s. 243-245.
- 35 von Bonsdorff & Ekberg 1997, s. 231.
- 36 "Saima kanal", SLSA.

DET SISTA RIKSDAGSVALET 1966

- 1 von Bonsdorff & Ekberg 1997, s. 329.
- 2 *Hufvudstadsbladet* 6.3, 10.3 och 16-21.3.1966.
- 3 *Hufvudstadsbladet* 15.1.1966.
- 4 von Bonsdorff & Ekberg 1997, s. 329.
- 5 *Helsingin Sanomat* 13.9.1964.
- 6 Loggbok M/S Silverland 30/III-30/IV 1967 förd av J.O. Söderhjelm; Travel Program - Dr. & Mrs. J.O. Söderhjelm; Söderhjelm till af Petersen 21.5.1967; Söderhjelm till Dayton och Edmonds 2.6.1967, SLSA.
- 7 Handlingar rörande självständighetsdagen 6.12.1967 i Köpenhamn, SLSA.
- 8 Tal vid Ingels minnesstund 25.2.1968, SLSA.
- 9 Sigurdskårens protokoll 12.6.1974, SLSA.

SÖDERHJELMS SVÄRFÅNGADE PERSON

- 1 Intervju med Jouko Loikkanen 9.9.2015; Smedslund 1961, s. 113.
- 2 Jansson 1985, s. 109.
- 3 *Hufvudstadsbladet* 6.2.1985.
- 4 *Hufvudstadsbladet* 2.3 och 3.3.1985.
- 5 *Hufvudstadsbladet* 2.3.1985.
- 6 Intervju med Mary Söderhjelm-Zilliacus 31.10.2015.

KÄLLOR OCH LITTERATUR

ARKIV

Centralarkivet för Finlands näringsliv (ELKA), S:t Michel Finska träförädlingsindustriernas centralförbund (FTC)

Mapp 434

Höstmötets protokoll 13.12.1957

Mapp 453

Styrelsens protokoll 10.11.1960

Styrelsens protokoll 1961 och 1962

Mapp 537 och 540

Årsberättelser 1961–1963

Mapp 710

Material angående J.O. Söderhjelm 1940–1963

J.O. Söderhjelmns promemoria 1958

Styrelsens arbetsutskotts protokoll 30.9.1960

Finlands Banks arkiv (FBA), Helsingfors

Bankfullmäktiges protokollsamling 1945–1961

Bankfullmäktiges protokoll 25.9.1957

Helsingfors stadsarkiv (HSA)

Stadsfullmäktiges mötesprotokoll 1929–1930

Oy Ikopal Ab:s arkiv (ICA), Esbo

Mapp A

Aktiebolaget Svenska Icopal & Takpixfabrikens brev till Firma

Serlachius & Ryti Advokatbyrå 22.9.1930

Advokatbyrå Serlachius & Rytis brev till Svenska Icopal 26.9.1930

Mapp B

Bolagsavtal 4.5.1931

Protokoll 9.5.1931

Riksarkivet (RA), Helsingfors

Väinö Tanners arkiv

Mapp 53

J.O. Söderhjelm, "Koskeva Paatsjoen alajuoksun vesivoiman hyväksikäyttöä", promemoria 28.5.1941

J.O. Söderhjelm, lausunto koskien Inco/Mondin konsession siirtoa I. G. Farbenille 5.11.1941

J.O. Söderhjelm, "Koskeva Petsamon Nikkeli Oy:n mahdollista uudelleen järjestelyä" promemoria 30.1.1942

J.O. Söderhjelm, "Koskeva I.G. Farbenin ehdotusta PNO:n uudestaan järjestelyksi" promemoria 13.8.1942

Riksdagens arkiv (RdA), Helsingfors

Mf 7

Utrikesutskottets protokoll 8.7 och 10.7.1947 samt bilagor

Riksdagens justitieombudsmans arkiv (RJA), Helsingfors

Riksdagens justitieombudsmans berättelse över sin verksamhet 1929

Svenska centralarkivet (SCA), Helsingfors

Nyliberala Studentförbundet r.f.

Verksamhetsberättelse februari 1961–februari 1962

Partidagshandlingar 1932–1935

Protokoll fört vid Svenska Folkpartiets partidag lördagen den 13. och söndagen den 14. maj 1933 å Rådhuset i Gamla Karleby

Svenska folkpartiet i Helsingfors r.f.

Protokoll fört vid sammanträde den 13 februari 1933 i kansliet, till vilket Centralstyrelsen inbjudit medlemmarna av svenska riksdagsgruppen, svenska skolstyrelseavdelningen, professor G. Castrén och doktor J.O. Söderhjelm

Årsberättelse, avgiven av Lokalstyrelsen för Svenska Folkpartiet i Helsingfors över verksamhet 1926

Svenska riksdagsgruppen

Protokoll 26.3.1930

Protokoll 10.10.1939

Söderhjelm Johan Otto

Kopior av politiska dagböcker I, II, III, 1933–1936

Svenska litteratursällskapet i Finland (SLSA), Helsingfors
J.O. Söderhjelm arkiv, SLSA 916

Mapp 1

- Brev av Magnus Cedercreutz 9.4.1966, bilaga: Oy Victor Ek Ab:s förvaltningsrådsprotokoll 28.3.1966
- Brev av Eljas Erkkö 8.5.1929
- Brev av Elis Gulin 3.9.1958

Mapp 2

- Brev av Stig Jägerskiöld 5.3.1975
- Brev och telegram av Urho Kekkonen 1957–1966
- Brev av Curt Kempff 1941–1965

Mapp 3

- Brev av Olli Paloheimo 29.4.1958
- Brev av R. Erik Serlachius 13.3.1959

Mapp 7

- Brev till Alix von Born 9.9.1974
- Brev till Dan Dayton och Raymond Edmonds 2.6.1967
- Brev till J.C. Donnerup 13.2.1958
- Brev till Julius Eriksson 15.12.1944
- Brev till Paavo Haapala 6.5.1958, 21.8.1969
- Brev till Curt Kempff 1959–1961

Mapp 8

- Brev till Juho Niukkanen 19.12.1951
- Brev till Olli Paloheimo 6.2.1959
- Brev till Carl Henrik af Petersen 21.5.1967
- Brev till Brigitta Söderhjelm 25.11.1940

Mapp 23b

- Brev av Werner Söderhjelm till Helmer Key 12.2.1918
- Söderhjelm, Werner, "Helsingfors under röda tiden" 30.1–16.4.1918

Mapp 27

- Annandag jul 1917 i Snappertuna kyrkby
- "Norden", föredrag vid möte 25.11.1974
- "Puunjalostusteollisuus ja nykyhetken kauppapolitiikka", tal för Finska träförädlingsindustriernas centralförbund 12.5.1941
- Tal vid Ingels minnesstund 25.2.1968
- Utkast till föredrag för Lapplandskommitténs medlemmar våren 1937

Mapp 28

- Anteckningar 13.3.1943–23.10.1944
- Brev av Max Jakobson 16.2.1971
- Föredrag om vinterkriget på Börsklubben 12.11.1974
- Handlingar rörande "Tre resor till Moskva"
- Handlingar rörande självständighetsdagen 6.12.1967 i Köpenhamn

L.A. Puntilas intervju med J.O. Söderhjelm 10.12.1965 ang.
krigshändelserna 1939–1945
Manuskript ang. vinterkrigets regering 2.12.1939–12.3.1940
”Saima kanal” 16–25.10.1969
”Stämningar i Finland” 4.3.1942

Mapp 29

Studentkårspolitik, manuskript och handlingar 1920-talet
Valintervjuer och artiklar, kampanjen 1933

Mapp 34

VSb-pakten, förhandlingarna 1948, protokoll, promemorior,
dagböcker, manuskript
Protokoll 5.4.1848
Dagböcker 5.3–12.5.1948

Mapp 35

Lauri Borenius promemoria om Saima kanals
användningsmöjligheter 24.6.1958
Politisk dagbok 1939–1940, mikrofilmskopia

Mapp 36

”Aktuella skogsbruksfrågor, vilkas förverkligande regeringen borde
sträva till” 15.3.1962

Mapp 41

Valkampanjen 1945, tal, brev, kampanjplan, inlägg, räkenskaper,
broschyrer
Valkampanjen 1948, valbroschyrer
Valkampanjen 1962, ekonomiska handlingar, artiklar

Mapp 42

Protokoll vid sammanträde den 19 och 20 februari 1940 i
Helsingfors
JS:s förslag till Ryt 28/II?

Mapp 45

Petsamon Nikkeli Oy, avtal, protokoll, rapporter 1934–1959

Mapp 46

Petsamon Nikkeli Oy, förvaltningsnämndens protokoll 1941–1944

Mapp 47

Petsamon Nikkeli Oy, brevväxling, promemorior 1947–1948

Mapp 50

Petsamon Nikkeli Oy, Jäniskoski 1938–1947, Kolttaköngas 1938–
1946, Inarijärven säännöstely ja korvaukset 1941–1955

Mapp 57

Dagboksmanuskript ang. Petsamo Nickel 1.7–16.9.1940
Handels- och industriministeriets brev till Petsamon Nikkeli Oy
23.7.1940
Personliga anteckningar angående Petsamo Nickel 20.9.1940–
26.11.1942

- Mapp 60
Sigurdsårens protokoll 12.6.1974
- Mapp 61
Personliga handlingar, loggböcker
- Mapp 62
Kalendrar 1937–1938
- Mapp 63
Anteckningar 3.9.1957–24.2.1959
Dagbok 1914–1920
Dagbok förd under resan till Berlin 16–30.8.1918
Kalendrar 1956–1963, 1974
- Mapp 64
Juridiska och politiska utnämningar 1922–1939
Juridiska och politiska utnämningar 1940–1949
Juridiska och politiska utnämningar 1950–1959
Juridiska och politiska utnämningar 1960–1967
Medlemskap och förtjänsttecken
Skriftligt förordnande 31.8.1922
Studiebok för Kejserliga Alexanders-Universitetet i Finland 1916–1922
Utnämningsbrev 10.3.1938
Utnämningsbrev 4.10.1958
Utnämningsbrev 26.8.1960
Äktenskapsintyg av Helsingfors borgmästare 13.4.1922
- Mapp 65
Loggbok M/S Silverland 30/III–30/IV 1967
Travel Program – Dr. & Mrs. J.O. Söderhjelm 27.4.1967
”Vårt framtidshopp” 29.6.1917

Svenska litteratursällskapet i Finlands tjänstearkiv, Helsingfors
SLS tjänstearkiv I

- Cca:2
Finansrådsprotokoll 18 januari 1946
Finansrådets protokoll 8 september 1949
- Caa:16
Styrelseprotokoll 22 september 1966

Tahto, Finlands idrottsarkiv, Helsingfors
J.O. Söderhjelm's arkiv

- Mapp 2
Olympiska seglingskommitténs protokoll 1949–1952

Urho Kekkonens arkiv (UKA), Orimattila

- Mapp 2. Urho Kekkonens brevväxling, UK–JKP
Urho Kekkonens brev till J.K. Paasikivi 28.3.1948, kopia

Brevväxling N–O 1970, 1/56

Urho Kekkonens brev till J.O. Söderhjelm 23.11.1970, kopia

Utrikesministeriets arkiv (UMA), Helsingfors

Telegram Moskva 1940

Telegram mellan Utrikesministeriet och ambassaden i Moskva
18.9–12.10.1940

Utrikesministeriets politiska upplysning nr 10 20.2.1940

INTERVJUER OCH MUNTliga UPPLYSNINGAR

Georg C. Ehrnrooth 2.1.2010

Leena Karhu 13.2.2011

Jouko Loikkanen 9.9.2015, 16.9.2015

Pekka Lähteenkorva 23.6.2015

Johan Nykopp 23.8.1982

Martin Paulig 5.11.2009

J.W. Rangell 14.1.1982

Wivi-Ann Schrey (tid. Söderhjelm) 2.11.2009, 31.7.2010, 22.7.2011

J.O. Söderhjelm 15.10.1981

Mary Söderhjelm-Zilliacus 31.10.2015

Carl Johan Tallberg och Fred Ehrström 7.10.2009

TRYCKTA KÄLLOR

Förhandlingar. Ny Följd 20–21. Mars 1943–Februari 1945.

Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 1946.

<https://digi.kansalliskirjasto.fi/teos/binding/2107955?page=1>.

Kertomus Suomen Aleksanterin-yliopiston toiminnasta lukuvuosina 1914–1917.

Helsinki 1917.

Kertomus Helsingin kaupungin kunnallishallinnosta 1929. Helsinki 1932.

Kertomus Helsingin yliopiston toiminnasta lukuvuosina 1917–1920.

Helsinki 1920.

Lakimiesmatrikkeli. Elämäkerrallisia tietoja Suomen lakimiehistä. Jurist-matrikel. Biografiska uppgifter om Finlands jurister. Red. J.E. Wilschman.
Porvoo: WSOY 1939.

Lapin taloudelliset olot ja niiden kehittäminen. Lapin komitean mietintö.

Helsinki: Valtioneuvosto 1938.

Mannerheim, Kallio, Ryti, Tanner, Söderhjelm 1940. *Tal hållna 13–26 mars 1940.* Stockholm: Bonnier.

Valtiopäivät 1930. Pöytäkirjat. Istunnot 1–45 sekä Sisällysluettelo. Helsinki: Eduskunta 1930.

Valtiopäivät 1936. Pöytäkirjat. I. Istunnot 1–33 valtiopäivien alusta joulukuun 5 päivään. Helsinki: Eduskunta 1936.

Valtiopäivät 1939. Pöytäkirjat. Istunnot 1–77 sekä Sisällysluettelo. Helsinki: Eduskunta 1940.

Valtiopäivät 1944. Pöytäkirjat I. Istunnot 1–143 valtiopäivien alusta joulukuun 15 päivään. Helsinki: Eduskunta 1945.

Valtiopäivät 1944. Pöytäkirjat II. Istunnot 144–190 joulukuun 16 päivästä 1944 valtiopäivien loppuun 1945 sekä Sisällysluettelo. Helsinki: Eduskunta 1945.

Valtiopäivät 1945. Pöytäkirjat. II, Istunnot 74–110 lokakuun 26 päivästä 1945 valtiopäivien loppuun 1946 sekä Sisällysluettelo. Helsinki: Eduskunta 1946.

Valtiopäivät 1947. Liitteet I–XII. Helsinki: Eduskunta 1947.

Valtiopäivät 1964. Asiakirjat. Viides osa. Helsinki: Eduskunta 1965.

Vem och vad? 1967. Biografisk handbok. Red. Ingegerd Lundén Cronström. Helsingfors: Schildts.

”Överenskommelse angående införlivande med Rådsunionens område av det till Republiken Finland hörande området vid Jäniskoski vattenkraftverk och Niskakoski regleringsdamm samt överenskommelse angående användningen för Rådsunionens behov av de i Finland befintliga och till Rådsunionen överlätna tidigare tyska tillgodohavandena” 8 och 9/1947, Fördragstexter, *Finlex*.
<https://www.finlex.fi/fi/sopimukset/sopsteksti/1947/19470009>.

DAGSTIDNINGAR OCH TIDSKRIFTER

Aamulehti 1968, 1973

Hangö 1945

Helsingin Sanomat 1918, 1964–1966, 1970, 2010, 2014

Historiallinen Aikauskirja 2003, 2004

Hufvudstadsbladet 1924, 1928, 1930, 1939, 1940, 1945, 1948, 1953, 1958, 1964–1968, 1977, 1985

Jakobstads Tidning 1937, 1939

Lapin Kansa 1934–1937

Pedersöre–Jakobstads Tidning 1933

Seura 2014

Studentbladet 1945

Suomen Kuvalehti 1978

Suomenmaa 1973

Svenska Dagbladet 1945

Svenska Finland 1939

Turun Sanomat 1978

Uusi Suomi 1924, 1948, 1957, 1958, 1971, 1978, 1988

Västra Nyland 1948, 1973

Österbottningen 1939

LITTERATUR

- Airio, Pentti 2008. *Ragnar Nordström ja talvisota*. Kauniainen: Reidev.
- Apunen, Osmo & Corinna Wolff 2009. *Pettureita ja patriootteja. Taistelu Suomen ulko- ja puolustuspolitiikan suunnasta 1938–1948*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Aunesluoma, Juhana 2007. *Metsäteollisuuden maa. 3. Paperipatruunat. Metsäteollisuus sodassa ja jälleenrakentamisessa 1939–1950*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Autere, Eugen 1989. ”Petsamon Nikkeli Oy:n tarinan loppu” i Eugen Autere & Jaakko Liede (toim.), *Petsamon Nikkeli. Taistelu strategisesta metallista*. Helsinki: Vuorimiesyhdistys.
- Autere, Eugen & Paavo Maijala 1989. ”Kanadalaisten aika Petsamossa” i Eugen Autere & Jaakko Liede (toim.), *Petsamon Nikkeli. Taistelu strategisesta metallista*. Helsinki: Vuorimiesyhdistys.
- Björkman, Ingmar 1985. *Finlands svenska centralidrottsförbund 1945–1985. En bildhistorik*. Helsingfors: Finlands svenska centralidrottsförbund.
- von Blücher, Wipert 1950. *Ödesdigra år. Diplomatiska minnen från Finland 1935–1944*. Helsingfors: Söderström & Co Förlagsaktiebolag.
- von Bonsdorff, Bertel 1993. ”Minnen från Nylands Nation 1921–1937” i Joakim Hansson & Lars-Folke Landgren (red.), *Stark ström med egna vågor går genom hafvet. Nylands nations historia 1643–1993*. Helsingfors: Nylands nation, s. 609–623.
- von Bonsdorff, Göran 1994. *Krigstid och återuppbyggnad. Svenska Folkpartiet IV. 1939–1956*. Helsingfors: Svenska folkpartiet.
- von Bonsdorff, Göran & Henrik Ekberg 1997. *Kriser och välfärdsbyggande. Svenska Folkpartiet V. 1956–1970*. Helsingfors: Svenska folkpartiet.
- Brenner, Alf 1958. *Sigurdskären*. Helsingfors: Söderström & C:o Förlags-aktiebolag.
- Eduskunnan oikeusasiamies 1920–2020. *Sata vuotta laillisuusvalvontaa ja oikeusturvaa*. Helsinki: Eduskunnan oikeusasiamiehen kanslia & Edita Publishing Oy 2019. https://www.oikeusasiamies.fi/documents/20184/231419/EOA_TAITTO.pdf.
- Ekheimer, Patrik 2019. *Samverkan eller allas krig mot alla. Nationella och internationella kartellsamarbeten i nordisk skogsindustri under 1900-talet*. Göteborg: Chalmers tekniska högskola. https://research.chalmers.se/publication/514442/file/514442_Fulltext.pdf.
- Enckell, Carl 1956a. *Politiska minnen I*. Helsingfors: Söderström & C:o Förlagsaktiebolag.
- Enckell, Carl 1956b. *Politiska minnen II*. Helsingfors: Söderström & C:o Förlagsaktiebolag.
- von Essen, Kristian 1993. ”Parentesen Helsingfors Svenska Studentkår – Studentkårens svenskspråkiga skugga” i Joakim Hansson & Lars-Folke Landgren (red.), *Stark ström med egna vågor går genom hafvet. Nylands nations historia 1643–1993*. Helsingfors: Nylands nation, s. 283–292.

- Fager, Carl-Henrik 1988. *50 år Solvalla idrottsinstitut*. Noux: Solvalla stiftelse.
- Fagerholm, K.-A. 1977. *Talmannens röst*. Helsingfors: Söderström & C:o Förlags Ab.
- Fagnäs, Uno 1971. "Fredsvänner och motståndsmän under fortsättningskriget", *Veteranen av år 1918. Tidning för frihetskrigarnas vårdstiftelse* 5, s. 5-7.
- von Fieandt, Rainer 1973. *Men han gick sin egen stig*. Övers. Henrik von Bonsdorff. Helsingfors: Söderström & Co Förlags AB.
- Forsström, Johanna 2001. "Serlachius, Eric" i *Kansallisbiografia-verkko-julkaisu. Studia Biographica* 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sk:skbg-002120>.
- Grotenfelt, Nils-Östen 1938. "Historik över Nylands Nation 1937" i *Nylands Nations Årsbok 1938*. Helsingfors: Nylands Nation, s. 19-61.
- Haapala, Paavo 1970. "Petsamon nikkelin tarina" i Jorma Pohjanpalo (toim.), *Eilispäivän Petsamo*. Porvoo: WSOY.
- Hakalehto, Ilkka 1973. *Väinö Tanner. Taipumattoman tie*. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Hansson, Joakim & Lars-Folke Landgren (red.) 1993. *Stark ström med egna vågor går genom hafvet. Nylands nations historia 1643-1993*. Helsingfors: Nylands nation.
- Harki, Ilmari 1971. *Sotakorvausten aika*. Jyväskylä: Gummerus.
- Heinrichs, Erik 1959. *Mannerheimgestalten. II. Marskalken av Finland*. Helsingfors: Schildts.
- Helen, Tapio 2014. "Mechelin, Leo" i *Biografiskt lexikon för Finland*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland. [URN:NBN:fi:sls-4792-1416928957398](http://urn:nbn:fi:sls-4792-1416928957398).
- Helenius, Ilmari et al. 1938. *Helsingin valtaus. 12.4.1918. Helsingfors intagning*. Helsingfors: Arbetsutskottet för Helsingfors Vita garde av år 1918.
- Hjelt, Edv. 1919. *Från händelserika år. Upplevelser och minnen. II. Från krigsåren och vistelsen i Tyskland*. Helsingfors: Söderström & C:o Förlags-aktiebolag.
- Hokkanen, Kari 1986. *Kyösti Kallio 2. 1930-1940*. Porvoo: WSOY.
- Honkasalo, Jorma 1989. "Kolosjoen sulatto" i Eugen Autere & Jaakko Liede (toim.), *Petsamon Nikkeli. Taistelu strategisesta metallista*. Helsinki: Vuorimiesyhdistys.
- Häikiö, Martti 1976. *Maaliskuusta maaliskuuhun. Suomi Englannin politiikassa 1939-40*. Diss. Helsingin yliopisto. Porvoo: WSOY.
- Jakobson, Max 1982. *Den finländska paradoxen. Linjer i Finlands utrikespolitik 1953-1965*. Övers. Henrik von Bonsdorff. Helsingfors: Schildts.
- Jakobson, Max 2002. *År av fruktan och hopp*. Övers. Ulf-Erik Slotte. Helsingfors & Stockholm: Söderström & Co & Bokförlaget Atlantis.
- Jakobson, Max 2009. *Diplomaattien talvisota*. Helsinki: WSOY.
- Jansson, Jan Magnus 1985. "J.O. Söderhjelm", *SFV-kalendern* 99, s. 107-109.

- Jensen-Eriksen, Niklas 2007. *Metsäteollisuuden maa. 4. Läpimurto. Metsäteollisuus kasvun, integraation ja kylmän sodan Euroopassa 1950–1973*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Jernström, Frank 1987. *För kultur och framtid. 1. Svenska kulturfonden 1908–1984*. Helsingfors: Svenska Kulturfonden.
- ”Juridiska Föreningens i Finland årsmöte den 19 december 1925”, *Tidskrift, utgiven av Juridiska Föreningen i Finland* 2/1926, s. 153–165.
- Jäger, Jörg-Johannes 1969. *Die wirtschaftliche Abhängigkeit der Dritten Reiches vom Ausland, dargestellt am Beispiel der Stahlindustrie*. Berlin.
- Jägerskiöld, Stig 1975. *Fältmarskalken Gustaf Mannerheim 1939–1941*. Helsingfors: Schildts.
- Jägerskiöld, Stig 1992. *Mannerheim 1867–1951*. Suom. Kalle Salo. Helsinki: Otava.
- Jääskeläinen, Mauno 1977a. ”Demokratian kriisi” i Heikki Hosia et al. (toim.), *Valtioneuvoston historia 1917–1966. 1. [Ministeristöjen historia 1917–1939]*. Helsinki: Valtioneuvosto, s. 471–558.
- Jääskeläinen, Mauno 1977b. ”Keksustan ja vasemmiston yhteistyö” i Heikki Hosia et al. (toim.), *Valtioneuvoston historia 1917–1966. 1. [Ministeristöjen historia 1917–1939]*. Helsinki: Valtioneuvosto, s. 559–618.
- [Kekkonen, Urho] Liimatainen 1970. ”Puheliaat presidentit”, *Suomen Kuvalehti* 49.
- Kekkonen, Urho 2001. *Urho Kekkonen päiväkirjat. 1. ’58–’62*. Toim. Juhani Suomi. Helsinki: Otava.
- Kekkonen, Urho 2002. *Urho Kekkonen päiväkirjat. 2. ’63–’68*. Toim. Juhani Suomi. Helsinki: Otava.
- Keränen, Seppo 1984. *Ikuinen evakko. Johannes Virolainen Kekkonen varjossa*. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Kilin, Juri 2002. *Puna-armeijan sotatoimet Laatokan Karjalassa talvisodassa*. Kuopio: Snellman-instituutti.
- Kilkki, Pertti 1978. ”Tapahtumat 3. ja 5. Divisioonan lohkolla” i *Talvisodan historia 2. Sotatoimet Karjalan kannaksella*. Sotatieteen laitoksen julkaisuja 16:2. Porvoo: WSOY.
- Kivimäki, T.M. 1965. *Suomalaisen politiikan muistelmät*. Porvoo: WSOY.
- Klinge, Matti 1968. *Ylioppilaskunnan historia IV. 1918–1960*. Helsinki: WSOY.
- Koivisto, Jukka 2006. *Päiviö Hetemäki. Sovinnontekijä*. Helsinki: Edita.
- Koskinen, Pirkko K. 1997. *Oikeusasiamies*. Helsinki: Lakimiesliiton kustannus.
- Krosby, Hans Peter 1966. *Nikkeli-diplomatiaa Petsamossa 1940–1941*. Suom. Markku Järvinen. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Krosby, H. Peter 1968. *Finland, Germany and the Soviet Union 1940–1941. The Petsamo Dispute*. London: University of Wisconsin Press.
- Kuisma, Markku 1985. *Outokumpu 1910–1985. Kuparikaivoksesta suuryhtiöiksi*. Helsinki: Outokumpu.

- Kuisma, Markku & Teemu Keskisarja 2012. *Erehtymättömät. Tarina suuresta pankkisodasta ja liikepankeista Suomen kohtaloissa 1862–2012*. Helsinki: WSOY.
- Kulha, Keijo K. 2012. *Rytin luottomies. Jukka Rangell (1894–1982)*. Helsinki: Edita.
- Kummel, Bengt 1994. *Svenskar i all världens förenen eder! Vilhelm Lundström och den allsvenska rörelsen*. Diss. Åbo Akademi.
- Kuusela, Kari 2015. ”Itämeren divisioona hyökkää Helsinkiin” i Jarmo Nieminen (toim.), *Helsinki ensimmäisessä maailmansodassa. Sotasurmat 1917–1918*. Helsinki: Gummerus, s. 120–135.
- Leino, Olli 1973. *Kuka oli Yrjö Leino?* Helsinki: Tammi.
- Liede, Jaakko 1989. ”Kolosjokelaiset sodan toimissa” i Eugen Autere & Jaakko Liede (toim.), *Petsamon Nikkeli. Taistelu strategisesta metallista*. Helsinki: Vuorimiesyhdistys.
- Lilius, Patrik & Henrik Schauman 1992. *Från Lappo till vinterkriget. Svenska folkpartiet III. 1930–1939*. Helsingfors: Svenska folkpartiet.
- Lindeberg, Henrik 2008. *Sigurds saga*. Kommenterad och kompletterad av Sture Lindholm. Sjundeå: Hembygdens Vänner i Sjundeå r.f.
- Lindman, Sven 1954. ”C. G. Estlander och svensketsrörelsen i Finland”, *Finsk Tidskrift* 5–6, s. 160–171.
- Linkomies, Edwin 1970. *Vaikea aika. Suomen pääministerinä sotavuosina 1943–1944*. Helsinki: Otava.
- Loikkanen, Jouko 1973. *Hallitse ja hajoa. Karjalaisen 1. hallituksen muodostaminen, toiminta, hajoaminen. Pääministerin sihteerin päiväkirjaa*. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Loikkanen, Jouko 1998. *Sikisi yhdeksässä kuukaudessa. Maan politiikka joulukuusta 1963 syyskuuhun 1964*. Porvoo: WSOY.
- Mannerheim, G. 1952. *Minnen. Del II. 1931–1946*. Helsingfors: Schildts.
- Mannerheim, G. 2006 [1954]. *Marskalkens minnen. Nationalupplaga av G. Mannerheim: Minnen I–II*. Faksimilutgåva av 1954 års upplaga. Helsingfors: Schildts Förlags Ab.
- Manninen, Ohto 1994a. *Molotovin cocktail – Hitlerin sateenvarjo. Toisen maailmansodan historian uudelleen kirjoitusta*. Helsinki: Painatuskeskus.
- Manninen, Ohto 1994b. *Talvisodan salatut taustat. Neuvostoliiton operatiiviset suunnitelmat 1939–1941 Suomen suunnalla*. Helsinki: Kirjaneuvos.
- Manninen, Ohto & Kauko Rumpunen (toim.) 2003. *Murhenäytelmän vuorosanat. Talvisodan hallituksen keskustelut*. Helsinki: Edita.
- Manninen, Ohto & Raimo Salokangas 2009. *Eljas Erkko. Väikenematon valtiomähti*. Helsinki: WSOY.
- Martola, A.E. 1973. *Sodassa ja rauhassa. Muistelmia*. Helsinki: Otava.
- Mattila, Jukka I. 2015. ”Helsingin suojeluskunnasta Helsingin valkokaartiin: valkoisten organisoituminen Helsingissä 1917–1918” i Jarmo Nieminen (toim.), *Helsinki ensimmäisessä maailmansodassa. Sotasurmat 1917–1918*. Helsinki: Gummerus, s. 150–169.

- Meinander, Henrik 2002. "Söderhjelm, Johan Otto" i *Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. Studia Biographica 4*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sk:skb-000797>.
- Meinander, Henrik 2008. *Kekkografi och andra historiska spår*. Helsingfors: Söderströms.
- Meinander, Henrik 2009. *Finland 1944. Krig, samhälle, känslolandskap*. Helsingfors & Stockholm: Söderströms & Co & Bokförlaget Atlantis.
- Mustelin, Olof 1986. *Forskning och vitterhet. Svenska litteratursällskapet i Finland 1885–1985. Del II. Det andra halvsekle*. SSLS 523:2. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Mönkkönen, Mauri 1998. *Vanhan Ruoveden historia III:8 2. Mäntän historia 1948–1992*. Mänttä: Mäntän kaupunki & Mäntän seurakunta.
- Niukkanen, Juho 1951. *Talvisodan puolustusministeri kertoo*. Porvoo: WSOY.
- "Notiser", *Defensor Legis. Organ för Finlands Advokatförbund* 12/1925, s. 394–405.
- Nygård, Stefan & Henrika Tandefelt 2019. *Skrivandets villkor och gemenskap. Finlands svenska författareförening 1919–2019*. SSLS 832. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- "Nyliberala Studentförbundet verklighet", *Studentbladet* 5/1937, s. 92.
- Paasikivi, J. K. 1959a. *President Paasikivis minnen 1939–1940*. Övers. Ragnar Numelin. Helsingfors: Söderström & C:o Förlagsaktiebolag.
- Paasikivi, J. K. 1959b. *President Paasikivis minnen 1940–1941. President J. K. Paasikivis minnen II. Mellankrigstiden – som sändebud i Moskva*. Övers. Ragnar Numelin. Helsingfors: Söderström & C:o Förlagsaktiebolag.
- Paasikivi, J. K. 1985. *J. K. Paasikivis dagböcker 1944–1956. Första delen. Vid katastrofens rand (26.6.44–10.2.48)*. Red. & övers. Göran Stjernschantz. Helsingfors: Söderström & C:o Förlags Ab.
- Paasikivi, J. K. 1986. *J. K. Paasikivis dagböcker 1944–1956. Andra delen. De farliga åren (12.2.1947–16.2.1950)*. Red. & övers. Göran Stjernschantz. Helsingfors: Söderström & C:o Förlags Ab.
- Paasikivi, J. K. 1987. *J. K. Paasikivis dagböcker 1944–1956. Tredje delen. De sista åren (17.2.1950–10.4.1956)*. Red. & övers. Göran Stjernschantz. Helsingfors: Söderström & C:o Förlags Ab.
- Paaskoski, Jyrki 2002. *Viipuriin ja maailmalle. Saimaan kanavan historia*. Helsinki: Otava.
- Paavilainen, Marko 2006. *Eversti. Upseeri ja teollisuusmies Olli Paloheimo*. Helsinki: WSOY.
- Paavolainen, Jaakko 1989. *Väinö Tanner. 4. Patriootti. Elämäkerta vuosilta 1937–1966*. Helsinki: Tammi.
- Pakaslahti, Aaro 1970. *Talvisodan poliittinen näytelmä. UM:n poliittisen osaston päällikön päiviä ja öitä*. Porvoo: WSOY.
- Paloheimo, Pertti 1997. *P. Paloheimo, Pispalan Tarmo*. Porvoo: WSOY.

- Petrov, Pavel 2013. *Venäläinen talvisotakirjallisuus. Bibliografia 1939–2011*.
Suom. Carl-Fredrik Geust et al. Jyväskylä: Docendo.
- Pettersson, Magnus 1989. *Forskning och vitterhet. Svenska litteratursällskapet i Finland 1885–1985. Del III. Register*. SSLS 523:3. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Polvinen, Tuomo 1981. *Suomi kansainvälisessä politiikassa [1941–1947]*. 3. 1945–1947. *Jaltasta Pariisiin rauhaan*. Helsinki: WSOY.
- Polvinen, Tuomo, Hannu Heikkilä & Hannu Immonen 1999. *J. K. Paasikivi. Valtiomiehen elämäntyö. 4. 1944–1948*. Helsinki: WSOY.
- Poukka, Pentti 1968. ”Finska Träförädlingsindustriernas Centralförbund 1918–1968” i Juha Laurila et al. (red.), *Skogsindustrin i det självständiga Finland. Finska Träförädlingsindustriernas Centralförbund 1918–1968*. Helsingfors: Pappers- och Trävarutidskrift för Finland Ab, s. 11–76.
- Rahikainen, Agneta 2010. ”Runeberg, mannen och fosterlandet. Några synpunkter på Svenska litteratursällskapet och Runebergskulten” i Stefan Nygård & Julia Tidigs (red.), *Historiska och litteraturhistoriska studier* 85. SSLS 740. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, s. 247–265.
- Rantanen, Paavo 2012. *Suomi kaltevalla pinnalla. Väli- ja rauhan jatkosotaan*. Jyväskylä: Atena.
- Rautkallio, Hannu 1979. *Suomen suunta 1945–1948*. Espoo: Weilin & Göös.
- Rautkallio, Hannu 1990. *Talvisodan Erkki ja amerikkalaiset yhteydet*. Helsinki: Art House.
- Rautkallio, Hannu 1996. *Laboratorio Suomi. Kekkonen ja KGB 1944–1962*. Helsinki: WSOY.
- Rautkallio, Hannu 2014. *Mannerheim vai Stalin. Yhdysvallat ja Suomen selvityminen 1939–1944*. Helsinki: Otava.
- Rautkallio, Hannu 2015. *Idässä kiinni, länteen kallellaan. USA ja Suomi 1944–1958*. Jyväskylä: Docendo.
- Reimaa, Markku 1979. *Puun ja kuoren välissä. Rytin toinen hallitus (27.3–20.12.1940) ulkopoliittisten vaihtoehtojen edessä*. Helsinki: Otava.
- Rentola, Kimmo 1997. *Niin kylmää että polttaa. Kommunistit, Kekkonen ja Kreml 1947–1958*. Helsinki: Otava.
- Roudasmaa, Stig 1997. *Helsingin suojeluskuntapiirin historia 1918–1944. Helsingfors skyddskårsdistrikts historia 1918–1944*. Helsingfors: Suomen mies & Traditionsgillet för Helsingfors skyddskårs- och Lotta Svärd-distrikt 1997.
- Rumpunen, Kauko I. 2010. ”Vallankaappaus talvisodan varjossa. On sovittu hengessä -koottu hallitus” i Kauko I. Rumpunen (toim.), *Salaiset kansiot. Uusia ja yllättäviä tapauksia talvi- ja jatkosodan vuosilta*. Helsinki: Valitut palat, s. 19–25.
- Ryti, Risto 2006. *Käymme omaa erillistä sotaamme”. Risto Rytin päiväkirjat 1940–1944*. Toim. Ohto Manninen & Kauko Rumpunen. Helsinki: Edita.

- Ryti, Risto 2012. *Sota-ajan muistelmät 1939–1944*. Toim. Hannu Rautkallio. Helsinki: Paasilinna.
- Sander, Gordon F. 2010. *Taistelu Suomesta 1939–1940*. Suom. Arto Häilä. Helsinki: WSOY.
- Schauman Berndt 2009. *Advokat eller politiker? J. O. Söderhjelmns problematiska dubbelroll i stormakternas kamp om nickel, territorier och intressesfärer*. Pro gradu-avhandling i historia. Humanistiska fakulteten, Helsingfors universitet.
- Seppinen, Ilkka 1983. *Suomen ulkomaankaupan ehdot 1939–1944*. Diss. Helsinki: Suomen historiallinen seura.
- Seppinen, Jukka 1997. *Abti Karjalainen. Poliittinen elämäkerta*. Helsinki: Otava.
- Seppinen, Jukka 2002. *Isänmaan asiat. Johannes Virolaisen elämäkerta*. Helsinki: Gummerus & Ajatus kirjat.
- Seppinen, Jukka 2004. *Urho Kekkonen – Suomen johtaja. Poliittinen elämäkerta*. Helsinki: Ajatus kirjat.
- Seppinen, Jukka 2014. *Kivi bolševikin kengässä. Neuvostoliiton tavoitteet Suomessa 1917–1970*. Helsinki: Minerva.
- Siipi, Jouko 1963. *Puoli vuosisataa Elantoa. Osuustoiminnan alkuvaiheet Helsingissä ja Osuusliike Elannon kehitys vuosina 1905–1955*. Helsinki: Tammi.
- Smedslund, Tor 1961. *Nyländska jaktklubben 1861–1961. En festskrift*. Helsingfors: Nyländska Jaktklubben.
- Soikkanen, Hannu 1977. ”Sota-ajan valtioneuvosto” i Hannu Soikkanen et al. (toim.), *Valtioneuvoston historia 1917–1966 2. [Ministeristöjen historia 1939–1966]*. Helsinki: Valtioneuvosto, s. 5–242.
- Stenroth, Otto 1931. *Ett halvt år som Finlands första Utrikesminister. Händelser och minnen*. Helsingfors: Söderström & C:o Förlagsaktiebolag.
- Sukselainen, V.J. 1997. *Halusin valtiomieheksi*. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Suomi, Juhani 1986. *Myrrysmies. Urho Kekkonen 1936–1944*. Helsinki: Otava.
- Suomi, Juhani 1988. *Vonkamies. Urho Kekkonen 1944–1950*. Helsinki: Otava.
- Suomi, Juhani 1989. *Kohtalona yksinäisyys. Risto Rytin tie Suomen politiikan johtoon*. Helsinki: Otava.
- Suomi, Juhani 1992. *Kriisien aika. Urho Kekkonen 1956–1962*. Helsinki: Otava.
- Suomi, Juhani 2013. *Mannerheim. Viimeinen kortti?* Helsinki: Siltala.
- Suomi, Juhani 2016. *Suomi, Neuvostoliitto ja YYA-sopimus*. Helsinki: Tammi.
- Söderhjelm, Henning 1960. *Levnadsteckningar 4. Werner Söderhjelm*. SLS 378. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Söderhjelm, J. O. 1928. *Démilitarisation et neutralisation des Îles d’Åland en 1856 et 1921*. Diss. Helsingfors universitet.
- Söderhjelm, J. O. 1931. ”En reformering av stadgandena rörande riksdagens justitieombudsman. Föredrag hållet vid Juridiska Föreningens i Finland årsmöte den 18 december 1930”, *Tidskrift, utgiven av Juridiska Föreningen i Finland* 2, s. 69–86.

- Söderhjelm, J. O. 1933. "Tilanomistaja Perssonin matka Wilhelmshöheniin", *Suomen Vapausota* 7, s. 169–173.
- Söderhjelm, J. O. 1934. "Ett tal – en vädjan", *Studentbladet* 1, s. 3–5.
- Söderhjelm, J. O. 1943. "Ett enat Norden", *Finsk Tidskrift* 2, s. 61–64
- Söderhjelm, J. O. 1952. "JÖ och JO" i *Finlandssvenskt frisinne. Festskrift tillägnad John Österholm 5/10 1952*. Ekenäs: Nyliberala studentförbundet.
- Söderhjelm, J. O. 1958. "Henrik Ramsay som seglare" i Ragnar Numelin et al. (utg.), *Henrik Ramsay. Minnesskrift. Muistojulkaisu*. Helsingfors: Schildts, s. 116–124.
- Söderhjelm, J. O. 1968. "Svensk rikspolitik i det självständiga Finland. Föredrag vid Svenska litteratursällskapets årshögtid den 5 februari 1967" i Torsten Steinby (red.), *Historiska och litteraturshistoriska studier* 43. SSSL 424. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, s. 5–16.
- Söderhjelm, J. O. 1970. *Tre resor till Moskva*. Helsingfors: Schildts.
- Söderhjelm, Liva 2009a. *Till Gitties minne. Om Anna Brigitta Söderhjelm, född Ehrensward*. Helsingfors.
- Söderhjelm, Liva 2009b. "Med Svinhufvud i Berlin 1918", *SFV-kalendern* 123, s. 27–39.
- Tala, Henrik 2012. *Suomea pelastamassa. Ranskan pääministeri Édouard Daladier ja Ranskan apu Suomelle 1939–40*. Diss. Helsingin yliopisto.
- Talas, Onni 1918. *Kuningaslähetystön matkalta 1918. Senaattori Onni Talaan haastattelu*. Helsinki.
- Talvela, Paavo 1976. *Sotilaan elämä. Muistelmät I*. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Tanner, Väinö 1950. *Finlands väg 1939–1940. Minnen och dagboksanteckningar från vinterkrigets tider*. Övers. Hjalmar Dahl. Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- Tarkka, Jukka 2012. *Karhun kainalossa. Suomen kylmä sota 1947–1990*. Helsinki: Otava.
- Tuikka, Timo J. 2011. *Kekkosen takapiru. Kaarlo Hillilän uskomaton elämä*. Helsinki: Otava.
- Turtola, Martti 1994. *Risto Ryti. Elämä isänmaan puolesta*. Helsinki: Otava.
- Uino, Ari (toim.) 1998. *Sodan ja rauhan mies. Urho Kekkosen sotavuodet 1939–1944*. Helsinki: Otava.
- Uino, Ari (toim.) 1999. *Rillit pois ja riman yli. Urho Kekkonen urheilumiehenä*. Helsinki: Otava.
- Uino, Ari (toim.) 2000. *Sanka–rillinen känä. Urho Kekkosen tie politiikkaan 1921–1939*. Helsinki: Otava.
- Ulfvens, Levi 1987. *Att förvalta och förkovra. Svenska kulturfonden 1908–1984*. Helsingfors: Svenska Kulturfonden.
- Uola, Mikko 2012. *Petsamo 1939–1944*. Helsinki: Minerva.
- Usva, Kalevi 1978. "Taistelut Suomussalmella" i *Talvisodan historia* 3. *Sotatoimet Laatokan ja Jäämeren välillä*. Sotatieteen laitoksen julkaisuja 16:3. Porvoo: WSOY.

- Vahtola, Jouko 1999. ”Kaivostoimina Petsamossa” i Jouko Vahtola & Samuli Onnela (toim.), *Turjanmeren maa. Petsamon historia 1920–1944*. Rovaniemi: Petsamo-seura, s. 284–309.
- Warma, Arno 1989. ”Nikkelimälmin löytöhistoria” i Eugen Autere & Jaakko Liede (toim.), *Petsamon Nikkeli. Taistelu strategisesta metallista*. Helsinki: Vuorimiesyhdistys.
- Vehviläinen, Olli 1997. ”Tietä rauhaan etsitään” i Olli Vehviläinen & O. A. Rzesewski (toim.), *Yksin suurvaltaa vastassa. Talvisodan poliittinen historia*. Helsinki: Suomen historiallinen seura, s. 217–241.
- Vehviläinen, Olli & V. N. Barysnikov 1997. ”Sodasta rauhaan” i Olli Vehviläinen & O. A. Rzesewski (toim.), *Yksin suurvaltaa vastassa. Talvisodan poliittinen historia*. Helsinki: Suomen historiallinen seura, s. 307–335.
- Vesikansa, Jarkko 2004. *Salainen sisällissota. Työnantajien ja porvarien taistelu kommunismia vastaan kylmän sodan Suomessa*. Helsinki: Otava.
- Vesterinen, Jukka 2009. *Huoltoasemakirja*. Helsinki: Alfamer Kustannus Oy.
- Vihavainen, Timo et al. (toim.) 2014. *Stalinin salainen jatkosota. Jatkosodan venäläiset dokumentit*. Jyväskylä: Docendo.
- Viitala, Heikki Mikko 1969. *Raubanoppositio. Tutkimus poliittisesta oppositiosta Suomessa vuosina 1940–1944*. Helsinki: Kansankulttuuri.
- Wiklund, Henry 2012. ”Arvet efter Ernst von Born - Svenska litteratursällskapet som godsförvaltare” i Henrika Tandefelt (red.), *Sarvfax. Herrgårdshistoria under 600 år*. SSLS 735. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Wiklund, Henry 2015. *Uppdraget som växte. Historien om Svenska litteratursällskapet som förvaltare av allmännyttigt kapital*. SSLS 786. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Virkkunen, Sakari 1976. *Korsimo. Kekkosen mies*. Helsinki: Otava.
- Virkkunen, Sakari 1983. *Kallio. Talonpoikaispresidentti*. Helsinki: Otava.
- Vuorenmaa, Anssi 1978. ”Ryhmä Talvelan taistelut joulukuussa” i *Talvisodan historia 3. Sotatoimet Laatokan ja Jäämeren välillä*. Sotatieteen laitoksen julkaisuja 16:3. Porvoo: WSOY.
- Vuorisjärvi, Esko 1990. *Petsamon nikkeli kansainvälisessä politiikassa 1939–1944. Suomalainen todellisuus vastaan ulkomaiset myytit*. Diss. Helsingin yliopisto.
- Vuorisjärvi, Esko 2019. *J. O. Söderhjelm in värikäs elämä. Presidenttien salaperäinen luottomies*. Helsinki: Edita Publishing Oy.
- Väistö, Janne 2017. *Toinen kotimainen toisen tasavallan Suomessa. Ruotsin kieli pakolliseksi aineeksi peruskouluun vuonna 1968*. Diss. Åbo Akademi.
- Ylikangas, Heikki 2001. *Tulkintani talvisodasta*. Helsinki: WSOY.
- Ylikangas, Heikki 2005. ”Nyckelkällan till vinterkrigets historia” i *Historisk Tidskrift för Finland* 1.

BILDKÄLLOR

- s. 10 Svenska litteratursällskapet i Finland, SLSA 916/Johan Otto Söderhjelm's arkiv
- s. 14 Sjunby gårds arkiv, Margareta Segersven
Citat ur Lindeberg 2008, s. 51
- s. 30 Hede-Foto/Lehtikuva
Citat ur *Västra Nyland* 23.6.1948
- s. 48–49 Svenska litteratursällskapet i Finland, SLSA 916
- s. 55 Svenska litteratursällskapet i Finland, SLSA 916
- s. 61 Museiverket, Historiska bildsamlingarna, CC BY 4.0
- s. 87 Försvarsmaktens bildarkiv, SA-kuva
- s. 102 Museiverket, Historiska bildsamlingarna, foto: Otso Pietinen, CC BY 4.0
- s. 148 Svenska litteratursällskapet i Finland, SLSA 916
- s. 151 Svenska litteratursällskapet i Finland, SLSA 916
- s. 163 Svenska centralarkivet, foto: Hugo Sundström
- s. 199 Svenska litteratursällskapet i Finland, SLSA 916
- s. 214 Folket Arkiv, Yrjö Lintunens samling
- s. 228 Hufvudstadsbladet/Journalistiska bildarkivet JOKA/Museiverket
- s. 232 Svenska litteratursällskapet i Finland, SLSA 916
- s. 247 Svenska centralarkivet
- s. 255 Lehtikuva, foto: Kalle Kultala
- s. 271 Heikki Kotilainen/Hufvudstadsbladet/Journalistiska bildarkivet JOKA/Museiverket

PERSONREGISTER

- Aalto, Alvar 211
Aaltonen, Aimo 231
Aaltonen, Aleksi 290
Abramov, Aleksandr 192, 199
Adelmann, Rüdiger 25, 26
Adolf Friedrich, hertig av
    Mecklenburg 19
Ahlbäck, Olav 246
Airo, Aksel 83, 84, 285
Aminoff, Carl Gustaf 244, 265
Aminoff, Torsten 33, 34
Appelberg, Bertel 32, 34
Apunen, Osmo 156, 161
Arajuuri, Johan 84
Aunesluoma, Juhana 217, 218
- Bagge, Gösta 159
Bang, eg. Barbro Alving 72
Barck, Per Olov 249
Beck-Friis, Hans 160
Bedell-Smith, Walter 193, 194
Berija, Lavrentij 200
von Blücher, Wipert 50, 51, 282
von Bonsdorff, Adolf 20, 23, 24
Borg-Sundman, Margit 260
von Born, Alix 250
von Born, Ernst 41, 55, 59, 71, 72, 76,
    83, 92, 102, 107, 161, 168, 250, 284,
    296
- Brendel, Clemens 115, 119
Brezjnev, Leonid 258
Buschenhagen, Erich 142
- Cajander, Aimo Kaarlo 30, 52,
    53, 58–61, 65, 67, 69, 71, 81, 175,
    284
Castrén, Gunnar 241
Castrén, Urho 161, 162
Cedercreutz, Magnus 280, 294
Chrusjtjov, Nikita 208, 210, 258
Churchill, Winston 138
Clanchy, Henry 127, 131
Colliander, Rafael 41
Cooper, L.H. 154
Cripps, Stafford 113, 126, 127
- Dahlman, Sven 77, 88, 146, 147, 158
Daladier, Édouard 96
Domö, Fritiof 78, 80, 130
Donner, Gustav Adolf 33
Donnerup, J.C. 233
- Eeman, Harold 126, 131
Ehrensward, Carl August 78, 159
Ehrensward, Gustaf 29
Ehrnrooth, Georg C. 253, 265, 296
Ekberg, Henrik 261
Ekholm, Karl-Erik 107

- Enckell, Carl 21, 25, 35, 170, 171, 179,
 180, 183, 194, 196, 199
 Erkkö, Elias 30, 35, 36, 51, 52, 60,
 62–65, 67, 71, 78, 80, 81, 96, 97
 Erkkö, Violet 51
 Eskola, Seikko 286
 Estlander, Ernst 41
 Evans, David 50, 115

 Fagerholm, Karl-August 59, 62, 71,
 72, 76, 83, 84, 101, 102, 137, 158, 161,
 162, 164, 173, 177, 182, 183, 193, 195,
 206, 207, 221, 234, 252, 256
 Fagnäs, Uno 211
 von Falkenhorst, Nikolaus 142
 Fall, Leo 24
 von Fieandt, Rainer 62, 69, 70, 73,
 105, 122, 133, 134, 136, 146, 206, 207,
 226, 230, 231, 233, 251, 284, 288
 Fredrik IX 267
 Frey, Alexander 20, 22–24
 Friedrich Karl, prins av Hessen 27
 Frietsch, Carl Olof 168
 Furuhielm, Annie 29, 37
 Furuhielm, Mary, g. Ehrensivärd 29
 Furuhielm, Ragnar 41, 59, 60

 Gartz, Åke 164, 173
 Gestrin, Kristian 265
 Grandell, Leonard 79, 80
 Granfelt, Otto Hjalmar 59, 295
 Gripenberg, Georg Achates 50, 107
 Gromyko, Andrej 213
 Grüne, Willy 30
 Gräsbeck, Walter 196
 Grönblom, Berndt 134, 136
 Gulin, Elis 17
 Günther, Christian 80, 92, 97
 Göring, Hermann 94, 95, 123, 286

 Haapala, Paavo 125
 Hackzell, Antti 137, 138, 161
 Haga, Edvard 40, 55, 57, 158

 Hannula, Uuno 92, 93, 95, 103, 104,
 106
 Hansson, Per Albin 64, 78–80
 Hasselblatt, Emil 244
 Heikkinen, Pekka Ville 83, 84, 101
 Heinrichs, Erik 183, 191, 196, 197,
 285
 Hermanson, Robert 35
 Hetemäki, Päiviö 220
 Hillilä, Kaarlo 138, 142, 154, 161, 164
 Hill, R.A.R. 155
 Hitler, Adolf 94, 95, 111, 128–130, 133,
 136, 138, 140, 142, 143, 145, 146, 149,
 150, 153
 Hjelt, Edvard 19, 21, 23
 Hokkanen, Kari 71
 Holsti, Rudolf 51
 Honka, Olavi 57, 208, 252, 253
 Hornborg, Eirik 244
 Hynninen, Paavo Juho 131
 Häfliger, Paul 113, 115–117, 119, 147,
 154
 Häikiö, Martti 286
 Hästbacka, Johan Emil 40, 55

 Immonen, Keijo 209
 Inbör, Johannes 40

 Jakobson, Max 64, 191, 210, 234, 293
 Jalava, Mauno 153, 155
 Jansson, Jan-Magnus 244, 252, 269
 Jelisejev, Jelisej 189
 Jensen-Eriksen, Niklas 218, 231, 237
 Jägerskiöld, Stig 83, 85, 146, 147, 285

 Kaijalainen, Lauri 45
 Kairamo, Aulis O. 231, 232, 236, 237
 Kallio, Kyösti 51, 54, 55, 59, 68, 70, 71,
 97, 101, 103, 106, 107, 284, 288
 Karjalainen, Ahti 234, 235, 253–258,
 262, 296
 Kekkonen, Matti 257
 Kekkonen, Sylvi 202

- Kekkonen, Urho 17, 31, 54, 61, 62,
 64, 69, 70, 72, 73, 95, 159–162,
 164, 173, 179–183, 186, 188–200,
 202, 204, 206–211, 213, 215, 216,
 220, 224, 225, 229, 235, 236, 246,
 249–254, 256–258, 261–264, 270,
 271, 279, 284, 289, 290, 292, 293,
 295, 296
 Kempff, Curt 81, 82, 136, 137
 Key, Helmer 13
 Kilin, Jurij 66
 Kilpi, Eino 159, 160, 164, 290
 Kirves, Lauri 237
 Kivimäki, Toivo Mikael 65, 78, 94,
 95, 105, 128, 136, 248, 286
 Koivisto, Mauno 208, 271
 Kollontaj, Aleksandra 75, 82, 86, 91,
 92, 97, 160
 Korsbäck, Verner 256, 296
 Korsimo, Arvo 224–229, 252, 254, 257
 Kotilainen, Väinö 76–78, 111, 288
 Kotov, Michail 189–191, 292
 Krogus, Ernst 31
 Krosby, Hans Peter 98, 99
 Kulha, Keijo 152
 Kuusinen, Hertta 188
 Kuusinen, Otto Wille 74, 75, 188
 Kuuskoski, Reino 232, 233, 251, 252,
 296
 Langenskiöld, Lars 30
 Lapin, Sergej 189
 Lebedev, Viktor 206, 207
 Lehtinen, William 225
 Lehto, Reino R. 254
 Leino, Yrjö 179, 184, 188, 192, 193, 199,
 205, 207, 213
 Lesch, Bruno 242
 Leskinen, Väinö 207
 Lilius, Patrik 264, 283
 Lindeberg, Henrik 14
 Linder, Ernst 88
 Lindh, Bertel 296
 Lingeman, Eric 114–116, 127
 Linkomies, Edwin 152, 288
 Loikkanen, Jouko 190, 254, 256
 Lönnrot, Elias 241
 Malmar, Folke 16
 Malm, Gösta 88
 Mannerheim, Gustaf 15, 18, 65,
 67–69, 71, 73, 80, 82–84, 87, 88,
 98, 103, 107, 108, 134, 135, 138, 146,
 152, 158, 160, 161, 164, 170, 183, 284,
 285, 290
 Manninen, Ohto 63, 286
 Martola, Armas Eino 285
 Mazurov, Kirill 208
 Mechelin, Leo 11
 Meinander, Henrik 190, 253
 Meinander, Nils 34, 156, 157, 166, 168,
 225, 226
 Melin, Ingvar S. 265
 Michelet, Johan 108
 Miettunen, Martti 226
 Migunov 125, 126, 131
 Mikojan, Anastas 200
 Molotov, Vjatjeslav 60, 62–64, 92,
 98, 112, 113, 122, 126, 128–131, 133,
 135, 153, 175, 181, 185–192, 194,
 197–200, 203, 227, 236
 Munkki, Olavi 234
 Murray, Malcolm 78
 Murto, Yrjö 231
 Mäkinen, Eero 110, 115
 Nevanlinna, Ernst 20, 22, 23
 Nicholls, Jack 42, 47
 Niukkanen, Juho 60, 68, 69, 86, 92,
 93, 95, 103, 104, 106, 284, 287
 Nordgren, John 18
 Nordin, Walter 119, 124, 125, 126, 148
 Nordström, Ragnar 51, 286
 Nuorvala, Aarne 261
 Nurminen, Nestori 170
 Nurmi, Paavo 31

- Nykopp, Johan 99, 100, 223, 288
 Nystén, Holger 157–160, 162, 182, 196, 253
- Oesch, Karl Lennart 83, 84, 285
 Oinonen, Väinö 192
 Olenius, Oiva 88
 Osara, Nils Arthur 237, 288
 Oscar, prins 20
- Paasikivi, Juho Kusti 60–62, 64, 70, 73, 78, 92, 95, 97, 104, 105, 112, 113, 121, 122, 124, 128, 130, 131, 133–136, 153, 159, 162–164, 170–173, 176–183, 186, 187, 190–199, 201, 203, 205, 209, 210, 212, 215, 220, 230, 249, 253, 264, 265, 292
 Paavilainen, Marko 202, 221, 231, 236
 Pakaslahti, Aaro 69, 70
 Palme, Nils 88
 Palmstierna, Erik 13
 Paloheimo, Olli 202, 221–225, 227, 229, 231–233, 235–237
 Palojärvi, Väinö 78
 Pam, Edgar 44–47, 50, 141
 Pekkala, Mauno 164, 170–172, 179, 181–187, 195–200, 207, 213
 Peltonen, Onni 179, 182, 192, 199
 Pentti, Arvo 258
 Peter I 93
 Petersen, Thorvald 136
 Pipping, Hugo 241
 Pipping, Hugo E. 32, 242, 265
 Podgornij, Nikolaj 211
 Podzerov, Boris 199
 Polvinen, Tuomo 172, 177, 205
 Procopé, Victor 294
 Puhakka, Yrjö 45
 Puntila, Lauri Aadolf 68, 71, 84, 102, 158, 283
- Ramsay, Henrik 30, 31, 40, 46, 51, 112–114, 116, 117, 119, 122, 127, 140, 141, 146, 244, 288
 Rangell, Johan Wilhelm 100, 134, 138, 140, 152, 153
 Ranko, Åke 30
 Rappe, Axel 79
 Rautavaara, Albin Ewald 59
 Rautkallio, Hannu 190, 193
 Reenpää, Kari 261
 Reimaa, Markku 86, 113
 Rentola, Kimmo 207
 von Ribbentrop, Joachim 136
 Rumpunen, Kauko I. 73
 Runeberg, Johan Ludvig 241, 242
 Rydman, Eero 164
 Ryti, Risto 37, 42, 43, 53, 67, 69–73, 75–80, 83–86, 89–97, 100, 103–108, 110–113, 115, 116, 118, 122, 127, 134, 138, 139, 143–145, 152, 160, 164, 172, 175, 196, 272, 284–286, 288, 289
- Salama, Hannu 260, 261, 266
 Sander, Gordon F. 93
 Sandler, Rickard 64
 Sarlin, Bruno 58
 Savonenkov, Grigorij 176, 178, 199, 201, 204
 von Scherpenberger, Hilger 120
 Schnurre, Karl 110, 143–146, 150
 Schoenfeld, Arthur 112
 von der Schulenburg, Friedrich 135
 Sell, Raymond 280
 Seppinen, Jukka 164, 292
 Serlachius, Eric J. 37, 40, 45
 Serlachius, Ralph Erik 17, 221, 223, 231, 232, 236, 295
 Sibelius, Jean 11
 Sievers, Olof, ”Olle” 21–24
 Sihvo, Aarne 204
 Silfverhjelm, Lorenz 46
 Simcox, I.J. 77

- Simojoki, Martti 260
 Sköld, Per Edvin 78, 79
 Smedslund, Tor 174
 Sohlman, Rolf 204
 Solitander, Axel 217, 294
 Sorsa, Kalevi 213
 Speer, Albert 150
 Stalin, Josef 62–64, 75, 97–100, 111,
     113, 121, 131, 141, 176–181, 186,
     187, 192, 193, 199–201, 203, 204,
     236, 286
 Stanley, Robert C. 115, 116
 von Stedingk, Gustaf 138
 Stenius, Göran 33, 34
 Stenroth, Otto 19–26, 28
 Ståhlberg, Kaarlo Juho 54, 55
 Sukselainen, Veino Johannes 225,
     226, 229, 232, 251, 252, 257, 258
 Sundström, Cay 193
 Suomi, Juhani 73, 161, 172, 178, 180,
     189, 190, 284
 Suontausta, Tauno 180, 187, 191
 Svento, Reinhold 179, 180, 188,
     199
 Svinhufvud, Pehr Evind 19–28,
     46, 54, 55
 Söderhjelm, Alma 9, 281
 Söderhjelm, Brigitta, f. Ehrensvärd
     29, 35–39, 55, 77, 204, 211, 281
 Söderhjelm, Erik 39, 283
 Söderhjelm, Gustaf 39, 283
 Söderhjelm, Henning 9, 15, 18, 21,
     77, 184, 242, 281
 Söderhjelm, Johan Ulrik 38, 281
 Söderhjelm, Karl 18
 Söderhjelm, Maria, f. Salmio 211,
     233, 266
 Söderhjelm, Mary 38, 77, 272
 Söderhjelm, Olivia, ”Liva” 21, 39,
     77, 204
 Söderhjelm, Sigrid, f. Lönnblad 9,
     10, 37, 77
 Söderhjelm, Stefan 9, 18, 21, 22, 29
 Söderhjelm, Werner 9, 12, 13,
     15–18, 20, 34, 37, 241, 242, 281,
     295
 Söderhjelm, Wivi-Ann, f. Lindberg
     211, 215, 238, 264, 273
 Takki, Uuno 204
 Talas, Onni 20, –24, 28
 Tallberg, Eric 30
 Tallgren, Carl Olof 257, 258
 Talvela, Paavo 285
 Tanner, Väinö 38, 51, 60–62, 64,
     69, 70, 73, 77–82, 86, 91–95, 98,
     100–102, 104–107, 138, 141–146,
     152, 161, 284, 285, 290
 Tarkka, Jukka 200
 Tavaststjerna, Karl August 242
 Teir, Grels 255–257
 Thörnell, Olof 79
 Todt, Fritz 142
 Tuomioja, Sakari 162, 164, 182, 224,
     237
 Törngren, Ralf 162, 164, 170, 182
 Uola, Mikko 99, 100
 Walden, Juuso 232, 236–238
 Walden, Rudolf 80, 83, 85, 88, 97,
     108, 137, 157, 159, 218, 219, 238
 Wallenius, Kurt Martti 84
 Vanamo, Jorma 194
 Warren, Avra 193
 Vehviläinen, Olli 83
 Veltjens, Joseph 123
 Vereker, Gordon 115, 127
 Vesikansa, Jarkko 221
 Vesterinen, Vihtori 204
 Westman, Karl Gustaf 80
 Westman, Karl Ivan 136
 Viitala, Heikki Mikko 157
 Wiklund, Henry 296
 Wilhelm II 20, 25, 27
 Virkkunen, Sakari 59

- Virolainen, Johannes 246, 249, 257, 258
- Witting, Rolf 40, 45, 51, 107, 108, 111, 112, 116, 121, 122, 124, 127, 140, 288
- Voionmaa, Väinö 52, 97
- Vorosjilov, Kliment 200
- Wrede, Gustaf 125, 135, 146, 148, 153
- Wuori, Eero 159–162, 164, 290
- Vysjinskij, Andrej 128, 185, 192, 198, 199, 203, 209
- Ylikangas, Heikki 84, 95, 286
- Zajkov, Lev 216
- Zilliacus, Laurin 157
- Zjdanov, Andrej 200, 212
- Zorin, Valerian 185, 193, 203
- Ölander, Ragnar 156
- Österholm, John 34, 41, 168, 184
- Österman, Hugo 285